

*25-річчю НРУ
присвячується*

ГРИГОРІЙ ГОНЧАРУК

**НАРОДНИЙ
РУХ
УКРАЇНИ**

ІСТОРИЯ

1989–1996 рр.

Видання друге, доповнене

Одеса
«Астропринт»
2014

УДК 329(477)НРУ
ББК 66.69(4Ук)8
Г658

Спонсорами першого видання були Р. Б. Боделан, голова Одеської обласної державної адміністрації та Ю. А. Кармазін, народний депутат. Друге видання здійснено за рахунок пенсії автора та сприяння Ю. В. Діденка, голови Миколаївської обласної організації НРУ.

Книга присвячена історії Народного Руху України, створеного у вересні 1989 року як громадсько-політична організація національно-демократичного спрямування. В ній аналізується процес формування концепції і взаємодії різних чинників виникнення та зміцнення цього політичного угруповання; показана різноманітна діяльність Руху на шляху до програмної мети — незалежності України і пошуків шляхів розбудови її державності, ствердження демократії, проведення реформ, побудови громадянського суспільства.

Особливу увагу автор приділяє роботі крайових та обласних організацій НРУ, їхній високій відповідальності і стабілізуючій ролі в переломні, драматичні моменти діяльності Руху, що виникали при визначенні його стратегії і тактики.

Джерелом написання книги послужили матеріали архівів Центрального Проводу Руху, крайових організацій, періодична преса, інші численні публікації.

Працюючи над книгою, автор пережив драму: не всі його наукові гіпотези підтвердилися, а деякі персонажі зазнали переоцінки.

Розрахована на масового читача, а також дослідників, викладачів історії України і політології та студентів.

ГІДНИЙ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наприкінці ХХ століття промінь незалежності торкнувся знедоленої України. Він освітив трагічні наслідки споконвічного, майже тисячолітнього іноземного, знуцання над українським народом. Одні жажнулися цих наслідків, інші не повірили, що таке можливо, треті не спроможні бачити, бо в них відібрано здатність відчувати біль Матері-Вітчизни.

У цій книзі йде мова не про тих, хто позбавлений синівських почуттів до України, а про тих, у кого чудом збереглися любов до Батьківщини та завзяття до її захисту. Оповідь про нечисленних, але повновартих громадян, наділених Богом патріотичною наснагою. Першими з-поміж гідних синів і дочок України, що наприкінці ХХ століття виборювали її переможну незалежність, були рухівці.

Утворивши громадсько-політичну організацію, альтернативну Комуністичній партії, рухівці своєчасно очолили визвольну народну хвилю, яка забезпечила формування політичної незалежності України. Імперська вотчина, комуністичний заказник — Україна, — що заявила про себе на увесь світ, суттєво змінила на користь демократії баланс політичних сил в Європі. Це привернуло увагу до України миролюбних верств людності інших країн, які з надією стежать за розвитком самостійницьких процесів у нашій країні та надають їй посильну допомогу.

Але антиукраїнські чинники занадто потужні. З-поміж них — політика Росії. Складається враження, що правлячі кола північного сусіда не уявляють своє майбутнє без підневільної України. Саме імперіалістична політика надала поштовху до написання цієї книги. Чи не найбільш небезпечну загрозу незалежності України складає п'ята колона північного сусіда.

Ця книга писалася водночас із обговоренням у Верховній Раді президентського законопроекту «Про владу та самоврядування в Україні». Союз комуністів-соціалістів-аграріїв з неприхованим задоволенням блокував прохання Президента

створити виконавчу вертикаль влади. Зберегти радянську систему — заповітна мрія цього блоку. Вражаючою є така закономірність: як тільки виступає депутат російською мовою, так суть промови, як правило, не на користь незалежності.

Скільки ж їх там? Із 405 депутатів 234 належать переважно до названого блоку або його прихильників. Та важливіше те, хто їх туди делегував. Свідомо чи несвідомо громадяни України повірили своїм кандидатам у депутати, що щастя їхнє у світлому комуністичному минулому.

Рухівських депутатів у Верховній Раді лише 29 чоловік. Їхні голоси не завжди нагадують волаючого у пустелі. Навпаки. Рухівські виступи, заяви, пропозиції — влучні й звичайно працюють на перспективу; думки, викладені ними, підтверджуються наступними подіями. У деяких питаннях фракції Руху вдається згуртувати демократів, призводячи до відповідних рішень. Але то є поодинокі здобуті рішення. Тому вся відповідальність за кризу в суспільстві повністю лежить на лівих силах України — противниках економічних та політичних реформ.

Однак вишколена протягом майже століття комуністична пропаганда, що вміє неперевершено перекидати відповідальність з хворої голови на здорову, переконала частину населення в тому, що зубожіння людей, злочинність, що розквітає чорними барвами — наслідки панування рухівців. І народ вірить. Бо страхається не повірити. З комуністами жарти погані. При цьому комуністи відверто проголошують, що знедолений люд — їхня головна соціальна база і предмет турботи. Але далі не пояснюють, що вони зацікавлені у цій базі споконвічно, бо заможне населення не погодиться на розподільчі функції влади.

В останній час у пресі оприлюднено чимало матеріалу, спрямованого на відбілювання діяльності деяких керівників Руху, прикметних суперечливими справами в історії Руху. Досі це робили їхні апологети. Мемуарів немає. Сподіваємося, врешті-решт з'являться. Історія Народного Руху України (НРУ) непокоїть низку дослідників. Кожний з них поставив перед собою певну мету та зробив свій внесок у висвітлення минулого Руху. Та незабаром праць, присвячених цій проблематиці, буде значно більше. Зростає інтерес до минулого Руху як з боку прихильників, так і опонентів. Попит викликає пропозиції. Але очевидно і те, що власне історії Руху читач досі не має.

Деякі автори спробували періодизувати історію НРУ. Одні в основу її кладуть з'їзди НРУ, інші вважають присутнім у розвитку Руху зовнішній чинник, наприклад, рівень багатопартійності. Сприймаючи погляди колег на періодизацію НРУ як ті, що заслуговують на повагу, автор цієї праці бере за показники можливих водорозділів процесу розвитку партії передусім внутрішні чинники, котрі викликали якісні зміни в НРУ. За такого підходу не варто покладатися на з'їзди, які не завжди започатковували той чи інший період у діяльності партії. Буває навпаки: підбивають підсумки раніше сформованих тенденцій, завершуючи їх.

Внаслідок урахування взаємовпливу різних внутрішніх обставин пропонується, як одна з можливих, така умовна періодизація п'ятирічної історії НРУ. Перший, інкубаційний період, який охоплює час від появи ідеї народного руху до створення НРУ на Установчому з'їзді. Цей період має два рівні розвитку: 1) поява і формування ідеї Руху, оформленої у проекті Програми НРУ, 2) її проникнення у верстви населення, що виражалось у створенні крайових рухівських організацій і Руху загалом. Другий період в історії Руху є власне Народний Рух України за перебудову. Він охоплює час між I і II з'їздами НРУ і характеризується перетворенням організації з федеративної на виключно самостійницьку за ідейною спрямованістю. Якщо Установчий з'їзд проголосив мету НРУ — розбудову в Україні демократичного гуманного суспільства і створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового союзного договору, то Другий з'їзд у Програмі записав:

- досягнення державної незалежності України;
- створення ненасильницькими методами демократичної республіки.

Була відкинута шкаралупа, тобто форма існування самої ідеї Руху, що називалася перебудовою.

Цей період поділяється теж на дві частини: 1) власне Рух; 2) подрібнення цілісної організації, починаючи з 8 березня 1990 року, на політичні партії. Останній процес був оформлений на Другому з'їзді у Статуті НРУ як можливість і дозвіл асоційованого членства політичних партій в Русі.

Третій період охоплює внутрірухівські процеси після Другого з'їзду і до здійснення головної рухівської цілі — досягнення

політичної незалежності України. В цей час НРУ переконався, що він нездатний взяти владу до своїх рук, а плодами його боротьби легко скористалися старі владні структури.

Четвертий період історії Руху мав своїм початком 1 грудня 1991 року і тривав аж до IV з'їзду. Це час перетворення Руху у політичну партію шляхом очищення його від асоційованих політичних партій і постановки мети завоювання політичної влади. Цей період також двоступеневий: від 1 грудня 1991 року до III з'їзду і від III до IV з'їзду НРУ. Якщо перша частина мала своїм змістом відчуження старого керівництва й асоційованих політичних партій, то друга частина характеризувалася становленням Руху як політичної партії.

П'ятий період розпочався з рішення IV з'їзду, який хоч і оголосив Рух громадсько-політичною організацією, але в це формулювання було вкладено зміст політичної партії. Він теж неоднорідний. Перша половина — між IV і другим етапом V з'їзду НРУ. У цей час рухівці вперше готувалися шляхом виборів до Верховної Ради і до органів місцевої влади прийти до влади як політична партія. Друга частина почалася на другому етапі V з'їзду НРУ. Цю частину, на наш погляд, характеризує спроба Руху перейти від конструктивної опозиції до співпраці з Президентом України, тобто якісно змінилася тактика політики Руху. Щоправда, співпрацювати з Президентом Рух має наміри тільки з питань, що не суперечать програмовим положенням НРУ.

Можлива і менш докладна періодизація. Скажімо, чітко виділяється водорозділ на III з'їзді НРУ між Рухом — громадсько-політичною організацією і Рухом — політичною партією. Але цей поділ більше нагадує два етапи в історії НРУ, ніж періоди. Не слід виключати, що зі збільшенням історії Руху, наприклад, до ста років, запропонована нами періодизація виявиться дрібною та її будуть розглядати як періодизацію Руху дитячих років.

НРУ має значний досвід перемог, особливо у справі оволодіння свідомістю громадян. Але неодноразово зазнавав гіркоти невдач. Тому мотивованим є науковий і політичний інтерес до минулого НРУ як у позитивному, так і у негативному напрямках. Створення і діяльність НРУ впевнено увійшли в історію України періоду незалежності¹. Йому присвячуються статті в

енциклопедіях, журналах, наукових збірниках. Відбулося вісім всеукраїнських наукових конференцій з однойменною назвою «Народний Рух України: місце в історії та політиці». У зв'язку з 20-річчям НРУ Інститут історії України НАН України провів круглий стіл «Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція. 1989–2009».

Безпосередньо історії Руху присвячено за всеукраїнським масштабом три монографії: О. В. Гараня², В. В. Ковтуна³, Г. І. Гончарука⁴ та одинадцять кандидатських дисертацій: С. В. Бондаренко⁵, О. З. Бураковського⁶, Ю. В. Діденка⁷, Н. М. Кіндрачук⁸, М. С. Кучерук⁹, О. В. Мардаренко¹⁰, С. Л. Овсієнка¹¹, В. В. Піпаша¹², М. Г. Тиского¹³, О. П. Шипотілової¹⁴, О. А. Шановської¹⁵. Декілька дисертантів за результатами своїх здобутків видали монографії. Це С. В. Бондаренко, Ю. В. Діденко, В. В. Піпаш, М. Г. Тиский, О. А. Шановська (у співавторстві з Г. І. Гончаруком).

Ще одна дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук О. М. Козаченко «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на Одещині у 1989–1996 роках» прийнята спеціалізованою вченою радою до розгляду.

Цікава географія прояву уваги істориків до НРУ. З трьох монографій дві написано в Києві. Одна політологом О. В. Гараньом, а друга письменником В. Г. Ковтуном. Маємо і відповідний підхід до історичних подій та документів про них. Одна дисертація написана в Києві політологом О. З. Бураковським. В авторефераті сказано, що дисертація претендує на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук. Але чи отримав дисертант вчений ступень, у нас відомостей немає. На вербальному рівні існує інформація, що цього не сталося. По одній дисертації захищено вченим з Тернополя С. В. Бондаренком в Чернівцях, В. В. Піпашем в Ужгороді та М. Г. Тиским з Волині у Львові. Сім кандидатських дисертацій на теми історії НРУ написані на кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. З дев'яти всеукраїнських наукових конференцій, присвячених рухівській проблематиці, вісім проведено кафедрою історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету¹⁶.

Зрозуміло, що в науці географічний фактор не може бути визначальним. Але над піднятою науковцями тематикою з ми-

нулого НРУ поміркувати можемо. З 13 дисертаційних праць на рухівську тематику вісім присвячено загальній історії НРУ, переважно написані на столичних документах, і тільки три — обласним організаціям: Волинській, Закарпатській та Миколаївській. У 1989–1992 роках в Україні було створено 24 обласних та одна крайова організації.

Наведене дозволяє зробити низку висновків. По-перше, історія обласних (крайових) організацій НРУ — частина загальної історії Руху, а в ширшому значенні — складова політичної історії конкретного регіону, а відповідно — історії України.

По-друге, виникнення та діяльність регіональних рухівських організацій — важливе надбання громадян України, передусім конкретних областей. Саме поява опозиційних тоталітарному, деспотичному режиму структур внесла помітне зрушення у світогляді мешканців та народила надію на можливий його кінець.

По-третє, пропагандистська та агітаційна діяльність місцевих осередків НРУ формувала впевненість громадян у поваленні колоніальної влади. Кращим показником ефективності цієї діяльності маємо результати референдуму 1 грудня 1991 року, коли понад 90 відсотків українців висловились за незалежну Україну.

По-четверте, громадсько-політична організація НРУ успішно виконала свою історичну місію. Найяскравішим її досягненням є проголошення незалежності України, яке було підтримане всіма політично свідомими громадянами.

П'ятим висновком є актуальність написання історії всіх без винятку обласних (крайових) рухівських організацій. За результатами їх діяльності це можуть бути дисертації, книги або брошури, у них мусять бути названі імена самовідданих рухівців, які відважилися виступити проти, здавалось би, вічної деспотії, що більше 70 років прикривала свої злочиння гунанними лозунгами.

Побажання дослідження:

1) при визначенні територіального статусу організації — обласна чи крайова — слід керуватися статутом Народного Руху України не тільки редакції Установчого з'їзду, а редакціями наступних з'їздів. А ще слід пам'ятати: у проекті «Програми Народного Руху України», опублікованому 16 лютого 1989 року, у розділі «Організаційна структура та форми діяльності»

чітко не визначені територіальні межі основних складових¹⁷. Тому організації, які створювались до Установчого з'їзду НРУ, формувались за адміністративно-територіальним принципом. У прийнятому статуті Руху визначається: «Територіально крайовий Народний Рух не обов'язково збігається з існуючим нині адміністративним поділом Української РСР»¹⁸. А Третій з'їзд НРУ висловився за відповідність крайових організацій Руху адміністративному поділу Республіки¹⁹;

2) робота над дисертацією, так як і над кожною науковою працею, починається не з вивчення джерел, а з уже досягнутого іншими дослідниками в цьому напрямку, темі; ця послідовність мусить бути і в назвах першого розділу дисертації. Серед названих досліджень маємо різні назви: у одних назва першого розділу розпочинається «Історіографія і джерельна база», у інших, навпаки «Джерельна база та історіографія»²⁰.

Отже, маємо підстави сподіватися, що написане про минуле Народного Руху України — не завершення досліджень, а тільки початок.

¹ Білоус А. О. Політичні об'єднання України. — К.: Україна, 1993; Гарань О. В. Багатопартійність в Україні: формування, проблеми, перспективи // Україна багатопартійна. — К.: МП «Пам'ятники України», 1991; Луканов Ю. Куди піде рухівський «тризуб» // Сучасність. — 1992. — № 5. — С. 100–107; Слюсаренко А., Томенко М. Нові політичні партії України: Довідник. — К., 1990; Чорновіл В. Народний рух України (короткий соціально-політичний довідник) // Народний рух України: місце в історії та політиці. — К., 1994. А також праці пізнішого часу. Чи не найцікавіші з них, у яких значна увага приділяється Руху, є дослідження Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. — К.: ІП і ЕНД, 2002. — 306 с. та Сімперовича В. М. Історіографія національно-демократичного руху за суверенізацію та незалежність України на рубежі 80-х — 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Сімперович Володимир Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 231 арк. Мають історичну цінність дослідження Петренко В. Канівська крайова та міськрайонна організація Народного Руху України. Від витоків до сьогодення / В. Петренко. — Канів, 2008; Петрук-Попика Г. М. Аура слова й борні (1984–1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем / Петрук-Попик Г. М. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 743 с.; Народний Рух України на Збаражчині. Книга перша. Літературний запис: Залевський І. А., Сорока П. І. — Тернопіль: Лілея, 1997. — 214 с.

²Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України: [монографія] / Олексій Васильович Гарань. — К.: Либідь, 1993. — 198 с.

³Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України: [монографія] / Володимир Гаврилович Ковтун. — К.: Факт, 1999. — 407 с.

⁴Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: [монографія] / Григорій Іванович Гончарук. — Одеса: Астропринт, 1997. — 380 с.

⁵Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Васильович Бондаренко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.

⁶Бураковський О. З. Історія Ради Національностей Народного Руху України, 1989–1993 рр. Політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Олександр Залманович Бураковський; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 20 с.

⁷Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Володимирович Діденко; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2009. — 19 с.

⁸Кіндрачук Н. М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: 1989–1991 рр.: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Мирославівна Кіндрачук; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2010. — 16 с.

⁹Кучерук М. С. Роль Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Сергіївна Кучерук; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2013. — 15 с.

¹⁰Мардаренко О. В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Вікторівна Мардаренко; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 19 с.

¹¹Овсієнко С. Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Станіслав Леонідович Овсієнко ; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — 18 с.

¹²Піпаш В. В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Володимир Васильович Піпаш; Ужгородський нац. ун-т. — Ужгород, 2009. — 20 с.

¹³Тиский М. Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80–90-х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайло Григорович Тиский; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Л., 2005. — 20 с.

¹⁴Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1998 рр.): автореф.

дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Павлівна Шипотілова; Миколаївськ. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2013. — 20 с.

¹⁵ Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Андріївна Шановська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 208 с.

¹⁶ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Тези доповідей Першої Всеукраїнської наукової конференції (14–16 вересня 1994 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — К., 1994. — 96 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11–12 вересня 1996 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — Одеса, 1996. — 56 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали третьої Всеукраїнської конференції (10–11 верес. 1998 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Л. П. Дузь, Н. Т. Малуха, та ін. — Одеса: Астропринт, 1998. — 62 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції. — 14–15 вересня 2000 року, м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2000. — 152 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали V (позачергової) Всеукраїнської наукової конференції: 14–15 вересня 2001 року, м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2001. — 204 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16–17 вересня 2005 р., м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова). — Одеса: Астропринт, 2005. — 160 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28–29 травня, 2009 р., м. Одеса. — Одеса: Астропринт, 2009. — 236 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю незалежності України, 25–26 травня, 2011 р., м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. О. Колот, Г. К. Парієнко та ін. — Одеса: Астропринт, 2011. — 456 с.

¹⁷ Літературна Україна. — 1989. — 16 лютого.

¹⁸ Літературна Україна. — 1989. — 28 вересня.

¹⁹ III Всеукраїнські Збори Народного Руху України. 28 лютого — 1 березня 1992 року. — Київ, 1995. — 345 с.

²⁰ Про сказане дивись повніше у статті: Гончарук Г. І. До питання про створення обласних (крайових) організацій Народного Руху українці (1989–1992 роки) / Григорій Іванович Гончарук // Інтелігенція і влада: громадсько-політ. наук. збірн. — Одеса: Астропринт, 2010. — Вип. 29. — С. 136–143.

ЯВИЩЕ ІДЕЇ РУХУ

Народний Рух України як політична партія та історичне явище має свої ідейні коріння, соціальну базу та всі атрибути політичної структури: програму, статут, кількісний склад, керівні структури, норми внутрішнього життя, зовнішніх стосунків тощо. Започаткований у камуфляжній формі громадського руху, він на відміну від своїх ровесників в інших республіках радянської імперії, спромігся проминути своє п'ятиріччя та впевнено прямує до своєї цілі: державність, демократія, реформи, гарантом яких мусить виступати передусім середній клас, який ще не сформувався за всіма ознаками.

Як всі справжні політичні партії, Народний Рух України в своєму розвитку переживав спади та піднесення, напружені драми зіткнення течій та боротьбу за лідерство. І наївно стверджувати, що йому вдасться цього запобігти в майбутньому, бо це повноцінна партія з притаманними їй закономірностями, умовленими внутрішніми чи зовнішніми чинниками.

Однією з причин успішного функціонування політичної партії є органічний зв'язок традиційних національних ідей народу та її програмних цілей. Саме споконвічні сподівання спільноти, відображені у життєздатних політичних платформах, є духовними джерелами партії. Такими прагненнями українського народу були: незалежність, державність, демократичність, добробут.

Вони були в основі діяльності київських і галицько-волинських князів, гетьманів і кошових отаманів, керівників Української Народної Республіки, Організації українських націоналістів та Української Повстанської Армії, тобто були змістом функціонування державних діячів та структур.

Ідеї національної незалежності в єдності з ідеями соціального добробуту були в основі боротьби політичних угруповань та партій: Кирило-Мефодіївського братства, просвітних товариств, українських політичних партій першої половини двадцятого століття, націонал-комуністів, «шестидесятників»,

Української Гельсінської Спілки та інших дисидентських груп часів стагнації. Святим ідеям незалежності, збереження генофонду, досягнення національної повновартості в різні віки та роки присвячувались поетичні твори, драми, романи.

Вони з любов'ю висвітлювались в кращих історичних дослідженнях, піснях, легендах.

Не була осторонь турботи кращих синів та дочок українського народу за визволення від іноземних гнобителів українська церква. Різноманітними були форми боротьби названих структур та діячів, часто незрозумілі сучасникам, не завжди підвладні оцінкам істориків, зате прекрасні за своєю метою.

Перехопивши ідейну естафету з втомлених рук попередників, Народний Рух України в інших історичних умовах спромігся зорганізуватися й очолити визвольну хвилю українського народу за незалежність, та зіткнувся з неймовірними труднощами на шляху розбудови державності та добробуту населення. Складнощі ці — передусім економічні, соціальні, національні, духовні, політичні наслідки столітніх поневолень; польського, австрійського й особливо російського колоніального пригноблення, які залишались не тільки в матеріальному бутті народу, а в духовній та морально-психологічній сферах, в свідомості українців.

У другій половині 80-х років в радянській імперіалістичній системі стали проявлятися суттєві перебої в економіці, що було промовистими ознаками ідеологічної, соціальної, політичної та духовної кризи. Незважаючи на наявність у магазинах імпорتنих товарів, порівняно дешевих продуктів, поставала вочевидь малоефективність партійних рішень, частково оплаченої праці. Збудована на пограбуванні система виховала десятки мільйонів грабіжників в законі та поза його межами, а примусово-розподільчі методи при суспільній власності остаточно знівечили природну тягу людей до творчої праці. Значна частина суспільства мріяла про те, щоб менше зробити та взяти більше. Адміністративно-командна система себе вичерпала.

Загальна криза радянської системи особливо чітко визначилася в афганській війні, де грабіжництво вищих командирів розквітало ганебними фарбами на фоні різкого зниження боєздатності, морального розтління, зради численної кількості солдатів.

У керівних колах тоталітарної системи визріли думки про необхідність пошуків шляхів для розв'язання трудової ініціативи мас, надання ширших економічних прав регіонам при збереженні імперської суті керівництва Комуністичної партії. Було введено поняття перебудови (термін, що часто вживався за років першої п'ятирічки), але, окрім поверхової лібералізації комуністичних догматів, не змінилися планово-розподільчі основи суспільних відносин.

Передсмертне дихання імперії було чути у країнах-сателітах й у так званих союзних республіках. Першими — відверто на визвольну боротьбу стали Естонія, Латвія та Литва. Це не випадково. Наслідки русифікації тут були менш значимими, а національна гідність не так понівечена, як в Україні. Слідом за «Солідарністю» в Польщі формуються народні фронти спочатку за перебудову, а незабаром за незалежність.

Вони стали основною формою об'єднання громадян на шляху до суверенітету. В Україні виникає аналогічне, хоч і не ідентичне об'єднання — Народний Рух України за перебудову.

Його Установчий з'їзд відбувся 8–10 вересня 1989 року. Було прийнято Програму та Статут цієї громадсько-політичної організації. Це явище було більше емоційним, ніж конструктивним. Воно одних порадувало, інших налякало, але нікого не залишило байдужим. Минуло трохи більше п'яти років з того часу, в літературі посилюється дискусія з приводу, хто є фундатором Руху. Одні стверджують: «Меморіал», другі — Спілка письменників України, треті — Товариство української мови імені Тараса Шевченка. Відомий канадський історик Орест Субтельний у своїй фундаментальній праці «Україна: історія» зокрема пише: «Як слід було очікувати, «неформали» на Україні, такі, як Українська спілка, «Товариство Лева», «Зелений світ», були активними у західних областях. А на початку 1989 р. члени цих організацій, підтримані київськими письменниками, заявили про створення Народного Руху України за перебудову»¹. Щоправда, джерела цього твердження не названі.

Не знаю, чи погоджуються з таким тлумаченням письменники, особливо ті, хто стояв біля витоків Руху, але дослідження його історії тільки починаються, тому додаткові джерела і висновки істориків справи не завадять.

Та подальше вивчення процесу заснування Руху викликане також політикою. В діяльності існуючих громадських структур, а також деяких політичних партій і окремих політичних діячів не другорядним є напрацьований авторитет НРУ, який використовується як чинник їхніх заслуг. Жива зацікавленість у різних тлумаченнях шляхів формування Руху змушує дослідника більше, ніж прийнято, переказувати зміст окремих документів.

За відсутності письмових доказів того, хто перший висловився за створення Руху, довіримося поки що спогадам батька Руху Івана Драча. В лютому 1992 року, тобто три роки тому, як був опублікований проект Програми Народного Руху України за перебудову, він зазначив, що першими за створення народного фронту пролунали голоси Віктора Терена, Павла Мовчана і генерала у відставці Фоки Борлачука².

Процес підготовки проекту Програми Руху досліджувався рядом істориків. Є свідчення учасника Установчого з'їзду НРУ³. Та треба віддати належне першому, хто спробував простежити етапи підготовки цього документа, і зовсім не історик, хоч останні про це мовчать. Це був безіменний кореспондент «Літературної України».

Він писав, що наша газета, комуністи Київської письменницької організації на своїх звітно-виборчих зборах (мова йде про звітно-виборчі збори партійної організації київських письменників, що відбулися 1 листопада 1988 року, звіт про які був надрукований 17 листопада 1988 року в «Літературній Україні»), крім інших заходів, накреслених у рішенні, схвалили пропозиції про створення ініціативної групи сприяння перебудові. А вже новий склад партійного комітету, розроблюючи заходи на реалізацію критичних зауважень та пропозицій, висловлених комуністами на одному із своїх засідань, затвердив ініціативну групу по розгортанню руху сприяння перебудові. Невдовзі після зборів комуністів на Пленумі правління СПУ з порядком денним «Українська література в процесі суспільного оновлення» мова йшла про те, що ініціативна група сприяння перебудові значно розширила свій склад: до неї, крім членів парткому, увійшли інші письменники, долучилися науковці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Пленум правління СПУ доручив ініціативній групі розробити проект Програми Народного Руху України за перебудову. Робота над

тим проектом проводилась у тісній взаємодії з парткомом Київської організації СПУ, який на своєму останньому засіданні розглянув пропозиції ініціативної групи, заслухав інформацію про хід підготовки нею проектів програми та відозви до населення республіки. Члени парткому запропонували низку змін у їхні положення, зажадали доопрацювати матеріали. Цю роботу партком доручив членам ініціативної групи, а проекти програми Народного Руху України за перебудову та відозви до населення республіки вирішено винести на обговорення загальних зборів письменників.

Такі збори відбулися 31 січня 1989 року в Республіканському будинку кіно. Їх відкрив і вів секретар правління СПУ, перший секретар правління Київської СПУ І. Драч.

Збори заслухали й обговорили запропоновані ініціативною групою Спілки письменників проекти програми Народного Руху України за перебудову та текст відозви. В ході обговорення цих документів знову, попри одностайні схвалення їх, висловлювалися міркування й пропозиції щодо потреби доопрацювати, виважніше сформулювати, чіткіше оформити окремі положення, узгодити їх з відповідними статтями чинних Конституцій СРСР та УРСР. Зазначалося також, що через поспішність у скликанні зборів не всі члени письменницької організації змогли взяти у них участь.

Оригінальними думками з приводу цих документів на зборах поділилися В. Брюховецький, С. Тельнюк, П. Мовчан, Р. Іваненко, О. Мусієнко, С. Плачинда, О. Тисленко, В. Яворівський, А. Ярмольський, Д. Павличко, Ю. Щербак, П. Осадчук, Ю. Мушкетик, Ф. Бурлачук, О. Черногуз, М. Ткач.

Ініціативній групі на зборах було доручено доопрацювати обговорені документи, врахувати зауваження та пропозиції, висловлені у виступах⁴. Через три роки після цієї події Іван Драч згадував: «Відбулося її обговорення в Будинку кіно на загальних письменницьких зборах, і це все було відзняте на телебаченні, і ця програма, як відеокліп, була запущена на телебачення. Усі письменники, які брали у всьому тому участь, хвилин 20 мали, а зате Леонід Макарович мав годину двадцять, чи така пропорція відповідна була.

Він коментував, громив цей Рух, цю програму, цих письменників, які брали участь у творінні цієї програми, тоді була

дана вказівка по всіх партійних організаціях України дивитись цю телепередачу і відповідно ставитись, як каже завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України Леонід Макарович Кравчук»⁵.

Раніше Іван Драч не висловлював критики на адресу Л. Кравчука. Очевидно останнім форумом, де йшла мова про завершення роботи над цими документами Народного Руху України за перебудову, був пленум правління Київської організації СПУ, що відбувся напередодні їхньої публікації. Повідомлення з цього питання зробили секретарі правління СПУ Б. Олійник, Д. Павличко, Ю. Мушкетик, І. Драч⁶.

Перших авторів проекту Програми Руху преса довго не наважувалась назвати. Підкреслювалось, що це документ — колективний, підготовлений ініціативною групою. Пізніше, 1 липня 1989 року, у своєму виступі Віталій Дончик на Київській установчій конференції сказав: «У січні цього року вже було створено проект Програми НРУ за перебудову і відозви до всіх громадян України. Наведемо сьогодні авторів цих документів: С. Тельнюк, В. Брюховецький, В. Терен, В. Ярмоленко та інші»⁷. Іван Драч у своїх спогадах зазначив, що у створенні проекту Програми брали участь Юрій Мушкетик, Віталій Дончик, Вячеслав Брюховецький, Борис Олійник, Дмитро Павличко і сам Іван Драч⁸.

Щоправда, Борис Олійник, секретар партійного комітету Київської письменницької організації, зробив для істориків-дослідників добру справу, хоч переслідував іншу мету: не допустити створення організації, альтернативної Комуністичній партії. Саме він, полемізуючи з Іваном Драчем, розкрив «кухню генеалогії» ініціативної групи в статті «Емоції та факти», яка була надрукована в «Радянській Україні» 8 березня 1989 року.

Поет доводив, що 1 листопада загальні звітно-виборчі збори київських літераторів доручили новообраному парткомові створити «Ініціативну групу Спілки письменників сприяння перебудові». Така група була створена. Однак на одному з пленумів СПУ (а не на партійних зборах) запропонована група була виведена на якісно нову основу — вже в ранзі «Народного Руху України за перебудову». Саме ця нова модель була запропонована парткому, який не прийняв проект Програми тому, що він передусім виходив за межі діяльності СПУ.

Автор статті навів цитату з інтерв'ю І. Ф. Драча газеті «Вечірній Київ»: «Проект програми Народного Руху України за перебудову був прийнятий на загальних зборах київських письменників і загальних зборах Інституту літератури. До складу ініціативної групи, крім мене як голови, входило більшість членів парткому Київської письменницької організації, а саме: Б. Олійник, Ю. Мушкетик, О. Мусієнко, П. Осадчук, Д. Павличко, Б. Рогоза, В. Маняк, С. Тельнюк, В. Терен, С. Гречанюк, М. Слабошницький, А. Дімаров. Активно допомагали нам М. Шевченко, П. Мовчан та інші письменники».

Борис Олійник не спростував склад ініціативної групи, підкреслюючи свою участь тільки у редагуванні чи доредагуванні проекту Програми, а докоряє першому секретареві Київської письменницької організації Івану Драчу за перевищення прав авторів проекту, відпущених їм партійними зборами.

Наведене дає змогу дійти висновків: 1) проект Програми був показаний секретареві парткому тільки на завершальній стадії, тобто стадії редагування, за якою йде публікація; у зв'язку з тим, що було отримано «добро» на друк, то секретар не міг його загальмувати; 2) Інститут літератури було підключено до підготовки проекту перш за все з метою виправдати рішення авторів проекту вийти за межі, встановлені парткомом, щоб сягнути всеукраїнських масштабів; 3) залучення Б. Олійника на безпечному для проекту етапі — данина не тільки партійній етиці, а що головніше — для того, щоб зробити відомого поета співучасником підготовки документу, щоб нейтралізувати Олійника у подальшій боротьбі за створення Руху.

Можна стверджувати, що перші дві цілі автори проекту досягли у повному обсязі, а третю — теж значною мірою. Спроба Бориса Олійника в названій статті себе вигородити, відмежуватися від проекту підкреслювала більше винахідливість його опонентів, аніж викликала співчуття до автора статті. Це логіка політичної боротьби: люди на боці тих, хто зробив краще передбаченого.

На Установчому з'їзді НРУ голова Мандатної комісії Юрій Цеков назвав групу людей, «яка в найважчий час в середині березня на основі листів, які надходили до Спілки письменників із 40 організацій, які самі створилися в Києві і в Київській області угруповання. І ґрунтувалися в першу нашу Координа-

ційну Раду ініціативних груп. Це Іван Драч, Віталій Дончик, Вячеслав Брюховецький, Сергій Гречанюк, Анатолій Шевченко». Хоч у статті Бориса Олійника мають місце легкі погрози на адресу київських письменників-комуністів, сумнів у наявності кворуму на загальних зборах, що парафували проект Програми, натяки на значну кількість противників проекту, особливо серед членів парткому, вони більше свідчать про гостру боротьбу навколо згаданого документу, ніж кидають тінь на його авторів.

Досліднику перших документів Руху неодмінно доведеться підійти впритул до такого питання: як все-таки вдалося оприлюднити проект «Програми Народного Руху України за перебудову» в умовах жорсткого контролю за пресою з боку партійних структур? Надрукувати такий документ в газеті було, по-перше, неможливо без дозволу цензури, друкарня не взяла б до виробництва номера, а по-друге, небезпечно для перших осіб колективу друкованого органу.

Поки не знайдені письмові докази важкого шляху «Програми» до друку, пошлемось на спогади Івана Драча трьохрічної давнини: «Я пам'ятаю, ми сиділи невеличким колективом уже в редакції «Літературної України» і доредаговували останні слова програми, яку на рівні СП і Інституту літератури було ухвалено, щоб вона була надрукована в «Літературній Україні». Статут не дозволили надрукувати. Були відповідні перетрактації з Леонідом Макаровичем Кравчуком, ідеологічним відділом ЦК, й нам було дозволено надрукувати тільки програму»⁹.

Проект «Програми Народного Руху України за перебудову» було оприлюднено 16 лютого 1989 року. Під ним стояли підписи ініціативних груп Київської організації СПУ та Інституту літератури АН УРСР.

Мова про зміст цього документа ще попереду, після того, як його було затверджено з'їздом. А тут слід зазначити, що порівняно з документами громадських рухів інших країн, а також матеріалів у пресі демократично налаштованих діячів Києва, Москви, навіть стосовно документів партії мало було нового у сфері будівництва. Гуманізація, демократизація, справедливість, суверенітет, адміністративно-командна система та подібні категорії лунали уже не перший рік. Та інакше й бути не могло за цілого ряду чинників.

По-перше, готували, давали «добро» та публікували його люди з радянським мисленням і світосприйманням. Наприклад, ідея виходу України з Радянського Союзу ніяк не спроможна була зненацька з'явитися зразу у масовому продукті всеохоплюючого комуністичного виховання. До цього потрібно було ще дорости і свідомістю, і морально, і психікою.

По-друге, всюдисуща партійна мережа розгорнула шалену різноманітну ідеологічну й політичну боротьбу спочатку за ліквідацію, а переконавшись, що вже пізно зупинити процес відродження нації, за нейтралізацію або хоч на приголомшення збуджуючих ідей рухівських задумів, а потім підпорядкування Руху партійним структурам.

По-третє, серед ініціаторів і організаторів Руху переважали ті особи, котрим було що втрачати: посади, партійно-радянський авторитет, добробут дітей тощо. Таке становище для більшості простих смертних не може сприяти радикалізації мислення і дій.

По-четверте, ініціатори Руху, завдяки внутрішній боротьбі, дійшли висновку про необхідність поміркованої програми Руху з метою знайти більше прихильників серед історично та політично кастрованого суспільства. Запобігти ізоляції, зробити документ зрозумілим і сприйнятним зацикленим комуністичною пропагандою та буттям людьми було головним завданням творців нової організації.

Якщо документ був поміркований, скаже читач, то чого поміркований проект Програми Народного Руху України за перебудову, з одного боку, розбурхував населення, а з іншого, — викликав занепокоєність партійно-радянського апарату і пов'язаних з ним (чи сучасним, чи минулим!) широкого кола переважно керівних осіб у державі, а також стурбував шовіністичні почуття російського населення та деяких представників інших національних меншостей?

Як і більшість організаторів Руху, радянське суспільство вірило у краще майбутнє, якого можна досягти під керівництвом порядних, розумних комуністів. А ті, що керували на той час, втрачали довіру. Саме бажання мати організацію, яка підштовхнула б партію краще вести народ до комунізму, привертала увагу населення. Дмитро Павличко, виступаючи на звітно-виборчих зборах Київської письменницької організації,

цю думку висловив чітко: «Я був на тій славетній зустрічі, яка багато дала нам всім, — на зустрічі з М. С. Горбачовим. М. С. Горбачов спитав, чи правда, як йому сказали, що ми хочемо створити нову партію? Ні, кажу, нова партія нам не потрібна.

І сьогодні вам кажу від імені тих, хто укладав проект програми НРУ за перебудову: партія нова нам не потрібна, нам потрібна перебудова»¹⁰.

Наведені факти свідчать про те, що Рух мав «гени» комунізму ще до свого народження. Не тільки тому, що його батько Іван Драч — комуніст, й тому, що він, Рух, дитя багатьох комуністів-батьків¹¹.

Саме пошуки цими батьками свого місця в межах приреченої системи давали можливість їх опонентам аргументовано відкидати всі претензії ініціаторів Руху на новаторство.

Шість відомих вчених (віце-президент АН УРСР, академік В. Глухар, віце-президент АН УРСР, академік І. Лукінов, віце-президент АН УРСР, академік В. Скоп, головний вчений секретар Президії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР Б. Стогній, директор Інституту історії партії при ЦК КПУ, доктор філософських наук Ф. Рудич, заступник директора Інституту філософії АН УРСР, доктор філософських наук А. Гордієнко), переслідуючи ціль компрометації ідеї Руху, звернулися до редакції ряду республіканських газет з листом, в якому гостро критикували програму НРУ за намагання вдихнути життя в старі політичні формули. «Виглядає дивним анахронізмом, не сумісним з реаліями сьогодення, положення проекту програми про те, що Народний Рух України за перебудову — це нова форма блоку комуністів і безпартійних»¹².

Тут можна додати: ще менше проект програми відповідав майбутньому України. Річ в іншому. Мета створити структуру, яка змогла б контролювати партію та владні органи, служити опорою і захистом людей від свавілля командно-адміністративної системи була дійсно новою, тому й знайшла підтримку серед багатьох тих, кому довелось прочитати цей проект, виданий в мізерній кількості — дві тисячі примірників — такий був тираж «Літературної України» 16 лютого 1989 року.

Слід віддати належне організаторам антирухівської боротьби. Вона була продумана, послідовна і бездоганна. Розуміючи,

що проект Програми НРУ готували вчені і письменники, то згнатьбити чи спростувати його могли тільки люди рівні або вищі за рангом від авторів. Тому, здається, не випадково сильний удар по проекту першою завдала Академія наук УРСР. 27 лютого відбулося розширене засідання Президії АН УРСР за участю керівників та секретарів парторганізацій наукових установ. Було розглянуто два питання: «Про відвідування т. Горбачовим М. С. АН УРСР та деякі проблеми підвищення ефективності наукових досліджень» і «Про ставлення до проекту програми НРУ за перебудову».

Таке поєднання питань вигідно працювало на наміри організаторів. Рівень доповідача був найдостатніший — президент АН УРСР Б. Є. Патон, котрий розгледів між рядками таємні наміри творців проекту і сміливо констатував: «Будьмо відвертими: винесений на обговорення проект виглядає як маніфест політичних вимог, тому його слід сприймати не як програму дій, а як документ альтернативної КІРС структури. Складається враження, що автори проекту не вірять в можливість партії, різноманітних громадських організацій і вважають, що лише Рух, ними запропонований, може виступити соціальним гарантом успіху перебудови»¹¹.

Далі доповідач переконливо розкритикував економічну частину проекту, назвавши її утопічною, економічним романтизмом, у позитивній частині запозиченою з Програми КІРС, в інших частинах — некоректною, що «суперечить Конституціям СРСР і УРСР», а в цілому спрямованою на замкнутість, національну ізоляцію Радянської України. А висновок був недвозначним: «Саме партійні організації мають повністю усвідомити справжні цілі організаторів НРУ, довести це до розуміння комуністів і безпартійних, добитися вивільнення частини вчених з-під впливу привабливих за формою, але далеких від справді народних інтересів фраз і гасел. Для цього в нас є неперевершена зброя — марксистсько-ленінська наука, марксистсько-ленінська ідеологія»¹³.

Задум організаторів цього засідання був безпрограшним. Якщо першорядна за рангом і ерудицією структура негативно оцінила проект, то хто ризикне сказати інше? Так воно і сталося. Член-кореспондент АН УРСР С. О. Фірсов, секретар парткому Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича,

доктор історичних наук І. М. Маковіччук, секретар партійного бюро Інституту історії АН УРСР, академік В. С. Михайлевич, директор Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова, академік АН УРСР Б. М. Багій, академік АН УРСР І. О. Дзевєрін, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка у своїх виступах підтримали президента і в постанові записали, що проект Програми Руху не відповідає завданням об'єднання зусиль трудящих республіки, нарощування конкретного внеску у перебудовний процес кожним колективом, кожним трудівником, у ньому практично відсутні конструктивні пропозиції, бачення реальних шляхів подолання недоліків і труднощів, містяться помилкові положення. І висновок: «Все це не дозволяє підтримати утворення нової організації, проект її програми...»¹⁴.

Прикметність цього зібрання не в його постанові, в тому, що його учасники чи не першими побачили у Русі не громадсько-політичну організацію, а політичну партію, для якої на першому етапі головне не економіка, а влада.

Але від цього засідання, здається, більше постраждав Б. Є. Патон, ніж Рух, тому, що прийнята постанова дала зворотний ефект. Наукові установи не кинулися на підтримку Президії АН УРСР. Більше того, у самій структурі Академії наук почався рух, супротивний позиції Президента і Президії. Співробітники Інституту літератури першими підтримали ініціаторів Руху-Спілку письменників, пізніше 72 особи довели актуальність та доречність і потрібність НРУ, 37 співробітників Інституту математики АН УРСР підкреслили, що безпідставне заперечення проекту — це гальмування процесу перебудови¹⁵. Більше того, численні співробітники Академії наук увійшли до первинних органів Руху.

Зацікавленість проектом програми НРУ з боку керівних структур КПУ викликала передусім інстинктом самозбереження. Партійні функціонери навчилися за майже столітню історію Компартії відчувати небезпеку заздалегідь. Вочевидь жодна політична партія в світі не має такого величезного арсеналу форм та методів, досвіду знищення своїх опонентів, як КПРС. Ще декілька років тому ініціатори Руху були б просто неможливі — їх було б вмиль ізольовано від суспільства. Кінець 80-х років приніс обмеження у фізичних формах розправи, тому партійні ідеологи змушені були застосовувати безкровні

засоби нейтралізації незручних для них людей, використовувати переважно свій досвід так званої контрпропагандистської роботи, що десятиліттями була спрямована проти інформації із зарубіжжя.

Дмитро Павличко на відкритих партійних зборах Київської організації СПУ в липні 1989 року сказав: «Замість того, щоб підтримати Рух, який визнав лідерство партії, розробив хай недосконалий, та все ж на основі партійних документів проект своєї Програми, Рух, який став новою і життєздатною формулою єдності комуністів і безпартійних, відповідальні ідеологічні працівники повели наступ на нього, організували проти Руху всі ешелони адміністративного апарату, всемогутність засобів масової інформації. Десятки тисяч листів на підтримку Руху залишилися поза увагою преси, радіо, телебачення. Чи не парадокс? Ідеї партії в устах ініціаторів Руху, таких же, зрештою комуністів, як і працівники партійних установ, дивна річ, викликали в останніх осуд і протест»¹⁶.

Але нічого в тім дивного нема. Історія КПРС свідчить, що керівні органи визнавали тільки ті ініціативи, які вони самі підказували масам і організували їхнє втілення. Так було зі стаханівським рухом, рухом п'ятисотенниць, комуністичної праці та інших. А все, що пропонувалось без їхньої згоди, переслідувалося. Це стосувалося навіть господарських ініціатив, не кажучи вже про створення політичних організацій.

Не варто думати, що автори проекту Програми не знали про нетерпимість Компартії до ініціатив, тим більше політичних, що торкаються панівного становища партії. Та сподівались, очевидно, на чистоту намірів КПРС-КПУ перебудуватися. Свята наївність. Керівні органи партії завжди придумували гасла для інших — своє, егоїстичне, творили мовчки. Заклики до перебудови лунали з метою збити з пантелику населення, не допустити до революційних дій народжувані відцентрові організації. Деяке послаблення цензури та заклики М. С. Горбачова до гласності були спрямовані не в середину партії, а подалі від неї.

Доведемо це від зворотнього. Уявімо на мить, що КПРС серйозно задумала перебудувати свою роботу на демократичних засадах. Що для цього необхідно було зробити? Передусім відмовитись від однопартійної політичної системи, тобто свідомо

поставити під загрозу своє панівне становище. Якщо ще можна припустити, що рядові комуністи погодилися на втрату монополії на «організатора і натхненника всіх наших перемог», то апаратні структури — ніколи. Впровадження багатопартійності неминуче призвело б до розкриття злочинів у минулому, до викриття сучасного свавілля, як підсумок — неминуче падіння авторитету, позбавлення дармової кормушки, а можливо, ще й притягнення до відповідальності. Жодна партія добровільно на це не піде, а тим більше комуністична, за плечима якої неймовірний тягар злочинів.

Тому нічого дивного в тому не було, що апаратні особи самовіддано накинулись на Рух, який, на відміну від «Меморіалу», ТУМу, екологічних організацій, поставив за мету перебудувати всі сторони життя суспільства та розпочав проект своєї Програми з різкої критики радянського минулого та сьогодення, а від критики до вимог притягти до відповідальності керівників — один крок.

Хоч формально визнавалась керівна роль партії в проекті Програми, але від неї несло антипартійним, точніше, антиапаратним духом, який притягував та згуртовував людей, що були у напівсвідомій опозиції до керівних структур партії. Здається, такий висновок можна зробити з виступу на згаданих партійних зборах Київської організації СПУ С. Плачинди: «Творці проекту програми НРУ не думали про себе, вони думали про народ, про Україну, про її майбутнє. Тому ідею НРУ підхопила вся СП в лютому цього року, коли всі, як один, проголосували за Народний Рух». Тому статтю Б. Олійника «Емоції і факти» (8 березня 1989 р.) С. Плачинда сприйняв як спробу розколоти цю єдність, що «декого налякала»¹⁷.

Під час обговорення проекту Програми висловлювались багаточисленні думки, що виходили за його межі. Це позви з винуватцями Голодомору, Чорнобиля, знищення української мови і культури. В. Яворівський запитав: «...Цікаво, чи відчувають відповідальність за моральне здоров'я народу керівники нашої республіки? Саме ті з-поміж них, хто так завзято прагне підрізати йому крила, що зухвало розгортається в Народному Русі за перебудову?»¹⁸.

Після цих питань хочеться поставити ще одне: чи слід після таких виступів людям сидіти, склавши руки, й чекати, поки

їх потягнуть до суду? Тому була природною негативна реакція керівних структур та їхніх людей на проект Програми Руху та саму ідею створення такої організації. Більше того, їх природною реакцією було — всіма засобами не допустити створення організації, яка народжувалась за формою толерантною, а за суттю альтернативною, якщо не ворожою, не стільки рядовим комуністам, скільки відірваному від них апарату. Цей внутрішній імпульс вони зреалізували сповна.

Наведемо декілька прикладів з численного ідеологічного, політичного й організаційного арсеналу боротьби партійного апарату проти створення Руху після того, як партію «підвела» Президія АН УРСР. В антирухівському процесі надзвичайно активну роль відігравав завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України Л. М. Кравчук. У боротьбі проти Руху значною мірою розкрився його організаційний талант і надзвичайна гнучкість дипломатичних здібностей. Саме за ставленням до НРУ відкрилася наявність у нього декількох політичних облич, акторське вміння вмить змінити декілька ідеологічних масок, але робив він це з однією і тією метою: якщо не вдасться зліквідувати Рух, то хоч би вихлостити його програму, а якщо й тут не пощастить, то будь-якою ціною підкорити його діяльність своїй волі.

За останні п'ять років Леонід Макарович виявив перед народом України та керівниками чисельних країн вражаючі якості політика-митця, вміння без парасольки пройти «між краплинками дощу». Але тоді, під час обговорення проекту Програми Руху, Л. М. Кравчук був своєрідним сірим кардиналом партії, відповідальним за ідеологічно-комуністичний духовний світ громадян республіки. На посаді Президента України він скаже про тих, яким сам був колись: «...Я дуже добре розумію цих людей — вони були піддані активній обробці ідеологією. Ідеологія — це наркотик. Звикнувши до її догм, важко їх позбутися. Необхідні прозріння, здоровий глузд та бажання. Єдині дійові ліки тут — час»¹⁹. З цієї формули виходить, що Л. М. Кравчук у той час був головним комуністичним наркоманом в Україні. Його легше осудити, ніж зрозуміти.

В історичній літературі показана надзвичайна гнучкість Л. М. Кравчука, амплітуда якої інколи сягала 180 градусів під час формування ініціативної групи сприяння перебудові, запо-

чаткування народного фронту, чи народного руху в листопаді — грудні 1988 року. Не зменшилась ця амплітуда й протягом підготовчої роботи до установчого з'їзду НРУ у 1989 році. Він добре володів на практиці основним правилом дипломатії: політика — мистецтво можливого на шляху до поставленої цілі. А мета була — не допустити створення Руху.

Діяв він відповідно до партійної формули боротьби з опозицією. Ця формула карбувалась, шліфувалася протягом всієї діяльності КПРС: новотвори — нічого нового для добробуту трудящих не несуть, без підстав претендують на верховенство у суспільстві, замахуються на єдність партії та суспільства, на дружбу народів, відвертають увагу та сили людей від вирішення актуальних завдань у народному господарстві; ці наміри небезпечні для країни і викликають обурення населення. Висновок: партія зобов'язана захистити народ від антинародних дій.

Перестановки слів у межах цієї формули можуть бути які завгодно, але за різних варіацій висновок не змінювався. Важливим чинником цієї ідеології було організаційне забезпечення кожної складової частини окремо, а на рівні етапних заходів — їхню загальну взаємодію.

Функціонування цього партійного постулату можна простежити під час зустрічі «за круглим столом» представників усіх творчих спілок та товариств республіки, яку організував ідеологічний відділ ЦК Компартії України 24 березня 1989 року, коли розгорталися події, пов'язані зі створенням крайових організацій Руху на базі оприлюднених документів.

Л. М. Кравчук започаткував бесіду та відразу спрямував «круглий стіл» до бажаної мети: нині до ЦК КПУ, творчих спілок, засобів масової інформації, інших інстанцій та установ надходить велика кількість листів, пропозицій трудящих з приводу Руху. Це різні за змістом листи. Вони свідчать про те, що всенародної підтримки проект Програми Руху не отримав. Навпаки, позиції розділяються. Більшість відгуків спрямовано проти ще однієї організації. Але все ж іде дискусія, яка штучно відвертає людей від практичних справ. В чому полягає основна критика Руху та проекту Програми? Люди пишуть в своїх листах, що все в ньому зводиться до трьох слів: «диктувати», «вимагати», «контролювати». Жодних же планів конкретної роботи проект програми не несе. Відзначається, що ініціатори

не вказують на якість, конкретні організаційні, кадрові, матеріальні основи Руху. Пропонується невизначена, аморфна структура. До неї можуть увійти люди і цілі об'єднання з будь-якими поглядами, настроями, позиціями і платформами. Не випадково вже зараз так звана Українська Гельсінська Спілка та інші подібні угруповання претендують на те, що саме вони можуть скласти політичну і кадрову базу Руху. Для організації підтримки ідеї Народного Руху нині використовуються недемократичні форми, різні підтасовки.

Це вже неприємна реальність. Люди стривожено ставлять питання, що це буде за організація? Нова структура, що діяти-ме паралельно партії, чи альтернативна?»

Як бачимо, Л. М. Кравчук діяв відповідно до наведеної вище капеересної формули. Сам організував «круглий стіл», підібрав його учасників, які майже всі його підтримали і доповнили. Не виключено, що партійні комітети організували бажані листи від трудящих. Не варто докоряти автору вступного слова за те, що він погіршив проти партійної науки, яка застерігає від наведення конкретних планів та заходів у стратегічних документах, передусім у програмі, бо, як ще вчив комісарів Л. Д. Троцький, що в боротьбі проти українського народу всі засоби однаково добрі.

Звернемо увагу на дві думки монологу. Перша: ЦК КПУ вбачав у Русі політичну партію. Друга: більш за все був ЦК наляканий вступом УГС до Руху, що здатна його радикалізувати.

Майже всі учасники «круглого столу» підтримали організатора. Ю. М. Щербак, секретар правління Спілки письменників України, який був серед тих, які підняли руку за проект Програми, мовив: «Хоч я безпартійний, скажу прямо: всяка претензія на двопартійність не в нашій традиції. Вона може destabilізувати ситуацію, загальмувати перебудову»²⁰.

Голова Правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури П. П. Толочко, голова правління Київської організації Спілки композиторів України О. І. Білаш, секретар правління Спілки письменників України, головний редактор журналу «Вітчизна» О. К. Глушко, головний балетмейстер, секретар парткому Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка В. В. Литвинов сказали саме те, що хотів Л. М. Кравчук: зробити все, щоб не допустити пе-

ретворення Руху у політичну партію, яка буде еволюціонувати в альтернативну КПУ.

Тільки на той час уже впевнений у своєму історичному покликанні кинути виклик тоталітаризму І. Ф. Драч підвів організатора «круглого столу». Ініціатор НРУ сказав: «Справа Народного Руху рухається. Противники НР всіма силами і засобами захищають командно-адміністративну систему. Та ініціатори Руху не відступлять. Коли ми не доб'ємося цього всього на рівні республіканських наших органів, я думаю, що ми спільними силами, тобто українці, білоруси, москвичі, лєнінградці, доб'ємося свого. Це моя така позиція»²¹.

І. Ф. Драч був ближче від інших до істини. Політичні процеси в імперії виходили з-під контролю ініціаторів перебудови. Тому свідомо було чимало: вибори до Верховної Ради СРСР, створення різних напівполітичних організацій («Меморіал», «зелених» та інших), успіхи народних фронтів у Прибалтиці, зміни і відступи в позиціях М. С. Горбачова та його прибічників. Усе це надихало ініціаторів Руху на енергійну роботу по створенню саме такого, чого боїться партійний апарат.

Формула, за якою діяв Л. М. Кравчук, була використана, як далекобійна артилерія всієї партії. Різноманітна діяльність ідеологічного відділу ЦК КПУ, аналогічних структур в обкомах і міськкомах партії, комітетів партійних організацій найшла своє відображення на Пленумі ЦК КПУ 16 травня 1989 року.

Стояло питання «Завдання партійних організацій по посиленню партійно-політичної роботи в сучасних умовах». Доповідь зробила перша особа — член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КПУ В. В. Щербицький. Він відверто сказав, що турбувало партійну еліту: «...Як відомо, активізувалися спроби створення в республіці нової політичної структури, яку іменують її ініціатори «Народним Рухом України за перебудову (НРУ)». У проекті його програми проглядається, що, за задумом ініціаторів, це має бути масова, широко розгалужена організація, яка б стояла над органами радянської влади і, по суті, була опозиційною КПРС. Не випадково про входження до НРУ поспішили заявити «Українська Гельсінська Спілка» та їй подібні організації»²².

А далі, як водилось, апеляція до трудящих, які не приймають ідеї національної відокремленості, сепаратистських цілей, якими проіннятий проект програми НРУ. І посилання на ко-

лективи трудящих, передусім АН УРСР, Укрпрофраду, ЦК ЛКСМУ, правління товариства «Знання», які виступили проти створення НРУ.

Не слід звертати увагу читача на те, як готувались рішення колективів, керованих парткомаами. Тут важливо зафіксувати в пам'яті різко негативну позицію ЦК відносно створення НРУ, щоб здивуватись її різкій зміні через півтора місяця. А поки що перший вимагав від політиків та партійних організацій давати відсіч націоналістичним, екстремістським елементам, викриваючи їх справжні цілі. Варто зазначити також, що Пленум розглядав НРУ як партію, альтернативну КПУ. В цьому він, Пленум, бачив далі ініціаторів створення Руху і був дуже близький до поглядів ненависної Української Гельсінської Спілки.

Поведінка Л. М. Кравчука як дзеркала ідейно-політичної діяльності ЦК КПУ стосовно Руху — це процес, що складався з декількох етапів: запобіжні дії, аби не допустити створення НРУ; намагання вихолостити проект Програми після того, як стало очевидним марність заходів перешкодити утворенню Руху (виступ Л. М. Кравчука на установчій конференції Київської організації НРУ); спроби прибрати до рук Рух, щоб збити з нього кишенькову громадську структуру.

Враховуючи занадто гнучкий характер, діалектичність поглядів та політичну мудрість Л. М. Кравчука, не варто виключати можливість його подвійної гри: перша — парадна, відкрита, публічна — для Політбюро ЦК КПУ, друга — таємна, обережна — для окремих ініціаторів Руху. Не слід відкидати можливість певних домовленостей між, скажімо, Леонідом Кравчуком, з однієї сторони, й Іваном Драчем — з іншої. Інакше, як зрозуміти твердження першого вже після з'їзду Руху: «З деякими керівниками Руху — в тому числі з Іваном Федоровичем Драчем ми знаходимо взаєморозуміння з ряду принципів питань».

Які тут могли бути принципові питання? По-перше, Іван Драч не буде намагатися перетворити Рух у партію, і не буде заперечувати керівної ролі КПУ.

Навіть після з'їзду він скаже: «Рух — широкий різноманітний, занадто різнорідний для того, щоб бути прообразом нової партії... Відтіснити КПУ на другу роль може тільки сама компартія»²³. По-друге, Іван Драч не буде допускати різної крити-

ки на адресу ЦК КПУ і передусім Л. М. Кравчука. А останній, зі свого боку, обіцяв негласно підтримувати роботу ініціаторів по створенню Руху. Саме про таку підтримку казав Д. Павличко, на першому з'їзді НРУ. Гіпотеза дослідника про можливість названого таємного союзу підтверджується також іншими фактами, які читач побачить при розгляді наступних матеріалів.

Таким чином, ява ідеї Руху була історично, соціально та психологічно обумовленою. Це явище народилось у Києві серед інтелігенції, переважно в письменницькому середовищі і набувало поширення в Україні.

¹ Субтельний О. Україна: історія. — К.: Либідь, 1991. — С. 491.

² Народна газета /Видає Народний Рух України, № 7, лютий 1992 р.

³ Юрій Цеков, голова Мандатної комісії Установчих зборів Руху, стверджував, що «першими прийняли проект програми НРУ первинні осередки Інституту літератури АН 30 січня 1989 року (130 вчених) і первинна організація Спілки письменників України.» Див. Архів Центрального Проводу НРУ. Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову. Стенографічний звіт. — Арк. 24.

⁴ Літературна Україна, 9 лютого, 1989 р.

⁵ Народна газета, № 7, лютий 1992 р.

⁶ Літературна Україна, 16 лютого 1989 р.

⁷ Літературна Україна, 18 липня 1989 р.

⁸ Народна газета, № 7, лютий 1992 р.

⁹ Там само.

¹⁰ Літературна Україна, 4 травня 1989 р.

¹¹ Завідуючий відділом ідеології газети «Радянська Україна» В. Десятников назвав І. Драча «одним з батьків Руху». Див. «Радянська Україна», 6 вересня 1989 р.

¹² Літературна Україна, 23 лютого 1989 р.

¹³ Літературна Україна, 2 березня 1989 р.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Літературна Україна, 13 і 23 березня та 13 липня 1989 р.

¹⁶ Літературна Україна, 3 серпня 1989 р.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Кравчук Л. Останні дні імперії. Перші кроки надії. К.: Довіра, 1994. — С. 118.

²⁰ Літературна Україна, 6 квітня 1989 р.

²¹ Там само.

²² Радянська Україна, 17 травня 1989 р.

²³ Радянська Україна, 17 травня 1989 р.; Літературна Україна, 18 травня 1989 р.; Радянська Україна, 9 вересня 1989р.

РЯТУЙМО УКРАЇНУ, ХЛОПЦІ

Боротьба проти створення Руху проходила не тільки в Києві, де були сильні письменницькі структури, заклади культури, а й у середовищі партійної еліти — відповідно столичний рівень політичної етики.

В обласних центрах ситуація була не менш складною, хоч і не стандартною. Вона залежала від цілої низки чинників, від рівня демократичної думки серед населення і від національної самосвідомості, від наявності та сили письменницьких спілок, «Меморіалу», Товариства української мови, філософського товариства, орієнтації місцевої преси, кількості і згуртованості комуністів-реформаторів.

У Західній Україні, де має глибокі коріння традиційна українська ідея незалежності, висока історична відповідальність населення за долю не тільки української культури, а всієї України, структуралізація Руху відбувалась інтенсивніше, ніж, скажімо, на Сході і Півдні України. В кожній області були особливості, прискорюючи чи гальмуючи створення рухівських організацій. Та в кожному разі успіх залежав насамперед від людей, які збагнули необхідність втілення в життя платформи НРУ.

Першою на Україні була створена Тернопільська крайова організація Руху. Її установча конференція відбулася ще 24 березня 1989 року. Через 36 днів після опублікування проекту Програми НРУ. Саме тоді, коли були в розпалі погроми цього документу з боку КПУ. В приміщенні обласної організації Спілки письменників України (Клуб літераторів, нині вул. Сагайдачного, 10) зібрались хлопці, покликані серцем і історією рятувати Україну. Вони підтримали проект Програми НРУ та висловилися за його зміни в радикальному антитоталітарному спрямуванні обрали керівний орган.

До керівництва були обрані ті патріоти України, які привели тернопільців до установчої конференції й організували її

на належному рівні. Це Богдан Бойко, кандидат економічних наук, Марія Каземко, студентка заочниці Київського університету, Георгій Петрук-Попик, поет. Головою крайової організації було обрано поета Михайла Левицького, заступником І. Пушкара, відповідальним секретарем Марію Куземко*.

Початок крайовому Рухові був покладений. Київські ініціатори рухівської ідеї отримали суттєву не тільки політичну, але й морально-психологічну підтримку.

Визволенське насіння молоді рухівської справи дало перший паросток. Благословенна Тернопільщина...

Але триумфального ходу ще не було. Між конференціями — першою в Тернополі і другою у Львові — пройшли 44 дні. Термін чималий. Він свідчить про наявність значних розбіжностей в умовах навіть серед областей Західної України. Та друга — не остання. Вона відбулась 7 травня 1989 року в Прохорівській вежі у Львові. В роботі установчої конференції Львівської організації НРУ взяли участь делегати первинних осередків та груп підтримки Руху львівських підприємств та організацій, представники Товариства української мови ім. Т. Шевченка, російського Руху «Друзі українського мистецтва та літератури», асоціації «Зелений світ», Товариства Лева, Етнографічного товариства ім. І. Франка, Товариства «Меморіал», Спілок письменників, художників, архітекторів, театральних діячів, Товариство ім. В. Кибільника в Самборі та інші.

Після вступного слова поета Ростислава Братуна зробили доповіді член-кореспондент АН УРСР Михайло Голубець «Екологія і суспільство», доцент Михайло Швайка «Республіканський госпрозрахунок: проблеми, шляхи реалізації», літературознавець Михайло Косів «Народний Рух України за перебудову». В обговоренні виступили голова Товариства Лева Ігор Гринів, голова Львівської організації російського Руху «Друзі українського мистецтва і літератури» Микола Сергєєв, академік Ігор Юхновський, робітник Володимир Фурманов, психолог Михайло Горинь, Голова Львівської асоціації молодих істориків

* Дати створення та прізвища керівників обласних, крайових, районних організацій Народного Руху України наводяться за виданням: Сушко Роман, Ольховський Іван. Хроніка Народного Руху України. 20 років боротьби і перемог: 1989–2009. — Брошнів-Осада, МПП «Таля», 2009. — 92 с., якщо не назване інше джерело.

Ярослав Грицак, доцент Володимир Кузьменко, студент Петро Кагуй, голова Львівської обласної Ради Товариства української мови ім. Т. Шевченка письменник Роман Іваничук, робітник Валентин Стецюк, член ради Всесоюзного товариства «Меморіал» Лариса Крушельницька, поетеса Ірина Калинець, голова Бродівського осередку Товариства української мови Сергій Орлюк, історик Микола Драк, правозахисник Іван Гель, інженер Володимир Гнилиця.

Така докладність про установчу конференцію у Львові викликана змістом її рішень. У прийнятій «Декларації Львівської регіональної організації НРУ» не згадувалось про керівну роль партії. Тут підкреслювалось: «Організація виступає проти будь-якої монополії на політичну владу...» і те, що «Організація виступає за відновлення державного суверенітету республіки...», «...перетворення СРСР у Союз суверенних республік на засадах федерації»¹. Цей документ свідчить, що Львівська організація стала на радикальніші позиції, ніж зазначені в проекті Програми, хоч в цілому конференція підтримала цей документ.

До Ради обрано І. Мельника (Товариство української мови ім. Т. Шевченка), М. Драка (Відділення НРУ Інституту суспільних наук АН УРСР), А. Прикарпатського (Відділення НРУ прикладних проблем механіки і математики АН УРСР). Обрано президію у складі: Р. Братунь, І. Вакарчук, О. Влох, М. Голубець, М. Горинь, В. Ісків, П. Кагуй, В. Патик, В. Пилипчук, Л. Сенік. На другій конференції Головою Львівської крайової організації Руху було обрано доктора фізико-математичних наук, професора Ореста Влоха — на другій конференції ЛКО НРУ.

Рада розгорнула роботу по створенню друкованого органу, організаційному зміцненню комісій. Уже 16 травня відбулося розширене засідання Президії Львівської регіональної організації НРУ, на якому розглядалося ставлення Руху до виборів народних депутатів СРСР. Було прийнято рішення про неучасть у повторному голосуванні 21 травня. А 22 травня відбулося засідання Львівської регіональної Ради НРУ. Серед розглянутих питань — про збір і використання коштів на допомогу потерпілим від повені на Львівщині, інформації про вибори, про установчу конференцію Московського народного фронту й обрання

депутатів на республіканську нараду НРУ та інші. 15 червня на засіданні Львівської регіональної Ради обговорювались підсумки виборчої компанії, наслідки роботи з'їзду народних депутатів СРСР та участь у ньому депутатів — членів Руху, а також питання організації мітингу, факти цькування членів НРУ, робота комісій, та інші.

За ініціативою Львівської регіональної організації НРУ 17 червня біля стадіону «Дружба» було організовано мітинг львів'ян і мешканців області, присвячений підсумкам виборів та звітом народних депутатів СРСР.

Керували мітингом представники організації НРУ П. Кагуй, В. Іськів та Б. Котик. На мітингу звітували народні депутати-члени Львівської регіональної ради НРУ Р. Братунь, І. Вакарчук, а також запрошені адміністрацією Ю. Сорочин і Л. Бачинський. На мітингу виступили члени Ради НРУ Р. Лубківський, М. Горинь, І. Калинець, І. Півень, В. Чорновіл, В. Фурманов, І. Гель, В. Стеблич, М. Кирей. Було прийнято дві резолюції: перша — про підсумки виборчої компанії, друга — про накази народним депутатам.

На мітингу було зачитано звернення Львівської регіональної Ради НРУ, в якому різко засуджувались чутки, нібито українці збираються вчинити погром над росіянами, євреями і поляками, що оцінено як брудну провокацію противників перебудови. «Львів'яни мусять нарешті знати, хто хоче в нашому місті трагедії. Львів був і буде містом братерства», — говорилося у Зверненні².

Умови для створення Київської рухівської організації були теж сприятливими. Саме тут зосереджено кращі інтелектуальні сили України, душа та совість українського народу — найчисленніша письменницька організація. Тут народилась ідея Руху, написаний проект Програми, проведена велика робота по згуртуванню сил, прибічників перебудови по-рухівськи. Більше трьох місяців успішно діяла Координаційна рада³, до якої поруч з письменниками входило 40 чоловік — представників різних верств населення.

Але опір рухівцям був теж значний. Намагання Київського міськкому партії перешкодити створенню організації були чітко виражені у виступі його першого секретаря К. І. Масика на звітно-виборчих зборах Київської письменницької організа-

ції в липні 1989 року:»...ось чому постало питання чи потрібні нам ще якісь нові організаційні структури, тим паче такі, які претендують на всеосяжність, беруться за розв'язання всіх економічних, соціальних, політичних, духовних, екологічних питань, ведуть до відміни існуючої політичної системи нашого суспільства»⁴.

Та скоординована робота Спілки письменників, Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка, історико-просвітницького товариства «Меморіал», Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, діячів Української Гельсінської Спілки на тлі зростаючої політичної активності киян не тільки нейтралізували всебічні намагання партійних органів і їх засобів масової інформації не допустити створення Київської організації НРУ, а навіть змусили їх визнати НРУ як правомірне явище. Особливо вдало спрацювала дипломатія ініціаторів Руху в стосунках з ЦК Компартії України: тут бачимо і заспокоювання своєю легітимністю, і словесними компромісами, і, навіть, підготовкою другого проекту, так би мовити, фальш-Програми Руху.

Результатом цих дій було те, що ЦК КПУ був змушений визнати законність Київської організації НРУ⁵.

1 липня в республіканському будинку кіно відбулась установча конференція Київської організації НРУ. 442 делегати представляли понад 200 груп підтримки Руху. Були присутні представники областей республіки, громадських і творчих організацій, неформальних об'єднань, гості з Москви, Литви, Латвії, українських товариств «Київська Русь» (Сахалін) та «Дніпро» (Рига).

Після вступного слова голови Тимчасової Координаційної Ради, голови Українського філософського товариства Мирослава Поповича з доповіддю: «Про завдання Київського відділення НРУ за перебудову», виступив Іван Драч, зі співповіддю «Про підсумки обговорення проекту Програми НРУ за перебудову» — Віталій Дончик⁶.

Слухачі дізнались про велику організаційну і агітаційну роботу в справі підготовки до конференції. Іван Драч глибоко за змістом і виразно за формою розкрив саме поняття «рух» і його зручність і вагомість порівняно з категорією «народний фронт». Серед виступаючих був завідувачем ідеологічного відділу ЦК КПУ Л. М. Кравчук, який цього разу був змушений

визнати незворотність рухівських процесів і, що дивно, сказав, що відділ не виступав і не виступає проти Руху.

Вячеслав Чорновіл виступив проти керівної ролі партії на захист визвольного руху в Західній Україні в роки другої світової війни, дав відсіч новим шовіністичним зазіханням на Україну. Заключним акордом конференції було виконання Франківського гімну «Вічний революціонер».

5 липня 1989 року відбулося перше засідання новообраної Координаційної Ради. Було створено десять робочих комісій (як і у Львові) з різних питань, піднятих у проекті Програми НРУ. Головою Київської організації НРУ було обрано народного депутата СРСР, Лауреата премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, секретаря правління СПУ В. О. Яворівського. Його заступниками стали член-кореспондент АН УРСР, доктор технічних наук, заступник директора Інституту надтвердих матеріалів АН УРСР професор П. С. Кислий, кандидат юридичних наук, співробітник Інституту держави і права АН УРСР С. П. Головатий, доктор філософських наук, голова Українського філософського товариства М. В. Попович та старший інженер відділу АСУ Київської обласної лікарні С. О. Одарич. Відповідальним секретарем обрано кандидата технічних наук, співробітника Інституту хімавтоматики Г. П. Антонюк. Володимир Яворівський став головою оргкомітету з підготовки установчих зборів Народного Руху України.

Між цими подіями 2 липня, в неділю, з ініціативи Руху під гаслом «Вся Влада Радам!» пройшов багатолюдний мітинг трудящих Києва на підтримку перебудови⁷.

Установча конференція Сумської обласної організації Руху відбулася 12 липня 1989 року. Співголовами організації обрано Володимира Осадчого, працівника культури, Олександра Піскуна, викладача Сумського філіалу Харківського політехнічного інституту та Івана Лихвара, інженера виробничого об'єднання «Електрон». Створення організацій Руху в інших областях мало свої особливості. Тут по-своєму впливала на рухівський процес взаємодія цілої низки факторів. Серед них: наявність інтелектуальних потенціалів як проукраїнських, так і антиукраїнських, рівень зросійщення населення, здатність партійного керівництва усвідомити суть політичних змін у суспільстві, наявність осіб, що могли б очолити відповідний процес в області.

Рівненська регіональна організація Народного Руху України за перебудову була створена на установчій конференції 22 липня 1989 року. Головою обрано інженера-будівельника Миколу Поровського.

Серпень 1989 року став найбільш результативним у створенні (регіональних, крайових) рухівських організацій Народного Руху України. Відбулося вісім установчих конференцій. Перерахуємо їх, як кажуть, телеграфним рядком. 5 серпня 1989 року відбулася установча конференція Вінницької обласної організації НРУ. Очолив її викладач Вінницького політехнічного інституту Олександр Нижник.

На установчій конференції НРУ Івано-Франківської області, яка відбулася 13 серпня 1989 року, було прийнято тимчасовий статут, обрано координаційну раду, делегатів від області на установчий з'їзд Народного Руху України. Координаційна рада обрала головою обласної організації НРУ художника Миколу Яковину, заступниками Романа Лучицького та Івана Шовкового. Саме в цей день помер один з організаторів Руху на Івано-Франківщині Роман Левицький, на якого напередодні було вчинено напад і завдано смертельної шкоди. А 19 серпня 1989 року у Луцьку була створена Волинська регіональна конференція Руху. На установчій конференції було обрано координаційну раду. Тільки у листопаді 1989 року координаційна рада обрала головою КР ВРО Народного Руху України Михайла Тиского, заступниками Олександра Гудиму, Геннадія Кожевнікова та Євгена Шимоновича.

Не без фізичних ускладнень 19 серпня 1989 року відбулася установча конференція Миколаївської обласної організації НРУ. У зв'язку з тим, що будинок культури будівельників, зал якого був орендований, виявився оточеним працівниками міліції та КДБ, делегати зібралися на дачі члена ініціативної групи Олександра Довгих, 24 вересня 1989 року на засіданні координаційної ради координатором Миколаївського Руху було обрано інженера ВО «Зоря» Володимира Рукавишнікова.

Дніпропетровська обласна організація НРУ провела установчу конференцію 19–20 серпня 1989 року. Було обрано виконавчий комітет у складі семи співголів: Івана Сокульського та Івана Шулика (Дніпропетровськ), Вячеслава Коваля (Дніпродзержинськ), Анатолія Носенка (Орджонікідзе), С. Тимочка

(Павлоград), О. Крестьянова (Нікополь), вакантне місце криворізького співголови пізніше дісталось В. Мороз.

Головою Донецької обласної організації НРУ Миколу Тищенка, наукового співробітника Інституту фізико-органічної хімії, було обрано на установчій конференції у Донецьку 20 серпня 1989 року.

Напередодні першого з'їзду Руху І. Ф. Драч в інтерв'ю газеті «Радянська Україна» зазначив: «Але ось яка історія трапилась в Одесі. Коли там мала зібратися установча конференція НРУ, раптом почали виникати «об'єктивні» труднощі і з приміщеннями, і з чим тільки хочеш. Кінець кінцем конференцію просто не дозволили проводити»⁹.

Та «об'єктивні труднощі» в Одесі були значнішими, ніж приміщення. Динаміка рухівських процесів в областях залежала в об'єктивному плані від стану українського населення. Чим сильніший гніт його, тим труднощів на шляху українського відродження більше. В Одесі, незважаючи на те, що українці складають більше половини жителів, в керівних структурах, на керівних посадах їх жалюгідна меншість. Типовим у трудових колективах було і є: директор не українець, а прибиральниці — українки. За кількістю анекдотів антиукраїнські поступаються тільки антимолдавським.

Уже не кажучи про кількість українських видань та українських шкіл. Без перебільшення можна стверджувати, що українці в Одесі — нація обслуговуюча, а пануюча — не українці.

Саме національна ситуація передусім вирішальним чином впливала на створення організації НРУ в Одесі.

Керівні особи й органи гостріше сприйняли проект Програми Руху, ніж прислуга. Вони вбачали в ній програму національного відродження українців і, відповідно, загрозу своєму пануванню. Стати на захист свого добробуту було святим обов'язком названих суб'єктів. Прислуга або зовсім не знайома була з проектом програми, або не вірила в покращення свого принизливого становища, або більше слухала начальників, щоб не було гірше.

Тому в Одесі сформувались обставини для згуртованої відчайдушної боротьби керівних і управлінчих структур проти створення проукраїнської організації Руху. Весь арсенал ідейно-політичних, морально-політичних і організаційно-партійних заходів був мобілізований на придушення духу відродження,

на консервацію партійно-шовіністичного верховенства в Одесі та області.

Порівняно з ЦК КПУ та Київським міськкомом КПУ, де боротьба проти створення Руху велась, так би мовити, цивілізованим способом, не традиційно партійним, в Одесі схема боротьби була простою: після масового пресо-радіо-телеобстрілу проекту програми НРУ і марної спроби запобігти створенню обласної організації в пожежному порядку перейшли до формування альтернативної уже діючому оргкомітету своєї Координаційної ради по створенню своєї за формою, начебто рухівської, а за змістом антирухівської обласної організації. Правда, була суто одеська новація: обласна рада народних депутатів затвердила текст листа, в якому засуджувалась програма «Народного движенья за перестройку», та висловила одностайну думку про недоцільність створення такої організації. Але процес ішов. Тоді задіяли аварійний варіант: за два дні до альтернативної конференції опублікували свою платформу, чи то призначили, чи то обрали делегатів, а 25 серпня 1989 року провели саму конференцію. Як свідчить аналіз газет, тільки і було там українського, що проходила вона в Палаці самодіяльної творчості ім. Лесі Українки.

З доповіддю-інформацією виступив член оргкомітету, член ради Товариства єврейської культури імені Ноте Лур'є професор Г. Л. Баканурський. Все було, як на партійних конференціях: виступили ті, кого хотів слухати оргкомітет, замовчували тих, кого оргкомітет не хотів слухати, жодного виступу не було українською мовою. Деякі штрихи «демократії» на конференції: члени оргкомітету стали президією конференції, члени регіональної Координаційної ради були списком запропоновані оргкомітетом. І ще: як було оголошено головуєчим І. Г. Неновим, за «чисельними пропозиціями присутніх» делегатами на республіканський установчий з'їзд Руху рекомендовано обрати членів оргкомітету (всього 31 чоловік), а також була прийнята пропозиція обрати делегатом секретаря обкому партії з ідеологічної роботи Р. Б. Боделана.

Обране число делегатів на 12 чоловік перевищувало кількість визначених для Одеси республіканським оргкомітетом мандатів. Пояснення цьому фактові можна дати: очевидно, хотіли мати на з'їзді впливовішу силу.

Але остаточно провокаційно-підривна суть конференції стане відомою після того, як делегати привезли на з'їзд заздалегідь надруковані антирухівські листівки.

Можна уявити, в яких ідеологічних, політичних та морально-психологічних умовах демократичні організації Одеси готували конференцію. Достатньо сказати, що після того, як за допомогою преси, радіо, телебачення, різних зборів, бесід, погроз не вдалося керівників «Меморіалу», «Південної громади», «Лелеки», філософського товариства, екологічних клубів збити зі шляху до установчої конференції, наділений владою начальник обласного управління культури Д. Белов «поступив» по-солдафонськи примітивно: замість того, щоб виділити приміщення, вигукнув: «Убирайтесь вон». Тому змушені вони були звернутися за допомогою в Кишинів, до сусідньої республіки. 26 серпня у молдавському Будинку кіно 120 делегатів з Одеси по-діловому провели обласну установчу конференцію НРУ.

Співголова республіканського, голова обласного правління «Меморіалу», полковник запасу, кандидат філософських наук, доцент кафедри марсизму-ленінізму В. Д. Цимбалюк, проти якого були спрямовані головні удари партійно-адміністративного апарату, зачитав проект декларації створюваної організації. Цей документ був спрямований на глибокі демократичні перетворення в політиці, економіці, екології, культурі, був близький до першого проекту Програми НРУ. Крім прийняття декларації, конференція обрала Координаційну раду з 40 чоловік, сім її співголів (Є. О. Акимович, В. С. Крижанівський, Л. М. Курчиков, Л. О. Рожко, А. І. Уйомов, В. Д. Цимбалюк, Ю. П. Чорний), 20 делегатів на установчий з'їзд НРУ, а також прийняла звернення до Законів Української РСР про вибори, про екологію, про відношення до законодавства про проведення мітингів, звернення до українців Молдавії з закликом підтримати Народний фронт Молдавії, яке зробив В. Д. Цимбалюк наступного дня на мітингу в Кишиневі.

Крім архівних протоколів, необ'єктивних матеріалів у газетах, унікальне джерело висвітлення «одеської» проблеми являє собою репортаж кореспондента «Вечерней Одессы» Лариси Бурчо, яка умудрилася протягом двох днів побувати на двох конференціях як в Одесі, так і у Кишиневі.

Це дало змогу їй дати порівняльну оцінку обом форумам. «Кишинівці», за її твердженням, були демократичними, діловими та вигідно відрізнялися своєю етичністю та повагою до опонентів. Щодо першої конференції, то, як і передбачала її делегат В. Радченко-Субич, вона дала Одесі мертвнонароджене дитя¹⁰.

Правда, 9 вересня 1989 року «Радянська Україна» опублікувала замітку 15 авторів, серед котрих Василь Попков (він назвав себе членом Руху), в якій попереджував організаторів з'їзду, що «життя поставить все на свої місця». Тут він не помилився.

Хоч І. Драч у згаданому інтерв'ю не називав аналогічних складнощів в інших областях України, проте пізніше стало відомо, що вони мали місце на Кіровоградщині, Сумщині, Чернігівщині. Саме представники робітничих колективів цих міст разом з одеськими делегатами, серед яких були високі посадові особи, безуспішно намагались подолати щільні кордони охоронців з'їзду¹¹.

Чернівецька регіональна організація Руху була створена на установчому з'їзді 26 серпня 1989 року. Почесним головою Ради ЧРО НРУ було обрано доктора з Чернівецького державного університету, народного депутата Леонтія Сандуляка, співголовами ради — науковця Анатолія Галіна, викладача Чернівецького держуніверситету Володимира Кондратенка, інженера Володимира Старика.

Перед першим з'їздом Народного Руху України 2 вересня 1989 року відбулася установча конференція Харківської обласної організації. Співголовами було обрано Генріха Алтуняна, працівника освіти Віктора Бойка, викладача Харківського політехнічного інституту Володимира Гриньова, викладачів Харківського державного університету Анатолія Кондратенка та Володимира Щербину.

А саме на цій сторінці автор книги приносить свої вибачення читачеві за те, що вирішив заради зручності сприймання процесу створення обласних, крайових організацій Народного Руху України надати перевагу проблемному методу викладення дослідження, а не хронологічному, як того вимагає наука історія.

У складних умовах формувалась рухівська організація в Кіровограді, де керував Координаційною радою НРУ письменник

Володимир Кобзар. Пленум Кіровоградського райкому прийняв рішення вважати несумісним членство в КПРС та перебування в Русі. Засоби масової інформації, «трудові колективи» розпочали атаки на організаторів Руху. Облпрофспілка скликає щостого вересня збори 87 представників від 18 трудових колективів області, щоб надіслати групи з 17 чоловік на Установчий з'їзд Руху на чолі з інструктором обкому партії В. О. Горою. Відпустили їх з роботи та забезпечили автобусом. А коли у залі з'їзду не знайшлося місць, тоді десять днів обласна газета вміщувала листи (переважно ветеранів та робітників), у котрих Рух шельмувався з відомої позиції «не питаю, але засуджую». За те, що в петрівській районній газеті «Трудова слава» було вміщено статтю на підтримку Руху, заступникові редактора цієї газети А. К. Ткаченку бюро обкому партії оголосило сувору догану з занесенням до облікової картки¹².

У цій книзі мусить бути сказано про мужню поведінку та мудру діяльність усіх ініціаторів, перших керівників крайових організацій Руху, які ризикували не тільки власним спокоєм, але й добробутом своєї сім'ї. Та, на жаль, досі не зібрані матеріали про героїчні вчинки тих, хто започатковував крайові рухи.

Не менш драматичними були події, пов'язані із заснуванням районних організацій НРУ. Вже до Установчого з'їзду рухівські процеси поширювались за межі обласних центрів. Влітку 1989 року, долаючи численні перешкоди, першими на Коломийщині в Івано-Франківській області були засновані ініціативні групи при Загапільському сірчаному руднику та Коломийському Товаристві української мови ім. Тараса Шевченка для створення місцевої організації Народного Руху України за перебудову. Члени цих ініціативних груп брали участь у літній агітаційній компанії з метою активізації національно-демократичних сил в Україні. 12 серпня того року делегація Коломийщини взяла участь у роботі установчої конференції Івано-Франківської крайової організації¹³.

А 20 січня 1990 року відбулася установча конференція Кавнівської територіальної організації НРУ. Головою, можна вже сказати, багаторічним головою було обрано Володимира Петренка. Майже три місяці потому, точніше, 8 квітня 1990 року відбулася установча конференція Білоцерківської зональної

спілки Народного Руху України за перебудову. Очолив організацію Анатолій Свиридюк.

Уманська крайова організація Народного Руху України за перебудову відбулася 6 жовтня 1990 року. Тут головою було обрано політв'язня Богдана Черномаза.

Цікаві організаційні явища відбулися на Черкащині. Тут 4 квітня 1992 року відбулася об'єднавча конференція Канівської і Уманської крайових організацій НРУ і утворена Черкаська крайова організація Народного Руху України, головою якої обрано Богдана Черномаза.

Таким чином, наведені факти свідчать про своєчасність та природність виникнення ідеї створення альтернативної КППС-КПУ політичної організації, головною метою якої повинно бути відродження української нації. Вибір легітимного шляху створення та функціонування НРУ змусив його ініціаторів вдаватися до певних хитрощів, загравання з керівною роллю партії, хоч сама ціль створення політичної організації унеможливила співпрацю Руху і КПУ. Саме з суперечностями змісту та форми Рух просувався до свого Установчого з'їзду.

На перший погляд, другорядним є питання про засновників НРУ. Та слід відрізнити заснування організації від її долі. Вони можуть бути не однаково вдалимими. Ті люди, які здатні заснувати, не завжди мають хист та терпіння керувати тривалий час створеною організацією. Конструктори та будівельники складних апаратів, скажімо, літаків та кораблів, майже ніколи не бувають льотчиками чи капітанами. То різні покликання та функції. А Рух задумувався як складна структура. Але ця полеміка з документами та іншими матеріалами ще попереду. Тут тільки варто зазначити: у створенні Руху брали участь люди різноманітних професій, переважно інтелігенти. Але досі є всі підстави стверджувати: головною ініціюючою силою у створенні Руху як історичного явища були переважно столичні письменники.

Час віддати належне терміну чи поняттю «перебудова». Воно допоможе краще зрозуміти суть поведінки людей та організацій. Введене в життя діячами КППС, слово «перебудова» виконувало різноманітну роль в житті суспільства та призвело до зворотних наслідків його батьків, які стали жертвами власного виплоду.

Партійні ортодокси, які вбачали в перебудові клапан для випускнення соціальної пари, нагромаджені десятиліттями антипартійної напруги в суспільстві, а також засіб для пошуків виробничих резервів, безкоштовного трудового ентузіазму, спрямовували перебудову в трудові колективи, робили з неї фігювий листок, за допомогою якого приховували свої наміри, не допустити ніякої іншої сили до влади. Про це свідчать виборчі закони до Верховних Рад як всього Радянського Союзу, так і України, в яких не тільки не ліквідувався механізм партійного керівництва виборами, а навпаки, встановлювалася квота на місця в законодавчому органі для партії, створювались окружні виборчі комісії, яким надавалось право відбирати кандидатів для виборів в округах.

Апаратні органи партії не давали можливості сумніватись у тому, що в їхнє поняття перебудови, демократії не входить категорія багатопартійності.

Народний Рух України народжувався у шкаралупі, що називалася «перебудова». Цей термін не був новим в історії радянської влади. Він застосовувався КПРС під час глибоких кризових явищ та декілька разів вдало спрацьовував. Вперше його використав В. І. Ленін в умовах глибокої кризи військового комунізму. Тоді перебудова призвела до нової економічної політики, яка обмежено відновлювала приватну власність та ринкові відносини в суспільстві. Спровокована тоді активізація здорових сил в Україні призвела до започаткування процесів національного відродження. Ця перебудова закінчилась катастрофою як для непу, так і для українізації.

Вдруге вдалися до поняття «перебудова» в роки першої п'ятирічки, коли вирішили форсувати соціалістичну індустріалізацію. Закінчилась тоді перебудова знищенням найпродуктивніших сил села: «куркулів» та «підкуркульників», Голодомором та гонінням на Спілку письменників України, діячів культури і науки.

Третє термін «перебудова» було покликано у роки завершення реконструкції господарства, тобто, у роки другої п'ятирічки. Штучно викликаний пафос перебудови закінчився масовими репресіями, знищенням мільйонів українців.

У післявоєнні роки поняття «відбудова» закінчилось теж масовими репресіями. Хрущовська перебудова завершилася рухом шістдесятників та розправою з ним.

Чисельні спроби брежневської доби інтенсифікувати трудову активність населення були марнові. Народ зневірився. У нього не було сили сприймати брехливі гасла. Повсталі проти партійного блюзнірства дисиденти були ув'язнені у тюрми або психушки.

Горбачовська перебудова, зберігаючи економічні та позаекономічні форми примусової праці, виявилась зовсім не здатною не тільки спровокувати діяльність джерел людського творчого натхнення, а навіть знайти сили утримати виробництво на застійному рівні. Спалюжені брехнею та знищенням кращих людей виробничі сили дали природний ефект: пошуки зміни системи, яка вже не могла існувати у старій формі, а нову ще не здатна була набути. Щоб запобігти катаклізмів, система вдалася до гарячкових засобів для вгамування зростаючої невдоволеності людей (перебудова, гласність, плюралізм), але не наважувалась відкрити останній клапан: багатопартійність. Його відкриття позбавило б численні лави партійно-радянської бюрократії привілеїв. Зупинившись перед останнім клапаном, КПРС прирекла себе на загибель. Народні рухи зростали різноманітними громадськими організаціями. Йшли інтенсивні процеси формування лідерів народних хвиль.

У суспільстві не було ні верств, ні прошарків, які б служили джерелом виникнення у масовому порядку нових політичних партій радикальної спрямованості.

Відсутність соціальної бази справжньої багатопартійності була головною причиною незрілості політичного фактору Народного руху. Вона поглиблювалася наслідками трагічної долі багатьох поколінь кращих представників української інтелігенції, здатної очолити оновлення суспільства. На заклик долі України відгукнулись ті, у кого чудом збереглися інтелектуальні та душевні можливості. Володимир Яворівський про них сказав: «...саме комуністи, недоцьковані, не пересаджені до тюрем, не засажені в психушки українські письменники зазнавали тоді, коли стало очевидним, що перебудова на Україні йде шляхом удосконалення застою»¹⁴.

В цьому твердженні ховається й питання, й відповідь. Питання: якщо перебудова йде шляхом удосконалення застою, то навіщо Руху називатись за перебудову? А відповідь: тому що недоцьковані, непересаджені не мали ні сили на радикальні

дії, не мали ні сміливості успадкувати долю активістів попередніх перебудов або чіткого бачення, чим закінчиться остання перебудова.

Та навіть ті 228 комуністів, що прибули на Установчій з'їзд НРУ, мали різні за мотивами покликання до Руху.

Значна частина комуністів керівного складу, передусім партійних комітетів, яка здатна була якщо не бачити, то вловити шостим чуттям приреченість комуністичної системи, гостро відчувала на собі косність, зашкарублість мислення та свавілля партійних «верхів» та зростання незадоволеності «низів». А тому під впливом зовнішнього фактору — діяльності народних фронтів у Прибалтиці, просахаровських подій у Москві, а також діяльності Української Гельсінської Спілки — шукала форми застосування своїх реформаторських сил. І знаходила їх чи то у створенні «Меморіалу», Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, чи то в екологічних організаціях, чи в інших. Це переважно ті, що раніше пропонували різні заходи з метою «демократизації» партійної роботи, були зачинателями чималої кількості корисних суспільству справ, ініціатив, загальмованих вищими органами чи особами. Словом, активні комуністи, що зневірилися у керівних інстанціях і готові були здатися в полон Рухові, щоб знайти там поле для втілення свого перебудовчого мислення.

Частина комуністів-неукраїнців бачила неминучість демократизації суспільства, яка передусім повинна буде привести до розкріпачення українського народу, а відтак, як їм здавалось, до втрати привілеїв неукраїнців. Вони, з одного боку, пробували створювати громадські угруповання на зразок «інтерфронтів» у Прибалтиці чи, як їх називали в Україні, «імперфронтів», а з другого — йшли до Руху, щоб або не допустити його створення, або на гірший випадок, не дозволити радикалізувати сам Рух. Деякі з них охоче виконували цю роль на прохання, чи за наказом партійних органів чи, можливо, органів КГБ. То не дивно, що, не досягнувши мети, вони поспішно втікали з Руху та намагались не згадувати про свою політичну «помилку». Багато було бажаючих прибрати Рух до своїх рук, зробити своєю вотчиною, стати лідером чи увійти до складу його керівної еліти.

Серед комуністів, які прийшли до Руху, зустрічались невдалі кар'єристи. Шаноловні та марнославні, вони багато затра-

тили зусиль на просування по партійних чи адміністративних шаблях. Вони не були гірші за тих, хто завдяки кумовству, різноманітним зв'язкам, опинилися в керівних структурах. Але штучна хвала керуючій та направляючій, приклад безтурботного ситого життя апаратників збудили честолюбність, гонористість рядових комуністів. Вони не хотіли розуміти, що керівна піраміда партії не здатна забезпечити місце кожному марнославцю, хтось неминуче опиниться поза її східцями. Компенсацію незадоволеності власним становищем амбіційні комуністи шукали в кар'єристському щасті в Русі. Та згодом переконавшись, що Рух теж не вільний від внутрішньої боротьби, та не маючи сил приховати дійсні наміри, що викликало недовіру з боку рухівців, такі комуністи довго не протримались в НРУ та пішли шукати себе чи то в комерційних структурах, чи пізніше — в адміністрації президентського представництва на місцях, чи змирилися зі своєю попередньою долею.

Та були комуністи, які встигли переконатись в антинародній діяльності своєї партії, готові були віддати залишки сил на відкуп своїх політичних гріхів та служінню демократії, своєму народові. Вони твердо стали на позиції Руху, стійко переносять його невдачі, самовіддано працюють над втіленням в життя прагнень свого дітища чи то на селищному, районному, на обласному, чи то на всеукраїнському рівні. Ці колишні будуть зустрічатись читачеві в подальшій історії Руху.

Переважну частину делегатів, що приїхали на з'їзд, — 881 з 1109 людей — склали безпартійні. Дослідники чомусь не заглиблюються в пошуки причин надзвичайного емоційного напруження вищого форуму. А чи не варто саме тут поставити питання: чому поведінка залу пішла далі шляхом засудження імперської системи в активнішій формі, аніж сподівались організатори та керівники з'їзду? Чи не тому, що вони не були комуністами? З одного боку, їм не було що втрачати, і вони не несли відповідальності за трагедії в минулому та кризову ситуацію сьогодення, а з другого — відчуваючи своєю природою ганебність системи, вони не мали ні інтелектуальної, ні фізичної змоги вплинути на хід підготовки проекту Програми та побороти опір партійної камарильї на шляху до з'їзду. То була стихія, яка вже знала, чого вона не хоче, але ще не бачила рухівської

еліти, здатної очолити рішучу боротьбу проти системи та повести народ у напрямку досягнення його повновартості.

Як не дивно, але серед численних публікацій про створення НРУ найзмістовнішими, інформативно насиченими, добротто збитими і кваліфіковано оформленими були ті, що готувались ЦК КПУ й офіційно повідомлялись під рубрикою РАТАУ. Вони несуть дослідникові корисну фактуру за умови, що їхній читач здатний робити висновки від зворотного. Цей матеріал був опублікований в газеті «Радянська Україна» 9.9.1989 р., тобто на другий день роботи з'їзду. Дата обрана не випадково.

Саме в цей день обговорювались доповіді та формувались рішення з'їзду. Мета матеріалу: вигідно вплинути на зміст документів. А засіб простий: показати, що більшість населення не підтримують проект Програми Руху. Про неправомірність таких тверджень, звичайно, мова не йшла. Опитування населення ніхто не проводив. Та автори сподівались, що і на цей раз спрацює десятиліттями використовуваний засіб посилання на листи, рішення зборів трудових колективів на підтримку лінії партії. Іншого, тим більше — правди в пропагандистському арсеналі просто не було. Тому і застосовували старе, що вже не працювало.

Та цінність цих матеріалів в іншому. Намагаючись показати масовість антирухівських виступів, ЦК партії викрив свою антирухівську роботу, бо кому невідомо, що всі структури в суспільстві керувались партійними комітетами, які бездоганно виконували вказівки ЦК.

Кажучи таким чином, що низка основних положень проекту Програми НРУ виявилась непридатною для громадськості, в публікації називались «аргументи» цих тверджень. Так, у рішеннях травневого Пленуму ЦК КПУ підкреслювалося, що проект Програми не знайшов підтримки у трудящих республіки, що проти нього виступили колективи низки важливих підприємств. Є постанови Президії АН УРСР, Укрпрофради, бюро ЦК ЛКСМУ, «рішення інших громадських організацій», зустрічі «за круглим столом», звичайно, численні листи до редакцій газет, радіо та телебачення. Та ще наголошувалось, що у самому з'їзді беруть участь відповідальні працівники ЦК КПУ, керівники ряду республіканських міністерств та відомств, творчих спілок.

У довірливого та слухняного читача того часу мусило склестися враження про ізольованість та приреченість Руху¹⁵.

Серед організаторів Руху була група діячів, проти якої був зосереджений головний вогонь компартійних антирухівських заходів. Складність становища цих людей посилювалась тим, що їх погляди на зміст роботи Руху не поділялись переважно більшістю його ініціаторів. Мова піде про членів Української Гельсінської Спілки. Вони відрізнялись від основного складу зачинателів Руху передусім своїм твердим переконанням у злочинній, антинародній діяльності КПРС-КПУ, в колоніальному статусі України, в необхідності рішучої боротьби за визволення українського народу з-під російської неволі. Їхні політичні погляди формувались протягом триваючого часу в 60–70-ті роки не тільки в умовах нормального життя, але у в'язницях, концтаборах і засланнях. Їхня впевненість та послідовність у відстоюванні своїх поглядів часто лунали дисонансом на засіданнях чи зборах, форумах ініціаторів Руху, серед яких переважали комуністи.

Але на тих зборах, в яких вони брали активну участь, рішення, як правило, були радикальнішими та перспективнішими від рішень інших зібрань.

Наведемо декілька прикладів боротьби проти членів УГС з боку партійних структур. Виступаючи 24 березня 1988 року за згаданим «круглим столом», завідуючий ідеологічним відділом ЦК КПУ Л. М. Кравчук висловив думку: «Пропонується невідзначена, аморфна структура. До неї можуть увійти люди і цілі об'єднання з будь-якими поглядами, настроями, позиціями і платформами. Невипадково вже зараз так звана Українська Гельсінська Спілка та інші подібні угруповання претендують на те, що саме вони можуть скласти політичну і кадрову базу Руху»¹⁶.

Організатори проімперської установчої конференції НРУ в Одесі накинулись на «кишинівців» передусім за те, що на рішення установчої конференції в Кишиневі вплинули присутні члени УГС з Києва та Львова. «Чому не наважилися відмежуватись від тих, хто віднімає явно націоналістичні гасла... Чи вирішили зробити вигляд, що нам не відомі істинні цілі УХС, керівники якої... продемонстрували суть своєї організації потворними жовто-блакитними вибриками у Полтаві в дні

святкування 280-річчя Полтавської битви, сепаратистськими викриками і плакатами на санкціонованих мітингах у Києві, Львові, інших містах республіки.

Примиренська позиція? Чи дещо більше — єднання з позицією екстремістів з УХС»¹⁷.

Цитата наведена зі статті, опублікованої напередодні з'їзду НРУ (7 вересня 1989 року) у «Вечерней Одессе». Підписали її чотири автори, які назвали себе членами «Народного движени-я України». Відкидати їхні думки права ніхто не має, але ставить під сумнів їхнє членство у «Движеннии», якого не було, слід. Більше того, навряд чи хтось із читачів міг здогадатись, що справжнє прізвище одного з авторів не Володимир Ріонелі, а Вахтанг Пурцхванідзе, доцент, який без мандату, силоміць намагався проникнути на з'їзд Руху, а другого — Петро Валі-гурський, працівник міськкому партії. Дрібниця, але показник моралі противників членів УГС. Останні не приховували сво-їх прізвищ навіть в часи переслідувань. Тут місце запитанню: «Невже так важко здогадатись, з якою метою псевдо-члени всі-ма силами хотіли втиснутись в ряди НРУ?»

Українська Гельсінська Спілка, з одного боку, стала страхо-виськом, яким лякали населення, відродженням бандерівсько-го руху — козирною картою проімперських сил в боротьбі про-ти НРУ, а з другого — розмінною монетою організаторів Руху в їх пошуках компромісів з партійним апаратом. Чим далі від-ходили вони від радикальних вимог УГС, тим поступливішим був ЦК КПУ в справах дозволу на легітимізацію Руху.

Наведемо декілька прикладів конкретних дій УГС¹⁸ для кра-щого розуміння значення цих людей у створенні Руху. Водно-час з оприлюдненням рішення про створення Української Гель-сінської Спілки 7 липня 1988 року у Львові була проголошена «Декларація принципів УГС». Документ складався з 20 поло-жень, спрямованих на національно-демократичне відродження України¹⁹. Про послідовність та рішучість у відстоюванні своїх принципів свідчить участь членів УГС у створенні Руху. Не зважаючи на те, що до складу Координаційної ради по утво-ренню Київської організації ввійшли лише М. Горбаль, Ю. Ба-дзьо і В. Лінчевський, радикальну роль діячів УГС переоцінити неможливо. Виступ Вячеслава Чорновола на установчій кон-ференції названої організації тому доказ. З низки заперечень

колоніального становища України на першому місці — «ні» керівній ролі Комуністичної партії²⁰. Саме їхнє дисидентське минуле і радикалізм пропозицій були факторами недовіри до них з боку численних ортодоксів системи.

Значення вимог УГС сприймалося негативно навіть батьками НРУ. На передодні з'їзду Руху Іван Драч зазначив: «Коли зайшла мова про долю України, її майбутнє, точки зору були полярними. Шевченко (Олесь, керівник Київської регіональної Гельсінської групи — Г. Г.) був за Україну суверенну без нашого Союзу РСР. Я за Україну вільну, суверенну у складі оновленої Федерації на основі нового союзного договору. Упевнений він буде»²¹.

Сказане свідчить про те, що ідеї Руху, долаючи численні перешкоди, розповсюджувались по Україні. Навколо них гуртувалися люди, які бачили неминучість демократичних змін у суспільстві і були готові до дії в ім'я кращої долі своєї Батьківщини. Своїх кращих представників новостворені рухівські крайові організації направляли на Установчий з'їзд НРУ.

¹ Декларація Львівської регіональної організації НРУ, Віче, видання Львівської регіональної організації Народного Руху України за перебудову. № 1, червень 1989 р.

² Там само.

³ Координаційна Рада, очевидно, була створена за пропозицією секретаря парткому Київської організації СПУ з іншою метою. Радянська Україна, 8 березня 1989 р.

⁴ Літературна Україна, 4 травня 1989 р.

⁵ Літературна Україна, 13 липня 1989 р.

⁶ Літературна Україна, 6 і 13 липня 1989 р.; Радянська Україна, 20 серпня 1989 р.

⁷ Літературна Україна, 6 і 13 липня 1989 р.; Радянська Україна, 20 серпня 1989 р.

⁸ Джерело. Вісник Подільського Народного Руху, грудень 1994 р.

⁹ Радянська Україна, 6 вересня 1989 р.

¹⁰ Поточний архів Одеської крайової організації Народного Руху України. Д. 2. — Арк. 21; Вечерня Одеса, 31 серпня 1989 р.; Чорноморська комуна, 29 серпня 1989 р.; Знамя коммунизма, 3 вересня 1989 р.; Чорноморська комуна, 2 вересня 1989 р.

¹¹ Знамя коммунизма, 14 вересня 1989 р.

¹² Літературна Україна, 15 березня 1990 р.

¹³ Коломийська територіальна організація НРУ «Покуття», 1989–1992 рр. Коломия, 1993. — С. 4.

¹⁴ Літературна Україна, 21 вересня 1989 р.

¹⁵ Радянська Україна, 9 вересня 1989 р.

¹⁶ Літературна Україна, 6 квітня 1989 р.

¹⁷ Вечерняя Одесса, 7 вересня 1989 р.

¹⁸ УГС розглядається дослідниками як спадкоємиця Української Гельсінської Групи, що була створена у Києві в 1978 року на чолі з письменником Миколою Руденком. Вона налічувала 37 чоловік, серед яких були Л. Лук'яненко, Н. Світлична, В. Стус, В. Чорновіл. Група була розгромлена у 1980 році.

¹⁹ Чумаченко Л. А. Місце Української Гельсінської Спілки в організації національно-демократичної опозиції УРСР// Народний Рух України: місце в Історії та політиці. К.; 1994. — С. 56–57.

²⁰ Гарань О. В. Убити дракона. — С. 42.

²¹ Там само. — С. 42.

ХАЙ ПОЕТ, — УСІ ГУКНУЛИ, — ЗА ОТАМАНА БУДЕ

9–10 вересня в Києві йшов дощ. В актовому залі Київського політехнічного інституту три дні вирували пристрасті учасників з'їзду Народного Руху України за перебудову. Зібралось 1109 чоловік¹. За ними в усіх областях України стояли близько 280 тисяч членів Руху, згуртованих у 1247 організаціях. А перед приміщенням під дощем стояли тисячі киян, вслухаючись у виступи ораторів. Явище історичне, безпрецедентне.

Це відчували делегати, зібравшись всупереч партії вперше за «часів існування СРСР». Це відчували також партійно-владні органи, вражені власною поразкою у процесі створення Руху та масовості неслухняних громадян, число яких досягло такої кількості, як більшовиків напередодні жовтневого 1917 року перевороту в Російській імперії.

Підігрівало емоції аудиторії нетрадиційне оформлення залу, де перевершували синьо-жовті кольори: на сцені великими літерами «РУХ», а посередині залу, поруч з самотнім державним, красувався синьо-жовтий прапор. До того, інтер'єр приміщення весь з полірованого дерева теж жовтого кольору. Ненависний шовіністам тризуб з левом, що спирався на скелю, розташував-

ся на сцені серед інших гербів — Михаїла Архангела та козака з мушкетом. В амфітеатрі — герби і вимпели не тільки земель, розташованих не тільки на території сьогодношньої України, але Холмщини та Кубані¹.

Якщо не всі, то переважна більшість делегатів та гостей бачила рідну символіку вперше. Вона не могла не вражати своїми благородними кольорами та мудрістю символів, пробуджувати все те людське, найдорожче, що пригнічувалось, душилось, заганялось в темні закамарки душі, щоб там умерти. Можна припустити, що частина делегатів злякалась того, що стала свідком національних прикрас.

Вперше в історії України в одному залі зібрались робітники (109 чол.), інженери (329 чол.), працівники освіти (130 чол.), науковці (121 чол.), працівники культури (104 чол.), медики (48 чол.), журналісти (42 чол.), юристи (25 чол.), працівники сільського господарства (16 чол.), кооператори (6 чол.), актори (5 чол.), товарознавці і бухгалтери (3 чол.), архітектори (2 чол.), військовослужбовці, домогосподарки, прокурори (по одному чол.), безробітні (2 чол.), невизначені, тобто, ті, що не вказали рід занять (150 чол.); за даними мандатної комісії не прибули 49 чоловік через протидію партійних органів. Навіть, якщо припустити, що серед категорії сільгоспрацівників були всі рядові колгоспники, то однак кидається в очі більшість інтелігенції, а саме тої верстви населення, яка систематично та цілеспрямовано переслідувалась майже всі роки радянської влади. Незвичайна картина за партійним складом: 224 члени КПРС, 4 кандидати в члени КПРС, 24 члени ВЛКСМ. Серед делегатів Установчого з'їзду НРУ — 9 народних депутатів. Були присутні 6 лауреатів державних премій УРСР, 3 академіки, 2 члени-кореспонденти АН, 28 докторів наук, 96 кандидатів наук.

За віком делегатів — до 30 років — 167 осіб. Середній вік учасників з'їзду — 42 роки. Не вказали вік 68 осіб, очевидно, жінки.

За статтю: чоловіків — 1011, жінок — 98.

За освітою: вищу освіту мали 800 чол. (72 %), середню спеціальну освіту — 94 чол. незакінчену вищу — 44 чол., середню — 88 чол., початкову — 2 чол., не вказали — 66 чол.²

Рівень з'їзду визначався як порядком денним і представництвом делегатів, так і авторитетністю виступаючих. Мелодія

«Запорозького маршу» своїм незупинним, гарцюючим покликом до волі сповістила про початок з'їзду. Відомі письменники, вчені своєю участю підняли значення форуму. Олесь Гончар, який відкрив з'їзд, і голова оргкомітету Володимир Яворівський, який зробив доповідь, і співдоповідачі Іван Драч, Дмитро Павличко, Іван Дзюба та історик Михайло Брайчевський та інші художньо-образною мовою своїх виступів, сміливою критикою минулого та сучасного розпекли пристрасті аудиторії. Вона час від часу спалахувала то оплесками, то вигуками.

З'їзд вітали представники народних фронтів та інших неформальних об'єднань з Прибалтики, Закавказзя, Москви, Ленінграда, Білорусії, Молдавії та інших регіонів Союзу, зарубіжні гості.

Численні виступаючі вислуховувались з зацікавленістю. Складалось враження, що в «залу немає позиції»³. На це вказували виступаючі. Та неоднорідність політичних і національних поглядів делегатів створювала саме таку ситуацію, коли частина оплесків — на адресу одних, а частина — на адресу інших виступаючих.

Про роботу з'їзду вже написано чимало⁴. Кожен з дослідників застосовує свої методи аналізу. В майбутньому історики ще не раз будуть розглядати матеріал цього зібрання і знаходити те, чого не побачили попередники. Зважаючи на те, що перший з'їзд Руху — історичне явище в історії України, яке значно вплинуло на активізацію політичної та національної свідомості населення, автор даного дослідження аналізуватиме документи за методом, так би мовити, великого рахунку. Показником, критерієм для визначення політичних чи національних позицій застосовуватимуться святі для кожного повноцінного народу вічні категорії — незалежність, честь, гідність і добробут народу. Саме з цим мірилом підійдем до доповідей і виступів, що пролунали на з'їзді.

Звичайно, можуть братись інші шаблони, наприклад, проблемами національних меншин на форумі або ставлення до української мови та символіки, релігійні, екологічні питання, тощо. Це має право на самостійне дослідження, навіть у формі дисертацій.

Запропонований метод дає змогу визначити прихильників чи борців самостійної України як провідної категорії держав-

ності, її противників (відкритих чи замаскованих) та прибічників компромісних рішень. Цей метод має свій інструментарій. Це категорії: «Радянський Союз», «Комуністична партія», «соціалізм», відношення до яких визначає приналежність до противників незалежності, бо категорія «незалежність» не може функціонувати в одному набіі з вищезгаданими.

Звичайно, кожний метод має свої недоліки. Наш теж. Наприклад, до якого розряду — прихильників чи противників незалежності — відносити тих, хто відверто помилявся, вважаючи, що в оновленому Союзі може бути щасливою суверенна Україна? За помилки слід платити. Інша справа, коли людина виправляє помилки, вона заслуговує на повагу. Та заради справедливості зробимо зріз позицій, що окреслилися на з'їзді, без урахування подальших змін політичних поглядів.

По відношенню до фактору незалежності України Олеся Гончара слід віднести до її прихильників. У своєму вступному слові висловився «за докорінне оновлення життя», щоб спільнооновлений народами Союзний договір став гарантом справжнього суверенітету республіки⁵.

Володимир Яворівський однозначно сказав: «Ми сьогодні віримо — він можливий, соціалізм з людським обличчям. Віримо й готові ще терпіти, аби лише з-за сталінсько-брежнєвської маски проступили живі й рухливі його риси»⁶. Тут, здається, коментар зайвий.

Дмитро Павличко, як говорилося раніше, не уявляє Україну без КПРС, тобто, з головною імперською політичною силою. Позиція Івана Драча наводилась вище: він за Україну в складі оновленої федерації. Іван Дзюба: «Рух повинен твердо заявити, що майбутню Україну ми бачимо як суверенну — політично, економічно і культурно, суверенну державу, що входить до складу нового Союзного Договору в реформований СРСР»⁷.

Не пішов далі своїх колег у визначенні майбутнього України філософ Мирослав Попович. Вчений-економіст Володимир Черняк закликав до заміни моделей соціалізму, доцент Григорій Мусієнко висловив застереження, що Рух без чіткої ідеології перетвориться в штучний супутник КПРС⁸.

Таким чином, співдоповідачі не вживали терміну «незалежна Україна», не уявляли її за межами Радянського Союзу. Але назвати їх переконаними противниками незалежності аргумен-

тів не вистачає, бо ствердження «оновлений Союз» в їхньому уявленні могло бути синонімом майбутньої Співдружності незалежних країн (СНД). Та правди ніде діти: повновартісної незалежної Батьківщини вони собі не уявляли. Дипломатично заграючи з імперськими атрибутами чи відверто позитивно використовуючи колоніалістські категорії, стали, напрацьовану, соціалістичну фразеологію, самі того не бажаючи, мостили ними, неначе благими намірами, дорогу Україні в нове пекло, бо Росія за своєю природою не здатна добровільно шанувати слабкіших сусідів, а тим більше «молодших братів».

Утопічне бачення перспективи України як складової частини оновленої федерації не могло залишитися непоміченим у залі, який чекав від співдоповідачів чіткіших і радикальніших підходів, а не залякування громадянською війною, для якої не було підстав за причиною відсутності заможних класів. Але переляк у доповідачів був передусім за свої виступи. Саме про цей переляк сказав у своїй співповіді Левко Лук'яненко, що пройшов багатолітній шлях радянських концтаборів та в'язниць.

Якщо він говорив правду, то слід сподіватись, що після зникнення переляку як емоційного явища в перспективі свідомість приведе доповідачів на позиції безумовної незалежності України.

Як часто буває, компромісні, з оглядкою на партійний апарат та значну кількість комуністів у залі, виступи, дали обмежену змогу партійній пресі оцінювати їх як неконструктивні, аморфні, емоційні, ейфоричні, декларативні. У великому за обсягом матеріалі РАТАУ (майже на газетну полосу) навіть не знайшлося місця жодному абзацу для добрих слів на адресу з'їзду⁹. Так апарат заплатив організаторам НРУ за поступки в справах визнання керуючої ролі партії у суспільстві.

Та були доповіді та виступи, які, за нашою метою, відповідали святим вимогам Батьківщини — її незалежності. Імена їх авторів майже не називали газети, навіть у негативному плані. Лякалися. Та не змогло не визнати РАТАУ того факту, що слово «Єдність» найбільше та найдовше скандувалося після закликів об'єднатися у боротьбі проти КППС, Радянської влади, соціалізму¹⁰.

Що ж то були за люди? Передусім члени Української Гельсінської Спілки Левко Лук'яненко, Василь Барладяну, Вяче-

слав Чорновіл. Пошлемося на оцінку їх позицій з боку самого Вячеслава Максимовича: «Те, що Лук'яненко і Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більше суверенітету її в реорганізованому Союзі, що перші відстоюють політичний плюралізм, а другі поки що волюють тільки лібералізації партії, до якої вони належать, — це не підстава для роз'єднання»¹¹.

Цікавий за змістом та інтригуючий за політичним статусом був виступ Л. М. Кравчука. Зокрема: «Я хотів би порадити вам, щоб ваші рішення, ваші лозунги завжди мали вихід на конкретну справу. Тут було чимало виступів, які закликали до справи, до роботи. Це хороші і правильні слова. Важливо, щоб вони не розійшлися з ділом. Важливо, щоб такі слова, які прозвучали у виступах Олесея Гончара, Дмитра Павличка, Івана Драча, Володимира Яворівського та інших промовців, були взяті на озброєння Рухом. І щоб ті слова, які закликали до конфронтації, були відкинуті».

З когорти колишніх політичних в'язнів співдоповідач і Левоко Лук'яненко та Вячеслав Чорновіл зазначили природне право українського народу на власну незалежність, яка не завадить російському народові та іншим народам¹².

Щоправда, прихильники незалежності бачили її не в чистому вигляді. Вони пропонували шлях до самостійності через конфедерацію, про що мова ще буде. Але їхні погляди були найбільш близькими більшості делегатів з'їзду.

Якщо вдатись до філософських методів визначення політичного світогляду виступаючих, особливо з питань майбутнього України, то є можливість розмежувати їх за відношенням до загального та часткового. Члени УГС йшли від загального до часткового. В народі кажуть про такий метод: брати бика за роги. Домогтися головного — незалежності, а потім вирішувати менші проблеми. Шлях важкий, вимагає сміливості, громадянської та політичної волі, але, як свідчить історія, найефективніший.

Прихильники компромісів з партапаратом, суверенітету України в оновленому Союзі в силу різних причин, не відкидаючи незалежність, пропонували сумнівний шлях від часткового до загального, що майже не приносив перемоги за умов колоніальної системи.

Щоправда, учасники з'їзду підтверджують, що Іван Драч, не виключивши мікрофону на столі президії, сказав: «В Русі моя зупинка «Незалежність», що надавало змогу делегатам «підозрювати» ініціаторів НРУ в позитивній, дипломатичній невідвертості в справі майбутнього України.

Крім названих співдоповідачів, до цієї категорії слід віднести велику кількість тих, хто аргументовано виступав за відродження української мови, культури, історії, символіки, засуджував діяльність компартії, її керівництва, структури влади та інше. Все це підривало підвалини системи, було спрямовано на відродження України, а тому заслуговує позитивної оцінки дослідників.

Поведінка Л. М. Кравчука на з'їзді в основному відповідає тому напрямку, який визначився на установчій конференції Київської організації Руху, хоч вже спостерігається еволюція його політичних поглядів, вичерпавши всі можливості не допустити створення НРУ, виконуючи волю ЦК КПУ, Леонід Макарович намагався вихолостити все радикальне у вимогах НРУ, приборкати радикалів, спрямувати на так звані конкретні справи, якими займається партія. В його виступі помітна складність тактики ЦК стосовно НРУ. З одного боку, підкреслюється, що «парторганізації республіки хотіли б бачити в Рухові свого природного й активного союзника в справі оновлення суспільства», застерігається від поспішностей, радиться, щоб рішення, гасла завжди мали вихід на конкретну справу, з іншого боку, — вказується на велике число невиважених, помилкових суджень та гасел, на недопустимість «тільки антирадянщини і антисоціалізму», погрози комуністам, які в Русі діють проти партії. Закінчив Кравчук тим, чим розпочав: «Рух... не може бути над владою. Він покликаний допомагати владі, виявляти ініціативу... щоб краще діяла народна влада, він повинен конструктивно співробітничати з органами влади». На Установчому з'їзді НРУ він також зазначив: «Що для мене також з'їзд став і школою, він збагатив мої уявлення про політичні течії, він збагатив мої уявлення про те, що може бути завтра, післязавтра, куди ми йдемо, куди ми можемо прийти, але я хочу закінчити все ж таки тим, з чого розпочав. Щоб ми прийшли до суверенної України». (Бурхливі оплески)¹³.

До речі про оплески, які є барометром сприйняття оратора. На Установчому з'їзді промова і відповідь Л. М. Кравчука на запитання делегатів переривались оплесками 20 разів, бурхливими оплесками — 6 разів. Для порівняння: промова В. М. Чорновола — 10 разів.

Та про ставлення Кравчука до свого нового союзника краще його слів сказали його справи. Перед самим закриттям з'їзду пізно увечері у неділю Іван Драч, уже обраний головою Руху, зачитав заяву завідувача відділом республіканської газети «Молодь України» Андрія Зубка, що ідеологічний відділ ЦК КПУ не рекомендував газеті публікувати щось своє про з'їзд Руху, а подати тільки той матеріал, що підготувало РАТАУ. Стало відомо, що інші газети теж отримали таке розпорядження. Цікаво, хто захотів би мати такого союзника?

Поведінка залу. Явище складне для дослідника. Серед 1109 делегатів тільки 228 комуністів та 24 комсомольця. Основна частина позапартійні, тобто ті, що майже незнайомі з порядком ведення великих форумів, процедурами опрацювання та прийняття документів. У нас нема кіноплівки, нема репортажів газет різних напрямів. А тільки газети, підпорядковані ЦК КПУ, що заборонив їм подавати матеріали своїх кореспондентів, стислі відомості зі слів і спогадів делегатів з'їзду. Та ще московська ліберально-шовіністична газета «Комсомольская правда»¹⁴.

Всі без винятку джерела констатують надзвичайний емоційний накал делегатів. Складалось враження, що зал вибухав оплесками та вигуками після кожного виступу, часто протилежного за змістом попередньому. Це надало змогу деяким виступаючим звинуватити делегатів у безпринциповості, відсутності позицій. Але при повторному вивченні матеріалів з'їзду видно, що одні плескали тим, хто ратував за оновлений Союз та пов'язані з ним питання, інші ж тим, хто вимагав самостійності України та пов'язаної з цим атрибутикою, і всі дружно плескали, коли йшла різка критика партапарату, командно-адміністративної системи, репресивного минулого імперії.

Про останнє не могли навіть змовчати газети, покликані тримати читачів на офіційній пайці. «Комсомольская правда» у репортажі з з'їзду 24 вересня писала: «Говорят: а как же с «руховцами» искать общий язык, если они во всем обвиняют партию»; «он поит народ валерьянкой, а сам хлещет коньяк»,

это о заведующем отделом ЦК Компартии Украины». «А один оратор чуть ли не на крик сорвался: сию же минуту собирайтесь и выходим из Союза, разве не понимаете, что все наши беды от единства»¹⁵. Звичайно, що розумна «Комсомолка» писала так, що б не збентежити «гвардійців застою» у Москві, притуплюючи гостроту проблем то сарказмом, то другорядністю фактів.

Не знайшлось здорового глузду й у кореспондентів «Правди» М. Одинця та І. Тихомирова, які у своєму репортажі кинулись на амбразуру, захищаючи партію. Вони писали: «...оскорблення раздавались как в адрес всей партии, так и конкретных лиц. Грязью обливали первых секретарей обкомов партии Донецкого, Одесского, Черновицкого, Хмельницкого и других. Дошло до кощунственных обвинений В. И. Ленина в шовинизме». Вказували газетярі й імена антисоветчиків — М. Мартиросян, В. Барладяну, Л. Лук'яненко, А. Волкова, В. Черняк¹⁶.

Добру послугу читачеві зробило радіотелеграфне агентство України (РАТАУ), яке одноосібно й самодержавно підготувало матеріал для всіх газет республіки. Намагаючись викликати роздратування у населення роботою з'їзду, воно подавало «смажені факти» у великій дозі, чим досягало зворотних наслідків од бажаних. Хто з читачів узяв би на себе сміливість і чи зміг би заперечити твердження, виголошене з трибуни з'їзду, що В. В. Щербицький «двічі герой застою», а в Політбюро Компартії України нема жодної чесноі людини?

РАТАУ настирливо скаржилося читачеві «наших б'ють». Наприклад: «Ніколи під сводами прекрасного актового залу, справжнього палацу для студентів, збудованого Радянською владою, не лунало стільки слів, які перекреслювали і її, і партію, і соціалізм. В перервах між засіданнями в фойє йшла жвава торгівля жовто-блакитними прапорцями, значками з тризубцем, самвидавничими газетами та листівками. Було в їх числі і «Вільне слово» — газета Народного Руху України»; Більшість виступів ґрунтувалась на емоціях, носила викриваючий характер минулого і сьогодення...», «...майже кожний випад проти партійних і радянських органів викликав ейфорію залу»;» Навіть у присутності народних депутатів СРСР усіяко ганьбились Радянський Союз, партія, Радянська влада, обливались брудом дружба народів, інтернаціоналізм»¹⁷.

Це далеко не все, як здавалось РАТАУ, негативне, про що йшлося в офіційній пресі. Але достатньо для підтвердження думки про досягнення зворотнього ефекту від інформації РАТАУ, бо кожний читач безпомилково міг визначити, проти кого та проти чого був налаштований з'їзд. Можна дійти такого висновку: основна частина делегатів була радикальнішою за більшість доповідачів, що не могло не відбитись на ухвалених з'їздом головних документах, передусім на Програмі НРУ.

Багато сил віддали ініціатори, організатори на тернистому шляху до Установчого з'їзду Руху. Надзвичайно напружено йшло обговорення десятка співдоповідей. Настав час вінця всієї праці, яка захопила сотні тисяч людей, об'єднуючи одних, споруджуючи барикади між іншими. Щоб уявити рівень зростання політичної, національної свідомості суспільства взагалі та зачинателів НРУ, зокрема, слід порівняти найактуальніші, ключові положення проекту, опублікованого 16 лютого, та власне Програми, прийнятої через сім місяців на з'їзді. Інкубаційний період невеликий, але зміни помітні.

В проекті зазначалось: «Рух визнає керівну роль Комуністичної партії в соціалістичному суспільстві і являє собою єдину ланку між перебудовчими ідеями партії та ініціативою найширших народних мас... Рух співпрацює з КППРС через комуністів, які входять до нього, проводить в життя рішення ХХVII з'їзду та XIX Всесоюзної конференції КППРС».

Все це було відкинуто, а прийнято скоріше з дипломатичних, аніж суттєвих міркувань таке: «Рух підтримує принципи радикального оновлення суспільства, проголошені ХХVII з'їздом КППРС, XIX Всесоюзною партконференцією, Першим з'їздом народних депутатів СРСР»¹⁸.

Не тільки не визнавалась керівна роль партії, а навіть співпраця з нею відхилялась. Вочевидь, у поняття підтримки принципів радикального оновлення з'їзд Руху викладав інший сенс, ніж форум КППРС.

Якщо в проекті є передбачення: «Рух виступає за перетворення СРСР у справжній союз братніх суверенних народів на основі ленінської програми федералізму», то в Програмі підкреслювалось: «Головною метою діяльності Рух визнає — побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту

народу, умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового Союзного Договору»¹⁹.

Газета «Правда» була вражена ходом обговорення проекту. Вона з сумом констатувала: «Ну и конечно, от предлагавшейся в первом варианте программы формулировки... не осталось и следа»²⁰. Їй залишилось задовольнитися тим, що хоч в Статуті Руху зазначалось, що НРУ при досягненні своєї мети буде співпрацювати з державними установами, радянськими та партійними органами.

Слід окремо сказати про зміст Програми як головного документа з'їзду, ідейної основи новоствореної громадсько-політичної організації. Саме у Програмі відбивається стратегічна мета, політичний світогляд та бачення головних проблем суспільства та шляхів їх розв'язання. Програма Руху відповідала теорії підготовки такого типу документів як за структурою, так і за змістом. Вона складалась з таких розділів: преамбула, принципи, цілі, напрямки та способи діяльності; зміст основних напрямів діяльності Руху, що включав такі розділи: права людини, права народу, суспільство і держава, економіка, соціальна справедливість, екологія, національне питання, культура, мова, наука, етика, релігія, охорона здоров'я. Завершувалась програма розділом з одного абзацу, що називався «Прикінцеві положення».

В цілому цей документ, який був вміщений на двох сторінках «Літературної України», свідчив передусім про те, що на нашій землі якимось чудом збереглися талановиті, освічені та сміливі люди, які готові послужити своїй знівеченій Батьківщині. Кожний з розділів був продуманий, сягав високих рівнів політичної думки й досвіду, написаний лаконічно, грамотно.

Але, як це не дивно, найгостріше вражали не головні розділи, незважаючи на їх будівничий характер, а преамбула в одну колонку на довжину сторінки. З цього приводу декілька міркувань. По-перше, вона більше відповідала суті політичного моменту, яка втілена не в майбутньому будівництві незалежної України, а в наявності рабських ланцюгів на тілі народу. Тут все диктувала залізна логіка: перед тим, як будувати, треба

руки розв'язати. Імперські кайдани були настільки вічні та важкі, що знекровлений український організм не міг навіть реально мріяти про звільнення. Преамбула вперше в політичному документі на землі України стисло визначила чинники горя, які мусять знати всі, хто не хоче його в майбутньому. Вона починається так: «В останнє десятиріччя ХХ віку наше суспільство входить в стані гострої кризи — політичної, економічної, соціальної, ідеологічної, моральної. Вона стала наслідком насильницького впровадження сталінської моделі псевдосоціалізму; узурпації бюрократичним апаратом влади Рад; відчуження людини від засобів і продуктів виробництва...»

Якщо читач знайде подібні оцінки даного часу в інших працях, то наступне твердження розшукати майже неможливо: «Усунення з керівництва Компартії України та Уряду республіки діячів, які проводили ленінську національну політику; терор проти селянства під фальшивими гаслами «розкуркулення» та примусової колективізації; штучний голод 1933 року з мільйонами жертв; майже цілковите винищення національної інтелігенції в добу сталінських репресій; придушення будь-якого вияву національної свідомості під виглядом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму»; неодноразові депортації мільйонів українців; грубі порушення прав людини й народу; обкрадання, викривлення та паплюження національної історії і культури; пљондрування історичних святинь українського та інших народів; міграційна політика, спрямована на послідовне зменшення абсолютної відносної частини українців серед населення України; цілковите витіснення української мови майже з усіх ділянок суспільного життя республіки; бай-дуже а то й вороже ставлення до національно-культурного розвитку українців за межами своєї Батьківщини, невинуватого знищення природи в ряді регіонів України; чорнобильська трагедія — такі далеко не всі злочини сталінських і неосталінсько-брежнєвських верховодів проти українського народу»²¹.

Ця частина Програми не тільки збуджувала пам'ять українців і хапала до болю напівмертву душу їх. Вона породжувала національну гордість за те, що є ще серед них люди, здатні не тільки аргументовано осмислити злочини проти народу, але взяти на себе сміливість засудити злочинців, а це означало кинути їм виклик боротьби. Та найголовніше у Програмі —

вогник надії українцям на повернення людської гідності. Тут треба зазначити, що цей вогник затремтів ще 16 лютого 1989 року, коли був надрукований в «Літературній Україні» проект Програми. Ще тоді пішов по рідній землі гомін надії. Та впевненіше вогник повів себе тоді, коли зібрався з'їзд Руху і були прийняті головні документи.

Програма Руху орієнтувала на головну мету — «створення суверенної української держави», в якій людина буде забезпечена всіма правами і можливостями за зразком західної цивілізації.

Немає потреби переказувати демократичні методи та фразеологію, що їх містила Програма, бо в прогресивній пресі в Москві, навіть у виступах московських демократів на той час уже були набой різних вимог до розбудови правової держави. Лепше звернути увагу на ті положення, які навіть на початку 1995 року сприймаються як анахронізм, — свідоцтво того, що події розвивалися швидше, ніж сягала мрія авторів документа. Які думки тепер можуть викликати такі ствердження: «Рух підтримує принципи радикального оновлення суспільства, проголошені XXVII з'їздом КПРС, XIX Всесоюзною партконференцією, Першим з'їздом народних депутатів СРСР»? Або «...будує свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового Союзного Договору»?²²

Тут аргументів може бути декілька. По-перше, непередбаченість того, що менше ніж через два роки розвалиться радянська імперія, якої жахалися не тільки українські патріоти, а й увесь світ. Тому робилися сміливі, а не смертельні кроки до незалежності: боролися з імперією в межах можливого, не викидаючи на себе головного удару.

По-друге, автори Програми зважали на інертність ідеологічних та психологічних процесів у суспільстві, прагнучи спиратися на широкі верстви, що знаходилися в стані комуністичного виховання. Таким чином, документ писався з метою залучення до Руху, а не для відштовхування від нього людей.

По-третє, не треба виключати можливостей застосування авторами ходів політичної дипломатії, що оперує мистецтвом можливого та заспокоєнням суперника. Небажання без міри дратувати не тільки Росію, а також українських можновладців, вихованих партією, стримувало остаточну відвертість авторів Програми.

По-четверте, могло статися так, що трьох перших мотивів не існувало, засновники Руху сказали те, що думали. На те були причини: ініціатори — теж продукт радянських взаємин. Їхнє мислення хоч зуміло пробитися в щілини імперського панциру, щоб стати першими організаційними борцями за суверенітет України в радянський час, та хто може вийти сухим з води, або з калюжі чистим?

Залишкові деформації розуму і душі, що формувались з дитинства під страхом за життя, не могли не бути присутніми у авторів Програми. Отож вони тільки передовою думкою, точніше, частиною свого мислення, пробилися до розуміння моменту суверенітету, але все останнє у них ще належало КПРС. Та їх не слід порівнювати з сьогоднішніми нами чи іншими гучними політиками. Так не робиться. Їх мусимо порівнювати з тодішніми нами — всіма мешканцями України, — щоб краще уявити їх далекоглядність, сміливість та красу душі, що не втратила здатності до бурхливого відродження. Динаміка розуму і душі — ознаки прекрасного в людині.

Незважаючи на декілька комуністичних помарок, вплив першої Програми Руху важко переоцінити. Він був у той час в житті українців, ще здатних до відродження самосвідомості, і залишиться в історії як перший документ часів радянської імперії, що свідчив про наявність в Україні людей інтелекту, любові, моралі, сили, сміливості, готових стати на захист покривджених честі та гідності нації. Україна побачила: не всі її сини зрусифіковані, не всі зрадили. А що може бути радісним для матері, ніж після багатьох літ знущань і неволі дізнатися, що її діти живі, здорові, можуть стати на її захист, як сини інших країн?

Наступні розділи, сподіваюсь, розкриють ширше значення першого документа Руху, та ще вагомніше скажуть про нього у майбутньому. Думки з даного приводу найдуть своє відбиття в тих частинах цієї праці, які висвітлюватимуть динаміку рухівської стратегії і тактики при втіленні в життя тих чи інших положень Програми. Отже, більше уваги приділятиметься плідним, а не приреченим рішенням першого з'їзду Руху.

Другим за значенням документом НРУ, як кожної політичної організації, був Статут. Суспільна свідомість того часу була здатна порівнювати його передусім зі Статутом КПРС, який

добре знали і комуністи, і ті, хто вивчав історію КПРС, а таких серед делегатів була більшість. Статут спрямований на функціонування організації, здатної виконати Програму Руху. Звідси мета створити масову структуру, до якої дозволялось вступити всім, хто поділяє ідеї Руху, навіть колективно входити організаціям не вище міського рівня.

Микола Пороський, один з організаторів та перших керівних діячів Руху так розповів про формування проекту Статуту: «Головна арена дискусії стосовно статутних принципів була в редакційній комісії. Можливо, завдяки вмінню Віталія Дончика знаходити компроміси викристалізувалось остаточно таке формулювання: «Рух — організація відкрита для всіх громадян України незалежно від національності, приналежності до інших організацій. Рух згуртовує їх зусилля для досягнення мети. З інших громадських формувань у виборні органи Руху можуть залучатись їх представники»²³.

Керівні органи Руху:

Голова Руху — Іван Драч, поет, голова Київської організації Спілки письменників України.

1-й заступник голови Руху — Сергій Конєв, народний депутат СРСР.

Заступники голови Руху: Володимир Яворівський, письменник, народний депутат СРСР, Володимир Черняк, доктор економічних наук, народний депутат СРСР, Михайло Горинь, психолог.

Велика Рада Руху:

Рада представників (кількість членів — 81); голова Ради — Володимир Яворівський.

Заступники: Олександр Лавринович, кандидат фізико-математичних наук, Олександр Мосіюк.

Рада колегій (кількість членів — 93): голова Ради — Володимир Черняк. Заступники — Сергій Головатий, кандидат юридичних наук, Іван Заєць, економіст.

Політико-правова.

Голова колегії — Сергій Головатий.

В її складі комісії:

1. Конституційної реформи: голова комісії — Володимир Василенко, доктор юридичних наук, професор.

2. Політики національної держави.

3. Концепція розвитку Руху (ідеологічна): голова комісії — Мирослав Попович, доктор філософії, професор.

Соціально-економічна.

Голова колегії — Веніамін Сікора, доктор економічних наук, професор; заступник — Станіслав Губар, доктор економічних наук, професор (Черкаси).

В її складі комісії:

1. Економічної самостійності України: голова комісії — Михайло Швайка, кандидат економічних наук (Львів).

2. Радикальної економічної реформи: голова комісії — Станіслав Губар.

3. З аграрних питань: голова комісії — Андрій Павленко, агроном.

4. З питань охорони здоров'я: голова комісії — Любомир Пиріг, доктор медичних наук, професор.

Культури, науки, освіти.

Толова колегії — Павло Кислий, член-кореспондент АН УРСР, доктор фізико-математичних наук, професор; заступники — Лариса Скорик, кандидат архітектури, доцент; Леонід Шульман, доктор фізико-математичних наук, астроном.

В її складі комісії:

1. Розвитку національних культур: голова комісії — Михайло Косів, кандидат філологічних наук (Львів).

2. Архітектури, урбаністики і захисту історичного середовища: голова комісії — Лариса Скорик.

3. Науки: голова комісії — Леонід Шульман.

4. Культурно-наукових зв'язків з діаспорою: голова комісії — Орест Влох, доктор фізико-математичних наук, професор (Львів).

5. Освіти: голова комісії — Анатолій Погрібний, доктор філологічних наук, професор.

6. З питань етики, моралі, релігії: голова комісії — Іван Гель, філософ (Львів); співголова — Євген Сверстюк, психолог, письменник.

7. З питань мовної політики: голова комісії — Волеслав Гейченко, кандидат фізико-математичних наук.

Екологічна.

Голова колегії — Микола Бідзіля, кандидат біологічних наук; заступник — Михайло Голубець, член-кореспондент АН УРСР, доктор біологічних наук, професор (Львів).

В її складі комісії:

1. Екології безпеки: голова комісії — Михайло Голубець.
2. Радіаційної екології: голова комісії — Євген Корбецький, кандидат фізико-математичних наук.
3. Природних ресурсів України: голова комісії — Ярослав Мовчан, кандидат біологічних наук.

Редакційна комісія Великої Ради: голова комісії — Віталій Дончик, доктор філології; члени комісії — Сергій Головатий, Іван Заєць, Михайло Косів, Віктор Лінчевський, Мирослав Попович, Лариса Скорик.

Соціологічна служба Великої Ради: голова — Володимир Паніотто, доктор філософії, Євген Корбецький, Сергій Федоринчик.

Секретаріат Руху: голова — Михайло Горинь; заступник голови — Володимир Мулява, кандидат філософії, доцент; відповідальні секретарі:

1. З питань роботи на селі — Всеволод Іськів, історик (Львів).
 2. З питань інформації — Марія Куземко, філолог.
 3. З питань зовнішніх зв'язків — Віктор Лінчевський, інженер.
 4. З питань виборів — Сергій Одарич.
 5. З питань правозахисту — Дмитро Поїзд, юрист.
 6. Референт, відповідальний за проведення масових заходів — Петро Кагуй.
 7. Організаційний сектор. Відповідальні секретарі: а) організація рухівської пропаганди, розмноження матеріалів Руху — Галина Антонюк, кандидат хімічних наук; б) зв'язок з Радами, господарська діяльність — Микола Поровський, інженер (Рівне); в) реєстрація осередків, фінансова діяльність — Богдан Тернопільський.
- Голова Ради національностей — Вілен Мартиросян, народний депутат СРСР, полковник, командир полку (Рівне).

Голова Ради депутатів — Юрій Сорочик, народний депутат СРСР (Львів).

Читач помітив, що до керівних органів не ввійшли відверто радикально налаштовані до КППС та радянської системи співдоповідачі Левко Лук'яненко і Вячеслав Чорновіл. Першого пропонували залу під оплески обрати до радянської комісії, але він попросив самовідвід без пояснення причини²⁴.

Намагаючись охопити численні проблеми колоніальної України, з'їзд прийняв низку документів: «Звернення до народу Української Радянської Соціалістичної Республіки», «До робітників і селян України», «До всіх неукраїнців на Україні», «Проти антисемітизму», «Заява на підтримку прагнень кримськотатарського народу», «К русскому населению Украины», «До українців, що проживають на території РСФСР і обрали своєю мовою російську», «Проект закону Про мови в Українській РСР», резолюція «Про національну символіку» та «Звернення до військовослужбовців УРСР, працівників української міліції та КДБ», «Про сталінізм та сталінщину» та інші²⁵. Ці документи свідчили про бачення делегатами з'їзду політичних проблем, що можуть загостритися при виконанні Програми Руху, та пошуки шляхів розширення соціальної бази НРУ. Про деякі з них йтиме мова при розгляді ситуації навколо порушених питань у моменти їх вирішення чи загострення, тобто, під час їх найвищої актуалізації. Головним показником актуальності політичного документа є наслідки його впливу на дійсність.

Значення першого з'їзду НРУ, що визначається історичним мірилом, настільки багатопланове і результативне, що не піддається однозначному витлумаченню. Кожний наступний історик бачитиме наслідки цього форуму краще, ширше та глибше. Тут викладемо тільки те, що вдалося помітити з того, хоч і численного, але далеко не вичерпаного матеріалу, який був у нашому розпорядженні. Передусім вплив з'їзду на долю України зручніше визначати диференційовано: в широкому та вузькому розумінні. Такий підхід дозволив, з одного боку, порівнювати з'їзд з іншими доленосними форумами як історичними явищами, а з іншого боку, — побачити роль окремих регіонів, прошарків населення, конкретних осіб у тому, що це явище сталося. Спробуємо відокремити головне від дріб'язкового, далекосяжне від того, що вмерло в момент його народження чи жило декілька місяців чи літ, але мало право на появу.

В широкому розумінні значення першого з'їзду Руху полягає в тому, що він став серед явищ в Україні радянського часу унікальною подією, яка не має аналогів, її нема з чим порівняти. Якщо читач підкаже, з яким форумом 20–30-х, 40–50-х, 60–80-х років можна поставити з'їзд врівень, буду дуже вдячним.

Шукаючи аналогів за межами радянської доби, ми цим самим визнаємо велич цього громадського зібрання. В 1917–1918 роках в Україні було багато громадсько-політичних організацій, їхніх з'їздів. Але вони були «галузевими»: чи то військові, чи то селянські, чи вчительські, чи то національні.

З деякою пересторогою можна порівнювати рішення з'їзду НРУ з урядовими рішеннями, скажімо, Центральної Ради УНР. Та несумісні вони передусім статусом: з одного боку, — урядовий рівень, а з іншого, — громадсько-політичний. Але змістовність і ваговість піддаються порівнянню. Наприклад, суть Четвертого універсалу Центральної Ради, яким проголошено суверенність України, дуже близька до Програми Руху. Але різниця полягає у тому, що перший документ був вигуком з могили, невдалим виправдуванням перед нащадками за власні помилки, а другий був своєчасним поглядом у майбутнє, недалеке реальне, ще й до того вказував шляхи досягнення незалежності.

За відношенням до головної ідеї — незалежності України — з'їзд НРУ з різними — протилежними-знаками можна поставити поруч з Переяславською Радою 1654 року. Якщо остання віддавала Україну під владу Москви з різними застереженнями, то перший з'їзд Руху проголосив своєю метою відродження історичної справедливості, повернення українському народові святого слова «свобода», теж з деякими застереженнями, тобто еволюційним шляхом, без кровопролиття.

Отже, рішення з'їзду проклали щілину по всьому периметру українсько-російських стосунків — політичній, ідеологічній, історичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній та моральній сферах. «Молодший» брат оголосив на весь світ, що його «старший» брат — окупант і навіть «не старший».

Значення з'їзду в широкому розумінні визначає також його удар по всебічній монополії в житті суспільства єдиної «керуючої і спрямовуючої сили», «організатора і натхненника» всіх наших перемог — КПСР-КПУ, — керівники якої не випадково всіма методами намагались не допустити створення НРУ. Невизнання керівної ролі партії, про що не наважилась сказати жодна громадська структура за весь час існування Радянського Союзу, проголосило початок кінця пануванню комуністичної ідеології, влади, моралі. Здригнувся увесь багатомільйонний

організм КПУ — бойового загону КПРС, — відчуваючи серйозну загрозу своєму абсолютизму. Здрігнулись усі атрибути партії і влади, які залежали від партії і існували завдяки її керівній ролі.

Ні «Меморіал», ні Товариство української мови, ні «зелені», ні інші «галузеві» громадські організації не мали сили кинути виклик, відкрито знехтувати КПУ, а тим більше звинуватити партію в злочинах проти українського народу, як це зробив перший з'їзд НРУ.

В широкому розумінні значення з'їзду можна оцінювати за його впливом на політичний, національно-психологічний, моральний стан суспільства України. Люди почали пробуджуватись від вікового сну, національної неповновартісності. В них стала зароджуватись мрія про самостійне буття у недалекій перспективі, а головне — реальну, можливість стати в рівень з іншими цивілізованими націями Європи, світу. Незабаром про це засвідчать не тільки масове зростання рядів Руху, але й підсумки референдуму.

Не варто забувати про міжнародний резонанс першого з'їзду НРУ. Передусім його відчула українська діаспора, відлучена від історичної Батьківщини. Вона сприйняла з'їзд як реальність здійснення вікової мрії мати щасливу рідну землю та цим самим поповнити свої душевні і духовні сили гідністю приналежності до неї. Народи світу, особливо сусіди, стали вбачати можливість створення у центрі Європи нової миролюбної держави.

У вузькому розумінні значення першого з'їзду Руху має теж декілька аспектів. По-перше, він являє собою нерукотворний пам'ятник українській інтелігенції, яка знайшла в собі сили підняти на боротьбу за відродження національної ідеї, незалежності, мови, культури, символіки. Не тільки своєю переважною більшістю делегати-інтелігенти вирішували долю тих чи інших проєктів, документів. Палкі промови, в яких лунали звинувачення катів українського народу, засудження геноциду та заклики до єдності в ім'я кращої долі, належать інтелігентам. Звинувачення проімперської преси, що на з'їзді було мало робітників та селян, — формальне, бо інтелігенти гідно піднімали питання життя та праці промислових і сільських виробників, зі знанням справи робили аналіз економічних та соціальних проблем.

По-друге, хоч на з'їзді були представлені різні національності, його слід назвати за складом українським. Нагадаємо розподіл делегатів: українці-944, росіяни- 77, євреї — 9, поляки — 6, білоруси — 6, вірмени — 2, корейці, греки, угорці, чехи, німці, естонці, кримські татари — по одному, а 60 делегатів не назвали свою національність²⁶.

Співвідношення українців і неукраїнців складало 944 до 165, отже, чи не шестеро перші випереджали інших. Тому здається неправомірним намагання деяких дослідників винести на перший план роботи з'їзду проблеми міжнаціональних взаємин. Ті рішення, що були прийняті на з'їзді на адресу неукраїнського населення, за своєю гуманністю та доброзичливістю не мають аналогів у рішеннях подібних форумів ні в Росії, ні в Прибалтиці, ні в Ізраїлі, ні в інших країнах зі строкатим національним складом.

Українці на відміну від інших національностей виступили за відродження своєї єдиної Батьківщини, їх згуртованість викликала здивування у друзів і жах у противників. Якби така єдність спостерігалася на інших форумах України, то проблем у її житті було б набагато менше. Увага до неукраїнців була викликана ще й спробою нейтралізувати намагання владних структур посварити нації.

По-третє, з'їзд виявив значно більшу відповідальність представників Західної України за долю Батьківщини. На з'їзді вони склали майже 50 % усіх делегатів. В силу історичних факторів український патріотизм в західних областях змістовніший і активніший, ніж у східних чи південних. Саме західняки, яких на з'їзді було половина всіх делегатів-українців, у вирішальній мірі забезпечили прийняття основних документів. Невипадково газета «Правда» — орган ЦК КПРС — категорично висловила з цього приводу: «И неудивительно, что те же львовяне и их соседи создавали своеобразный фон в зале, да и задавали тон в дискуссии при заметном попустительстве руководства съезда» (15 вересня 1989 року). Тут слід доповнити, що у прийнятій Програмі у питанні ставлення до партії і Союзу взято більше з Декларації Львівської організації, ніж з проекту НРУ. Та ще й на самому з'їзді Львівська делегація була найчисленнішою — 160 чоловік, що дорівнювало делегаціям восьми східних та південних областей. Настане час, і вдячні нащадки

відродженої України віддадуть належне західним українцям за їхній внесок у збереженні менталітету, мови, культури, національної ідеї, за їх невтомну боротьбу за визволення України.

По-четверте, з'їзд довів, що українське суспільство має численну плеяду лідерів демократичних перетворень, талановитих організаторів і сміливих борців за українське відродження. Серед них І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, які в умовах войовничого, безпощадного тоталітаризму зуміли без людських жертв, без крові піднести й організувати хвилю народного пробудження, спрямувати її в будівниче русло, досягнення цілей національного відродження. Їхні великі заслуги перед рухом національного відродження безперечні, але перший з'їзд висвітив історичну обмеженість ініціаторів Руху: його рішення були значно радикальнішими від позицій лідерів.

По-п'яте, з'їзд показав, що в глибинних надрах народного руху народжувалось ідейно-організаційне осердя, здатне в перспективі (за філософським законом заперечення заперечень) привести НРУ до якісно іншого становища. Це передусім представники Української Гельсінської Спілки В. Барладяну, Богдан і Михайло Горині, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл та інші і згуртовані навколо них радикально настроєні вихідці з «Меморіалу» та інших організацій, що брали активну участь у створенні НРУ.

Та задля справедливості поруч з безперечними заслугами з'їзду не можна обминути прикметну утопічність переважної більшості його програмних положень. Як і передбачали опоненти Руху на стадії створення, йому не вдалося стати контролюючою силою в суспільстві, фікцією була ідея оновленого союзу, українського госпрозрахунку та багато іншого. В одних випадках життя пішло далі рішень з'їзду, в інших — Рух буде змушений розрахуватись послабленням рядів за відмову від радикалізму по відношенню до існуючої влади, як це зробив В. К. Черняк у своїй співдоповіді, про готовність взяти владу в свої руки.

Але те, чого досяг з'їзд, перевищує його помилки. Він поклав початок багатопартійності в Україні, зробивши важливий і вірний крок до демократизації суспільства.

Характерну ознаку з'їзду склала кількість українців. Їх було понад 80 відсотків, україномовних (рідна мова — українська) біля 90 відсотків²⁷. Сам з'їзд і те, що відбувалося навколо ньо-

го, у результаті виявився національним, соціально-історичним, політичним землетрусом, який зрушив колоніальний світогляд, свідомість українців, започаткував народження національного мислення, гідності, достоїнства, впевненості у своїх силах та незворотності процесу визволення, відродження України. То був початок кінця імперського панування на землях України і початок великого руху за незалежність Вітчизни. Відбувся вибух надії українців на свободу.

¹ Архів Центрального Проводу НРУ. Установчі Збори Народного Руху України за перебудову. Стенографічний звіт. — Арк. 11.

² Там само. — Арк. 243–244.

³ Літературна Україна, 14 вересня 1990 р.

⁴ Див. Гарань О. В. Убити дракона. — С. 48–61; Камінський А. На перехідному етапі. — С. 235–270 та інші.

⁵ Літературна Україна, 14 вересня 1989 р.

⁶ Там само.

⁷ Літературна Україна, 5 жовтня 1989 р.

⁸ Знамя коммунизма, 14 вересня 1989 р.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову / Ред. рада: голова М. Горинь, І. Драч, В. Дончик та ін.; Редакція «Україна, наука і культура»; Український народний рух. — К.: ВАТ «Рівненська друкарня», 2000. — С. 282.

¹² Там само. — С. 133, 260, 283.

¹³ Там само. — С. 264, 265.

¹⁴ Комсомольская правда, 24 вересня 1989 р.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Правда, 15 вересня 1989 р.

¹⁷ Знамя коммунизма, 14 вересня 1989 р.

¹⁸ Літературна Україна, 28 вересня 1989 р.

¹⁹ Там само.

²⁰ Правда, 15 вересня 1989 р.

²¹ Програма Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна, 25 вересня 1985 р.

²² Там само.

²³ Літературна Україна, 4 березня 1993 р.

²⁴ Три дні вересня. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову. — С. 186, 337, 489–490.

²⁵ Літературна Україна, 15–19 квітня 1989 р.

²⁶ Установчий з'їзд НРУ. — Арк. 24–25.

²⁷ Там само. — С.308, 491.

ПЕРЕМОГА, ЯКА ЗАСВІДЧИЛА ПОРАЗКУ

Перший з'їзд НРУ зробив рішучіший крок уперед, ніж передбачав проект Програми, його ініціатори, численна кількість делегатів і, природно, значна частина населення. Можна здогадуватися, що більшість делегатів-комуністів, хоч в цілому голосувала за документи, не була захоплена тим, що з'їзд відкинув святу святих комуністичної монополії у всіх сферах життя суспільства — керівну роль партії. Вони змирилися з критикою керівних осіб і апарату, але бажаючи відмовлятися від пануючого статусу було значно менше.

Щодо керівних органів партії, то тут слід висловити певність, що вони ніколи не простять Рухові нехтування КПРС-КПУ. Виходить, що з'їзд НРУ вагомо стимулював активність рухівського опонента, а точніше, — противника.

У прямій залежності зі становищем партії знаходився суверенітет України, якому на з'їзді надавалося першорядного значення. Будучи головною імперською силою, партія у своїй боротьбі з малодосвідченим суб'єктом — Рухом — шукала соціальної опори серед населення України, використовуючи при цьому своє тлумачення Програми НРУ.

Які саме верстви населення КПУ могла розглядати як силу проти Руху? Робітників? Ні. Вони вже не вірили пропаганді партійних комітетів. До того ж рішення з'їзду не зачіпали їхніх інтересів. Скоріше навпаки: обіцяло подолати економічне відчуження робітників від власності, яка виробляється ними. Селяни? Ні. В програмі Руху говорилося: «Рух виступає за відродження українського селянства як повноправної творчої верстви українського суспільства, відновлення та піднесення поваги до села і праці на землі»¹. І робітників, і селян повинні були задовольнити вимоги економічного суверенітету України. Програмні положення про соціальну справедливість не залишали місця для невдоволення ні інтелігенції, ні молоді, ні ветеранів.

Що мусила робити партійна еліта, щоб зберегти панівне становище, якому передусім став загрожувати Рух? Вихід був знайдений і достатньо ефективний.

Відомо, що партія мала неперевершений агітаційно-пропагандистський арсенал і неперевершений досвід обробки у бажаному напрямку суспільної думки. Цей арсенал робив чудеса. З його допомогою Біблію повертали проти Бога, сина проти батька, дружину проти чоловіка, народи проти народів.

У випадку з Рухом була застосована проста, але результативна метода: повернути достоїнства Програми проти НРУ. Розрахунок був геніально простий. Відомо, що ідея національного відродження була найпопулярнішою серед більшості делегатів з'їзду. Будьмо відверті: хто з проживаючих в Україні, крім самих українців, бажав їм національного відродження без побоювань за свою долю? Росіяни? Ні. Століттями виховані на великодержавному шовінізмі, вони навіть думати боялись про оновлення української мови, культури, бо розглядали зрощення українців, ліквідацію українського менталітету як найбільш надійний засіб поневолення українців. Чи не тому російська імперія проіснувала більше інших, що на відміну від інших метрополій Москва проникала в душі підлеглих народів і передусім українців?

Дозволити українізацію українцям небезпечно, бо вони можуть помітити, нарешті, те, що керівні посади в адміністративно-господарському апараті у більшості областей республіки належать неукраїнцям. У пресі зустрічались декілька листів робітників-росіян на підтримку українізації, але то був голос волаючого у пустелі. Можливо листи були зініційовані парт-апаратчиками для демонстрації інтернаціональних почуттів росіян. Хоч програма НРУ видавала неукраїнцям векселя національно-культурної автономії, майже двомовності, запитується: навіщо пануючій нації віддавати свої привілеї? Векселя на неіснуюче менше ніхто не брав, тримаючи в руках більше. І не треба росіян звинувачувати у відсутності підтримки Руху. Їхня сорочка ближче до їх тіла. Закон пріоритетів власних інтересів діє скрізь, і серед росіян в Україні теж. Причина підняття міжнародного питання на рівень головних проблем знайдена. Принаймні близько 10 мільйонів росіян — велика і надійна армія для партократів.

Хто ще може стати на підтримку владних структур? Ні, питання не зовсім вдале. Ці структури нікому не потрібні, крім тих, хто там харчується. Доречніше так поставити питання: кому ще, крім росіян, не потрібна українізація? Всім неукраїнцям. Навіщо їм нові проблеми? Старих достатньо.

Так, євреї підтримують рухівську програму у частині національно-культурної автономії. Вони її добиваються ще від часів зародження більшовизму. В. І. Ленін використав свій інтернаціональний геній, щоб не допустити створення такої автономії, бо вона суперечила ідеї світової пролетарської революції, завданням якої було зросійщення всіх народів планети. Так що євреї були за національно-культурну автономію для того, щоб відродити та розвивати свою мову, культуру. Свою, але не українську. Краще було б під владою Москви формувати свої структури. І про це вже багато йдеться в центральних засобах інформації. Об'єднатись євреям у масштабах СРСР краще, ніж в межах України. І дешевше, точніше, — потребує менших зусиль. Не доведеться витрачати сили на вивчення української мови та іншої атрибутики української держави. Тому не дивно, що євреї могли стати за певної поведінки можновладців резервом останніх.

До цього їх схилили все нові і нові «відкриття» історії України, таємниці якої стали просочуватися в пресі, особливо в газеті «Літературна Україна». Історичне минуле працювало проти союзу українців і євреїв, а підстав для довіри, основи для нових стосунків, крім Програми Руху, не було. Так що поведінка євреїв стосовно українського відродження могла значною мірою залежати від подальшої діяльності НРУ, точніше, — від послідовності його в розв'язанні національних проблем.

Аналогічну, але не ідентичну позицію могли займати інші національні меншини в Україні, за винятком хіба що тих, хто постраждав так чи більше від влади Росії, ніж українці. Це могло бути передусім кримськотатарське населення та молдовани, батьківщина яких теж ставала на шлях національного пробудження, хоч і вони без натхнення сприймали питання відродження українських підвалин. Але навіть за умов такого поверхового аналізу можна було прогнозувати, що партійні та владні органи на перший план в своїй антирухівській боротьбі висунуть міжнародні проблеми, спекулюючи на небезпеці українізації для неукраїнців. Отже, віками випробуваний

метод «поділяй і володарюй» був застосований як провідний у боротьбі проти НРУ. Інші положення головних документів Руху менше підходили до того, щоб повернути їх проти нього.

Цей метод уже був пущений в хід під час обговорювання проекту Програми НРУ. В більшості антирухівських матеріалів містилися звинувачення у спробі роз'єднати суспільство, посяяти розбрат. Ідея ЦК КПУ та Бориса Олійника надати Руху функцію координуючих і об'єднуючих зусиль серед «галузевих» громадських угруповань теж відлунням сіяла думки про намагання Руху роз'єднати суспільство.

Слід віддати належне ініціаторам НРУ: вони правильно визначили напрям головного удару своїх противників і зробили чимало для нейтралізації їх намагань. Скандування слова «Єдність» найбільше і гучніше лунало на з'їзді саме тоді, коли виступали неукраїнці. Росіянина С. Конєва було обрано заступником голови Руху. Були прийняті спеціальні документи («До всіх неукраїнців на Україні», «Проти антисемітизму», «К руському населенню України», «Заява про підтримку прагнень кримськотатарського народу») з метою роз'яснення позиції НРУ в міжнаціональних проблемах та проханням підтримати рухівську діяльність. Ця робота не була марною. Якщо НРУ не вдалося привернути на свій бік, скажімо, росіян, то у тому, що в Україні партапарату не вдалося створити промосковський інтерфронт, є значна заслуга Руху.

Установчий з'їзд НРУ активізував проукраїнські верстви громадян, надихнув на можливість зміни тоталітарного режиму. З іншого боку, комуністичні та послужні і не владні структури чинили опір волелюбним устремлінням українців. Процес створення крайових організацій попри всі перешкоди політичної системи успішно продовжувався. 23 вересня 1989 року в обласному центрі в Ужгороді відбулася установча конференція Закарпатської крайової організації НРУ. Відомого поета Петра Скунця було обрано головою ЗКО НРУ.

Установча конференція Кіровоградської обласної організації НРУ відбулася 11 листопада 1989 року. На чолі організації став письменник і журналіст Володимир Кобзар.

Драматичніша ситуація спостерігалась під час створення Хмельницької обласної організації Руху. Через заборонну дію секретаря обкому КПУ В. Дикусарова рухівці Хмельниччини

були змушені провести установчу конференцію у Києві. Біля сотні делегатів зібралися до обіду в Київському політехнічному інституті, а продовження установчих зборів відбувалося в Спілці письменників України. Це сталося 2 грудня 1989 року. Були обрані керівні органи. Співголовами обрано відомого на Хмельниччині поета Павла Гірника, який пізніше, у 2009 році, став лауреатом Шевченківської премії, журналіста Богдана Теленька та видавця В. Басирова.

Делегати визначили назву своєї газети. Вона стала називатись «Пробудження».

Під час обідньої перерви біля республіканського стадіону було організовано мітинг. На ньому з засудженням антирухівської політики В. Дикусарова виступив Дмитро Павличко. Відчувши підтримку киян та власну силу, рухівці примушують В. Дикусарова подати у відставку.

Установча конференція Херсонської обласної організації Руху відбулася 9 грудня 1989 року. Головою організації обрано шліфувальника ВО «Дніпро» Тараса Добуша. Його заступниками — Аллу Тютюнник, Олега Зайченка та Віктора Ільїна. А 24 грудня 1989 року у будинку політосвіти Луганського обкому КПУ відбулися установчі збори Луганської обласної організації НРУ. Тут головою координаційної ради організації було обрано викладача педагогічного інституту Юрія Козовського.

Цими двома установчими конференціями завершилась мережа створення обласних, крайових організацій НРУ у 1989 році. Цей рік можна назвати роком параду створення цих структур. Всього за рік відбулося 20 таких конференцій. До першого з'їзду Руху — 15, а після з'їзду — 5 зібрань.

У першій половині 1990 року завершився процес створення обласних, крайових організацій НРУ. 3 лютого 1990 року відбулася установча конференція Чернігівської обласної організації Руху. Співголовами ЧОО НРУ було обрано лікаря Олександра Котенка, економіста Валерія Сарану та інженера заводу автозапчастин Анатолія Майбу.

А установча конференція Кримської організації Руху відбулася 1 квітня 1990 року. Тут співголовами організації було обрано С. Коржевича, І. Котара та В. Тарасова.

Передостанньою установчою конференцією НРУ стало зібрання Полтавської обласної організації 7–8 квітня 1990 року.

Тут координаційну раду ПОО НРУ очолив художник Олександр Келим.

Завершальною стала установча конференція Житомирської обласної організації Руху, яка відбулася 2 червня 1990 року. Керівниками ЖОО НРУ було обрано Святослава Васильчука, Вячеслава Діхтієвського та О. Бойка.

Розглянемо головні напрямки роботи центрального органу та обласних рухівських організацій після першого з'їзду НРУ. Передусім слід з'ясувати, як бачили керівники завдання Руху взагалі та свої, зокрема. Через два роки, точніше на III з'їзді НРУ, Іван Драч скаже, що він сприймав цілі Руху після першого з'їзду так: — розбудова в Україні демократичного гуманного суспільства; — відродження української національності; — повага до всіх національно-етнічних груп, що мешкають в Україні; — створення суверенної української держави, яка б будувала свої стосунки з іншими республіками, державами; — перебудова економіки.

Уявляючи таким чином призначення НРУ, його голова, всупереч своїм бажанням та волі, був приречений на невдачу, бо не можна було досягти жодної з зазначених цілей, знаходячись в імперській залежності. Доля завдань першого з'їзду НРУ залежала переважно від демократизації політики Москви. Рухові залишалося зі свого, українського боку прискорювати різними меншими діями лібералізацію всесоюзних процесів, залишаючись прив'язаним до імперської колісниці. Такий еволюційний шлях діяльності Руху мав свої переваги. Він був безпечним, безкровним. Але на фоні революційних подій у Прибалтиці та на Кавказі не міг задовольнити більшу частину членів Руху. Правильно також і те, що з ряду причин впливовішої масової політичної організації в Україні не існувало. Люди вірили у спроможність Руху призвести до корінного покращення життя суспільства, і тому авторитет організації помітно зростав. З іншого боку, обмеженість програмових вимог неодмінно мусила бути зліквідованою.

Але в кожному разі внутрішній розвиток Руху повинен був призвести не стільки до розколу, скільки до кристалізації угруповань відповідно політичним поглядам, соціальним і національним інтересам його всезростаючих лав. Гуртування, об'єднання багатьох з метою знайти тих, з якими можна йти

далі до своєї мети, — так коротко характеризувався той процес у Русі, що спостерігався після Першого з'їзду. НРУ міг стати колискою цілого ряду політичних партій.

Через п'ять місяців після створення НРУ «Літературна Україна», яка багато зробила для його створення, 15 лютого 1990 року з задоволенням повідомляла: «Рада Міністрів УРСР зареєструвала Статут Народного Руху України за перебудову — «Рух». Первинна суперечка про «потрібність». «непотрібність» у республіці цієї організації, яка іноді переводила у пряму конфронтацію, закінчилась. Рух, підтриманий на Україні сотнями тисяч людей, отримав своє громадянство».

Рухівські ідеї, а ще більше сподівання на те, що слідом за першими кроками нехтування керівної ролі Комуністичної партії, нищівної критики та засудження злочинів проти українського народу, здійснених системою, будуть втілені програмні постулати про відродження української нації, знайшли підтримку серед населення, передусім західних областей України. Про це свідчить зростання рухівських лав. Виникають численні осередки НРУ на Хмельниччині в містах Кам'янець-Подільському, Натішені, Старокостянтинові, Шепетівці, «які об'єднують всіх, хто ставив за мету встановлення незалежності України»².

Конкретне уявлення про динаміку рухівських процесів у Західній Україні може дати структурування НРУ на Коломийщині в Івано-Франківській області. З 13 вересня 1989 по 1 жовтня 1990 року в наступній послідовності були засновані осередки НРУ: на орендному підприємстві «Залізобетон» (голова В. Козоріз, згодом М. Арабчак), при Коломийському заводі «Електроснастика» (голова Болехівський, згодом І. Москалюк), при Коломийському заводі сільськогосподарських машин «Коломиясільмаш» (голова Д. Гриньків, згодом Г. Романюк), при кооперативі «Турист» у Коломиї (голова Ф. Фенін, згодом М. Цябух), в с. Маївці (голова М. Лесюк), в с. Корнич (голова В. Антонюк, згодом І. Ганущак), Коломийська територіальна організація (голова В. Машталер, заступник голови В. Волошинський), при кооперативі «Кредо» у Коломиї (голова С. Андрішин), у смт. Отинія (голова В. Хавлюк), у с. Рунгури (голова В. Кузьменко), при Коломийському управлінні осушних систем (голова І. Щавінський), при управі територіальної організації (голова І. Ілюк), при Коломийському педагогічному училищі

(голова В. Мельник, згодом Р. Хімей), осередок працівників дитячого будинку-інтернату у Коломиї (голова М. Гнатюк) та багато інших. Всього 31 осередок³.

У кожного із зазначених осередків на патріотичному рахунку численні організаційні, пропагандистсько-агітаційні справи українського відродження.

Важливою особливістю міжз'їздівського часу, точніше — першого року функціонування Руху, була еволюція політичних поглядів його керівників, і передусім голови НРУ Івана Драча. Виступаючи з інформацією на засіданні парткому Київської організації СПУ, він зазначив: «Живемо в безперервному клекоті подій, і суспільні процеси нерідко спонукають до переосмислення віколомних сторінок історії народу, вдумливого аналізу сьогоднішніх подій і явищ»⁴. Цим він начебто намагався обґрунтувати своє інтерв'ю кореспонденту московських «Известий», яке було надруковано в тому ж номері «ЛГ», що й інформація про згадане засідання. Читач вже не міг знайти впевненості поета в існуванні СРСР, як це було декілька місяців тому. Проте були тверді переконання: «У поняття перебудови я вкладаю передусім проблему відродження українського народу, без розв'язання цієї проблеми для мене «перебудова» — порожній звук»⁵.

Наступний після першого з'їзду Руху рік був часом, з одного боку, поглиблення кризи у радянській імперії, спроб її апологетів перебудувати політичні лави для збереження влади Москви, а з іншого, — небаченої активізації антиімперських, пронаціональних політичних сил майже в усіх союзних республіках.

У політичному просторі України одна за одною з'являються нові політичні партії та громадські організації.

Часто партії виростали на базі громадсько-політичних організацій. Молоді та невпевнені у своїх силах перед наступом КПУ та владних структур, вони проявляють тенденцію до об'єднань, часто безпринципових і тому неперспективних. То був час своєрідного політичного новотворення в процесі імперського землетрусу.

Для уявлення про динаміку політичних процесів наведемо перелік деяких громадських та партійних утворень. 21 жовтня 1989 року у Львові відбулись Установчі збори Української Національної партії. У липні 1989 року в Харкові була створена Спілка української молоді (СУМ). 19 серпня створюється Львів-

ська обласна організація Спілки незалежної української молоді (СНУМ), а в грудні в Києві відбувся Установчий з'їзд Української студентської спілки (УСС). 28–29 жовтня 1989 року на Установчому з'їзді створеної ще у 1987 році асоціації «Зелений світ» проголошується про намір створити партію «зелених». 18 листопада 1989 року в Києві відбулася нарада представників 43 громадських організацій України. У березні 1990 року Іван Драч і Дмитро Павличко висловили думки про необхідність створення Демократичної партії України, а 6 червня 1990 року відбулось засідання підготовчого комітету ДемПУ. 21 січня 1990 року відбулася Всесоюзна конференція партійних клубів та парторганізацій, яка заявила про створення в межах КПРС об'єднання «Демократична платформа в КПРС», а 24–25 березня 1990 року в Харкові відбулася конференція прихильників «Демплатформи в КПУ». У квітні т.р. у Львові відбулись Установчі збори об'єднання «Державна самостійність України» та Української республіканської партії, що виступила за незалежність України. 30 квітня — 2 травня відбувся з'їзд партії «Демократичний Союз». 25–27 травня в Києві був проведений Установчий з'їзд об'єднаної соціал-демократичної партії України. Там же 9 червня 1990 року відбувся Установчий з'їзд Української селянської партії, 22–23 вересня 1990 року в Дніпропетровську відбувся з'їзд Народної партії України⁶.

Цілком зрозуміло, що активізація Руху викликала зростаюче занепокоєння КПУ. Якщо акція 21 січня в день Соборності України сприймалася зовнішньо стримано, то наміри НРУ провести мітинг 31 березня 1990 року в Києві на підтримку недавно прийнятих рішень Верховної Ради Литовської РСР про відновлення незалежної Литви і скасування Конституції СРСР на території республіки, що фактично означало вихід Литви зі складу Радянського Союзу, призвели до «Звернення ЦК Компартії України до комуністів, усіх трудящих Республіки». «Треба чітко усвідомити, що мета мітингів, до яких закликає керівництво Руху, не допомогти нормалізувати обстановку в Литовській РСР, а створити враження, що нібито народ України підтримує сепаратистські плани Верховної Ради Литви»⁷. — так виразив ЦК КПУ свою стурбованість діями Руху. Звичайно, за такої позиції ЦК КПУ міськвиконком не дав згоди на проведення мітингу. Але несанкціонований багатотисячний

мітинг відбувся напроти Республіканського стадіону⁸. Мітинги відбулися також в областях. На захист цих дій Руху протест владі висловив Пленум СПУ, що відбувся в квітні того року⁹.

Другим за значенням і масштабом після свята Соборності України, за оцінкою керівників Руху, було святкування 500-ліття Запорозької Січі. Питання про відзначення цієї дати обговорювалось у червні на V сесії Великої Ради Руху. Під гаслами 500-річчя — «І помоляться на волі невірничі діти», «Від козацьких вільностей до волі України» — три доби продовжувалось вшановування козацької пам'яті. Рух і Товариство української мови імені Тараса Шевченка під головуванням Івана Драча провели першого дня у Нікополі науково-практичну конференцію «500-річчя заснування Запорозької Січі і сучасність». На другий день священники Української автокефальної церкви на могилі Івана Сірка відслужили панахиду. На третій день відбувся січовий похід до Хортиці — серця Запорозької Січі, — в якому взяло участь 50 тисяч гостей. Представники всіх українських земель вклонилися козацькій славі. На мітингу в Запоріжжі перший заступник Голови Верховної Ради України І. С. Плющ свій виступ закінчив словами: «Слава рідній Україні»¹⁰. Серед заходів — численні мітинги освячення хреста на кургані «Пам'яті», похід до могили літописця козацької Слави Д. Яворницького та інше.

Напруженою була робота крайових організацій. Вона велась у багатьох напрямках. По-перше, після створення та реєстрації Руху набула подальшого загострення боротьба з компартійними структурами, які вбачали в його акціях головну загрозу своєму пануванню. Ця боротьба велась далеко не цивілізованими методами. Комуністи розповсюджували чутки, що в районах Перемишлянському, Стрийському, Радахівському на Львівщині рухівські кандидати добились успіхів на виборах шляхом залякування виборців тим, що згорять хати кожного, хто проголосує проти НРУ¹¹. Наклепи на рухівські організації мали місце скрізь, як і застосування проти них усього арсеналу компартійних засобів боротьби з противником.

По-друге, крайові організації брали участь у Всеукраїнських акціях Руху. Про це свідчить депеша оргвідділу Секретаріату НРУ, в якій було прохання терміново, бажано телеграмою, повідомити про готовність до акції «Запорізька Січ», а саме: 1) кіль-

кість учасників акції з Вашої області; 2) коли від'їжджають; 3) кількість замовлених автобусів, автомашин та інше; 4) прізвище, ім'я та по-батькові керівника групи; 5) прізвище, ім'я та по-батькові голови оргкомітету проведеної акції; 6) кількість значків, кількість і найменування літератури, які повезете на акцію; 7) прізвище, ім'я та по-батькові квартир'єрів; 8) коли квартир'єри поїдуть домовлятися про розміщення учасників акції¹². Кількість аналогічних вимог можна визначити кількістю Всеукраїнських акцій керівництва Руху.

По-третє, крайові рухівські організації, які до речі, за своєю ініціативою або за проханням з «верху» здійснювали різні заходи серед місцевого населення. Наприклад, керівництво Дніпропетровської крайової організації випустило листівку «Дніпро тече крізь наші душі», в якій закликала земляків пройти 7 листопада 1990 року о 13 годині набережною уздовж усєї течії Славутича і, взявшись за руки, утворити живу узв'язь. «Уявімо, нарешті, безмежну екологічну катастрофу, яка спіткала нас... Нехай п'ять хвилин нашого мовчання громом сплохнуть байдужі, ситі і сонні душі».

По-четверте, багато ображених і скривджених системою людей вбачали в Русі свою надію, опору, противагу компартійному свавіллю. Тому зверталися до рухівських організацій з проханням допомогти їм чи то знайти репресованих родичів, чи то захистити від переслідувань з боку владних структур, чи добитися правди в судах. На Других зборах Руху говорилось, що юридичний відділ НРУ за пройдений час розглянув 240 скарг і допоміг виграти кілька справ по несправедливому звільненню з роботи активістів Руху. В архівах крайових організацій зберігаються сотні листів — свідчень душевних тривог громадян, що сподівались на підтримку Руху.

По-п'яте, крайові і районні організації здійснювали обмін досвідом рухівської роботи, намагалися поліпшити взаєморозуміння і контакти з громадянами Заходу, Сходу і Півдня України. До голови Львівської обласної ради Вячеслава Чорновіла завітали робітники з Дніпродзержинська, які, про це було сказано з трибуни Других зборів Руху, повернулись із зустрічі з галичанами з переконанням, що Чорновіл — одна з найдостойніших політичних постатей в Україні. Так, у рухівців міста Цюрупінська гостювали громадяни з Івано-Франківщини,

Львівщини, Тернопільщини, а також сусідніх міст — Херсона і Миколаєва. Вони, зокрема, взяли участь 28 жовтня у мітингу, присвяченому бойкоту Союзного договору¹³.

У березні 1990 року в історії Руху відбулась ще одна важлива подія: побачив світ перший номер «Народної газети». Їй не судилось довго працювати на НРУ. Внутрішні і зовнішні суперечності відбулися на змісті і долі газети. Уже з перших номерів колектив її зіткнувся з чималими труднощами, серед яких — відчайдушний опір з боку партноменклатури. Замість того, щоб виходити щотижнево, газета виходила двічі на місяць, а замість запланованих ста тисяч примірників з'являлося лише десять тисяч. Бракувало паперу. «Народна газета» не мала свого приміщення, друкувалась у Житомирі в той час, коли в Києві — поліграфічній базі «Молодь» друкарські машини простоювали по півроку. До того, як зазначав редактор А. Я. Шевченко, газета працювала відповідно до Програми Руху¹⁴. Але політичне життя розвивалось бурхливо. Програма НРУ швидко старіла. В цих умовах газета була приречена на «хвостизм» у політичному житті. Серед інших видань за рік між з'їздами слід назвати: шість номерів бюлетеня «Вісник Руху», згодом «Оглядач» — 16 номерів, газету «Експрес-новини» — 40 номерів, а також прес-релізи — 60 номерів, які з липня почали виходити п'ять разів на тиждень. Так, листівка «Досвітні вогні» (Трибуна низових осередків Руху) була присвячена мітингу трудящих Києва 2 вересня 1990 року з вимогою: «Ні — новому Союзному договору».

За перший рік свого існування Народний Рух України, набираючи досвід, успішно формував імідж політичної опозиції. Серед активів політичних дій Руху були: участь у демократизації виборчого закону як до Верховної Ради, так і місцевих органів влади; участь у нараді 43 громадських організацій, яка ухвалила виборчий маніфест Демократичного блоку України; акція як одного з ініціаторів поховання на Байковому кладовищі поетів Ю. Литвина, В. Стуса і філолога О. Тихого, які загинули в радянських таборах.

Крайові рухівські організації підходили до формування своїх передвиборчих платформ з урахуванням рівня політичної свідомості місцевого населення. Якщо Львівська, Хмельницька, Тернопільська крайові організації вимагали прийняття но-

вої Конституції України, законів про суверенітет України, про передачу землі селянам, національну символіку, скасування статті 6 Конституції СРСР про керівну роль Компартії та інші, то Одеська філія обмежувалася, наприклад, в національному питанні вимогами, узгодженими з «Ленінською концепцією національних відносин»¹⁵.

Та серед низки агітаційно-пропагандистських заходів Руху, безумовно, найпереконливішим був «живий ланцюг» між Києвом і Львовом у неділю, 21 січня 1990 року, присвячений річниці об'єднання 22 січня 1919 року Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в єдину державу. Цей успіх був забезпечений попередньою великою організаційною роботою керівництва Руху. Ось лише декілька заходів, що характеризувала цю роботу. 13 січня 1990 року відбулося засідання Великої Ради Народного Руху України за участю українських вчених, на якому розглядалося питання історичної злуки. Було вирішено закликати всіх громадян взяти активну участь у святкуванні Дня соборності України і затверджена його організаційна структура¹⁶. 15 січня на засіданні Центрального Проводу НРУ було заслухано інформацію про підготовку до святкування дня Соборності України¹⁷.

З аналогічним порядком денним були проведені засідання Київської, Львівської, Житомирської, Хмельницької, Івано-Франківської крайових організацій. Секретаріат Руху випустив листівку, в якій закликав до боротьби за економічну і політичну незалежність України.

У неділю, 21 січня, о 12 годині утворився живий ланцюг єднання між колишніми столицями двох Українських держав — Києвом і Львовом. Він проліг від Києва через Житомир і Новоград-Волинський, Корець і Рівне, Лобно і Броди аж до Львова й Івано-Франківська. «За руки взялися люди різних професій, різних поглядів і національностей, безпартійні й комуністи, православні і греко-католики, віруючі і невіруючі, «рухівці» й одноосібні прихильники перебудови», — відзначив народний депутат СРСР, голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка Дмитро Павличко. О 16 годині у всіх містах по дорозі єднання відбулися короткочасні мітинги-молебні «За Україну». В Києві мітинг відбувся «при незліченній людності з усіх куточків України» на майдані біля Софіївсько-

го собору, де сімдесят один рік тому вперше було проголошено соборність України і звідкілья починався живий ланцюг тепер.

На мітингу, який вів Д. Павличко, виступили О. Гончар, Ю. Мушкетик, П. Мовчан, В. Яворівський, С. Конєв, М. Куценко, В. Шинкарук, С. Максимчук, В. Ждакін, В. Мулява, представники Української греко-католицької та української автокефальної православної церкви, О. Руденко-Десняк (Москва), Г. Меншерес, С. Мацкович (Білорусія), Л. Лук'яненко, М. Горинь, І. Заєць, С. Головатий, О. Сергієнко, В. Гейченко, Ю. Бадзьо та інші¹⁸. Учасники мітингу поклали квіти до пам'ятника Тарасові Шевченку та на могилу Михайлові Грушевському на Байковому цвинтарі. Мітинг прийняв резолюцію, в якій пропонується 22 січня вважати святом Соборності України¹⁹.

Ця подія виявилась настільки вражаючою, що навіть щедра на чорні фарби комуністична преса була змушена визнати її як значний успіх Руху. Відгуки про свято Соборності притамували інформацію як про день смерті В. І. Леніна, так і про мітинг, присвячений 72-й річниці січневого повстання арсенальців.

Позитивні наслідки свята, яке сприяло піднесенню національної свідомості, спробували принизити антирухівські сили на своєму контрмітингу біля заводу «Арсенал», присвяченому 72-й річниці січневого повстання арсенальців. Та сили виявились мало.

Як названий, так і інші політичні заходи, що відбувалися під час передвиборчої кампанії, крім основної мети — формування національної свідомості людей та зганьблення імперських та проімперських структур, використовувались рухівськими кандидатами для того, щоб показати себе перед народом, виборцями.

Саме під час свята Соборності виступали на мітингах чи використовували в своїх виступах в інший час можливості зустрітись з виборцями всі кандидати в депутати Верховної Ради України, а також значна кількість кандидатів у місцеві органи влади, що функціонували на терені, охопленому цією подією.

Кандидати в народні депутати від Руху, що складали переважну більшість серед кандидатів Демократичного блоку, використовували в своїх виборчих цілях пресу, по можливості радіо і телебачення, які знаходились під контролем пильного ока комуністичної влади. Здавалось, зробили все можливе для перемоги на виборах.

Але результат був вельми скромний: 24 відсотки серед депутатів належало Демократичному блоку. Правда, це було значно більше, ніж мали соціал-демократи в Державній Думі за царату. Перемогли рухівці у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

У Верховній Раді України Демократичний блок створив впливову фракцію «Народна Рада» з 125 народних депутатів. Це найсуттєвіший показник діяльності НРУ від Установчого з'їзду до 4-го, 18 березня 1990 року, тобто до виборів народних депутатів та місцевих рад народних депутатів.

Незабаром, 16 липня 1990 року з ініціативи народних депутатів-рухівців Верховна Рада УРСР прийняла «Декларацію про державний суверенітет України», за яку проголосувало 335 депутатів проти чотирьох. Декларація складалася з десяти статей. Зокрема проголошувалось право української нації на самовизначення, окреслювалися принципи народовладдя, державної влади, громадянства УРСР, економічна самостійність тощо²⁰.

Але попереду залишалася багатовікова мрія українського народу — незалежність.

¹ Програма Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна, 28 вересня 1989 р.

² Ігор Ключ, голова ХКО НРУ. Джерело, вісник Подільського народного Руху, грудень 1994 р.

³ Коломийська територіальна організація НРУ «Покуття» — С. 4–12

⁴ Літературна Україна, 1 лютого 1990 р.

⁵ Там само.

⁶ Україна багатопартійна. Програмові документи партій — К., 1991; Деякі відомості про згадані партії наводить О. В. Гарань в книзі «Убити дракона». — С. 87–106

⁷ Літературна Україна, 29 березня 1990 р.

⁸ Літературна Україна, 5 квітня 1990 р.

⁹ Там само.

¹⁰ Літературна Україна, 28 червня, 9,16 серпня; Радянська Україна, 2 листопада 1990 р.

¹¹ Газ. Слово. Видання товариства української мови імені Тараса Шевченка, №9, травень 1990 р.

¹² Архів Одеської крайової організації НРУ, оп.1, д.2, арх.27.

¹³ Радянська Україна, 1 листопада 1990 р.

¹⁴ Літературна Україна, 29 березня 1990 р.

¹⁵ Див. архіви згаданих крайових організацій НРУ.

¹⁶ Літературна Україна, 18 січня 1990 р.

¹⁷ Архів Центрального Проводу НРУ. Папка «Ухвали ЦП НРУ».

¹⁸ Автор просить вибачення перед «та іншими» за те, що не знайшов їхніх прізвищ.

¹⁹ Літературна Україна, 18 та 25 січня 1990 р.

²⁰ Роман Сушко, Іван Ольховський. Хроніка Народного Руху України. — С. 21–22.

АНТИРУХІВСЬКА ЗМОВА КЕРІВНИКІВ

На перший погляд, перемога на виборах на Заході України могла окрилити керівництво Руху, але для далекоглядних лідерів було ясно, що добитись втілення своєї програми з непрофесійними кадрами в окремо взятих областях у комуністичному оточенні не вдалося. Та й чи можливо? Ці обставини могли вести скоріше до компрометації Руху, ніж до підвищення його авторитету в усій Україні.

Поразка демократичних і перемога комуністичних сил на виборах в Україні і неспроможність Народної Ради у Верховній Раді проводити закони, спрямовані на демократизацію суспільства, формували драму в рядах Руху.

Провісником її був відкритий лист «До членів Руху та до всіх громадян України» 22 відомих діячів: Галини Антонюк, Юрія Бадзьо, Миколи Бідзілі, Олександра Бураковського, Степана Возка, Волеслава Гейченка, Сергія Головатого, Михайла Гориня, Віталія Дочника, Івана Драча, Дмитра Захарука, Павла Кислого, Сергія Конєва, Романа Лубківського, Левка Лук'яненка, Володимира Муляви, Дмитра Павличка, Лариси Скорик, Петра Таланчука, Віктора Терена, Бориса Тимошенка, Володимира Яворівського¹. У ньому, зокрема, йшлося: «Багато робітничих і селянських колективів, з якими зустрічались ми останнім часом, вимагають створити партію на базі «Програми і Статусу Руху» ... закликаємо негайно провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію Руху та його діяльності як політичної партії»².

Спочатку про суперечливість документа та його неоригінальність. Як можна створити партію на базі головних документів Руху, які потребували докорінних змін? Ніяк. Партія будується не на застарілих документах якоїсь громадської організації, а на соціально-політичній базі. Очевидно, саме це мали на увазі автори, міркуючи про наміри використати кадрову рухівську базу для нової партії. Не слід виключати, що кожен з авторів уявляв себе на чолі партії.

У своїй вимозі «не просто демократизація єдиної партії», а «багатопартійність» автори не були піонерами. Ці думки раніше, навіть на пленумах ЦК КПРС, в документах ЦК КПУ мали місце.

Та головне в зверненні — бачення необхідності трансформувати Рух у партію і водночас розуміння безперспективності боротьби НРУ з головним опонентом КПРС — КПУ.

Це звернення було розглянуто на IV сесії Великої Ради НРУ, проведеної через тиждень у Хусті. «Літературна Україна», кореспондента якої не запросили на сесію, повідомила, що Велика Рада висловилась за те, щоб не перетворювати Рух на політичну партію, аби він і далі об'єднував якнайширші політичні сили в Україні.

Хоч автори листа не намагались відстоювати свої пропозиції, але наміри декотрих з них «видав» Дмитро Павличко, який повідомив, що в Києві вже існує ініціативний комітет по створенню партії з поки що умовною назвою Українська демократична партія (УДП).

Таким чином, процес розтягування Руху під лідерів набирив сили. Тому для Дмитра Павличка не таким драматичним був вихід із КПРС, про що він оголосив разом з Іваном Драчем, Віктором Тереном та іншими лідерами Руху на сесії Великої Ради. Щоправда, перемігши на виборах, інші теж могли сміливіше грати у велику політику з показним героїзмом і таємними помислами.

І все ж таємниця замисленого скоро відкрилась. В інтерв'ю «Літературній Україні» від 5 квітня Володимир Яворівський уже не приховував своїх намірів: «Я вийшов, заявивши про те, що належу до ініціативної групи людей, які створюватимуть нову партію... Це буде республіканська демократична партія».

Досліднику залишається тільки одне — поставити запитання: що ж домінувало в бажаннях названих письменників — вихід з КПУ чи створення нової партії, звичайно, на базі Руху?

В цій ситуації, шановний читачу, прошу зафіксувати в пам'яті, що вже через півроку після створення НРУ його лідери не тільки заявили про свої наміри, але й почали перетворювати Народний Рух у політичну партію, та і не в одну, можливо, розтягати його без згоди на те вищого органу — з'їзду Руху.

Та розбазарювання Руху, що супроводжувалось виходом з рядів КПУ його лідерів, мало наслідки, на які, напевне, не розраховували ініціатори розвалу. Це передусім стимулювало КПУ до рішучих дій на послаблення Руху як головного противника партії, про що засвідчили підсумки останніх виборів у органи влади.

Секретаріат ЦК КПУ оприлюднив заяву, в якій зазначив: «Що стосується політичного спрямування майбутньої партії «Руху», то, як видно з листа, опублікованого в «Літературній Україні», а також виступів лідерів «Руху», в т.ч. і в зарубіжних засобах масової інформації, її політика спрямовуватиметься проти Федерації, союзної держави, на повний розрив України з Союзом РСР»³. Повідомлялось, що Секретаріат ЦК Компартії України доручив Комісії партійного контролю розглянути це питання «в установленому порядку».

Незабаром КПК при ЦК КПУ оприлюднила рішення, в якому говорилось, що за сепаратистські прагнення, огульні наклепи на КПРС, дії, спрямовані на створення нової партії, альтернативної КПРС, що несумісне з перебуванням у Комуністичній партії Радянського Союзу, Комісія партійного контролю виключила з членів КПРС тт. Дончика В. Г., Головатого С. П., Бурковського О. В. Та ще й налякала інших повідомленням, що КПК продовжує роботу по виконанню доручення Секретаріату ЦК»⁴.

Про наміри голови НРУ Івана Драча і Голови Київської крайової організації Руху Володимира Яворівського свідчать матеріали засідання парткому Київської організації СПУ. В повідомленні сказано: «...у виступі І. Драча і В. Яворівського... було однозначно заявлено, що вони нині зосереджуються над розробкою програми і статуту нової політичної партії й тому вважають за доцільне розмежуватись з КПРС»⁵. Хіба після та-

ких заяв перших осіб у Русі можна було запідозрити, що вони віддавали всі сили на його зміцнення, як це належить керівникам? Тому не дивно, що в архівах керівних організацій майже нема документів, які свідчили б, що центральні органи Руху піклувались про роботу крайових, районних, низових ланок НРУ. Ні пояснення діяльності Центру, ні аналізу підсумків виборів, ні порад, ні рекомендацій, як організаційно й ідейно покращити роботу осередків, ні роз'яснення намірів керівників в архівах крайових Рухів нема.

Але більший сум викликало на місцях те, що керівники Руху вийшли з КПРС передусім — не з-за ідейного розходження, а з-за наміру створити нову партію на базі НРУ, що суперечило Статуту НРУ, а головне — шкодило діяльності самого Руху. Все це було більше схоже на політиканство, ніж на велику політику. Створення нових партій як закономірного явища треба було досягати не відкрито руками лідерів і не за рахунок Руху, а за допомогою лідерів НРУ, для збільшення кількості політичних партнерів, союзників Руху при збереженні і зміцненні самого НРУ.

Керівники Руху, що приступили до створення нової партії, вийшовши з КПУ, в моральному відношенні більше зрадили Рухові. Тому «Заява совісті» 22 діячів про їх вихід з рядів КПУ (а деяких з них уже було виключено з партії: І. Драч, В. Яворівський), опублікованої в «Літературній Україні» 5 квітня 1990 року, не свідчила про наявність совісті у тих, хто замість підняття ефективності діяльності Руху зайнявся створенням структур, що неминуче повинні були нанести значного удару по єдності Руху, який був ще надто далеко від мети свого призначення і сам потребував, особливо на осередковому рівні, уваги і допомоги з боку керівництва.

Виступаючи на Пленумі СПУ в квітні 1990 року, Дмитро Павличко ділився своїми успіхами: «Проголошена нова Демократична партія України. Вона ще не сформована, але існує в зародку — в демократичному блоці народних депутатів, у Русі, в інших демократичних силах». А 31 травня в «Літературній Україні» був опублікований «Маніфест демократичної партії України», який написав Юрій Бадзьо. Комітет за підготовку Установчого з'їзду партії очолив Дмитро Павличко зі своїми заступниками Юрієм Бадзьо та Віталієм Дончиком. Документ

підписала велика кількість (76 чоловік) політичних діячів, серед яких були керівники Руху і, зокрема, Іван Драч. Третій, останній розділ «Маніфесту» називався «Мета — державна незалежність України».

Досліднику залишається повідомити читачеві, що ні Демократична партія України, ні інші, створені на базі Руху, не побажали насправді стати фактичними асоційованими членами Руху.

П'ята сесія Великої Ради НРУ, яка відбулася (25–26 червня 1990 року) через два дні після завершення першого етапу XXVIII з'їзду КПУ — головного опонента Руху, нічого іншого не могла зробити, як засвідчити його розтягування на партії, слабку організаційну роботу керівних структур і процес скорочення лав за рахунок інтелектуалів, які виходили, а не поповнювали ряди Руху⁶. У своїх спогадах про ту добу НРУ Микола Пороський писав: «Були сподівання, що в нових умовах, уже за демократичних перемін у суспільстві, до Руху прийде нова хвиля авторитетних людей, які наповнять Рух новою якістю, дадуть організації новий поштовх до дії. Однак цього не сталося»⁷.

Зміцнення лав Руху не сталося, тому що головні винуватці такого становища — керівники-романтики НРУ — не спромоглися на глибокий аналіз причин руйнівних процесів у Русі, серед яких «шматувальна» політика керівників була першою. Це засвідчила V сесія Великої Ради, яка благословила колективне членство у Русі перед наступним II з'їздом НРУ. Прийде час, і започатківці руйнівного процесу в НРУ будуть виправдовувати свою ініціативу добрим наміром формування багатопартійності в Україні. Але це можливо було робити без шкоди Рухові, не розхитуючи його підвалин. Прикладом тому служить створення інших партій, теж національно-демократичних, поза межами НРУ.

¹ У пресі цей лист назвався як «Звернення 23-х», але в «Літературній Україні» від 8 березня 1990 р. називалось 22 прізвища.

² Літературна Україна, 18 березня 1990 р.

³ Літературна Україна, 29 березня 1990 р.

⁴ Літературна Україна, 5 квітня 1990 р.

⁵ Там само.

⁶ Літературна Україна, 4 травня 1990 р.

⁷ Літературна Україна, 4 березня 1993 р.

ТУПЦЮВАННЯ НА МІСЦІ

Викликає сумнів в доцільності за чотири місяці до II з'їзду Руху слухати на сесії Великої Ради доповіді і співдоповіді, які вносились на з'їзд. Серед них доповідь Івана Драча «Про політичну ситуацію на Україні та завдання Руху». Чи могла така доповідь зберегти свою актуальність до з'їзду, якщо політична ситуація в республіці і Союзі була надто динамічною, змінювалася майже щодня? Побачимо, як доберемося до матеріалів з'їзду.

У зв'язку із задумом про колективне членство в Русі на сесії обговорювалося питання про створення Політичної Ради, до якої повинні увійти керівники партій. Були розглянуті проблеми російськомовного населення (ніби вони гостріші від проблеми дерусифікації українців), а також поширення впливу Руху на суспільне життя¹.

Передз'їздівські, тобто другі, конференції крайових організацій НРУ проходили в інших умовах, ніж перші. На Рух, який довів свій статус громадянства не тільки юридично, але і значною політичною активністю, місцева влада послабила тиск. Керівники крайових організацій не шукали приміщень за межами своїх областей. Значно змінився зміст роботи конференцій. В Одесі пролунали вимоги заборонити участь комуністів у Русі, зберегти тільки індивідуальне членство, зупинити підготовку Союзного договору, позбавити депутатів Верховної Ради України повноважень, провести вибори на основі багатопартійності, пікетувати відкриття другої сесії Верховної Ради 1 жовтня².

Конференції крайових рухів виявили захопленість керівників питаннями «великої політики», гострими гаслами, вимогами до законодавчого органу і байдужість до створення і зміцнення первинних ланок НРУ. Доказів цьому чимало. За рік існування Руху керівники деяких крайових організацій не мали уявлення про кількісний склад низових ланок. Як свідчать активісти в областях, за основу наявності членів органі-

зації брали сумарне число учасників мітингів, організованих крайовим чи районним рухом. А на мітинги, звісно, могли прийти не тільки члени Руху, але й опоненти, і допитливі, і з звичайної цікавості, і просто випадкові люди. Це зазначає і преса, далека від антирухівської спрямованості³. Спростувати ці думки дослідник не спроможний: у рухівських архівах відсутні списки членів крайової організації. Керівники запевняють, що списки були знищені в серпні 1991 року, тобто в дні ДКНС, згідно з телеграмою Центрального Проводу.

Але є дві обставини, що суперечать цим доказам. По-перше, якщо списки членів Руху були знищені з метою перестороги перед можливими арештами, то чому залишились протоколи засідань проводів, численні листи, звернення та інші документи, що містять багато прізвищ, реквізитів передусім активістів Руху?

По-друге, в листі голови Секретаріату НРУ Михайла Гориня за № 322 від 17 липня 1990 року знаходимо вимогу до керівників крайових організацій прискорити перереєстрацію членів⁴. Як відомо, таку кампанію, якщо вона дійсно була, приховати неможливо. Але серед численних документів ряду крайових організацій будь-яких слідів перереєстрації не знайдено.

Та сама турбота керівників Руху про перереєстрацію була продиктована не стільки політичними, скільки фінансовими міркуваннями. І згаданий лист Михайла Гориня, в якому зазначалось, що масові акції, передусім свято Соборності України і «Запорізька Січ», привели до витрат, і виступ Миколи Поровського на засіданні Великої Ради Руху про те, що 80 % крайових організацій не здали внески «в центр», свідчили скоріше не про скнарість керівників крайових організацій, а про відсутність тих внесків, а ще вірогідніше — про відсутність насправді такої кількості членів Руху, яка вказувалась у звітах і не підкріплювалась даними реєстрації, від якої ухилялись на місцях. М. Поровський казав правду: «...Якби не було інших надходжень і допомоги, не з крайових Рухів, ми б давно-давно вже збанкрутували». В інших документах знаходимо, що спонсором II з'їзду Руху було товариство «Знання» України⁵.

Ці обставини народжують питання: в якому випадку є сенс не проводити перереєстрацію членів крайових організацій? Очевидно, коли відсутнє переконання, що підтвердиться чис-

ленність лав, про яку розтрубили «зверху» і в пресі «знизу». Причиною непроведення перереєстрації може бути також неорганізованість чи недисциплінованість керівництва його, тобто, незацікавленість. Та в кожному випадку шкоди завдано головній справі — авторитету та дієздатності всього Руху. А щодо кількості, то є підстава стверджувати, що тих 20 %, що сплачували членські внески, склали справжнє число членів Руху.

Згідно зі Статутом, який твердив, що Всеукраїнські збори Руху скликаються щороку, 25–28 жовтня 1990 року в Києві, у Палаці культури «Україна», відбувся другий з'їзд НРУ. Серед 2125 прибулих на з'їзд делегатів — 418 депутатів різних рівнів: СРСР — 5, України — 18, обласних Рад — 117, міських — 215, районних — 108, сільських — 12. На з'їзді акредитовані 445 журналістів із 120 засобів масової інформації не лише України, а й з інших республік Радянського Союзу та з-за кордону. Серед гостей — представники української діаспори з Канади, США, Аргентини, Великобританії, Франції, Бельгії, Німеччини, Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії, Югославії, Австралії; представники посольств Канади і США в Москві, розташованих у Києві консульств Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Франції, Чехо-Словаччини, Представник Лівії в Києві; представники таких політичних партій і громадських організацій, як профспілка АФТ-КВП (США), профспілка «Солідарність» (Польща), Спілка Демократичних сил Болгарії, Громадський Форум Чехо-Словаччини, Альянс Вільних Демократів Угорщини, Всесвітнє єврейське агентство, Товариство єврейсько-української дружби, литовський «Саюдіс», народні фронти Латвії, Білорусії, Молдови, Грузії, Азербайджану, Татаристану, Вірменський визвольний рух, узбецький «Бірлік», Кримськотатарський національний рух, Російський демократичний союз, «Славянская партия» (Москва), Товариство литовської культури, Народний Рух Таджикистану «Растохез»⁶.

Прозвучав у виконанні камерного хору «Фрески Києва» гімн «Боже великий, єдиний, нам Україну храни». Другі Всеукраїнські Збори (з'їзд) Народного Руху України розпочалися молитвою тепло зустрінутого нещодавно обраного Першим собором Української автокефальної православної церкви святишого Патріарха Київського і Всєї України Мстислава. Умови, в яких з'їзд проходив, були значно кращими, ніж під час ро-

боти першого з'їзду. За тринадцять місяців багато чого змінилося. По-перше, зріс авторитет Руху. Тепер в його лавах було не 280 тисяч, а 633 тис. членів. По-друге, на політичному полі супроти сильного противника — КПУ — він був не один — з'явилися національно-демократичні та демократичні партії чи формування. По-третє, Рух набув першого досвіду парламентської боротьби завдяки своїм депутатам у Верховній Раді України, а один з його активних представників В. М. Чорновіл був обраний головою Львівської обласної Ради, тут був також голова Івано-Франківського крайового Руху, голова обласної Ради Микола Яковина. По-четверте, головний опонент Руху — Компартія України — втрачав спроможність керувати політичною ситуацією. Більше того, в рядах КПУ значно посилювались ліберально-демократичні явища, протириччя між апаратом та рядовими комуністами вели до послаблення партії. По-п'яте, імперія тріщала по національно-республіканських швах. Застосовуючи військо проти визвольних виступів у Прибалтиці та на Кавказі, Москва демонструвала свою політичну й ідеологічну нездатність бути надалі метрополією, а тим більше — очолити демократичну перебудову країни. По-шосте, відбулася значна радикалізація політичних поглядів, передусім лідерів Руху на користь ідеї незалежності України. Тому сприяли, очевидно, прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, постанова Верховної Ради УРСР про проходження військової служби громадянами України на території республіки та інші незалежницькі фактори.

Доповідь на Других зборах, здається була зоряним часом Івана Федоровича Драча рухівської доби. Різний він. Як людина — цікавий. Трошки кумедний, особливо тоді, коли йому хочеться бути серйозним, навіть грізним. Його робить таким зовнішній вигляд. Голова титана, на якій зверху не залишилось ніяких слідів від колишньої чуприни, з розвиненими кістками лоба неначе поспішала звільнитися від того зайвого волосся, яке ще збереглося вище вух, накриваючи їх, повисало на потилицю. Середньої ваги окуляри, що перехоплювали у вузькій частині його широкий ніс, не приховували великих сірих очей і проникливого погляду. Його шия з роками дала осадку, очевидно, під тягарем голови і трохи від зайвого підборіддя. Це ж змушувало його розстібати комір сорочки навіть тоді, коли на

шиї була краватка. Від цього на екранах телевізора він здається розкуйовдженим. Вище середнього зросту, він прагне бути струнким. В одязі — демократ: частіше в дешевому костюмі, але буває, що на вулиці можна зустріти його в джинсових штанах та куртці, а в спекотні дні — в літній сорочці.

Тактичний він у стосунках з опонентами. Коли Борис Олійник накинувся на нього 8 березня 1989 р. у статті «Емоції і факти», в пресі майже не було адресної відповіді, не згадував Іван Федорович опонента і за іншої нагоди. Зате «мовчки» робив свою, точніше, рухівську справу.

Перебуваючи у Верховній Раді, дуже радів, що вона на його пропозицію прийняла рішення, що Україна має стати постійно нейтральною державою з дотриманням трьох ядерних принципів, радів, коли поруч був синьо-жовтий прапор.

Та сильний він умінням довести до пуття задумане. Можна тільки здогадуватись, скільки вимагалось мудрості і винахідливості, щоб знайти в заповіднику тоталітаризму — Україні — щілину для започаткування й утвердження НРУ. Його гнучкість, а з опонентами — і хитрість: зайве не стимулювати антирухівську діяльність противників, — викликають їх повагу. Залишається загадкою для дослідника зміст стосунків Івана Драча і Леоніда Кравчука. За гострого несприйняття Руху, особливо на етапі його зародження, головний ідеолог ЦК КПУ ні разу не критикував «батька» НРУ, зате декілька разів підкреслював взаєморозуміння з ним.

Іван Драч про це мовчав. Проте Дмитро Павличко, відвертаючись людина, сказав на I з'їзді Руху, що ЦК КПУ допомагав ініціаторам НРУ. Прикметно, що це було мовлено для пом'якшення критики, що неслась на адресу функціонера ЦК. Навіть якби цього не було сказано, то не важко догадатись про допомогу. Тому прикладів вистачає. Один з них: при всій продемократичній натурі Петра Михайловича Таланчука, ректора Київського політехнічного інституту, без згоди ЦК КПУ чи зміг би він надати приміщення для I з'їзду НРУ?

Для порівняння варто згадати такий факт: коли хмельничанам дозволили провести у тому ж залі установчу конференцію, то коли хтось з начальства про це дізнався, — вони були змушені залишити КПІ, щоб шукати інше приміщення. Його, Драча, можна запідозрювати в легкому лукавстві чи в неповній

відвертості. В розмові з кореспондентом «Літературної України» 30 серпня 1990 року він переконливо стверджував, що на другому з'їзді позбудеться керівництва НРУ: «І я з чистим серцем можу відійти трохи в бік і взятися за своє основне покликання на білому світі — це література, це мистецтво». Не тільки не відійшов, але, навпаки, погодився зберегти за собою цілком керівництво Рухом, здобув ще одну посаду, вельми відповідальну, — голови Товариства «Україна». Докоряти Іванові Федоровичу тут не варто, бо шанобство спокушало ще не такі таланти.

Як людина емоційна часто довірявся своїм почуттям. Віра отримувала гору над виваженістю. Він вірив у те, що «...є інша демократична Росія, Росія Єльцина... Вона самим фактом свого існування допоможе суверенній, незалежній Україні»⁷.

Але неперевершено сильним у той час І. Драч був на рухівській трибуні. Його завжди мальовничо-образне мовлення цього разу, на трибуні Других зборів Руху, прикрасилось чаруючими для делегатів ідеями незалежності України, здобуття державності, воскресіння і відродження української нації та поваги до меншин, що проживають в Україні. Він, ніби окрилений розривом кайданів власної свідомості і почуттів, позбувшись ілюзії про доцільність Союзу, тепер з задушливого тунелю тюрми народів вилетів на широченні лани світогляду, розуміння шляхів щастя для своєї століттями обездоленої України.

Головний художній його прийом — це гіпербола, що повністю відповідала романтичному мисленню тодішніх рухівців: «Таким чином, будь-який об'єктивний історичний, політичний, економічний, соціальний, культурологічний аналіз неминуче приведе нас до єдиного висновку: тільки повний суверенітет українського народу, цілковито незалежно українська держава відповідають сучасному розвитку світової цивілізації»⁸.

Преса й очевидці свідчать про великий успіх Івана Драча на трибуні Других зборів Руху. Численні овації, скандування, захоплені відгуки в газетах були нагородою доповідачу. Як би в майбутньому не склались його стосунки з Рухом, вони обидва вже належать історії.

А тепер, шановний читачу, варто подивитись на доповідь Івана Драча «Політична ситуація на Україні і завдання Руху» очима історика. За обсягом вона значна — на цілу полосу «Лі-

тературної України», складену з семи колонок. П'ять з половиною з них доповідач присвячує розглядові доцільності для України бути незалежною державою і недоцільності тоталітарного комуністичного режиму за допомогою моральних і художньо-культурних доказів.

Справа, безперечно, дуже важлива, але за умови, якби вона була винесена на обговорення бодай рік тому, скажімо, на Першому з'їзді Руху. Занадто багато води сплило, щоб переконувати саме цю аудиторію — рухівських керівників різних рівнів, активістів — у святості незалежності для Батьківщини. Достатньо нагадати, що ще 16 липня 1990 року була прийнята Верховною Радою «Декларація про державний суверенітет України», де є поняття верховенства, самостійності, незалежності.

Вище згадувалось, в яких документах нових партій вимоги незалежності стали головними. Тому оригінальним зміст доповіді назвати важко.

Півтори заключних колонки доповідач присвятив розтлумаченню, якою повинна бути стратегія і тактика демократичних сил відсьогодні. Передусім вона повинна доцільно, принципово і свідомо бути цілком протилежною стратегії партійно-репресивних сил, що підтримують владу в республіці. А ще конкретніше — використовувати різні форми непокори, освячені іменем Махатми Ганді, Мартіна Лютера Кінга і навіть до-свід патріотів Намібії і прихильників Нельсона Манделі.

І це в той час, коли в парламенті України, за словами Івана Драча, майже третину склали депутати, об'єднані в Народну Раду. А чого не було в доповіді Голови Руху? Не було аналізу роботи головних структурних ланок НРУ за звітний період, участі Руху у виборчій кампанії до Верховної Ради і міських органів, причин відсутності підтримки НРУ на Сході та Півдні України, а також причин успіхів рухівських кандидатів у Західних областях республіки. Не пояснив Драч делегатам, як, знаходячись на посаді Голови НРУ, всупереч Статуту, почав з іншими «гетьманами» на базі Руху створювати нові партії, тобто, підривати його з середини. Не обґрунтував запропоновані керівництвом НРУ зміни до Статуту, особливо в частині дозволу на асоційоване членство партій у Русі. А головне не висловив своєї думки про те, як працювати тим недосвідченим, хоч і зацікавленим, переслідуваним молодим керівникам низо-

вих ланок з селянами, робітниками, інтелігенцією, молоддю. Не назвав кращих з них, не розказав про типові помилки в роботі крайових Рухів.

Не йшлося в доповіді і про конкретні завдання Руху в цілому і кожної її основної структури, зокрема. Здавалося, що опущене в провідній доповіді знайде місце в невинувато значній кількості співдоповідей (де, в якій партії чи громадській організації на з'їздах їх стільки знайдеться?). Але де там шукати, як Рухові працювати? Кожна співдоповідь — скоріше метод автора показати себе в лекційній справі, ніж звітувати перед делегатами, що зроблено, де Рух безпомічний, де помилявся, що треба робити, щоб підняти його авторитет.

Дмитро Павличко замість того, щоб проаналізувати співпрацю Товариства Української мови ім. Тараса Шевченка з Рухом і показати своє бачення перспективи такої роботи, свій виступ, як і на I з'їзді, присвятив пошукам друзів українського народу серед російських демократів, неначе не знав історії цих стосунків чи не читав Володимира Вінниченка. Або, може, ще вірив у позитивні наслідки ленінського інтернаціонального виховання росіян? Якщо там будуть друзі, то не скоро.

Про нескоординованість проблематики доповідей і виступів проговорився Володимир Яворівський так: «Я написав свою доповідь і викинув її, тому що ті, хто виступав переді мною, розтягли ці ідеї по своїх»⁹. Зате ця невдача допомогла Яворівському розкрити світ своїх духовних протиріч. Він, один з найактивніших ініціаторів подрібнення Руху на партії, точніше — відшматкування частини НРУ для своєї вотчини, почав лякати демократів саме розколом Руху: «Нас може погубити наша гетьманщина...»¹⁰, — погрожував він і ні слова не сказав про свою роль у започаткуванні цієї хвороби. Чого тут більше: політичного егоїзму (мовляв, тільки мені можна бути гетьманом) чи турботи про майбутнє Руху? Здається, більше всього лукавства.

У співповіді «Організаційна діяльність Руху» Микола Порівський, відповідальний секретар НРУ, умудрився видати негативне за позитивне. «Рух був створений аморфною, із невизначеним членством організацією, що спричинило величезні труднощі в організаційній діяльності, але завдяки саме такій побудові організація вистояла в тодішніх умовах цькування

і переслідування членів та прихильників Руху органами влади»¹¹, — стверджував співдоповідач.

Та в цій думці навіть за допомогою мікроскопа неможливо знайти логіку. Де і коли неорганізованість допомагала справі організації? Поровський намагався довести, що на час Других зборів Рух став поширеною й організованою суспільно-політичною силою, але при цьому вірно визнав головні недоліки НРУ: нечисленні осередки в обласних центрах Східної України, і «ми не попрацювали на заводах і колгоспах, безпосередньо серед робітників і селян». Виникає питання:» Де ж та потужна організація? З кого вона складається?»

В оптимістичній співповіді «Рух і політичні партії та громадські організації «Левка Лук'яненко пролунали нотки лебединої пісні НРУ: «Тому найближчим часом Рух ще відіграватиме надзвичайно важливу роль...»¹². Оце «ще» казало про те, що автор висловлення баче кінець НРУ.

Змістовною була співповідь Михайла Гориня «Про роботу секретаріату Руху», особливо в плані аналізу конкретних заходів по створенню інформаційної мережі НРУ. Але приписувати тільки позитивній міжнародній роботі Руху те, що в Україні не виникли інтерфронти п'ятої колони національно-визвольних процесів, ризиковано¹³. Скоріше, відсутність рішучих радикальних дій з боку Руху була не тільки проявом його слабкості, але й не стимулювала виступів антиукраїнських сил. П'ятій колоні на Сході і Півдні України не було з ким боротися, а на Заході України не було п'ятої колони, що ж торкається Центру і Півночі України, то там люди не бачили радикальних програмних вимог Руху.

Голова Ради Колегії Руху, народний депутат СРСР Володимир Черняк був менше оригінальним, а ніж на Першому з'їзді. Його вимоги створення коаліційного уряду народної довіри, виборів багатопартійного парламенту та виборів Президента України збігалися з пропозиціями лідера Української селянсько-демократичної партії, який, правда, ще вимагав скликання Всеукраїнських установчих зборів, усунення КПУ від формування цих зборів тощо¹⁴.

Залишилось тільки запитати у цих цікавих ораторів: за такої мізерної соціальної бази, які мають демократичні партії і Рух, де вони візьмуть сили для втілення в життя своїх ідей?

На жаль, не було яскравих і новаторських ідей і в співдоповіді заступника Голови Ради Колегії Руху Івана Зайця «Політичні аспекти економічної реформи в Україні», бо Верховна Рада України вже готувала концепцію і Програму переходу Української РСР до ринкової економіки і сказане ним вже лунало в пресі.

Менше за все в лідерських амбіціях на Другому з'їзді Руху можна було докоряти В. Чорноволу. На посаді голови Львівської обласної Ради він гостріше, ніж будь-хто в залі, відчував слабкі сторони НРУ. В своєму виступі В. Чорновіл звернув увагу саме на необхідність перейти від мітингових форм роботи до посилення діяльності осередків Руху на кожному підприємстві, в кожній організації, в кожному населеному пункті, бо, як засвідчив Микола Пороський, в західних областях Рух був заструктурований до районної ланки. Він категорично застерігав від загрози перетворення Руху у культурно-просвітницьку організацію для проведення «масових шоу».

Підкреслюючи неготовність НРУ до щоденної, копіткої роботи, Чорновіл застеріг від перетворення Руху в державотворчу структуру, як це намагались довести деякі виступаючі. Він розповів про те, що у Львівській області вперше усунуто Комуністичну партію від влади, вперше узаконено національну символіку¹⁵.

Якщо заклик В. Чорновола про підняття ролі осередків в діяльності Руху не знайшов відображення в документах, що слід вважати прикрою помилкою з'їзду, пропозиції його про готування людей до масового пасивного опору, «Акції громадської непокори» увійшли до Ухвали Других Всеукраїнських зборів Народного Руху України¹⁶.

Близьким до виступу Вячеслава Чорновола за своєю прагматичною актуальністю був виступ Степана Колесника. Він підкреслив, що Руху на селі побоюються. Люди тут залякані партійним апаратом. Потрібна велика просвітницька робота. Потрібні провідники, люди одержимі, агітатори.

Національно-визвольні ідеї, а це є серцевиною Руху, мають стати набутком села.

Прикметно, що на з'їзді переважали за своєю рідною градацією доповіді, співдоповіді, звіти, виступи гостей і дуже малий відсоток часу відводився на виступи делегатів крайових і

районних ланок, що, власне, відповідало керівному мисленню рухівської еліти.

До занадто емоційно напруженої атмосфери з'їзду додалась подія, що трапилася в останній, четвертий день, з'їзду, який почав свою роботу не о 9 годині ранку згідно з регламентом, а в другій половині дня, що не могло не вплинути на увагу делегатів під час укладання і схвалення документів з'їзду. Після звернень делегатів до Патріарха Московського і вся Русі Алексія II, голови Верховної Ради Л. Кравчука і в.о. голови уряду В. Фокіна з проханням аби Московський гість провів богослужіння не в Храмі Святої Софії, який є символом духовної єдності і незалежності української нації, а в іншому, в одному з 20 храмів, що надані в користування священнослужителям Московського Патріархату, адекватної реакції не було. Справа дійшла до того, що делегати з'їзду — Сергій Головатий, Михайло Горинь і Олесь Шевченко — лягли під машини москвичів. Це змусило сановитого і шановного Патріарха пробиратись до Собору через чорний хід.

Тим часом були внесені зміни та доповнення до Програми НРУ після попереднього опрацювання головою редакційної комісії Руху Віталієм Дончиком зібраних пропозицій. Перше, чим різниться ця Програма від попередньої, це відсутність у назві слова «за перебудову» — яскраве свідчення того, що збори не вірили у перебудову, ініціатором якої був М. С. Горбачов.

Щоправда, можна було б припустити, що й на першому з'їзді НРУ мало хто вірив у перебудову, але використовували цей термін з метою не дратувати зайвий раз КПРС — КПУ, особливо Москву, яка звикла хапатись за зброю при підозрі на націоналізм, сепаратизм. Обставини трохи змінились — «перебудову» поховано.

Структура Програми не зазнала посутніх змін, за винятком того, що зникли назви обох розділів. Перший розділ «Принципи, цілі напрямки і способи діяльності». Другий розділ «Зміст основних напрямків діяльності Руху» в цій редакції був непоіменованій.

Внаслідок цього всі його десять параграфів стали рівноцінними розділами поруч з першим, склавши, таким чином, одинадцять розділів Програми, обрамлених вступною частиною та висновковими положеннями. Прикметно, що параграф попередньої Програми «Релігія» став розділом «Релігія і церква».

Але головні зміни відбулися не у формі, а в змісті. Якщо у першому варіанті ставилась мета «...створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового Союзного Договору», і було ще багато положень аналогічного характеру¹⁷, то змінена Програма — визначала мету Руху в двох чітких положеннях: — досягнення державної незалежності України; — створення ненасильницькими методами демократичної республіки¹⁸.

Відповідним чином сказано про партію. Якщо в Програмі першої редакції стверджувалось: «Рух підтримує принципи радикального оновлення суспільства, проголошені ХХУП з'їздом КПРС, ХІХ партконференцією, першим з'їздом народних депутатів СРСР»¹⁹, то в останній редакції про партію згадувалось тільки в негативному плані. Наприклад, перераховувались п'ятнадцять страшних трагедій, скоєних на Україні, і завершувався абзац виразним висновком: «Такі далеко не всі злочини розбудованого під керівництвом КПРС тоталітарного режиму проти українського народу»²⁰.

Про оновлення соціалізму вже мова не йшла. Навпаки, була вимога безкоштовно передати державні підприємства у власність громадян України. Якщо в першій редакції Програми аббревіатура УРСР вживалась 46 разів, то в новій — усього 4 рази і то там, де йшла мова про офіційні, документальні факти.

З одного боку, ці вимоги відповідали намаганням Руху до об'єднання зусиль демократичних структур у справі відродження України, з іншого — перешкоджали противникам вести антирухівську діяльність в середині самої організації. До того ж за рік, що минув після першого з'їзду Руху, Комуністична партія України не проявила себе як політична сила, що прагне незалежності України.

Якщо не заглядати в документи наступних зборів Руху, то прогнози могли бути як позитивні, так і негативні. По-перше, Рух позбувся фальшивих друзів з числа тих комуністів, які не вийшли з рядів КПУ. Цей захід організаційно та ідейно зміцнював ряди Руху. По-друге, дозвіл на асоційоване входження інших партій призвів у самому Русі до створення ряду партій навколо потенційних лідерів, яких було чимало. Отже, треба було згуртуватись, бо інтереси членів Руху навіть відносно незалежності України були різні, тим більше, було біля кого

гуртуватись. Адже за минулий рік цілий ряд активних членів Руху проявили себе як особистості з неабияким талантом політичних діячів.

Посутні зміни та доповнення були внесені до Статуту НРУ. Їх запропонував заступник голови Ради представників Руху Олександр Лавринович. Якщо в цьому документі, прийнятому на I з'їзді, говорилося: «Рух відкритий для членів КІРС... Участь Комуністичної партії України...у діяльності Руху здійснюється опосередковано через своїх членів, які входять до Руху»²¹, то у новому варіанті Статуту недвозначно стверджувалось: «Індивідуальним членом Руху не може бути член громадсько-політичної організації, керівні органи якої розташовані поза межами України»²².

Раніше колективних членів Статут не допускав. Цього разу дозволялось громадським організаціям, політичним партіям чи об'єднанням за їхнім рішенням входити до НРУ. Але й тут було характерне застереження: «Асоційованим членом Руху не може бути громадська організація, політична партія чи об'єднання, мета і програма яких суперечать меті і Програмі Руху»²³.

Статутом, як і раніше, Всеукраїнські збори Руху (з'їзд) вважались найвищим органом НРУ. Вони скликаються щороку. Збори ухвалюють створення Руху та вирішують питання про його структурні зміни, оголошують його ліквідацію, схвалюють Програму та Статут. Серед багатьох інших повноважень Всеукраїнські збори обирають терміном на два роки виборних членів Великої Ради, ревізійну комісію, Голову Руху, першого заступника Голови Руху (раніше заступників), голів: Політичної Ради (раніше Ради Представників), Ради Національностей, Секретаріату, Координаційної Ради та їх заступників, членів Центрального Проводу — представників від регіонів.

У першій редакції Статуту мова йшла про те, що збори утворюють Раду Депутатів та Раду Національностей, і зовсім не було мови про Центральний Провід.

Як і раніше, найвагомішу ланку структури Руху складали осередки та Крайовий Народний Рух, що охоплює кілька осередків, об'єднань територіальних організацій, що діють як самостійні одиниці в селах, селищах районного та обласного підпорядкування. До структури входили органи Крайового Народного Руху та республіканські органи Руху, Колегія Руху.

В разі необхідності Статут дозволяв створювати тимчасові органи.

На Других зборах стала гостріше відчуватись неминучість гальмівних процесів у надрах НРУ, як і народнорухівських чи народнофронтовських об'єднань. Адже водночас з кількісним збільшенням лав у міру наближення до своєї цілі збільшилась небезпека їх занепаду, самоліквідації, точніше, — вичерпності себе з досягненням головної мети, що оберталось неспроможністю знайти сили для організації перспективної державотворчої розбудови України після досягнення незалежності. 90-й рік своїми бурхливими подіями дав відчутти, що кінець імперії не за горами, а березневі вибори до Верховної Ради України продемонстрували неспроможність НРУ досягти більшості в законодавчому органі для втілення своєї політичної мети — прийти до влади ненасильницькими методами. Ця мета вельми виразно виступала між рядків доповнень до Програми та Статуту, зроблених Другим з'їздом Руху.

З іншого боку, в лавах Руху зібралась значна кількість талановитих політичних діячів, здатних самостійно очолити політичні партії. Завдяки існуванню НРУ, вони не тільки здобули досвід політичної діяльності, але стали відомі в Україні як потенційні керівники політичних угруповань. Це також цілком природно. Для них Рух з політичної коліски став швидко перетворюватись у політичний трамплін, чи, краще, старт для самостійного польоту. Вони готові були скоригувати свої політичні принципи заради честолобства.

Та головна причина швидкої виснаженості і недовголіття Руху ховалась у неідентичності інтересів його рядових членів. Не всі вони однаково бачили майбутнє незалежної України, а значна кількість, мабуть, і взагалі не прагнула побачити рідну землю суверенною, бо діяла інерція підвасальності нашого національного буття.

Незрозумілою залишалась основна програмна мета — демократична, правова Україна. А яка: соціалістична, капіталістична чи якась третя Україна? На це питання в документах з'їзду відповіді не було. Таким чином, якщо незалежність була єднаючою ідеєю, то такої ідеї не вистачало для бачення майбутнього України, яке неодмінно повинно було наступити після втілення в життя першої ідеї.

Серед лідерів, спроможних очолити значну кількість членів Руху, не очманілих від почуття незалежності України, а також здобути нових прихильників з так званими ліберальними поглядами, були Сергій Конєв і Володимир Гриньов. Перший був противником «ортодоксального патріотизму», а другий у вересні 1989 року вийшов з Руху за його надмірне акцентування уваги на проблемах української нації і був серед засновників Харківського народно-демократичного фронту²⁴.

Хто може переконливо довести, що С. Конєв не поступив би аналогічно В. Гриньову, якби його, росіянина, на першому з'їзді не обрали першим заступником голови Руху з огляду на необхідність поширення рухівських ідей та пошуків прихильників серед російськомовного населення Криму, Сходу та Півдня України? Сам факт, що помітного поширення не сталося, — привід для роздумів. Натомість сталося інше: у своїй співдоповіді «Рух і органи народовладдя» на Другому з'їзді Сергій Конєв переконав делегатів у необхідності утворення політичного блоку «Демократична Україна». Руху, на його думку, не вдалося здобути впливових позицій у зрусифікованих регіонах, а тому, можливо, слід довірити справу агітації іншим незалежним організаціям.

У своїй ухвалі «Про утворення політичного блоку Демократична Україна» з'їзд записав: «Доручити Секретаріату Руху... розробити проект програмних документів блоку «Демократична Україна» із врахуванням пропозицій, які містяться у співдоповіді заступника Голови Народного Руху України С. Конєва»²⁵.

Серед 12 звернень Другого з'їзду було тільки одне персофіковане. Це звернення «До українського народу» з приводу запланованого Патріархатом Російської Православної Церкви богослужіння в приміщенні Святої Софії. Автори звернення — народні депутати України Михайло Косів, Михайло Горинь, Мирослав Мотюк, Богдан Бойко, Володимир Крижанівський, Лариса Скорик, Степан Хмара, Богдан Козярський, Сергій Головатий і народний депутат СРСР Микола Куценко.

Тут виникає декілька питань. Перше: чи не було б вагоміше це звернення, якби воно пролунало від імені всього з'їзду, як попередні одинадцять? Друге: чому народні депутати використали для звернення трибуну Руху, маючи ряд інших можливос-

тей для цього? Трете: чого більше в цих закликах: турботи про Святу Софію чи вождизму?

Аналогічний документ з цього приводу (тільки він називався заявою), поданий народними депутатами Олесем Шевченком, Дмитром Павличком, Павлом Мовчаном, Олександром Гудимою, Миколою Пороським, Богданом Ребриком. До цього документа теж можна було б поставити аналогічні запитання. Але мета дослідника інша: показати читачеві, що під дахом Руху опинилися сильні особистості, природа яких вимагала керівних політичних посад першої величини.

А скільки їх було, що не знайшли приводу для особистих звернень чи заяв? Це при всьому тому, що у Русі, як відомо, поки що зберігалось тільки одне перше місце. Складалось враження, що значна кількість рухівських суверенів, передбачаючи кінець Руху, ведуть попередню боротьбу за збільшення власних прихильників у лавах НРУ, а набравши таких, можна було б поступити, як Левко Лук'яненко, який заявив на з'їзді, що його Українська Республіканська партія не буде асоційованим членом Руху, хоч не відмовляється від співпраці з ним²⁶.

Отже, синдромом безперспективності особистого перебування в НРУ захворіли передусім ті, хто недавно був серед активних прибічників його заснування.

В цій ситуації Другий з'їзд шукав шляхи збереження Руху. Довелось поступитися монолітністю організації — дозволити асоційоване членство в Русі громадським організаціям, політичним партіям чи об'єднанням за їх поданням. Ця змушеність давалася взнаки ще на Першому з'їзді, коли було дозволено крайовим організаціям включати до своєї структури самодіяльності об'єднання та організації, що діють на терені крайового руху²⁷. Але тепер, на Другому з'їзді, загроза втратити згуртованість і соборність Руху як цілісного організму постала гостріше.

Рішення про асоційованість давало ілюзію збереження НРУ. А насправді створювало умови не стільки для входження інших структур до Руху, скільки створення в його середовищі нових угруповань. Це розв'язувало руки потенційним лідерам формувати з членів і симпатиків Руху «свої» політичні партії. Не скористатись такою можливістю могли тільки ті, хто не вірив у власні лідерські сили. В НРУ залишились поки що «Ме-

моріал» ім. В. Стуса, Селянська Демократична партія України, ДемПУ, Християнсько-демократичні партії.

Другі збори обрали Центральний Провід Руху: голова Руху — Іван Драч; перший заступник голови Руху, голова Політичної Ради Руху — Михайло Горинь; голова Координаційної Ради, заступник голови Руху — Микола Пороський; голова Секретаріату, заступник голови Руху — Віктор Бурлаков; голова Координаційної Ради, заступник голови Руху, голова Ради колегій — Іван Заєць; голова Ради Національностей, заступник голови Руху — Олександр Бураковський; відповідальний за зв'язки Руху з Асоціацією демократичних Рад, заступник Голови Руху — Сергій Конев; заступник Голови Руху в справах молоді — Олесь Доній; заступник голови Руху — Олександр Лавринович; заступник голови Руху — Лариса Скорик; голова Секретаріату, заступник голови Руху — Віктор Бурлаков; заступник голови Руху від Київської організації — Сергій Головатий; члени Центрального Проводу — Олена Бондаренко, Любомир Сенік, Віктор Цимбалюк, Микола Яковина.

Яка ще політична організація, навіть багатомільйонна, могла помірятись з Рухом кількістю заступників першої особи? Про що це свідчило? Про демократію, гетьманізм чи ще щось?

Серед недоліків як Першого, так і Другого з'їзду були захоплення керівників Руху «верховою» політикою, переважно бажанням гаслового правління та танців на крилатих фразах, відсутність спроб проаналізувати причини невдач ряду започаткованих ними політичних компаній або, скажімо, у виборах до Верховної Ради України, за якими ховалось невміння осередків Руху працювати серед населення, переконувати людей у доцільності своєї мети і правильності шляхів її досягнення. То не їхня вина, то їхня біда.

Передчасне нехтування своїм головним опонентом — комуністичними організаціями засліплювало очі рухівцям, зокрема, вони не звернули увагу на вивчення досвіду комуністів, які вміли працювати «з масами і серед мас». Ці таланти комуністів дозволяли вести за собою людей, навіть задля втілення антилюдських програм. Не випадково в Статуті КПРС первинна організація розглядалась як основа партії. В Статуті НРУ — осередок — постійна діюча низова ланка Руху...». Бачите різ-

ницю: у комуністів — основа партії, у Русі — низова ланка. Так воно насправді було. З самого початку існування Руху роль осередку була мізерною. Таке принизливе становище було закладено не тільки в Статуті, але і в діях Великої Ради та Секретаріату НРУ, бо за перший рік існування ними не було розглянуто жодного питання про підвищення ролі осередків Руху в боротьбі за відродження України. Таким чином ігнорувалися потенції низів.

Другі Всеукраїнські збори Руху, приймаючи зміни та доповнення до Програми та Статуту, з одного боку, знімали перешкоди на шляху до незалежності України, активізації дій передусім українського населення, спрямованих на відродження Батьківщини, а з іншого — змусили значну кількість своїх членів визначитись відносно Компартії: або Рух, або КПУ. Отже, штучно припинили вагітність Руху комунізмом. Це було важливо, бо по-різному ставилися до курсу на незалежність України, чого не допускала комуністична ідеологія, навіть самі делегати. Доказом тому є такий факт: ряд делегатів — переважно комуністів (серед делегатів вони склали 1,3 %) та росіян, яких було 3,8 % — покинули з'їзд після прийняття головних документів. Тому звернення «До громадян України — членів КПРС», в якому містився заклик вийти з КПРС, а також «Ж гражданам Украины, считающим русский язык своим родным», у котрому наголошувалось, що свобода і честь України — «это ваши свобода и честь», уже прийшлись без тих, хто «голосував ногами».

Це явище якнайменше можна віднести до помилок з'їзду. Скоріше інше: суворя реальність національних суперечностей колишнім панівним народом та підлеглим не могла вирішитись цирістю та миролюбством останнього.

Дослідник не має підстав докоряти Рухові за недостатню увагу до справи запобігання міжнаціональної недовіри, передусім між українським народом, що прагне свого відродження, та представниками інших націй. Починаючи з Першого з'їзду, серед керівних органів Руху функціонувала Рада національностей. Програмне положення «Рух вважає, що юридичними засадами національної політики на Україні мають бути право націй на самовизначення та національно-культурну автономію для етнічних груп і національних меншин, що проживають у

республіці», прийняте на Першому з'їзді, було суттєво конкретизоване: «Право нації на самовизначення «надавалось» тільки для національних меншостей, «що не мають своєї державності за межами України»²⁸.

Відповідь на ці зміни можна знайти у зверненні з'їзду «До парламенту і народу України щодо ситуації в Криму», в якому засуджувались «шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України» і містились вимоги «забезпечити юридичні й матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення»²⁹.

Майже всі документи, прийняті на Других зборах, пройняті турботою про мир, злагоду, демократизацію, заспокоєння російського населення, яке продовжувало збільшуватись в Україні, й обіцянками кращого життя іншим національностям, «Переважає більшість з 128 національностей, що, за даними 1989 року, живуть в Україні, зупинилась у своєму демографічному зростанні, а деякі — значно зменшились»³⁰.

Ухвала «Про міжнаціональні відносини в Україні» містила вісім конкретних пропозицій до законодавчої та виконавчої влади, які можуть скласти основу програми відродження нацменшостей в Україні. Складається враження, що головною метою відродження України було для делегатів не відродження українського народу, представники якого склали на з'їзді 91,8 відсотка. І тут знову виникає сумнів: чи можна досягти демократизації суспільства без поновлення в правах корінного населення, яке складало дві третини всіх мешканців України і занадто постраждало за радянських часів? Чи не слід вирішувати проблеми створення правової держави з вироблення програми відродження українського народу і пригнічених нацменшин? Саме пригнічених, бо не всі були пригнічені! Чи з'їзд збирався присвятити життя українського народу виключно щастю інших народів? Чи не в наївній щедрості горе українців?

Здається, брати-українці за кордоном краще бачили завдання Руху, ніж делегати Других зборів. У своєму зверненні «До керівних органів Народного руху України» делегати 10-го з'їзду Української Демократико-Республіканської Партії (УДРП), який відбувся в Чикаго в жовтні 1990 року, доручення яких виконали голова УДРП Михайло Воскобійник, голова секрета-

ріату УДРП Олексій Коновал і голова Президії з'їзду Анатолій Лисий, писали: «Сьогодні основне завдання Руху і співзвучних формацій, як нам видається, є донести до свідомості кожного жителя республіки, що його особиста безпека не буде гарантована доти, доки Україна не стане будівлею, під духовним дахом якої може знайти надійний захист кожний земляк у біді і нещасті. Поки українство саме не дійде матеріального і духовного самозахисту, ніхто в світі його не захистить і не врятує... Хай кожен земляк пам'ятає, що на ешафоті раптово можуть опинитися не тільки «одержимі» Драч, Яворівський, Павличко, Щербак, Лук'яненко чи Чорновіл, але й Салій, і Карпенко, й Івашко, й Шевченко, і Кравчук, і Єльченко, як уже не раз бувало. Коли українство комусь заважає, той не щадить і найретельніших виконавців»³¹. Саме відродження національної пам'яті, повернення національної гідності українцям мусило стати першим завданням Руху.

Таким чином, зробивши спізнілий крок до незалежності, відгукнувшись на гострі політичні події, турбуючись про мир і злагоду в суспільстві, Другі збори Руху, хоч і повели розмову про владу, але ясного бачення шляху до неї вони не мали.

Якщо на Перших зборах Володимир Черняк, обраний потім заступником голови Руху, сказав: «Час владно поставив питання: хто кого? Ми повинні взяти владу»³², то Другі збори далі цього не пішли. Шлях до влади проходив через виборців, серед яких знаходились осередки Руху, але збори ніяк не спромоглися зійти до «низових ланок». Захоплені гетьманщиною, визнані і невизнані лідери шукали собі прихильників, шматуючи Рух на партії. Збори дали їм це право під приводом асоційованих членів. Вийшло навпаки: зайшли по одинці до Руху, а готувалися вийти з НРУ партіями, тобто асоційовано.

З'їзд засвідчив, що Рух діє, але не створив основи для згуртування своїх членів перед вирішальними доленосними для України подіями. Невизначеність поглядів на майбутнє Руху у його керівників — один з головних факторів безперспективності НРУ.

Що міг лідер крайової організації, повертаючись з Других зборів, думати про завтрашній день Руху? Звичайно, передує тим, що його прибічники, ті з ким він створював у тяжких умовах осередок, чи організацію, будуть шматувати її для

власних партій. Михайло Горинь в співдоповіді так визначив нову функцію НРУ: «Заглядаючи уперед, ми бачимо Рух як лабораторію майбутньої системи України — системи плюралістичної, яка на шляху до незалежності набула певного досвіду в опрацюванні та реалізації компромісних рішень. Отже, ще одна функція Руху завтра — бути школою вишуканих міжпартійних компромісів»³³.

Не знаю, як осередкам на місцях, а досліднику важко уявити Рух як школу міжпартійних компромісів, якщо для цього існують випробувані сторіччями структури: координаційна рада партій, міжпартійна ліга тощо.

Відсутність чіткої об'єднуючої ідеї, розтягування членів Руху по партіям, вигнання націонал-комуністів і ліберальних комуністів з Руху в той час, коли відбувалась поляризація сил в КПУ, а також туманні погляди керівників на майбутнє позбавили НРУ добрих прогнозів. Як би їм хотілось бачити Рух перспективним, то краще було оголосити НРУ політичною партією. Для цього у Руху було більше організаційних, соціальних і політичних підстав, ніж для того, щоб стати клубом політичних компромісів.

Саме після II з'їзду не тільки вороги Руху, але і друзі бачили занепад НРУ. Юрій Шухевич, син одного з провідників УПА, голова Української міжпартійної Асамблеї свої погляди з цього приводу висловив так: «Сам Рух — явище позитивне. Коли він започатковувався, то справді був співдружністю людей, котрі щиро хотіли зробити щось добре для України. Але згодом до Руху влилися елементи, яких би там краще не було. Провід Руху дбав про масовість, однак не забезпечив якість і, як наслідок, втратив серед людей довір'я. Лідери Руху завели його на манівці і він тепер починає розпадатись»³⁴.

Історик Сергій Тронько доводить, що Другі збори започаткували Спілку офіцерів України³⁵.

¹ Літературна Україна, 28 червня 1990 р.

² Знамя коммунизма, 23 вересня 1990 р.

³ Там само.

⁴ Архів Центрального Проводу НРУ Ухвали Великої Ради НРУ. — Арк. 14.

⁵ Архів Одеської крайової організації НРУ, оп. 1, д. 2, Арк. 27; Гарань О. В. Убити дракона — С. 110.

- ⁶ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України 25–28 жовтня 1990 року. Стенографічний звіт. — Київ, 1991 (Видання не зазначено) — С. 50–52.
- ⁷ Літературна Україна, 1 листопада 1990 р.
- ⁸ Літературна Україна, 30 серпня 1990 р.
- ⁹ Літературна Україна, 8 листопада 1990 р.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само.
- ¹³ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 62–65.
- ¹⁴ Радянська Україна, 2 листопада 1990 р.
- ¹⁵ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 85–88.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Програма Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна, 28 вересня 1989 р.
- ¹⁸ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 2.
- ¹⁹ Програма Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна, 28 вересня 1989 р.
- ²⁰ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 4.
- ²¹ Статут Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна, 28 вересня 1989 р.
- ²² Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 30.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Гарань О. В. Убити дракона. — С. 65–66.
- ²⁵ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 49.
- ²⁶ Там само. — С. 137, 140.
- ²⁷ Статут Народного Руху України за перебудову, // Літературна Україна, 28 березня 1990 р.
- ²⁸ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 16.
- ²⁹ Там само. — С. 68.
- ³⁰ Там само. — С. 47.
- ³¹ Літературна Україна, 18 жовтня 1990 р.
- ³² Правда, 15 вересня 1989 р.
- ³³ Літературна Україна, 8 листопада 1990 р.
- ³⁴ Україна N10, травня 1991 р. — С. 16–18.
- ³⁵ Тронько С. П. Діяльність Руху по створенню Збройних Сил України у 1990–1991 рр. // Народний Рух України: місце в історії та політиці. — С. 41–42.

РУХ НАЗУСТРІЧ ЗАГИБЕЛІ

Спробуємо, шановний читачу, уявити себе на місці рухівського ватажка крайового чи районного рівня, що повернувся з II з'їзду НРУ. Емоції поступово зникають, а думки все частіше штовхають його в жорстоку дійсність безкомпромісної боротьби з компартійною номенклатурою, в руках якої всі важелі влади, в тім числі над розумом та серцями людей. Зібрати керівництво організації, щоб порадитися, з чого розпочинати новий етап роботи, як належить після рішень з'їзду? Але в самому керівному органі ситуація змінилась: дехто з найбільш активних помічників розпочав діяльність по створенню власної партії, з'їзд це дозволив робити. Майбутній лідер не тільки сам припиняє клопотатися рухівськими справами, а ще й добру частину активу збиває з пантелику. Тепер не до жиру. Вже немає часу думати про роботу серед населення, завдання складніше — як зберегти свою організацію від розпаду на партії. Надія, що вони будуть під дахом Руху намагатись об'єднувати зусилля — мала. Кожен буде тягнути ковдру, точніше, членів Руху, а потім виборців на свій бік.

Тоді ватажок вирішив зателефонувати до Центрального Проводу. Можливо, щось порадять, бо керівники Руху запровадили колективне членство. Значить, вони краще розуміють, що слід діяти. В Центральному Проводі технічний секретар відповідає: «Немає з керівників нікого. Всі пішли на Установчий з'їзд Демократичної партії. Там сьогодні промовлятимуть Юрій Бадзьо, який на II з'їзді Руху виступив проти вождізму і якого сьогодні оберуть головою ДПУ, Дмитро Павличко, Володимир Черняк і Олександр Лавринович. Павличка будуть пропонувати заступником голови партії». «А коли буває в Русі Іван Федорович?» — питає крайовий лідер. «Він майже не буває тут, його легко знайти в Спілці письменників, але телефона у мене нема», — відповідають на другому кінці дроту... та кладуть трубку.

Тоді ватажок пригадає, що керівництвом до дії, — казали перші особи Руху, — є «Ухвала Других Всеукраїнських зборів Руху». Відкриває. Читає. Перша сторінка — виправдовування, чому пізно зрозуміли фальшивий зміст горбачовської перебудови, що спрямована передусім на збереження тоталітарного режиму та імперського Союзу. На другій сторінці читає: «Необхідно в найкоротший термін здійснити заходи по реорганізації Руху у відповідності до змінених Програми і Статуту Руху, що дало б можливість об'єднатися в Русі або довкола нього всім демократичним силам, всім політичним партіям та громадським організаціям, які домагаються повної державної незалежності України. Всеукраїнські збори закликають всі демократичні організації, всі політичні партії, мета та діяльність яких збігається з метою Руху, стати його асоціативними членами». Знову гіпербола, знову Рух, немов Пегас, то витає в небесах, то стрибає, граючись, на землі. Хто прийде, щоб зміцнювати Рух? Люди втікають з нього! Навіть фундатори Руху в'ють собі гніздечка в інших організаціях та поступово відходять від Руху, а для наївних пишуть про те, що хтось прийде виручати Рух.

А далі в «Ухвалі» йдеться про готовність до пасивного опору владі, про майбутнє процвітання економіки незалежної України, про створення власної армії, про підтримку дій Секретаріату, спрямованих проти спроб розпалити міжнаціональну ворожнечу, про міжконфесійний мир, про екологічну обстановку в Україні, про негайне закриття Чорнобильської АЕС, пробудження громадської свідомості медиків, про підтримку вимог шахтарів Донбасу, студентського, молодіжного і жіночого рухів.

Закінчувалась «Ухвала» окресленням ставлення до Союзного договору: «Всеукраїнські збори Руху найважливішим завданням усіх демократичних організацій і політичних партій, усіх патріотів України, незалежно від національності, віросповідання та партійної приналежності, вважають роботу, спрямовану проти підписання нового союзного договору»¹. І знову гіпербола: завдання для всіх.

Звичайно, при бажанні керівник крайової, районної організації в межах документів з'їду зміг би знайти роботу собі та всій організації, але все це було йому відомо: знову мітинги, знову підписи — саме те, чого вже давно не страшилися його

опоненти — партноменклатура. Для того, щоб вистояти в боротьбі з нею, треба мати не менш сильну організацію, ніж вони.

А комуністи, як відомо, першочергового значення надавали організаційній роботі. Їхній вождь учив, що організація помножує сили. В партійних комітетах оргроботою займався другий секретар. Із усіх завідуючих відділами тільки заворгвідділом був безпосередньо підпорядкований першому секретареві. А саме це недооцінювали керівники Руху. Поети, письменники, вони чудові агітатори та пропагандисти, знають стежку до серця та душі людини, але не зважають на таку «дрібницю», як партійно-бюрократична організаційна робота, яка відіграє вирішальну роль у житті партії чи громадської організації, побудованої на спільній ідеї.

Щоправда, Микола Поровський на II з'їзді висловлював таку тривогу, коли намагався зачепити це питання, але йому вмиль відкрилося, що Рух організаційно потужний.

Що залишилось крайовому чи районному ватажкам? Ініціативним — братися за потрібні справи формування національної свідомості українців і боротись з атрибутами та наслідками імперії, а поміркованим — чекати вказівок згори.

Мікрофонна та майданна боротьба із зростаючою опозицією як назовні, так і всередині комуністичної партії не приносила бажаних здобутків прихильникам тоталітарної системи. Громадяни України дедалі більше переконувались у банкрутстві імперської системи. А коли хитається ґрунт під ногами, то думати політикам про абсолютизацію цивілізованих методів боротьби з опозицією зайве. Вони вдаються до провокацій. Це можна було спостерігати в усій Україні. В Києві — запланований випадок з правим радикалом, народним депутатом Степаном Хмарою, внаслідок чого його було заарештовано, в областях — переслідування демократів.

У цій ситуації крайові рухівські організації намагалися дати гідну відсіч провокаторам, часто пов'язуючи загальноукраїнські та місцеві вимоги.

У резолюції мітингу громадськості Одеси 5 червня 1991 року йшлося про катастрофічний стан екології України й, зокрема, Північного Надчорномор'я й Одеської області як наслідок діяльності комуністичної системи. Серед вимог: Верховній Раді не допустити підписання Союзного договору, департизація

економіки, армії, НДБ, МВС, прокуратури, деполітизація навчального процесу в школі².

Гостро реагували в Одеській крайовій організації Руху на події в Україні. Про це, зокрема, свідчить «Заява про політичну ситуацію на Україні», в якій говорилось: зазнавши політичної поразки в протистоянні з сотнями тисяч демонстрантів, які протестували під час жовтневих та листопадових подій в Києві проти реакційної політики керуючої верхівки КПУ, готової в ім'я своїх корисливих інтересів, незаконного утримання узурпованої влади задумати Україну в обіймах Союзного договору, нав'язаного імперським центром, антинародна партійна номенклатура намагається перейти у наступ, використовуючи найганебніші засоби: насильство, провокації, дезінформацію, брехню та залякування.

Далі були вимоги негайно звільнити народного депутата Степана Хмару, який став жертвою злочинної провокації комуністичних володарів України, та відкритого судового розслідування злочину проти народного депутата Олександра Гудими. Останній, як відомо, був жорстко побитий на Вінниччині. Загалом між Другим і Третім з'їздами Руху Одеська крайова організація сама або разом з іншими демократичними угрупованнями підготувала понад 20 різних політичних заяв, резолюцій мітингів тощо.

Кожна організація, крім участі у всеукраїнських акціях, щоправда, з різними показниками успіху вносила щось своє, місцеве, особисте. Дніпропетровська міська організація НРУ оприлюднила листівку-відозву до населення області, Рад народних депутатів, демократичних організацій та партій з повідомленням, що 5 листопада 1990 року загальні збори міської організації Руху одночасно прийняли заяву на ім'я прокурора області з пропозицією звернутись через пресу, радіо й телебачення до населення із закликом надсилати докази незаконного привласнення КПРС державного майна і коштів, вимагати їхньої націоналізації й повернення справжньому власникові — народу.

Стосовно всеукраїнських рухівських заходів доцільно навести інформацію Миколи Поровського. Він відзначає, що 1991 рік був для Руху часом найбільших звершень і перемог: «Завдяки єдності з Рухом більшості партій та громадських організацій,

координації спільних дій успішно було проведено близько двадцяти всеукраїнських політичних акцій, найзначніші з них: ланцюг та мітинги Злуки, протидія референдуму про збереження СРСР, відзначення пам'яті воїнів УНР, всеукраїнський похід «Козацькими шляхами», багатотисячні маніфестації і пікетування Верховної Ради, масові акції супроти серпневому заколоту і, найголовніше, забезпечення успішного проведення референдуму Незалежності. Для цього було виготовлено та розповсюджено більше 30 мільйонів листівок, десятки мільйонів примірників іншої літератури, створено та забезпечено діяльність 647 агітгруп чисельністю понад 20 тисяч агітаторів і більше 200 тисяч спостерігачів на дільницях референдуму»³.

Відаючи належне цінності узагальнюючих даних про діяльність Руху, які наводить пан Порівський, разом з тим просимо читача звернути увагу на відсутність у цьому переліку конкретної інформації про допомогу партій, що начебто склали єдність з Рухом, кандидатові в Президенти від Руху Вячеславу Чорноволові. Невже це другорядна справа серед перелічених заходів? Сподіваємося, що далі зустрінуться документи, що проллють світло на цю забудькуватість з боку одного з керівників Руху.

Після II з'їзду був зроблений значний крок у справі організаційного зміцнення Руху, документально-формального регулювання його структур. Обмежимося назвою цих документів. «Положення про Секретаріат Народного Руху України» (ким і коли було схвалено не згадується); «Регламент засідань Секретаріату Народного Руху України», затверджений Центральним Проводом НРУ 15 січня 1991 року; «Пам'ятка для тих, хто передає інформацію до інформаційного відділу Секретаріату Руху», прийнята названим відділом, але дата не вказана; «Положення про видання Народного Руху України», затверджене Центральним Проводом НРУ 19 лютого 1991 року; «Зразок Статуту редакції друкованого органу Народного Руху України», ким і коли ухвалений не вказано; «Зразок договору між редакцією газети та виробничо-технічним управлінням зв'язку (розповсюджувачем)» за підписом голови Секретаріату НРУ В. Бурлакова; «Інструкція для оформлення виїзних документів» без затвердження і дати складання; «Положення про порядок прийому-передачі справ при зміні керівників, скарбників,

головних або старших бухгалтерів в організаціях Руху», ухвалене Центральним Проводом НРУ 18 грудня 1990 року; «Рекомендації по організації фінансово-бухгалтерського обліку», в яких, зокрема, говорилось, що кожна крайова організація до 20-го числа «цього місяця» повинна перерахувати на рахунок Великої Ради Руху третю частину від суми внесків та добровільних пожертв, отриманих за минулий квартал. Документ, не схвалений і не підписаний, надійшов до крайових організацій. «Положення про порядок обліку, списання, перерозподілу і реалізації основних засобів, що належать організаціям Руху», ухвалене 28 грудня 1990 року. «Інструкція розгляду листів», затверджена заступником голови Руху О. Лавриновичем (без дати). «Зразок форми книги вихідної документації», без затвердження. «Інструкція по дотриманню пожежної безпеки в приміщенні Великої Ради Руху», затверджена О. Лавриновичем, без дати. «Інструкція по дотриманню пожежної охорони приміщення Великої Ради Руху» (за тим же підписом і теж без дати).

Значна організаційна робота була виконана з підготовки Всеукраїнського культурологічного походу «Козацькими шляхами» влітку 1991 року, молодіжного обміну й оздоровлення дітей за участю об'єднання українців Польщі і Народного Руху України, а також розподілу по областях 100 тисяч примірників Біблії українською мовою, що надіслала в порядку добродійної акції Німеччина⁴.

Велика робота велась у цілому ряді районних ланок Руху в справі пропаганди української історії, символіки, переіменування вулиць. Червоноградська районна організація Руху, що на Львівщині, де головою був Василь Розлуцький, співпрацюючи з Товариством української мови ім. Тараса Шевченка, «Просвіта», «Меморіалом», «Союзом українок», «Комітетом солдатських матерів», «Спілкою офіцерів» та «Братством вояків УПА», успішно провели цілу низку політичних акцій. Тут і переіменування вулиці на вулицю Степана Бандери, і проведення 7 листопада 1991 року антибільшовицького походу, під час якого переодягнені в табірні роби колишні політ'язні московських таборів пройшли «під конвоєм» вулицями міста, паралізуючи цим комуністичне свято, та багато інших.

За півтора року червоноградські рухівці провели 72 виїзди за межі міста з метою організації українських волелюбних ак-

цій. Серед них — похід шістдесяти восьми рухівців у козацьких строях при зброї, на конях до міста Канева, де вони марширували з піснями, під українськими стягами від Чернечої Гори, могили Тараса Шевченка, а увечері на міському стадіоні провели мітинг. Потім похід до Жмеринки, де відбувся мітинг, до Вінниці, щоб сколихнути настрої людей Подільського краю, вклонитися могилі Січових стрільців. Далі похід до Луцька і Ковеля, Володимира, Горохова, де було повалено пам'ятники Леніну. Потім поїздка до Донецька, де перед обкомом партії було піднято синьо-жовтий стяг. Далі похід до Запоріжжя і Січеслава на святкування п'ятсотріччя Запорізької Січі. Потім похід до міста Києва, де взяли участь у піднятті українського прапора перед міською Радою, а далі — участь у перепохованні В. Стуса, М. Тихого та Ю. Литвина. А 24 серпня 1991 року з 6 до 9 годин ранку роздали киянам понад сто тисяч листівок із закликом йти до Верховної Ради і протестувати проти політики партократії. В цей день уперше над Верховною Радою замайорів синьо-жовтий прапор.

Останній виїзд червоноградців відбувся перед референдумом до Луганщини. Вони відвідали міста: Комунарськ (нині Алчевськ), Брянку, Первомайськ, Стаханов, Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне, Попасну, Перевальськ та Кремінну, згідно завдання крайового Руху. У відповідь шахтарі Донбасу декілька разів їздили самі і направляли в гості до рухівців Червонограда своїх дітей з метою відпочити і познайомитись з життям західних братів⁵.

З 28 жовтня 1991 року до 28 лютого 1992 року Коломийська територіальна організація НРУ «Покуття», головою якої був В. Маштелер, а згодом Б. Волошинський, провела понад п'ятдесят різних політичних акцій. Серед них — віче на захист арештованого народного депутата Степана Хмари, мітинг протесту проти повторного руйнування пам'ятника Степану Бандері, збір підписів на підтримку кандидата у Президенти України Вячеслава Чорновола, агітаційна поїздка делегації Коломийщини до Донецької області — в міста Горловка, Донецьк, Харцизьк, Першотравневе⁶.

Та залишалась вразливим місцем у діяльності Руху робота в низових ланках щодо організаційного зміцнення і збільшення лав. Ні в архівах Центрального Проводу, ні крайових організа-

цій не знайдені документи, які б засвідчили глибоке розуміння керівництвом НРУ суті організаційної роботи. І це в той час, коли відцентрові тенденції в Русі набирали обертів. А серед керівників крайового рівня посилюються спроби компрометувати один одного, щоб, плямуючи іншого, показати себе гіднішим керівником. Там, де викристалізовувався єдиний лідер рухівської організації, його суперники шукали собі підлеглих або в інших громадських структурах, або в створюваних партіях.

А, між іншим, резерви для збільшення рядів НРУ, здавалося, були не тільки не вичерпані, але й не розроблені. Тому приклад такий випадок: 2 березня 1991 року керівництво Одеського Руху відвідало село Петрівку Комінтернівського району, де провело зустріч із селянами під синьо-жовтим прапором. Спроба місцевої влади протидіяти цій зустрічі закінчилася невдало. А які наслідки? Вже 17 квітня в цьому селі було створено осередок Руху⁷. Але в інших селах (та що там села, — значна кількість районних центрів) в Одеській області, в інших областях Півдня і Сходу України так і не дочекалися зустрічі з рухівцями і чули про них тільки з комуністичного радіо та читали в партократичних газетах. Власне, про це свідчить бесіда кореспондента журналу «Україна» з Миколою Пороським, який працював над створенням осередків Руху Донеччини. Він, зокрема, сказав, що тут більше, як у трьох десятках міст і містечок області є осередки НРУ, але їх численність і сам рівень роботи знаходились у зародковому стані: «Тож якогось значного впливу на діяльність місцевих Рад Рух поки що немає. І досвіду не вистачає, та й самі ідеї Руху не доведені як слід до широкого загалу»⁸.

Як бачимо, Другий з'їзд Руху не призвів осередки до активізації роботи в східних та південних областях, не дав чіткої програми діяльності всім структурам організації, посіяв невпевненість у рухівській справі серед рядових членів НРУ. Ініціатива окремих ланок Руху, окремих керівників пожвавити свою боротьбу робила їм честь, але не могла забезпечити розвиток НРУ в цілому.

¹ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. — С. 43.

² Архів Одеської крайової організації НРУ, оп.1, д.2. — Арк. 48, 52.

³ Літературна Україна, 4 березня 1993 р.

⁴ Архів Центрального Приводу НРУ. Ухвали Центрального Проводу Руху. — Арк. 43.

⁵ Василь Розлуцький. Звіт на конференції Червоноградського Руху 30 січня 1992 року. Архів Червоноградської районної організації НРУ. Звіти, ухвали. — Арк. 5–6.

⁶ Коломийська територіальна організація НРУ «Покуття» 1989–1992 рр. — С. 12–17.

⁷ Чорноморський вісник, № 6, 14, 16 березня — 30 квітня 1991 року. — С. 4.

⁸ Україна, № 18, вересень 1991 р. — С. 8–9.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ — НАЙЯСКРАВІШЕ ДОСЯГНЕННЯ РУХУ, ЯКЕ ЗАСВІТИЛО ЙОГО ПРОБЛЕМИ

Кінець літа, осінь і початок зими 1991 року були надзвичайно драматичними для народу України. Передусім — спроба державного перевороту в Москві 19–23 серпня так званим Державним Комітетом з надзвичайного стану, як відомо, досягла зворотних наслідків, що незмінно підстерігають політичних авантюристів. Наступні за цією акцією постанова Верховної Ради України: «Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою» та прийняття «Акту проголошення незалежності України», а також 1-грудневий референдум з питання незалежності і всенародні вибори Президента ввійшли в історію України золотими сторінками. Про ці славетні події в житті українського народу вже багато написано, а ще більше буде написано в майбутньому.

Відповідно до визначеної нами проблеми названі історичні звершення корисні тим, що вони надзвичайно активізували політичні сили, які в складних обставинах виявили не лише свої політичні здібності, але й «засвітили» свої помилки, частіше, що раніше не висловлювалося з таємних чи дипломатичних міркувань. Так, при команді «Тривога!» є можливість побачити в поведінці воїнів те, чого не видно за звичайних обставин.

У той горезвісний серпневий день, коли ДКНС проголосив про свої наміри, як відомо, першим серед офіційних (та й неофіційних) осіб зробив заяву Голова Верховної Ради Леонід Кравчук, який трохи заспокоїв громадян тим, що в Україні не проголошується надзвичайний стан. Це було під кінець робочого дня 19 серпня. На думку автора цих рядків, Леонід Кравчук, який на той час обіймав найвищу посаду в державі, проявив мужність, мудрість, далекоглядність, коли відхилив ультиматуми посланців московських заколотників про оголошення надзвичайного стану в Україні. А ще схильний висловити авторську переконаність у тому, що перші уроки з незворотніх незалежницьких процесів в Україні він, Леонід Макарович, отримав під час спілкування з рухівцями, у тому числі і на Установчому з'їзді НРУ. Серед періодичних видань тільки Одеська обласна газета «Знамя комунізму» (редактор Ю. М. Мазур) першого дня однозначно засудила ДКНС.

Про поведінку партій і громадських рухів можемо судити з інформації «Літературної України» за 22 серпня 1991 року. Тут наводяться «Звернення Народної Ради до народу України», датоване 20 серпня, «Відозва наради представників Народної Ради та демократичних організацій України», що відбулася 20 серпня, від НРУ підписав Іван Драч, є також «Заява Народного Руху України» за підписом голови НРУ Івана Драча, але дата чомусь відсутня. Відсутня дата в листі від президії Спільки письменників України і в «Заяві членів президії Верховної Ради Української РСР». Читач скаже, що відсутність дати — дрібниця, а для дослідника нема історії поза часом.

Як свідчить та сама газета, протягом 19–20 серпня 1991 року в приміщенні Спільки письменників відбулися чотири прес-конференції. «Але вже на першій з них народний депутат України В. Чорновіл зазначив найголовніше: в країні здійснено державний антиконституційний переворот, у якому з усього видно, задіяні НДБ, міліція та армія. Відповідні заяви з приводу цих подій, починаючи з Руху, прийняли усі демократичні партії та організації України. Львівська обласна Рада народних депутатів першою з державних структур оцінила події належно, прийнявши відповідні звернення. Натомість Президія Верховної Ради України, зазначалося, знадобилося аж півтори доби і три засідання, аби визнати те, що сталося», — повідо-

мляла «Літературна Україна» 22 серпня 1991 року і, здається, це була остання позитивна згадка про Чорновола в цій газеті.

Як відомо, 24 серпня 1991 року Верховна Рада проголосила Україну незалежною державою. 321 народний депутат — конституційна більшість — проголосував за «Акт проголошення незалежності України». Не спромоглися ультрарадикали з обох боків зірвати прийняття найважливішого документа про визначення долі країни. Ще 25 народних депутатів, які «не встигли» проголосувати, написали до Секретаріату письмові заяви і виправили своє попереднє хибне рішення. Кількість народних депутатів, що проголосували за незалежність України зростає до 346 осіб.

Автор цих рядків не має прямих доказів про те, чим керувались народні депутати, піднімаючи свої руки за документальне ствердження багатотисячної мрії **багатостраждального** українського народу, але переконаний, що у свідомості, душі та серці сидів Рух і штовхав їх руки за свободу Батьківщини.

А тепер, шановний читачу, прошу допомоги розібратися в поведінці керівників Руху під час кампанії по виборах Президента України. Відомо, що виконати свою програму без реальної власної влади жодна партія, чи рух не здатні. Відомо також і те, що II з'їзд НРУ поставив стратегічну мету — будівництво незалежної демократичної України, до того ж мирним шляхом. Цей шлях насамперед пролягає через вибори в органи влади. В останніх виборах до Верховної Ради (про це вище зазначалось) демократичні сили, передусім Рух, мали 24 % чи, за твердженнями Івана Драча, близько третини своїх депутатів. Ясно, що такою кількістю власну Програму не здійснити.

Історія і доля України надали Рухові ще один шанс прийти до влади, цього разу до виконавчої, тобто домогтися обрання свого кандидата на посаду Президента України. Відповідну силу Рух мав. Його головний опонент — Комуністична партія України — була формально заборонена і деморалізована після поразки ДКПС. Досвід організації виборів у Руху був. На його рахунок — ціла низка успішно проведених політичних акцій. Був досвід організації влади в масштабі трьох західних областей, де Рух складав більшість у Радах. Нарешті, започатковані демократичні процеси в Україні громадяни пов'язували передусім з Рухом.

Здавалося, не використати все напрацьоване Рухом і навіть іншими партіями в минулому, щоб прийти до влади, — гріх. Тут і вимагалось зовсім небагато, а саме — збалансування виборчої програми і ЄДНІСТЬ, про яку неначе заклинання повторював голова Руху Іван Драч (і не тільки він) серед керівників НРУ. Звернемось до документів, щоб переконатись у послідовності дій керівництва Руху.

На засіданні Центрального Проводу Руху, яке відбулося на початку серпня 1991 року, обговорювалось питання про висунення кандидата в НРУ на посаду Президента України. В роботі засідання не брали участі Вячеслав Чорновіл та Михайло Горинь. Вони знаходились у львівській лікарні. Богдан Тернопільський та голова Руху Іван Драч висловились проти кандидатури Чорновола. Останній мотивував свою позицію приблизно так: «Проти Чорновола я в принципі не заперечую, але вже пообіцяв Лук'яненкові, який мене про це просив».

Цікавою з точки зору трансформації політичних поглядів була думка Лариси Скорик. Вона виступила проти інституції президентства, тому не підтримувала жодної кандидатури. Окрім названих, усі члени Центрального Проводу проголосували за Вячеслава Чорновола.

Для повної уяви про передвиборчу драму в Русі слід познайомитися з рішенням засідання Координаційної Ради Асоціації демократичних рад України, яка об'єднувала понад сто рад різних рівнів. Засідання відбулося 18 серпня 1991 року в Дніпродзержинську. Було вирішено запропонувати до порядку денного наступних Всеукраїнських зборів АДРУ питання про кандидатів на посаду Президента України.

Хоча члени Координаційної Ради АДРУ зійшлися на кандидатурі Чорновола, але вирішили не нав'язувати свої думки зборам. Хай це вирішать самі збори шляхом рейтингового голосування. Варто назвати цих політиків: голова АДРУ С. Конев, голова Івано-Франківської облради М. Яковина, голова Трускавецької міськради В. Бурлаков, голова Шевченківської райради м. Львова, М. Бойчишин, голова Донецької міськради О. Махмудов, члени ради Асоціації від Харкова, Рівного, Черкас, Тернополя, а також В. Коваль, заступник голови Дніпродзержинської міськради.

Незважаючи на путч, Всеукраїнські збори АДПУ відбулися в Дніпродзержинську 24 серпня 1991 року. Результат рейтингового голосування такий: за кандидатуру Вячеслава Чорновола висловились вп'ятеро більше, ніж за Володимира Гриньова, який посідав друге місце за рейтингом. Інші п'ять кандидатів не знайшли суттєвої підтримки¹.

А тепер переглянемо «Протокол сесії Великої Ради Народного Руху України» від 1 вересня 1991 року, м. Київ. Цей документ був надісланий до Центрвиборчкому УРСР. В ньому сказано: всього членів Великої Ради Народного Руху України — 128, присутні на сесії — 91. Обговоривши питання про висунення кандидата у Президенти України, Велика Рада Народного Руху на підставі статті 10 Закону про вибори Президента України та статті 34 закону про вибори народних депутатів України ухвалила: висунути кандидатом у Президенти України Чорновола Вячеслава Максимовича, 1938 року народження, голову Львівської обласної Ради народних депутатів, освіта вища, безпартійного, мешкає за адресою: 290058, м. Львів, вул. Левітана, 16, пом. 53.

Результати голосування: за — 57, проти — 30. Голова Народного Руху України Іван Драч. Заступник голови Секретаріату Сергій Одарич¹.

На цій сесії Великої Ради Руху була схвалена пропозиція Вячеслава Чорновола: на завершальному етапі виборчої кампанії зняти свої кандидатури всім демократам на користь того, хто буде мати найвищий рейтинг серед представників демократичних сил.

Згідно з таким рішенням, керівники НРУ, бажаять вони того чи ні, зобов'язані виконувати рішення Великої Ради якнайкраще. Так, у всякому разі, прийнято в усіх партіях і організаціях демократичного спрямування. Здавалося, це розуміли керівники Руху. 12 вересня Координаційним радам крайових організацій Руху було відправлено листа такого змісту: «Вельмишановні керівники організацій Руху. Сьогодні найважливішим напрямком діяльності нашої організації є підготовка суспільної думки в ключових питаннях державного будівництва України. Особливу роль в цьому процесі відіграють вибори першого Президента незалежної України. Позиція Руху щодо цього питання має велике значення для підсумків кампанії.

Ми прихильно і толерантно ставимось до всіх претендентів, висунутих демократичними силами. Водночас, керуючись вищими державними інтересами України і інтересами єдності і впливовості нашої організації, ми закликаємо Вас в своїй діяльності керуватись Ухвалою Великої Ради Руху від 1 вересня цього року. Пропонуємо створити організаційні структури по збору підписів і веденню агітаційної роботи за претендента на посаду Президента від Народного Руху України — Вячеслава ЧОРНОВОЛА.

Успіх кандидата Руху — це успіх Руху.

З повагою до Вас

Голова Руху (підпис) Іван Драч

Заступник Голови Руху (підпис) Олександр Лавринович

Просимо наше звернення довести до всіх структур

Вашої організації»².

Начебто поведінка керівника Руху була послідовною, працювала на рухівську справу, відповідала Статуту НРУ, політичній етиці і моралі. Але те, що трапилось всього через два дні, не вміщується в жодні рамки здорових відносин між керівниками та крайовими організаціями Руху.

Читач, мабуть, так, як і свого часу дослідник, не повірить своїм очам. 26 вересня «Літературна Україна» повідомила: 14 вересня кандидатура Левка Лук'яненка майже одногосно (двоє утрималось) була висунута розширеною Радою республіканського Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта».

Раніше претендентом на посаду Президента України Левко Лук'яненко висунутий українською Республіканською партією та Спілкою українських студентів. Його кандидатуру підтримають Політична Рада НРУ, Київська організація Спілки письменників України, Українська молодіжна асоціація, відомі громадські та політичні діячі Микола Руденко, Іван Драч, Михайло Горинь, Павло Мовчан, Микола Поровський, Світлана Лі та інші.

Поруч з цим повідомленням велика стаття Миколи Руденко «Я — за Левка Лук'яненка».

Не будемо втручатись у дискусію, яка кандидатура краща для громадян України. Про це вони скажуть самі. Але поставити ряд запитань щодо поведінки керівників Руху — Івана

Драча, Михайла Гориня і Миколи Поровського — треба було б. Перше: чому вони не поважали рішення Великої Ради Руху про ухвалу висунути Вячеслава Чорновола кандидатом у Президенти України? Друге: як могло статися, що Політична Рада Руху не підтримала рішення Великої Ради Руху? Третє: чи можуть після цього члени Руху довіряти своїм керівникам і Політичній Раді, яка входить в структуру Руху? Четверте: чи не заклали керівники НРУ цим самим другу міну (після колективного членства і створення Політичної Ради) під єдність Руху? П'яте: чи не була їхня поведінка зрадою всієї справи Руху? Дослідник не може сказати нічого на виправдання названих керівних осіб Руху. Коментарі зайві.

Хіба ще, слід нагадати читачеві, що Микола Поровський, перераховуючи важливі політичні акції Руху в 1991 році, не випадково не згадав позитивним явищем участь Руху, точніше, своє особисто в виборчій кампанії Президента України. Не вистачило духу.

Метаморфоза поведінки Івана Драча буде не зрозумілою автору цих рядків ще тоді, перед виборами Президента. Очевидно, голова Руху важко переживав свою «подвійну гру» і відчував провину перед Рухом та історією України. Трапилось це 16 листопада 1991 року ввечері в колишньому готелі Одеського обкому партії в номері Івана Драча. Закінчився перший день Першого міжнародного всеукраїнського конгресу і згідно з домовленістю ми з генералом Віктором Сологубом, моїм земляком, гостювали у голови НРУ. Мова йшла про залучення Сологуба, тоді начальника відділу Головного Розвідувального Управління Генерального Штабу Радянської Армії, до створення концепції Армії України. Була випита не одна чашка кави. Торкались різних питань. І, звичайно, виборів Президента. Мене тоді вразила наполегливість, з якою добивався відповіді Іван Федорович на своє запитання до мене: «Ви сумніваєтесь, що Чорновіл переможе?» Моя відповідь була такою: — Переможе, але не на цих виборах.

— А на яких? — знову запитав Драч.

— На яких переможе, не знаю. Впевнений, що не 1 грудня.

— Чому?

— Передусім тому, що у свідомості громадян поки що зберігається старий стереотип керівника. Вони ще вірять в доброго

комуніста, як колись в доброго царя. А колишньому зекові доведеться ще багато працювати на довіру до себе...

Дивно було те, що мої аргументи заспокоїли Івана Федоровича, але в свою чергу змусили мене замислитись над питанням: кому все-таки Драч бажає перемоги на виборах? Чорноволові? Ні. Лук'яненку? Теж ні, бо ні разу навіть не згадав про нього. Залишався третій — Кравчук. Найімовірніше — Кравчук. Якщо так, тоді відкривалась головна причина ігнорування Драчем інтересів Чорновола. Це праця на Кравчука.

Поява такої версії допомогла мені тоді розвіяти власні сумніви. По-перше, не міг Іван Федорович, особа глибокого розуміння людських душ і тонкий політик, не бачити, що у Левка Лук'яненка набагато менше шансів перемогти на виборах у Президенти, ніж у Чорновола. Його, Лук'яненка, непідстрижені вуса важко сприймалися не тільки на Півдні і Сході України... По-друге, щоб зрадити рішенням Великої Ради Руху, відвернувшись від кандидатури Чорновола, треба було мати Драчу в своїх розрахунках щось значно сильніше та вагомніше, ніж нелюбов до Чорновола або симпатії (чи були вони?) до Лук'яненка. Іван Федорович розумів: на карту він поставив занадто багато — свій авторитет, авторитет і майбутнє Руху. Вони не йшли у жодне порівняння з долею двох колишніх зеків. І тільки перемога Леоніда Макаровича Кравчука була варта для Драча його складної поведінки під час передвиборчої кампанії в Президенти України.

На цю мою версію працювали й інші докази. Стосунки між Кравчуком і Драчем були змістовнішими, між останнім і двома іншими вище зазначеними претендентами. У Кравчука незрівнянно вищий рейтинг серед населення — він ближче за всіх до крісла Президента. Історія їхніх взаємин переконливо свідчила про можливість різних домовленостей. Тобто перемога Леоніда Макаровича повинна була бути бажанішою для Драча, ніж перемога інших претендентів.

Якщо ця версія має право на існування, тоді легше зрозуміти ціну Драчевого подарунку Кравчукові: перевівши Рух на підтримку безнадійного претендента Лук'яненка, Драч значно послабив шанс Чорновола як єдиного реального конкурента Кравчука.

Не слід виключати попередніх домовленостей Драча та Кравчука. Більше того, схоже, що автором сценарію був сам

Кравчук, тобто людина політичних інтриг високого хисту. Наступні стосунки останніх трьох осіб неодмінно спрацюють або на користь, або на шкоду висловленої версії.

Під час передвиборчого марафону виявились не тільки морально-політичні якості Івана Драча. Сам Левко Лук'яненко, чий рейтинг напередодні виборів був вп'ятеро нижчий, ніж у Чорновола, відмовився знімати свою кандидатуру, то посилаючись на власну незгоду з деякими програмними положеннями Чорновола, то на волю його партії.

Читачеві, мабуть, цікаво знати, як поводити себе інші фундатори Руху. Дмитро Павличко запропонував Чорноволові зняти свою кандидатуру на користь Лук'яненка, «котрий відбере значно менше голосів у Леоніда Кравчука». Олена Бондаренко згадує: «Мені розповідали, що дехто з наших прихильників плакав від гіркоти, коли за кілька днів до президентських виборів по телебаченню Михайло Горинь агітував на всю Україну не проти кандидата номенклатури, а проти рухівського кандидата»³.

Нічого не скажеш: кравчуківські «чари» виявились сильнішими за рухівські ідеї, за солідарність та рішення керівних органів.

Сам В. Чорновіл так пов'язував виборчу кампанію з діяльністю керівництва Руху: «Розкол Руху з ДемПУ та УРП назрівав. Виявився він і під час президентських виборів. ДемПУ та УРП не тільки виставили своїх кандидатів на посаду Президента, але й розгорнули боротьбу проти кандидата Руху. Частина членів Центрального Проводу Руху активно використовувала пресу, радіо, телебачення для боротьби проти рухівського кандидата, посилаючись на те, що рішення Великої Ради Руху для них має рекомендаційне значення, а рішення партій, членами яких вони є, — обов'язкове для виконання»⁴.

Вибори допомогли перевірити прибічників єдності лав Руху, так би мовити, в «польових» умовах, коли дії людини говорять гучніше за її слова.

Нам залишається назвати підсумки виборів: Гриньов В. Б. — 4,17; Кравчук Л. М. — 61,59; Лук'яненко Л. Г. — 4,49; Табурянський Л. І. — 0,57; Чорновіл В. М. — 23,27; Юхновський І. Р. — 1,74.

Кожний громадянин, а також кожен рухівець мусили замислитись над підсумками голосування, звірити свої бажання та передбачення з громадською думкою.

Паралельно з кампанією виборів Президента України йшла підготовка до Всеукраїнського референдуму з питанням: «Чи підтримуєте ви Акт проголошення незалежності України?» Багато було зроблено для формування політичного світогляду вільного майбутнього Батьківщини. Тут і мітинги, маніфестації, звернення, заяви крайових та районних осередків Руху, статті в газетах і виступи по радіо, телебаченню, зустрічі з трудящими, студентами, військовими.

Проблематичними залишаються претензії окремих керівників «володіння» результатами референдуму. Як відомо, за підтримку Акту висловились 90,32 відсотка з 84,18 відсотка від загалу включених до списків громадян⁵. Микола Пороський, наприклад, стверджує: «Головне програмне завдання Руху було виконано! Україна стала Незалежною Державою»⁶. Але під таким висновком могли б підписатися керівники численних політичних партій, рухів, а ще Верховна Рада, новий Президент та інші. Очевидно, тут може йти тільки абстрактна мова про частину голосів, що належать Рухові, бо на незалежність України «працювали» численні чинники, серед них, навіть, агресивність Москви по відношенню до Прибалтійських республік та Грузії.

Ще навесні 1991 року в результаті місцевого використання горбачовського референдуму з місцевими формулюваннями стало відомо, що плебісцит у лютому-березні дав такі наслідки; у Львові за незалежність України висловились 89,6; Тернополі — 86,3; Івано-Франківську — 89,5 відсотків громадян. Вячеслав Чорновіл ще в травні передбачав, що у Києві не менше 70 відсотків «громадян теж проголосують за незалежність України»⁷.

Пропоную Рухові покласти на власний рахунок 24 відсотки голосів Всеукраїнського референдуму з питань незалежності України. Підставою для цього можуть слугувати, по-перше, 24 відсотки народних депутатів-демократів у Верховній Раді, а по-друге — 23,27 відсотка голосів, відданих за Вячеслава Чорновола. Інших переконливих підстав, які б свідчили про більше число прихильників Руху на Україні на той час, не бачу.

Та говорячи про велику і різноманітну роботу рухівських організацій по забезпеченню успішного проведення референдуму, слід пам'ятати про значний внесок у цю важливу справу української діаспори. Самовіддано допомагали Рухові його прихильники в США на чолі з Богданом Бурачинським, у Канаді під керівництвом Ераста Гуцуляка. Як свідчить голова штабу демократичного коаліційного Громадського комітету «Референдум — 1 грудня», Голова Секретаріату НРУ Віктор Бурлаков, люди в Україні та поза її межами для організації референдуму зібрали понад 10 млн. крб⁸. Гроші на той час великі.

Таким чином, вибори як дзеркало внутрішнього рухівського стану показали не тільки нездорові стосунки між впливовими особами, відсутність почуття відповідальності керівних осіб за долю Руху, але й нездатність самого НРУ вести серйозну боротьбу за вищі ешелони влади.

Тим не менш, маємо підстави стверджувати: сам факт виникнення Народного Руху України як опозиційної масової організації, його Програма, підготовка до Установчого з'їзду, боротьба за створення обласних структур, рішення з'їзду та дія Народної Ради у Верховній Раді України утворили стійку незалежницьку атмосферу, патріотичне зрушення у свідомості і почуттях громадян, у тому числі у більшості української еліти, що врешті-решт інтегрувалось в проголошення незалежності України.

Однак, якщо у письменницьких лідерів Руху вистачило таланту, натхнення і організаторських здібностей породити незалежницьку мораль у суспільстві і дійти до незалежності України, то вони не витримали важке випробування своїм успіхом і віддали свою перемогу особам, яким бракувало любові до України.

¹ Архів Центрального Проводу НРУ. Ухвали. — Арк. 1.

² Архів Одеської крайової організації НРУ, оп. 1, д. № 1, — Арк. 38.

³ Час-Тіме, № 28, 14 квітня 1995 р.

⁴ Чорновіл В. М. Народний Рух України (коротка соціально-політична та історична довідка). Народний Рух України місце в історії та політиці. — С. 11.

⁵ Літературна Україна, 12 грудня 1991 р.

⁶ Там само, 4 березня 1993 р.

⁷ Чиста криниця. Фундатор Львівська обласна Рада народних депутатів, 11–18 травня 1991 р.

⁸ Народна газета, № 14, квітень 1992 р.

ЗАПОБІГАННЯ ЗАГИБЕЛІ

У грудні 1991 року Рух опинився біля розбитого корита. Програмну мету — незалежна Україна — досягнуто завдяки багатьом чинникам, не лише діяльності НРУ, але навіть грубим діям ДКНС та особливо — рішенням Президентів України, Росії і Білорусії про денонсацію 8 грудня 1991 року Союзного договору. Вибори Президента програні. Авторитет керівників через їхню опортуністичну, а, точніше, зрадницьку політику щодо свого кандидата в Президенти різко знизився. Довіра до них з боку передових членів організації підірвана. Так далі бути не може. Що робити?

Це питання виникло майже автоматично вже одразу після оголошення підсумків референдуму та виборів. За Статутом і за однозначністю ситуації логіка підказувала збирати III з'їзд Руху. Прогнозувати його рішення важко, але передбачити гостру боротьбу були всі підстави. Щоб збити напругу пристрастей, зорієнтуватися, знайти резерви для відбиття неминучих атак з боку низів, керівництву НРУ доцільно було під різними приводами зволікати з проведенням з'їзду.

На протилежному полюсі швидко формувалася внутрішньорухівська опозиція. Виникла перша серйозна сила, здатна порушити традиційні взаємини в середовищі керівництва. Ця сила складалася насамперед із керівників крайових, міських та районних структур, які на собі відчули роз'їдаючий організацію чинник колективного членства в Русі та наслідки опортуністичної політики верхів на виборах.

Актив Руху, який першим в Україні кинув виклик тоталітарній системі, вступив на шлях безкомпромісної боротьби з імперією, щодня, щоночі ризикуючи бути знищеним у битві за незалежність України, досяг цієї незалежності, але нічого не змінив на місцях. Особи, проти кого провідники Руху боролись, як і раніше, посідали ті самі керівні посади. А головний опонент Руху Леонід Кравчук став Президентом України. Це

свідчить, що від формальної до фактичної незалежності України було занадто далеко.

Справа не тільки в керівному активі. За ним, як правило, йшли осередки на місцях. То була загрозлива сила. Виразником їхніх поглядів став Вячеслав Чорновіл. Він зблизився, зрісся з активом під час виборчої кампанії. Відбувся взаємовплив політичних поглядів. Кандидат в Президенти змушений був під час спілкування з рухівцями в областях внести корективи в свою програму, змінити погляди на організаційну структуру Руху. Крайові та районні керівники переконалися, що Чорновіл — єдиний реальний претендент в Русі на високу посаду в Україні. З ним і тільки з ним можна посунути партноменклатуру з керівних місць. З поетами цього не зробиш, і Чорновіл, і рухівський актив відчували, що разом вони сильніші, ніж були раніше, хоч і програли на виборах. Але вибори показали також інше: Чорновіл став другою людиною на політичному обрії. Його подих своєю потилицею відчував Кравчук, який був на старті виборчої кампанії у незрівнянно вищій ваговій категорії, ніж Чорновіл. Сумніву не було: Чорновіл зробив гігантський стрибок від учорашнього зека до відомого політичного діяча.

Власну політичну силу відчув і сам Чорновіл і достатньо велику, щоб реформувати сам Рух. Уже на першому засіданні Верховної Ради, яке відбулося 6 грудня, Чорновіл виступив з промовою. Передусім, він віддав належне провідникам Руху на місцях, які забезпечили йому підтримку майже восьми мільйонів громадян України: «Дякую за активне проведення виборчої кампанії низовим ланкам Руху, що змогли подолати обструкцію керівництва цієї наймасовішої сьогодні громадсько-політичної організації»¹. Чорновіл висловив подяку за допомогу на виборах групі колег-депутатів Верховної Ради, Галицькій асамблеї, Асоціації демократичних Рад і тим Радам, які хоч ще і не увійшли до Асоціації, але демократизуються на очах, Селянській демократичній партії, Соціал-демократичній партії, Українській студентській спілці, Союзові українок, Незалежній профспілці гірників та всім, хто його підтримав на виборах.

Вячеслав Чорновіл, погоджуючись з думками про необхідність консолідації навколо Президента, все ж сказав: «Консолідація — річ прекрасна, і ні один дійсно конструктивний держа-

вотворчий акт Президента не залишиться без нашої підтримки. Але ми не повинні забувати й про те, які політичні сили привели нового Президента до влади, подумати, чи зацікавлені вони у динамічному реформуванні суспільства і чи зможе Президент від цих сил, які його породили, відмежуватися. Признатися, я не спішу консолідуватися із депутатами, що належать до «нової» соціалістичної партії Олександра Мороза, програмні документи якої зорієнтовані на консервацію затхлих ідей ленінського соціалізму і на втягування України в новий Союз»².

Підкреслюючи необхідність наявності опозиції у Верховній Раді, Вячеслав Чорновіл зазначив: «А поза стінами Верховної Ради базою такої опозиції міг би стати департизований оновлений Рух»³.

Погляди Вячеслава Чорновола на майбутнє Руху систематизувалися напередодні III з'їзду НРУ та склалися з таких блоків:

- присутність лідерів різних партій в Русі послаблює його шляхом перетягування партійних інтересів;
- Рух попередньої редакції на сьогодні вичерпав себе;
- повинна бути розширена рухівська ідейна та програмна база;
- без опори на Рух нова політична опозиція неможлива;
- реорганізувати без потреби ускладнену структуру центральних керівних органів;
- рішуча департизація Руху;
- потрібна реорганізація всього демократичного блоку України з урахуванням нового місця та нової ролі Руху;
- перенесення з'їзду на лютий-березень не виправдано як з огляду на невідкладність цих завдань, так і на актуальність термінового формування політичної опозиції;
- Рух має стати партією реформ політичних і комплексних соціально-економічних реформ як єдиного засобу побудови демократичного суспільства;
- розвивати самоуправління районних організацій;
- зосередитись на створенні наукових та пропагандистських центрів і з широким залученням інтелігенції;
- випрацювання нових принципів взаємин Руху з новими політичними партіями, враховуючи важливість власних потреб;

– тільки опозиція може стати гарантом як від неорадянської анархії, так і від зародження авторитаризму чи реанімації тоталітаризму⁴.

Читачеві, мабуть, подумалось, що ж це таке: Чорновіл навіть не входить до головних керівників Руху, але береться за докорінне реформування НРУ? Відповідь може бути короткою: бачення назрілих проблем реорганізації Руху та віра в те, що більшість делегатів з'їзду його зрозуміють правильно. Більше того, він був переконаний в перемозі на з'їзді своєї позиції і своєї особистості. В розмові з кореспондентом «Східного часопису» В. Чорновіл сказав: «Якщо треба, то я готовий залишити посаду облради (мене є кому замінити), щоб очолити Рух... Рух повинен стати масовою громадсько-політичною організацією партійного типу, яка опиратиметься на самоврядовані крайові організації...»⁵.

А з чим же прийшли до з'їзду ті керівники, що проігнорували рішення Великої Ради Руху про висування Вячеслава Чорновола кандидатом в Президенти?

Михайло Горинь, голова Політради Руху:

– залишити РУХ у такому вигляді, як він є, зміцнивши його організацію;

– вважаю за потрібне, щоб Рух консолідував усі демократичні партії;

– організувати колективне членство у Русі, щоб різні політичні партії виробляли загальноприйнятні для співпраці принципи;

– підтримувати Президента у зовнішній політиці та вимагати створення уряду народної довіри, критикувати непродуману лібералізацію цін тощо;

– постійно допомагати Президентові, щоб він виконав обіцянки, які дав напередодні виборів⁶.

Іван Драч хотів здаватись особою з серединною позицією між поглядами Чорновола та Гориня, але це йому не вдалося: тягар виборчої позиції схилив його на бік Гориня:

– Рух потрапив у перехідний період, коли з нього, як з основної опозиційної структури, творяться партії, звідси головним чином беруться кадрові сили для УРП, ДемПУ, ПДВУ, для інших структур, аж до Міжпартійної асамблеї включно, Рухові дуже важко зберігатись як загальноопозиційній структурі та бути споживчою речовиною для новостворюваних партій;

- Рух не мусить ставати партією;
- хто підтримує державність, він мусить підтримувати Президента, який би він не був;
- задля того, щоб звести протистояння одного дисидента, який сидів 12 років у в'язниці, та другого, який сидів 15 років у в'язниці, залишаюся головою Руху.

Вказані позиції двох визначених формальних керівників І. Драча і М. Гориня та одного неформального, тобто В. Черновола, були оприлюднені напередодні III з'їзду. Поруч із ними у «Народній газеті» розташовано думки голови Дробівської районної організації Черкаської області М. Харченко, заступника голови районної організації Руху с. Борова Харківської області М. Замерчука, голови Смілянської організації НРУ І. Скубка, голови Львівського крайового Руху Ю. Ключковського, голови Івано-Франківської крайової організації НРУ І. Шовкового, заступника голови Тернопільського крайового Руху І. Войчука, інформацію заступника голови Київської крайової організації НРУ про рішення третьої конференції Мінського районного об'єднання м. Києва та інші матеріали, в яких переважалися думки, близькі до поглядів Вячеслава Черновола.

Рішення про необхідність реформування організаційних відносин у Русі прийняли на своїх передз'їздивських конференціях Львівська, Тернопільська, Луганська, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська крайові організації. Їхні вимоги зводились до таких блоків: департизувати структури НРУ; члени Руху, які є членами партій, не можуть бути обраними на виборні посади в Русі, або мусять припинити членство в партії, якщо бажають займати виборні посади; рішення зборів Руху обов'язкові для обраних цими зборами керівних органів та інші⁷.

Для кращого уявлення ускладнень передз'їздивської ситуації читачеві варто знати про подію, яка відбулась за п'ять днів до відкриття з'їзду. Мова йде про крайову конференцію Тернопільського Руху. Вона відбулась 21 лютого 1992 року. На конференцію прибули з Києва пани: В. Бурлаков, М. Горинь, І. Драч та Б. Тернопільський.

Головна мета високих гостей була: переконати учасників конференції в необхідності обрати співголовами НРУ Івана Драча й Михайла Гориня. Делегати по суті висловились за перетворення Руху в партію.

Але головна Рухівська подія в Тернополі була 22 лютого після від'їзду київських діячів. Відбулася нарада 12 голів крайових Рухів. Вони обговорили проект змін до Статуту НРУ, розроблених Юрієм Ключковським, які передбачали департизацію Руху. Було вирішено, що на посаду голови реформованого НРУ найбільше підходить Вячеслав Чорновіл. А якщо так, то слід звернутись до нього з пропозицією дати згоду балотуватись на цю посаду. Дізнавшись про це рішення наради, 5 голів крайових Рухів приєднались до нього, про що повідомили телеграмами. Ці події засвідчили антагоністичні протиріччя між крайовими керівниками та керівництвом Руху.

Гострі суперечності в Русі обумовили та передвіщали драматичну ситуацію на самому з'їзді. Але багато буде залежати від вміння використати політичні, організаційно-регламентаційні, психологічні та, Бог знає, ще які чинники у вихрі пристрастей політичної боротьби.

III з'їзд Руху відбувся 28 лютого — 1 березня 1992 року в Палаці культури Київського політехнічного інституту, де у вересні 1989 року працював Установчий з'їзд НРУ.

Згідно з квотами, встановленими Великою Радою Руху для крайових організацій, було делеговано 900 осіб. Оргкомітетом була визначена мінімальна квота представництва від крайових організацій в 20 чоловік.

Згідно з представництвом делегації розподілялись на три групи: організації західного регіону, чисельність делегацій яких в 3,5–4 рази перевищувала мінімальну квоту. Це: Львівська — 70 делегатів; Івано-Франківська — 65; Тернопільська — 61. Другу групу складали організації з чисельністю, яка приблизно в двічі переважала квоту: Рівенська — 43, Волинська — 32, Чернівецька — 37. Сюди відносились делегація Києва — 47, Харкова — 45 (міст і областей). Третя група була найчисельнішою. Її складали крайові організації чисельністю делегацій десь 20 чоловік, плюс/ мінус 2 чоловіка, враховуючи членів Великої Ради.

На з'їзд прибули й зареєструвались 864 делегати, які представляли членів 27 крайових організацій НРУ. Було опрацьовано 726 анкет. Встановлено: прибуло делегатів: з міст України близько 600 осіб, або 74 відсотки, з сільської місцевості 208 осіб. За родом діяльності: робітників — 14 відсотків; працівни-

ків сільського господарства — 40; інженерно-технічних працівників — 22 відсотки; господарських керівників 4,5; працівників науки, культури, освіти, охорони здоров'я — 34 відсотки; військовослужбовців — 1,3; працівників апарату політичних та громадських організацій — 8 відсотків; працівників місцевих Рад, виконкомів — 5,4; пенсіонерів — 6; учнів, студентів — близько одного відсотка; депутатів Верховної Ради — 25 осіб; обласних рад — 49; міських — 77; районних і сільських — 150.

За національністю: українців — близько 700, решта — росіяни, євреї, угорці, поляки, молдовани, словаки та інші. За освітою: неповна середня, середня, середня спеціальна — 206 осіб; неповна вища і вища — 466; кандидатів і докторів наук — 61. За партійністю: безпартійних — понад 500; членів УРП — 91, Демократичної партії — 108; ПДВУ — 9; решта — представники партії «зелених», Християнсько-демократичної партії, Селянсько-демократичної партії, УНДП, УНП, НПУ, Братства вояків ОУН — УПА, ОУН — ДСУ. За віком: від 18 до 20 років 6,5 відсотків; 30–39 років — 31 відсоток; 40–49–31,5; 50–59–22; 60 і вище — решта відсотків. Середній вік делегатів — 35–45 років⁸.

Про значний інтерес до з'їзду світової та Української громадськості засвідчила присутність на з'їзді понад 150 гостей від різних політичних партій, громадських об'єднань та державних органів України, країн СНД, Австрії, Великобританії, Болгарії, Канади, Польщі, Німеччини, Куби, Румунії, Туреччини, Франції, Чехо-Словачії та інших країн світу.

Як і на Першому з'їзді, був присутній Л. М. Кравчук, але вже в ранзі Президента України. Очевидно, багато задавалися питанням: що спонукало Президента до відвідування Руху, який на виборах Президента вів компанію проти Л. М. Кравчука? На це питання міг дати відповідь тільки сам Президент у своєму виступі.

А з якою метою його запросив Іван Драч, який формально теж не повинен був бажати успіхів Л. М. Кравчуку на виборах? Про це була можливість дізнатися, не чекаючи виступу голови Руху, а ознайомившись з його передз'їздівським інтерв'ю «Народній газеті», в якому доводилася доцільність співпраці Руху з Президентом. Не слід виключати, що ця співпраця була придумана Іваном Драчем, щоб заманити Президента на з'їзд як

чинник особистого авторитету Голови Руху та тиску на периферійних делегатів, щоб завадити їм з'єднатись з В. Чорноволом.

У зв'язку з тим, що погляди Івана Драча на майбутнє Руху були відомі всім зацікавленим до з'їзду, інтерес дослідника до доповіді голови НРУ викликає питання, яким чином він зібрався переконувати в правильності своєї позиції аудиторію? Добру частину доповіді Голова НРУ присвятив загрозі неоколоніалізму з боку північного сусіда. Він підкреслив, що Рух ніколи не претендував на завоювання влади, бо його головна мета була «неподільна незалежність». «Але ми не відкидали і не заперечували участь Руху у визначенні стратегії і тактики розбудови держави України, у практичному здійсненні широкого кола державотворчих завдань», — наголосив доповідач та продовжував, що для рішення цих завдань рухівцям потрібно освоїти суміжні професії, бо виборювати та будувати — оце все ж таки неодинакові професії. І тільки після цього — «Рух відповідально та рішуче може претендувати на владу».

Іншими словами, завоювали незалежність України рухівці, а влада залишиться в руках професіоналів, тобто партократів. Більше того, Іван Драч, наголосив, що Рух, не маючи влади, приречений на те, «аби готувати себе не тільки до морально-політичної, а й цілковитої відповідальності у повному державному і владному обсязі за долю України»⁹. І це доповідач назвав якісно новою метою, що передбачає і якісно нові форми роботи — парламентської і позапарламентської, науково-аналітичної, культурної, військової, а особливо кадрової.

Щось подібне говорив В. І. Ленін, визначаючи завдання диктатури пролетаріату, але в нього було інше становище: і Ленін і більшовики в 20 році, коли писалась «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», були при владі. А рухівцям пропонувалось будувати державність України, «запрягатись у спільного плуга, щоб люди скрізь бачили: рухівці це ті, хто допомагає нам поліпшити щоденне життя, наш побут, економічний стан, і в цьому суть їхньої роботи».

Знову, як у Леніна на III з'їзді комсомолу «Завдання спілок молоді». І головний висновок доповіді: «Ще належить на практиці з'ясувати ефективність, шукати найкращі форми і методи цієї співпраці, але упустити цей шанс, не використати його до кінця чесно і відповідально, ми не маємо права»¹⁰. Звідси допо-

відач окреслював і шляхи подолання кризи у Русі: об'єднання в ім'я державотворення без суттєвих організаційних його змін.

По закінченню доповіді Іван Федорович не зірвав тих овацій, що лунали на I і II з'їздах. Він явно не врахував новий рівень аудиторії: перед ним сиділи вже не рухівці-романтики, а політично досвідчені молоді і немолоді люди, які першими підняли синьо-жовтий прапор боротьби за незалежність України, і, здавалося, перемогли, але плоди перемоги залишилися у ворогів незалежної України, з якими Іван Драч переконливо пропонує співпрацювати замість того, щоб вести змістовну розмову за наступний етап цієї боротьби до повного визволення України з-під партноменклатурної влади.

Ні, не те делегатам хотілося почути від голови Руху...

Його, Івана Драча, міг виручити Леонід Макарович, якби запропонував рухівцям використати шанс, що дає проголошення незалежності України, для боротьби за її повне визволення від колоніальної влади. Але цього не сталося. Президент мав інші наміри. Та, здається, делегати нічого втішного для себе і не очікували від нього. Про це свідчить ряд неповажливих жестів з їхнього боку по відношенню до Президента: після того, як було оголошено, що слово надається Леоніду Макаровичу, і він попрямував до трибуни, на трибуні раптом з'являється якась людина з якоюсь промовою, а потім з порушеного питання зав'язалась дискусія. Талановитий спілкувач з будь-якою аудиторією Кравчук вмить скористається з цієї ситуації, розпочинаючи свій виступ такими словами: «Я хочу принести вибачення, що саме ця довга дорога до трибуни викликала певну неточність у нашій роботі, але, мабуть, дорога до незалежності України в кожного з нас по-своєму була ще складнішою, ще важчою і труднішою»¹¹.

Вдалим був початок виступу. Президент підкреслив, що Рух зробив більше для незалежності України, ніж будь-хто. А потім наголосив, що він, Президент, абсолютно погоджується з доповіддю Голови Руху «який аргументовано сьогодні всім дові, що саме ця робота є сьогодні першочерговою».

Основною методологічною помилкою Л. М. Кравчука цього разу було штучне об'єднання завдань Президента і Руха. Він використовує слова «наша робота», «ми можемо зробити», «об'єднання в одне могутнє русло людей», «ми мусимо

робити», «ми втратимо», «ми не маємо допустити» в той час, коли делегати з'їзду не відчували своєї особистої єдності з Президентом, проти якого вони агітували на виборах і якого запровадили до влади численні вороги Руху в своїх інтересах. Як Президента Л. М. Кравчука можна зрозуміти в його намірах консолідувати суспільство в справі розбудови незалежності України, але як політичного діяча — важко, бо неможливо консолідувати комуністів, що нищили Україну та продовжували перебувати при владі, й рухівців, які перші виступили за справжню незалежність України. Тому Президент не розвіяв недовіри до себе серед значної частини делегатів, а навпаки, з самого початку своєї доповіді поглибив цю недовіру. Й зовсім необачно повів себе Президент, коли «доповнив» думку голови Руху про те, що слід об'єднати зусилля людей, «відданих» Україні, (читай: чорноробів-рухівців) та професіоналів (читай: владну аристократичну партноменклатуру), — заклятого ворога рухівців.

Важке завдання поєднати їжака та вужа узяв на себе Президент і не виконав його. Натяки Леоніда Макаровича на те, що без сумлінної роботи осередків Руху на місцях неможливо буде подолати сили, які мають інші політичні орієнтири, ніж незалежна Україна, не створювали враження відвертості Президента, бо рухівці були переконані, що господарською роботою ці сили не переможеш, потрібні інші методи.

Після розповіді про свої погляди на вирішення кримської проблеми та будівництво Збройних Сил, Президент фактично підтримав ідею Івана Драча про недоцільність реорганізації Руху та збереження його відкритості і закінчив свій виступ такою думкою: «Я вірю, що ідея української державності буде тим консолідуючим фактором, який об'єднає зусилля і Президента і Народного Руху України...»¹²

Хоч делегати не згодні були з Президентом з питань майбутнього Руху, але частими оплесками на протязі виступу та оплесками зі вставанням в кінці виступу продемонстрували повагу першому Президенту незалежної України.

Коротке резюме: якщо Л. М. Кравчук і на цей раз намагався підпорядкувати собі Рух, то марно. Може статися так: Кравчук пожалкує, що відвідав з'їзд. Але Рух виграв не стільки від змісту виступу, скільки від того, що Президент продемонстру-

вав своїм візитом честь НРУ. Виступ Президента дав зрозуміти, що «...до влади буде допущено лише слухняних осіб з кола «демократів», що будуть у фарватері Президента. Усвідомлюючи це, І. Драч та його однодумці роблять усе, щоб Рух не став опозицією, а вони відтак не позбулися м'яких державних крісел, отриманих з рук Л. Кравчука»¹³.

Доповідь Михайла Гориня «Роль і місце Руху в політичній структурі України» була в основному спрямована на розкриття тез доповіді Івана Драча, так би мовити, на конкретних прикладах співпраці Руху і партій і особливо наголошувалося на необхідність підтримки політики Президента. Значна частина доповіді була присвячена звітові про роботу Політичної Ради Руху. Але дивно, що в доповіді Івана Драча і Михайла Гориня не згадувалось про їх діяльність, в тому числі про роботу Політичної Ради з такої «дрібниці», як вибори Президента України. Значить, невігдно, невіграшно. А, може, соромно?

Та бажання Івана Драча з'єднати Рух з Президентом, зволікання з організацією III з'їзду НРУ з можливою метою стерти в пам'яті рухівців незручності виборчої кампанії працювало на користь версії дослідника про ймовірну змову Драча і Кравчука щодо послаблення позицій Чорновола під час виборів Президента.

Вячеслав Чорновіл вдало використав своє не перше місце виступаючого і побудував свою промову на гострій критиці позицій Івана Драча і Леоніда Кравчука, хитромудрості яких він протиставив ясне бачення реальної перспективи Руху.

Спочатку Чорновіл назвав три блоки проблем, на які з'їзд мусить дати відповідь:

- 1) точний аналіз соціально-політичної ситуації в Україні і ключових тенденцій їх розвитку;
- 2) визначення місця і ролі Руху, його взаємин з існуючою системою влади та з іншими організаціями політичного характеру;
- 3) питання тактики Руху, його структурна і кадрова реорганізація.

Він підкреслив, що партноменклатура, яка залишається при владі, не зацікавлена ні в незалежності Української держави, ні в реальній демократизації суспільства. Відповідаючи Івану Драчу, що Україні не потрібний будь-який устрій, аби утвер-

джував державу, Чорновіл додав: 3/4 території України слід було б змалювати червоним чи густо рожевим коліром, яка ще й сьогодні залишається під контролем суверенного українського комунізму.

«Я хочу запитати тих людей, які занадто пропагують ідею «Рух не опозиція. Рух — опора Президента», чи розуміють вони, що саме ототожнення Руху із такою практикою державного будівництва означатиме виродження Руху і неминучий його занепад? Низові організації, активісти Руху, які мають на місцях справу з тим же самодурством номенклатури, ніяк не можуть зрозуміти, що це має значити — Рух на службі у вищій виконавчій владі. Така практика скомпрометує Рух, позбавить його політичного авторитету і підтримки широких мас населення. І не треба боятися слова опозиція — ми й так залишилися в опозиції — адже Рух ніякої реальної участі у формуванні державної політики не брав і не бере. І ніхто йому таку роль передавати, звичайно, не збирається», — це була відповідь Чорновола передусім Івану Драчу¹⁴.

Не менш переконливою була критика позиції Президента. Вячеслав Максимович зазначив: «Леонід Кравчук неодноразово робив закиди у мій бік: якщо йти у опозицію, то треба відповідно міняти і головну мету, а у нас вона, мовляв, одна. Але я вважаю, що мета у нас і тепер різна. Президент буде напівсуверенну номенклатурну державу в «братній сім'ї» народів СНД, метою Руху є і повинна залишатися побудова самостійної демократичної Української держави»¹⁵.

Далі народжуваний лідер Руху вказав, що НРУ безумовно забов'язаний брати активну участь у розбудові державності. Але справа не у міністерських чи коломіністерських кріслах, а у масовій політичній роботі за для розмивання і повалення номенклатурної системи. Поки що, зазначив Чорновіл, державне будівництво по-київському дуже нагадує горбачовську перебудову — на горі щось шумить, внизу — тиша і спокій. «Щодо Президента то ми підтримуємо ті його кроки, які служать розбудові державності, і опонуємо тим, які ту розбудову гальмують»¹⁶.

Далі виступаючий підкреслив, що боротьба за зміну балансу політичних сил в суспільстві, деноменклатуризацію українського суспільства через проведення комплексних радикальних

політичних та економічних реформ є головними завданнями Руху на даному етапі.

Щодо існування політичних партій під дахом Руху, які значно послабили його, то Вячеслав Чорновіл запропонував формулу «Рух і союзники».

З чорноволовської теорії нового етапу Руху логічно вставали конкретні практичні завдання НРУ:

1) рішуче посилити низові організації, наростити, навіть фінансово, їхні організаційно-пропагандистські можливості;

2) негайно виробити чітку програму дій Руху і взаємодії його з політичними партіями та громадськими організаціями;

3) перенацілити всі засоби Руху на створення повноцінної пропагандистської мережі, необхідно створити повноцінний друкований орган Руху, який міг би стати наймасовішою в Україні популярною газетою, необхідно посилити вплив Руху на основні засоби масової інформації;

4) через організаційні і кадрові зміни забезпечити приплив до Руху інтелігенції, особливо нової генерації з нестандартним і нестереотипним мисленням;

5) провести упорядкування і визначення ієрархії керівних органів Руху, відновити його організаційну вертикаль, забезпечити взаємний зворотній зв'язок у всій цій вертикалі, позбутися елітарності у керівній верхівці Руху.

Добрим інструментом такого зв'язку могла б стати Мала Рада з представництвом усіх голів крайових організацій. «Отже, з оновленим Рухом до самостійної демократичної Української держави», — під бурхливі оплески закінчив свій виступ В. М. Чорновіл.

У цих двох доповідях (всього було вісім доповідей і співдоповідей) і двох виступах досліднику допомагають визначитись передусім самі промовці різних рівнів, а головне — керівників крайових організацій, які врешті-решт репрезентували весь особовий склад Руху. Немає можливості навести зміст всіх виступів, бо це проблема окремої актуальної історичної книги. Наведемо приклади домінуючих позицій, які пролунали з трибуни з'їзду.

Перша позиція. В зв'язку з тим, що Президент обраний народом, тобто законний гетьман, то сам Бог велів його підтримувати. «А то, що ж у нас виходить? Зберуться три українця і

виникає чотири партії. Кожний хутор хоче мати свого гетьмана, — зауважив не без іронії голова Житомирської крайової організації Святослав Васильчук і закликав активно підтримати «головного гетьмана» Президента України¹⁷.

Друга позиція. Її аргументовано виклав голова Тернопільської крайової організації Богдан Бойко. «Партизація Руху на місцях проводиться варварськими і дикими методами. Проти керівників Руху всіх рівнів, які не є членами партій, ведеться відкрита війна з метою їх зміщення і заміни представниками партії. Як правило, найбільшу активність виявляє УРП», — сказав він і зазначив, — «Якщо ми не зможемо статутними змінами захистити Рух, то через півроку з Рухом станеться те, що сталося з Польською «Солідарністю», про це говорив пан Яцек Курень»¹⁸.

Підкреслюючи згубність для Руху нести відповідальність за дії уряду Фокіна, який на майбутніх виборах розчистить дорогу більшовикам, партії Мороза, виступаючи зазначив, що відповідальність НРУ міг би взяти за дії уряду рухівського, і якщо Президент запропонує пост прем'єра голові Руху — тоді єдність. А зараз лояльність до Президента і жорстока опозиція до уряду.

Характер Руху необхідно міняти також у зв'язку з Законом «Про громадські об'єднання в Україні», за якими лише партії мають право висувати кандидатів на вибори. А це загрожує Рухові перетворитися на товариство садівників. «Шановні лідери партії! Розриваючи і знищуючи Рух, ви граєтеся з вогнем... Так хто не дбає про інтереси держави? Ті, хто, плачучи про єдність, тихою сапою розриває Рух, чи ті, хто хоче чіткої організації із фіксованим членством, із чіткою політичною позицією?» — поставив принципове питання Бойко і закінчив пропозицією, що Рух повинен очолити той, хто за Статутні зміни, департизацію всіх структур, хто за збереження і майбутнє Руху, а значить, і України¹⁹.

Третя позиція. Вона показує глибинні процеси в Русі. В складному становищі опинився голова Київського крайового Руху Юрій Костенко. Його виступ важко сприймався аудиторією, бо був присвячений більше діяльності Верховної Ради і Президента. Тільки в кінці виступу стало відомо причину нечіткості і деякої відірваності від головної проблеми змісту його

промови. Костенко сказав: «Координаційна Рада Київської крайової організації більшістю голосів рекомендувала з'їздові розглянути кандидатуру Вячеслава Чорновола на голову Руху. Але я хочу висловити і особисту позицію, бо вона не збігається з рішенням більшості. Я хотів би бачити на цій посаді Івана Федоровича Драча»²⁰.

Не стояли осторонь боротьби на з'їзді і народні депутати. Їхні погляди на майбутнє Руху, його стратегію і тактику в зв'язку із зміною політичної ситуації в Україні співпадали з тими чи іншими уже названими точками зору.

Сергій Головатий аргументовано довів, що Президент не збирається суттєво змінювати внутрішню політику, адже В. Фокін і весь комуністично-номенклатурний уряд залишається на місці. «То чому ж тоді І. Драч та М. Горинь переконують нас у тому, що Президент Л. Кравчук взяв за основу своєї діяльності Програму Руху? Адже сам Президент цього офіційно не заявляв. Невже І. Драч та М. Горинь стали офіційними речниками Президента?... Проте дуєтом співаючи Президентові, дуєтом пропонують сидіти в його кишени», — підкреслив Головатий, а також зазначив, що лідери Руху поступово відсували на задній план ідеали та принципи Руху і зробив свій вибір майбутнього Руху — позицію В. Чорновола²¹.

Серед народних депутатів, які дотримувались іншої точки зору, була Лариса Скорик. Її виступ був таким дошкульним, що навіть Чорновіл не витримав і кричав: «Це клевета!» Як зазначив кореспондент «Правди України», таким ексцентричним дамам можна давати свободу слова, але ні в якому разі — свободу дій²². Зал не витримав колючої Скорик і вибухнув обструкцією.

Наступила кульмінація в роботі з'їзду. Терези позицій на мить завмерли, а потім почали владно схилитись в бік Вячеслава Чорновола. Становище батька Руху Івана Драча ставало драматично-трагічним: від нього відверталось його дитя.

Демократ Драч, використавши всі демократичні методи гасіння пожежі, вдався до недемократичних, а можливо, і неетичних. Ось як описує цей момент кореспондент «Правди України» Вадим Фоменко: «І ось, зрозумів що до чого, до трибуни направився Іван Драч». В мертвій тиші він став читати заву: мовляв враховуючи ситуацію і діючи в ім'я єдності... Всім

стало ясно: подає у відставку. Що ж на те з'їзд, щоб міняти керівництво. Але наступна фраза пролунала, як вибухнута бомба: Драч запропонував змінити не керівництво, а... з'їзд. Так, так, відправити у відставку сам з'їзд, щоб в низах місяців за три подумати, а потім послати нових представників. Своїх же прибічників запросив зібратися завтра в Спілці письменників.

Що тут почалося! «Розкол»! «Провокація»! «Убиваєш дитя, яке сам породив». Під свист і улюлюкання делегати ринулись на сцену, президія поспішно ретирувалась за куліси».

Вакханалія продовжувалась більше двох годин²³.

Кореспондент «Народної газети» Анатолій Зубков пише, що в заяві пропонувалось ще прихильникам позиції М. Гориня підтвердити повноваження голови Руху, провести перереєстрацію всіх осередків НРУ, надавши кожному рухівцю зробити добровільний вибір, а через три місяці провести другий етап Зборів, на яких прийняти зміни до Статуту і нову Програму та обрати нове керівництво²⁴.

Ще можна привести думку Юрія Луканова, викладену в журналі «Сучасність». Він наголошує, що вперше делегати не проголошували популістських гасел, а вели серйозну ідейну боротьбу. Думки Вячеслава Чорновола знайшли підтримку переважної більшості делегатів.

Прихильники Михайла Гориня, боячись, що Чорновіл стане Головою Руху, підготували заяву, котру підписали Іван Драч, Дмитро Павличко, Лариса Скорик, Володимир Яворівський, Віталій Дончик та багато інших. В заяві, зокрема, стверджувалося: «...ми не можемо брати участь у виборах керівних органів, коли подальша діяльність Руху в найкритичніший для незалежності України час зводиться до ролі опозиції, звужується його соціальна база шляхом ускладнення участі в ньому демократичних політичних організацій. У ситуації, що склалася, ми пропонуємо наступне:

– делегатам, котрі підтримують нашу позицію, зупинити подальшу участь у роботі Всеукраїнських зборів, підтвердити повноваження голови Руху Івана Драча та тих членів центральних керівних органів, які підтримують таку позицію;

– провести перереєстрацію всіх осередків Руху, надавши змогу кожному членові Руху зробити добровільний вибір, де йому залишатися — в опозиційному Русі чи в НРУ, як держа-

вотворчому громадсько-політичному об'єднанні, зорієнтованому критично до всіх дій влади, що суперечать програмі Руху;

– через три місяці провести другий етап Всеукраїнських зборів, на якому прийняти зміни до Статуту, нову Програму та обрати нове керівництво.

Вважаємо, що позиція тих делегатів, котрі не погоджуються з нами, має таке ж право на життя, як і наша власна, і не вважаємо їх своїми політичними противниками»²⁵.

А тепер, шановний читачу, спробуємо з допомогою інших джерел зазирнути за лаштунки, куди втекла президія. Здавалось, керівництво напередодні з'їзду проаналізувало всі можливі варіанти розвитку подій на з'їзді. Але не передбачило одного: що президія змушена буде покинути сцену. Очевидно організатори з'їзду сподівались на попередню покірливість делегатів, що спостерігалася на II з'їзді навіть тоді, коли протягувалось згубне для самого Руху рішення про партизацію НРУ. Та рухівці, як виявилось, здатні на сюрпризи...

Слідом за президією за лаштунки побігли не тільки ті, хто турбувався про життя керівників з'їзду, але і ті, хто міг запропонувати реальний шлях виводу форуму з кризи. Серед останніх був голова Канадського товариства прихильників Руху Ераст Гуцуляк з Торонто. Саме це прізвище було названо на прес-конференції Михайла Гориня, Івана Драча і Вячеслава Чорновола, яку вони дали одразу по закінченню з'їзду. Сам пан Гуцуляк на зустрічі з кореспондентом «Народної газети» був скромнішим. Він зауважив: «Так, під час обговорення ситуації, що склалася на Зборах Руху, у справі примирення його лідерів, я зіграв певну роль, не скажу, що головну. Ви знаєте, Рух здобув великий авторитет, і не тільки в Україні, не тільки в українській діаспорі, але і загалом у світі. Тому мені було б дуже прикро бачити розкол Руху, і гадаю, що то був би початок його кінця. Може воно і є початок кінця Руху — важко сказати. Але це був би шок для всієї України, коли в один день Рух розділився б. Тепер, коли навіть консенсусу і не вдається досягнути, розкол Руху буде процесом, а не вибухом»²⁶.

Спрямування Руху на шлях тривалого розколу обійшлося пану Гуцуляку дорого. Він висунув умову надати 75 тисяч доларів з фонду Товариства тільки «під конкретних людей». Це,

за ствердженням А. Білоуса, був головний аргумент, який змусив В. Чорновола до тріумвірату з І. Драчем і М. Горинем²⁷.

Залишається сказати, що Канадське товариство прихильників Руху надало значну матеріальну допомогу Рухові, причому як Центральному Проводу, так і крайовим організаціям. Але уболівання пана Гуцуляка за долю НРУ мали як матеріальні, так і моральні підстави — він вважав себе рухівцем по суті і був переконаним прихильником лінії Михайла Гориня.

Що ж, людина має право вибирати з ким їй долю пов'язувати. Але вибіркова любов до Руху пана Гуцуляка обернулась для Чорновола прямим обманом. Якщо Чорновіл, рейтинг якого на з'їзді складав близько 90 відсотків делегатів, поступився перед матеріальними посулами Гоцуляка частиною своїх прихильників, погоджуючись на тріумвірат, то з ним поступили не по-товариськи. Це можна заключити з пояснення голови Товариства Гоцуляка, який виправдовувався перед пресою через три роки після з'їзду. Він зокрема сказав: «На III з'їзді до мене підійшов Віктор Бурлаков, голова Секретаріату Руху, зі словами: «Все йде до того, що в Русі відбудеться розкол, що буде далі — невідомо. І я радив би вам забрати ті 70 тис., які залишились після референдуму». Я запитав тоді у Драча і Гориня, що вони думають з цього приводу. І, заручившись їхньою згодою, вирішив узяти гроші і повернути їх до каси Товариства, а громада нехай вирішує, як ними розпорядитись. Та коли прийшов їх одержати, вже було не 70, а 25 тис.»²⁸. Це пояснення засвідчує про різні турботи різних людей в критичний момент в Русі: хто про стратегію і тактику Руху, про зміни в Статуті, а хто про гроші. Що твій останній день, Помпея!

Та не всі в КТПР відносились до подій в Русі, як Гуцуляк. Його звинувачували в перевищенні своїх повноважень, коли брав гроші. Але й тут кийівські симпатика допомогли: «Я не став нічого доводити, а просто прочитав листа Драча, Гориня, Скорик, Бурлакова, в яких вони висловлювали цілковиту підтримку моїм діям. Цього було досить, аби з'ясувати ситуацію раз і назавжди», — сказав Єраст Гуцуляк²⁹.

Та твердження голови КТПР про остаточне з'ясування ситуації, здається, передчасне. Де нема фінансових кінців, там не може бути поставлена крапка. Чи не тому структура КТПР в

Торонто побажала й надалі називатись прихильниками Руху, і не входити до Канадського Товариства прихильників розбудови України, що йшло на зміну КПТР? Але тут важливіше звернути увагу на залізну послідовність античорноволовських дій керівників Руху. Їхня поведінка в «доларовій» ситуації, як дві краплі води, нагадує їх політику під час виборчої кампанії: «краще, Рух, згинь, ніж дістанься Чорноволові»

У нашому розпорядженні, читачу, ще одна деталь: після III з'їзду Рух не отримав ні одного долара від КТТР.

Для тих, хто буде цікавитись таємницею надходжень, збереження, витрат та зникнення пожертвування українською діаспорою Рухові доларів, слід вивчити доповідь голови Секретаріату НРУ В. Бурлакова, в якій він звітував за фінансово-господарський відділ, та доповідь заступника голови Ревізійної комісії Олексі Климчука на III з'їзді Руху. Серед вражаючих своєю показною точністю до одного карбованця надходжень до бюджету Руху, в тому числі спонсорські внески, та витрат, зовсім не згадується про доларові надходження в сумі близько 340 тисяч і відповідно, про їх витрати³⁰.

І ще одна думка з багатьох, які виникають при аналізі поведінки пана Гуцуляка: якщо припустити ефективність його доларового тиску на Чорновола в ім'я збереження «єдності» Руху, то чому не можна припустити ще раніше його такого тиску на Драча і Гориня з метою повернути Рух в бік Президента? Якщо така дія відбулася, то пану Гуцуляку не уникнути гріха за драми в Русі³¹.

У результаті тривалих пошуків за кулісами Центральним Проводом (старим) була створена узгоджувальна комісія, яка знайшла нестандартне рішення. Було запропоновано очолити Рух зразу трьом співголовам — Михайлу Гориню, Івану Драчу і Вячеславу Чорноволу. Цю «трійцю» делегати з гумором охрестили «тризубом».

Були внесені зміни до Статуту НРУ. Делегати схвально сприйняли пропозицію про департизацію керівних ланок Руху. І. Драч склав з себе повноваження співголови ДемПУ, а М. Горинь заявив про вихід з УРП. Заступниками співголів стали М. Бойчишин, О. Бураковський, В. Бурлаков і О. Лавринович.

Вячеслав Чорновіл отримав квоту на дві третини місць в Центральному Проводі для своїх прихильників. Окрім заступ-

ників співголів членами Центрального Проводу були обрані: Г. Алтунян, Л. Бірюк, І. Бойчук, М. Поровський, Л. Танюк, В. Цимбалюк, В. Червоній, В. Черняк, В. Черномаз та І. Шовковський³².

Переміг Вячеслав Чорновіл зі своїми прихильниками і в головному питанні тактики: Рух перебуватиме у вибірковій опозиції до виконавчих структур і Президента України, якщо їхні дії будуть суперечити Програмі та завданням Руху. Прийнята пропозиція В. Чорновола про створення Малої Ради (розширений Провід), що збиратиметься щомісяця. В майбутньому НРУ висуватиме свою кандидатуру на Президента.

III з'їзд прийняв низку ухвал і заяв. Наведемо деякі з них. Передусім — «Ухвала III Всеукраїнських зборів Народного Руху України». В ній підкреслювалась вимога виходу України з СНД, що не в повній мірі забезпечує інтереси України, говорилося про усвідомлення Рухом своєї відповідальності за проведення радикальних політичних, економічних та екологічних змін, необхідність кадрових змін у виконавчих структурах влади, у керівних структурах незалежних профспілок.

В «Ухвалях» висловлювалась готовність Руху до співпраці з усіма політичними силами, що мають на меті розбудову незалежної демократичної України³³.

III з'їзд Руху зробив заяви про становище в Криму, з приводу економічної ситуації в Україні, прийняв ухвалу про ОУН-УПА в боротьбі за свободу і незалежність України, зробив заяву «За добросусідські взаємовигідні відносини України і Російської Федерації».

Рішення III з'їзду НРУ сприймалися і сприймаються донині по-різному. Наведемо декілька оцінок преси. Як не дивно, але газета «Правда України», яка не відрізнялась своєю повагою до Руху, помістила підсумковий репортаж зі з'їзду під красномовним заголовком «Одягай, Рух, робочу спецовку», так би мовити, перспективно-мобілізаційного звучання.

Газета «Літературна Україна», що внесла неоцінений морально-політичний і організаційний внесок у створення і зміцнення Руху, вмить охолонула до своєї «дитини». Цього разу не знайшлося місця ні для доповідей, ні для співдоповідей, ні для рішень, нотаткам з III з'їзду відвела всього біля двохсот рядків під назвою «За крок до розколу».

Серед інших думок читаємо: «Переміг люмпенський елемент, схильний не до аналізу, а до гасел, чомусь інтелектуальні сили, які є в Русі, були відсунуті на задній план». У революції рухівських низів переважала «голобельна» практика Центрального Проводу...»³⁴.

Що тут скажеш? Маючи такі інтелектуальні сили, які є в письменницькій газеті, «Літературна Україна» могла б спокійніше сприймати поразку поетичної політики в Русі і з належною повагою поставитися до переважної більшості простих рухівців, які сміливо брали долю НРУ в свої руки, переконавшись в банкрутстві лінії старих керівників-інтелектуалів. Для інтелектуала мало бути освіченим, треба бути ще й розумним.

Місце III з'їзду в історії Руху тлумачиться в політичній і історичній літературі по-різному. Переважно як розкол. Та, на наш погляд, розколу, як такого, не було взагалі. III з'їзд поклав край розтягуванню особистого складу Руху по лідерських квартирах, яке почалося під прикриттям намірів створення на базі Руху політичної партії 8 березня 1990 року за ініціативою, чи змовою, самих керівників НРУ без дозволу на те вищого органу Руху. Адже на практиці ідея перетворення НРУ в партію, що саме по собі могло привести до його зміцнення, призвело до багатопартійності у Русі, що значно послабляло, роз'їдало його з середини.

III з'їзд не дозволив керівництву вдруге вчинити змову проти НРУ, цього разу з Президентом України.

Наміри передусім Івана Драча і Михайла Гориня покласти на Рух відповідальність за дії Президента і уряду неодмінно призвели б до банкрутства політики Руху, бо прив'язаний до колісничі владі, яка спиралась на партноменклатурні кадри, він рухався б разом з владою до краху.

III з'їзд НРУ мав виховне значення передусім для керівництва. Період слухняності, покори з боку крайових організацій перед столичним керівництвом закінчився. Воно отримало предметний урок за своє дворушництво, опортунізм, замість повного керівництва НРУ, з величезними зусиллями домоглося тільки третини голосів в Центральному Проводі на двох співголів. Більше того, керівництво було поставлене перед вибором: або задовольнятися співголокуванням, або залишити посаду в Русі і перейти на «запасну базу», тобто до новостворених партій.

Запропонувавши політичним партіям демократичного спрямування співпрацю на якісно новій основі, III з'їзд Руху заклав підвалини рівноправного партнерства з ними на далеку перспективу без обмеження можливостей будь-кого з них.

З'їзд підвів ризику під етапом рухівської організаційно аморфної і політико-митингової діяльності і започаткував важкий етап тривалої, важкої боротьби за надійну базу, за владу. Газета «Вашингтон пост» (6.03.92 р.), говорячи про метаморфозу в діяльності рухівських осіб, підкреслювала: це симптоматично і для повільного переходу Руху від руху протесту до сили, яка розподіляє владу.

Донецький щомісячник «Східний часопис» навіть привів визначення тріумвірату, сформульоване В. Чорноволом: СНГ — союз незалежних голів.

¹ Народна газета, 9–16 грудня 1991 р.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, № 7, лютий 1992 р.

⁵ Східний часопис, щомісячник, виходив у Донецьку, лютий, 1992 р.

⁶ Там само.

⁷ Чорновіл В. М. Народний Рух України (коротка соціально-політична та історична довідки) // Зб. Народний Рух України: місце в історії та політиці. — С. 11.

⁸ III Всеукраїнські Збори Народного Руху України, 28 лютого — 1 березня 1992 р. Стенографічний звіт. — Київ, 1995, — С. 20–205.

⁹ Іван Драч. Майбутнє Руху, майбутнє України. Доповідь на III з'їзді Руху // Народна газета, № 8 березень 1992 р.

¹⁰ Там само.

¹¹ Виступ Президента України Леоніда Кравчука на III з'їзді Руху // Народна газета № 8, березень 1992 р.

¹² Там само.

¹³ Іщенко С. Націоналізм і державність // Українські перспективи, громадсько-політичний журнал. 1993. № 1. — С. 17.

¹⁴ Вячеслав Чорновіл. Виступ на III з'їзді НРУ // Народна газета, № 8, березень 1992 р.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Правда України, 3 березня 1992 р.

¹⁸ Виступ Богдана Бойко на III з'їзді НРУ // Народна газета, № 10, березень 1992 р.

¹⁹ Там само.

²⁰ Виступ Юрія Костенка на III з'їзді НРУ // Народна газета, № 10, березень 1992 р.

²¹ Виступ Сергія Головатого на III з'їзді НРУ // Народна газета, № 10, березень 1992 р.

²² Правда України 3 березня 1992 р.

²³ Там само.

²⁴ Народна газета № 8, березень 1992 р.

²⁵ Луканов Ю. Куди піде рухівський тризуб // Сучасність, № 8, 1992. — С. 105.

²⁶ Народна газета, № 10, березень 1992 р.

²⁷ Білоус А. О. Політичні об'єднання України. — К.: Україна, 1992. — С. 60.

²⁸ Літературна Україна, 9 лютого 1995 р.

²⁹ Там само.

³⁰ III Всеукраїнські Збори Народного Руху України. — С. 46–58, 83–86.

³¹ Час-Тіме, 14 квітня 1995 р.

³² Народна газета, № 10, березень 1992 р.

³³ Там само.

³⁴ Літературна Україна, 5 березня 1992 р.

³⁵ Див. Народна газета, № 10, березень 1992 р.

ЯК КЕРУВАТИ ЛЬВІВ'ЯНИНУ В КИЄВІ?

Рішення III з'їзду НРУ запобігли подальшій руйнації Руху. Але правда і те, що з'їзд не зняв і не міг зняти всі проблеми на шляху не стільки відродження первісного, скільки виходу Руху на рівень сучасної політичної структури, здатної успішно боротись за демократичну Україну проти номенклатурної партії влади і новоствореної Компартії України. Більше того, вирішуючи одні завдання, з'їзд породив нові. Серед останніх — головне керівництво Рухом з боку штучного, вимушеного триумвірату.

Дослідник не має в своєму розпорядженні документів, які свідчили б про наявність спільних принципових поглядів на діяльність Руху у всіх трьох співголів. Співпадали погляди Івана Драча і Михайла Гориня, що гуртувало і полегшувало їхню діяльність. Несумісність з цими поглядами бачення майбутнього

Руху з боку Вячеслава Чорновола не залишала ніяких надій на плідну співпрацю двох і одного співголів.

Питання хто — кого стало в щоденний порядок на другий день після роботи III з'їзду НРУ.

Маючи надійну опору в Центральному Проводі і переважну більшість прихильників у Малій Раді, Чорновіл міг використовувати ці структури в здійсненні своїх поглядів щодо діяльності Руху. Але недооцінювати боротьбістські можливості колег, особливо Драча, його зв'язки у владних структурах, в Спілці письменників, інших громадських організаціях, засобах масової інформації, особисті стосунки з авторитетними постатями, врешті-решт, підібраний ним кадровий склад апарату Руху, «Народної газети» тощо Чорновіл не міг.

Починати львів'янину в Києві жити і боротись за зміцнення Руху при відсутності не тільки політичних, але й побутових умов було непросто. Тому докори деяких дослідників на адресу Вячеслава Чорновола за невдалість низки політичних акцій в Києві з боку Руху слід висловлювати з поправкою на опір киян новій людині, що посунула їх кумира Івана Драча.

Для повнішого уявлення про драматизм втілення «лінії Чорновола» будемо посилатись на свідчення як прибічників, так і противників нового лідера. Серед останніх особливу цінність мають твердження Миколи Поровського. Він пише: «Діяльність «більшості» Проводу одразу зосередилася на тому, щоб позбавитись впливу на НРУ тих, хто на з'їзді відстоював платформу «соборності Руху». Для досягнення мети використовувалася весь набір засобів боротьби. Спочатку голову Секретаріату В. Бурлакова позбавили права одноосібного підписування документів та керівництва відділами Секретаріату... ліквідовано Координаційну Раду та її оргвідділ, звільнено з Секретаріату тих працівників, які не «департизувались»... Секретаріат уже під керівництвом М. Бойчишина... зайнявся передусім проведенням департизації керівництва низових структур тих організацій, які відстоювали засади об'єднання в Русі партій. Але в одних випадках це породило вихід із Руху цілих організацій (Кременчуг, Харків) а в інших призвело до внутріорганізаційного розбрату (Львів)»¹.

Пізніше повернемося до названих Миколою Поровським проблем, а зараз тільки зауважимо: закономірності політичної

боротьби диктують лідерів розташовувати близьких за його поглядами людей на відповідних посадах. «Кадри вирішують все», — висновок не В. Чорновола. Інша справа, якими моральними коштами це здійснюється.

Подальший хід подій свідчить, що ніхто з головних героїв драматичного III з'їзду Руху не збирався поступатися своїми постулатами, зраджувати своїм ідеям заради інтересів опонента. Тарас Кузьо із Лондону в статті до «Народної газети» влучно визначив поведінку деяких з цих дійових осіб. Він зокрема пише, що в країні, де бракує професійних політиків, де поети й письменники очолюють парламентські комісії, «хитрий лис» — Президент Леонід Кравчук виглядає єдиним, «з ким можна мати справу». Вячеслав Чорновіл під час президентських виборів на запитання, чим відрізняється його програма від програми Кравчука, відповів: «Нічим, окрім того, що мої погляди мають вік тридцять років, а Кравчука — тридцять днів».

Так, відносно Руху Кравчук був послідовним по суті, хоч за формою тонким дипломатом. Закликаючи Рух до співпраці, він не приховував, що хоче використати у своїй державницькій справі рухівську відданість Україні, але державні посади буде надавати «професіоналам», читай, партноменклатурі. Відправивши впливового політика Левка Лук'яненка послом до Канади, Кравчук одним пострілом убив двох зайців: по-перше, тим, що позбавив УРП талановитого лідера, а Україну — політика, і по-друге, тим, що Михайло Горинь, ставши лідером УРП, відійшов від керівництва Руху, порушивши обіцянку III з'їзді вийти з УРП, чим вніс напругу в стосунках між організаціями Руху і УРП в областях. Його заява до Малої ради Руху 19 червня 1992 р. свідчить про те, що подальша партизація Руху приречена². Як політичного діяча Гориня можна зрозуміти: краще бути першим в УРП, ніж третім у Русі. Але як знайти послідовність у його діях як людини і патріота?

Послаблюючи Рух, Леонід Кравчук посилював його противників, особливо партноменклатуру. Уже перші призначення представників Президента в областях засвідчили, що переважна більшість із них — відомі консерватори з колишньої партійно-радянської верхівки, які не користуються підтримкою демократичних сил. Свою тривогу з цього приводу від-

значила Мала Рада 21 березня 1992 року в заяві, яка була опублікована в «Народній газеті» в березні за номером 11. Її зміст наводимо повністю: «Проаналізувавши перші призначення представників Президента в областях, Мала Рада Руху із тривогою відзначає, що представники, в основному, — відомі консерватори із колишньої партійно-радянської верхівки, які не користуються підтримкою демократичних сил. У більшості випадків рекомендації з місць зігноровано. Оскільки більшість вакансій ще не заміщено, застерігаємо, що такі призначення унеможливають консолідацію всіх суспільних сил на шляху розбудови незалежної демократичної держави і змусять організації Руху стати в опозицію до президентських структур виконавчої влади на місцях».

Але це рішення не сприйняв Леонід Кравчук. Він продовжував призначати партійно-консервативних осіб своїми представниками в областях і районах, а ті, відповідно, формували апарати із своїх людей. Наче намагаючись помститися Рухові за непокірність, за небажання сидіти в президентській кишені, Кравчук спішно запрягав партійно-номенклатурну шкапу до непосильного возу реформ, намагаючись перехитрувати всі політичні сили. Політика складна, але істина проста. На кого поставиш, те будеш і мати. Було схоже, що Президент робить все, щоб перехитрувати самого себе.

Він успішно руйнував можливості для співпраці з Рухом, який, не дивлячись на всі негаразди внутрішнього порядку, залишався наймасовішою політичною силою.

Але керівництво НРУ навіть після цього попередження робило чисельні спроби співпрацювати з Президентом в вирішенні окремих проблем. Про це мова буде ще йти, як буде йти і про реакцію на пропозиції Руху з боку Президента.

У цій ситуації читачеві мабуть буде цікаво знати, що Іван Драч, обіймаючи посаду голови товариства «Україна», теж залишився вірний своєму виборові. Він зізнався: «Я ніколи не стану в опозицію до Кравчука. Я буду його послом в Русі». Можна здогадуватися, з якою метою — для перетягування Руху в президентську кишеню.

Тим часом Українська Республіканська партія і Демократична партія України заявили про свої негативні оцінки рішень ІІІ з'їзду Руху з питань департизації керівників НРУ. УРП в

«Заяві про політичні наслідки Третіх зборів Народного Руху України» від 7 березня 1992 року, оголошуючи себе разом з іншими демократичними політичними партіями, громадськими організаціями та членами Руху «котрі поділяють нашу позицію» правонаступниками, продовжувачами НРУ, підкреслила: «...УРП вважає своїм обов'язком заявити, що не входитиме і надалі не нестиме відповідальності за політику і діяльність нової політичної організації, котра присвоїла собі назву демократичних сил — Народний Рух України».

У «Заяві Демократичної партії України про становище в Русі» 9 березня 1992 року, вказуючи, що партія «конструктивної опозиції» має право на існування, але вона ні політично, ні юридично не може претендувати на єдине правонаступництво Народного Руху України, наголосила: «Демпартія виступає за збереження Руху з його первісною метою — консолідації суспільства навколо ідей демократії та державної незалежності України. Відповідно до нових обставин потрібна реорганізація Руху в коаліцію партій та громадських організацій. ДемПУ має намір стати учасником такої коаліції»³.

Та дослідник бачить інші наміри цих демаршів УРП і ДемПУ. По-перше, продовжити боротьбу між собою та прихильниками В. Чорновола за підпорядкування собі Руху. Це спостерігалось і раніше, особливо на III з'їзді НРУ. Або хоча б повернутись до того стану, як зазначалось в заяві Демпартії, коли «...у багатьох випадках члени ДемПУ були керівниками первинних організацій та регіональних рад і Демпартії, і Руху»⁴.

А по-друге, керівництво партії очевидно мало ще й мету меншого порядку від вищезгаданої: якщо не вдасться захопити весь Рух, то залучити до своїх партій якомога більше його нестійких членів. Власні інтереси, амбіції прикривалися турботою про незалежність України, за єдність народу, його добробут, демократію.

У зв'язку з Заявами УРП та ДемПУ Центральний Провід Руху рекомендував територіальним структурам НРУ дати роз'яснення рішень III з'їзду Руху в засобах масової інформації, провести фіксацію територіальних партійних та громадських організацій, які вирішили об'єднатись у Русі, незалежно від того, чи було відповідно рішення на загальнодержавному рівні.

Сказане засвідчує, що становище Руху після його III з'їзду продовжувало ускладнюватися. Як і ззовні, так і зсередини антирухівські процеси посилювалися. Потрібні були енергійні заходи, кропітка, цілеспрямована робота, щоб запобігти посиленню центробіжних сил, зберегти Рух як політичну силу.

Уявлення про роботу Центрального проводу Руху дають перед усім його ухвали. Уже 12 березня, тобто через 10 днів після III з'їзду згідно зі Статутом Центральний Провід сформував склад Великої Ради Руху, до якої увійшло 200 осіб. До неї входили голова або співголови Руху, перший заступник, заступники, члени Центрального Проводу, президії Ради національностей Руху, Політичної Ради Руху, голови крайових організацій Руху, представники фракцій Руху у Верховній Раді та члени Великої Ради, делеговані крайовими організаціями з урахуванням їхньої чисельності. Самі норми представництва затверджувалися Центральним Проводом.

У результаті Велика Рада Руху складалася з Центрального Проводу — 23 особи, голови крайових організацій, які були членами Проводу — 20, президії Ради національностей — 11, членів Секретаріату — 7, представників фракції Руху у Верховній Раді України — 33, голів політичних, громадських, культурних організацій, які є асоційованими членами Руху — 20 осіб, представників крайових організацій — 86 осіб.

Пропорційно чисельності крайових організацій установлювалися норми складу Великої Ради представників, які не належали до вище означених категорій: від Вінницької — 1, Волинської — 1, Донецької — 1, Житомирської — 1, Закарпатської — 2, Запорізької — 2, Івано-Франківської — 10, Київської — 5, Луганської — 2, Львівської — 30, Одеської — 1, Полтавської — 1, Рівненської — 2, Січеславської — 1, Тернопільської — 14, Харківської — 4, Хмельницької — 1, Черкаської — 2, Чернівецької — 2, Чернігівської — 1 особа⁵.

Велика Рада діяла між з'їздами та вирішувала питання діяльності Руху, окрім тих, які складали повноваження Великих Зборів, тобто з'їздів. Скликалася Велика Рада Центральним Проводом не менш, як тричі на рік. 18 квітня 1992 року Велика Рада прийняла ухвали «Про соціально-політичну ситуацію в Україні та завдання Руху», «Про хід земельної реформи в Україні» та заяву «Про підтримку українського козацтва»⁶.

У перших двох ухвалах констатувалося передкризовий стан Верховної Ради України, нездатність уряду вирішувати невідкладні соціально-економічні завдання, відсутність програми економічних реформ, вже не кажучи про механізми їх втілення; антинародну політику уряду в сфері спадкування, що неминуче вело до придушення підприємницької ініціативи, скорочення виробництва та дестабілізації споживчого ринку. Колишня партноменклатура здійснювала контроль над засобами виробництва та роздержавленням і приватизацією майна. Земельні реформи в Україні фактично не розпочинались.

Поглиблення кризи владних структур та кризи в суспільстві підтверджувало правильність курсу III з'їзду НРУ на опозицію до влади.

Центральний Провід Руху розглядав і вирішував питання діяльності НРУ, окрім тих, які належать до повноважень з'їзду чи Великої Ради. Розширений Центральний Провід — Мала Рада, до якого, крім членів Центрального Проводу, входили голови всіх крайових організацій Руху, збирався не рідше як раз на місяць. До компетенції Малої Ради належав розгляд всіх питань поточної діяльності Руху. Мала Рада мала право відхилити ухвали Центрального Проводу, скликати Велику Раду та формувати порядок денний сесії Великої Ради.

Саме III з'їзд Руху запровадженням Малої Ради значно підвищив роль крайових організацій у керівництві НРУ. Документи свідчать, що Мала Рада збиралася регулярно, інколи двічі на місяць, наприклад, у серпні 1992 року. Серед питань, розглянутих Малою Радою, було більше політичних, ніж організаційних.

Назвемо деякі з них: вже 21 березня були визначені пріоритетні напрямки діяльності крайових організацій, була прийнята заява, в якій вимагалось від Президента і парламенту прийняти політичне рішення про повне відновлення прав кримськотатарського народу; на наступних засіданнях — звернення до трудових колективів підприємств, організацій, установ та до всіх громадян України активно підтримати демократичних кандидатів на виборах до Рад всіх рівнів, звернення до політичних партій та громадських організацій демократичного спрямування з закликом створити передвиборчу коаліцію «Демократичний блок України», про якнайшвидший вихід України з неоімперської

структури СНД. В зв'язку з подіями в Криму Мала Рада прийняла рішення (в березні і в травні), в яких вимагалась припинити діяльність громадсько-політичних організацій, метою яких є порушення територіальної цілісності України, а також організувати ефективну оборону всього державного кордону України. В травні була прийнята ухвала про підтримку заходів Всеукраїнського походу «Козацькими шляхами» в зв'язку з святкуванням 500-ліття Українського козацтва в селі Тягинка Херсонської області 7–9 серпня 1992 року. В липні прийнято рішення про участь у створенні «Координаційного комітету демократичних сил України», про організацію референдуму, про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та проведення нових виборів усіх рівнів тощо, в серпні — про наміри створення конгресу національно-демократичних сил⁷.

Серед ухвал Малої Ради увагу дослідника привертає її оцінка наслідків пікетування Рухом Верховної Ради з вимогою відставки уряду Фокіна, яке відбувалося в два етапи: з 1 по 4 червня, та з 16 по 19 червня 1992 року. Один з найстійкіших опонентів В. Чорновола М. Поровський дав таку оцінку цій акції: «Отож на гучно проголошене В. Чорноволом Всеукраїнське пікетування Верховної Ради зібралось усього десь близько тисячі учасників, а Всеукраїнський похід до Верховної Ради за відставку уряду Фокіна взагалі не відбувся через організаційну неспроможність Секретаріату. Замість серйозних висновків Чорновіл тут же оголосив провалені акції «перемогою»⁸.

В. Чорновіл в свою чергу оцінив цю подію таким чином: «Хоч пікетування, в якому брало участь 1,5–2 тисячі осіб, не було масовим, насамперед через пасивність Київської організації, воно, як зазначалося в ухвалі Малої Ради (цитую): «...виконало завдання відмежувати організацію від нав'язаної державними діячами спільної відповідальності уряду і демократичних сил за наслідки економічної політики. Акція чітко визначила статус Руху як опозиції»⁹.

Враховуючи «любов» М. Поровського до В. Чорновола, та любов, без лапок, останнього до Руху, слід шукати істину в кількості учасників пікетування посередині різниці від поданих чисел. Далі. Якщо В. Чорновіл навіть не згадує про Всеукраїнський похід до Верховної Ради, то тут слід шукати правду в ствердженнях М. Поровського. Але дослідникові важ-

лівіше інше: вимоги відставки уряду Фокіна були справедливі, чи надумані? Кращим показником тому є сама відставка уряду, нехай не раптово, а через три з половиною місяці, та все-таки далеким 1 жовтня підтвердила правильний політичний курс рухівців.

Майже те саме можна сказати про ініціативу Центрального Проводу НРУ від 17 липня 1992 року розпочати підготовку до проведення референдуму про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. Питання референдуму були уточнені 1 серпня 1992 року Малою Радою.

Це надало поштовх до спільної заяви 22 партій, громадських організацій та профспілок, яка свідчила про започаткування коаліції «Незалежній Україні — новий парламент». Не дивлячись на шалений опір з боку владних структур, державних засобів масової інформації, частини членів фракції Народної Ради та частково галицької демократичної влади, не зважаючи на закон, який фактично унеможлилював проведення референдуму за ініціативою знизу, за три місяці було зібрано майже півтори мільйони підписів¹⁰. До їхнього збирання було залучено понад вісім тисяч членів ініціативних груп. У численних мітингах, зборах громадян по створенню цих груп, в організації всієї політичної кампанії Рух був основною рушійною силою¹¹.

Верховна Рада, налякана загрозою своїй долі, змушена була супереч позиції Президента таки відправити уряд у відставку. А якщо знову згадати метод перспективності вимог, ідеї відставки самої Верховної Ради, то й тут Рух виявився правий: вона змушена була згодом призначити нові вибори і достроково припинити свої повноваження.

З організаційних питань Мала Рада прийняла низку ухвал, серед яких: «Положення про відповідальних провідників регіональних організацій Руху», яким зводився інститут уповноважених Секретаріату в регіонах: центрально-північний, західний, центрально-західний, південний та східний (дата не встановлена); в липні було прийнято рішення зобов'язати голів крайових організацій НРУ завершити перереєстрацію та надати в оргвідділ Секретаріату реєстри районних організацій (до 10.08.92 р.), а 22 серпня на Малій Раді подати письмовий звіт про проведену перереєстрацію та видачу членських квитків згідно «Положення про видачу членських квитків». Було та-

кож рекомендовано краєвим та районним організаціям Руху продовжувати створення координаційних рад національно-демократичних сил для вирішення конкретних справ тощо¹².

Центральний Провід Руху, який здійснював повноваження, віднесені до функцій Великої Ради в період між її сесіями, збирався регулярно, інколи двічі на місяць, для вирішення назрілих проблем. Ось деякі з них: про департизацію Закарпатської крайової організації, про створення оперативної групи з кримської проблеми; про оплату реєстрації асоційованого члена Руху Севастопольського Товариства «Просвіта»; про участь в акції протесту проти антидержавної політики уряду В. Фокіна, ухвала з приводу звернення Всеукраїнського віча Придністров'я; заява з приводу викрадення та нанесення травм голові Сімферопольського Товариства «Просвіта» Павлу Власенку; ухвала щодо роботи в Криму; про фінансування випуску 25000 примірників підручників «Основи політології для вищих учбових закладів»; про відзначення 500-річчя українського козацтва та 200-річчя переселення запорозьких козаків на землі Кубані; затвердження «Положення про Економічно-координаційний центр НРУ — Міжнародну мережу ділової співпраці»; про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України; про виділення коштів Держинській районній організації Руху м. Харкова на проведення святкування 50-річчя УПА; про аналіз страйку 2 вересня та план акцій щодо Верховної Ради України та Кабінету міністрів на вересень-жовтень 1992 року; рекомендація осередкові Руху Українського поліграфічного інституту в Шевченківській районній організації НРУ м. Львова анулювати рішення осередку про вступ до Руху громадянина Канади В. Морозова; заява про засудження кривавих подій 1 жовтня 1992 року в селі Красний Рай біля Алушти; про відсутність повноважень у Миколи Поровського виступати від імені Руху на сходинах КТІР в Торонто в зв'язку з тим, що він став одним із керівників нової політичної організації — Конгресу національно-демократичних сил України»¹³.

Кожне із зазначених, а також багатьох не названих питань, що розглядалися на засіданнях Центрального Проводу, гідне окремого висвітлення. Але навіть їх перелік несе своє навантаження, дає деяке уявлення про густоту та різноманітність проблем, які розв'язував керівний орган Руху.

Серед документів Центрального Проводу цього періоду привертає увагу «План роботи оперативного штабу в районах Криму». Він складався з трьох частин. Перша складалася з семи пунктів, в яких називались конкретні заходи про розповсюдження в Криму спецвипусків газет «Голос України», «Демократична Україна», «Молодь України», про організацію щоденної трансляції на радіо годинної передачі «Правда про Крим», йшлося про обмін художніми колективами, про приїзд до Криму сезонних працівників та студентських загонів та інше.

Друга частина плану складала закріплення за кожним з 15 районів Криму, містами Севастополь і Керч крайових організацій Західної, Центральної, Північної та Південної України. Третя частина плану складалася з 10 пунктів, в яких планувались конкретні заходи в основному просвітницької, агітаційно-пропагандистської діяльності, допомоги населенню Криму, починаючи переважно з 4 червня 1992 року. Відповідальні за ці заходи: Л. Бірюк, М. Бойчишин, В. Бурлаков, С. Драчук, В. Кулинич, О. Лавринович, С. Ясінський та голови крайових організацій¹⁴.

Був складений «План акцій Руху на II півріччя 1992 року», який серед інших передбачав заходи, що згадувались у рішеннях Малої Ради і Центрального Проводу.

Декілька слів про стиль роботи співголів. В своїй діяльності ніхто з співголів Руху не збирався корегувати свої погляди, висловлені на з'їзді Руху. Різниця в тому, що позиція В. Чорновола співпадала з рішеннями з'їзду, а інших — ні. Про наміри Івана Драча й надалі їхати в колісниці Президента разом з партноменклатурним урядом та головами адміністрацій на місцях свідчить підписана ним і Віктором Бурлаковим від імені Руху (у нас нема документів НРУ про їхні повноваження на такий підпис) ухвала наради представників політичних та громадських організацій України (Всеукраїнського товариства репресованих, Демократичної партії України, Союзу Українських студентів, Спілки офіцерів України, Спілки української молоді, Української республіканської партії, Української партії). В цій ухвалі оголошувалось про початок підготовки до скликання Конгресу національно-демократичних сил, що створювався з метою перемоги на виборах до органів місцевого та

регіонального самоврядування. Серед головних засад Конгресу: унітарний державний устрій України, національний характер української державності та національне самоврядування в Україні за широкою участю всіх національних меншин.

У відповідь Мала Рада Руху 18 липня 1992 року прийняла ухвалу «Про координацію дій демократичних сил України», в якій висловила можливість підтримки Конгресу національно-демократичних сил з такими першочерговими завданнями: за-судження кадрової політики Президента та інші¹⁵. Ці умови принципово відрізнялись від платформи майбутнього конгресу,

17 липня 1992 року Центральний Провід Руху прийняв ухвалу «З приводу участі Руху в Коаліції національно-демократичних сил». У ній зокрема йшлося: продовжуючи постійний напрямок Руху на консолідацію різних політичних організацій національно-демократичного спрямування і надалі, Центральний Провід ухвалює: 1) взяти участь у підготовці Конгресу національно-демократичних сил; 2) рекомендувати політичні та організаційні положення, які мають обов'язково бути відзеркалені в засадних документах коаліції при входженні до неї Руху; 3) делегувати у склад оргкомітету Конгресу заступника Голови Руху П. М. Бойчишина, члена Проводу п. Л. Бірюка; 4) в разі ухвалення оргкомітетом Конгресу політичних та організаційних пропозицій Руху вважати за доцільне взяти участь у роботі Конгресу складом Малої Ради Руху; 5) всі документи Конгресу, в разі входження в нього Руху, підлягають ратифікації Великою Радою Руху¹⁶.

Ці документи засвідчують вірність Центрального Проводу рішенням III з'їзду, принциповість, послідовність та бажання керівництва НРУ співпрацювати з демократичними силами на дійовій основі. Залишилось сказати, що останні два документи підписані В. Чорноволом, відносно Михайла Гориня, то він пішов далі всіх від рішення III з'їзду Руху: документ, під яким був підпис Івана Драча від НРУ, Горинь теж підписав, але як Голова УРП.

Серед структур керівних органів Руху особливе місце належало Секретаріатові НРУ. Про нього чимало писали в газетах. Він не зовсім помітний на арені політичних, партійних та міжпартійних подій, але без його роботи важко уявити результати діяльності центрального керівництва. Як постійно діючий

виконавчий орган Великої та Малої Ради Руху, Центрального Проводу, Секретаріат складався з голови Секретаріату, що був водночас заступником Голови Руху, та осіб, визначених Центральним Проводом та затверджених Великою Радою. До його складу входили відповідальні секретарі, що зорганізували роботу за певним напрямком діяльності Секретаріату. У розпорядженні Секретаріату був його апарат, що складався зі штатних працівників.

В обов'язки Секретаріату входило забезпечення практичного виконання ухвал Всеукраїнських зборів, Великої Ради Руху та Центрального Проводу; налагодження зв'язків Руху з іншими громадськими та масовими рухами, з органами державної влади й управління, підготовка проєктів документів Руху та обговорення їх Великою Радою, організація заходів, акцій, толоки, зібрання, мітингів, маніфестацій тощо; організація фінансово-господарської діяльності Руху відповідно до ухвал Великої Ради та Центрального Проводу; Секретаріат також брав на роботу працівників та звільняв їх, звітував перед Великою Радою про свою роботу¹⁷.

1 серпня 1992 р. Мала Рада розглянула заяву заступника Голови Руху п. Віктора Бурлакова та ухвалила: «В зв'язку з приходом п. Віктора Бурлакова на дійсну військову службу та згідно ст. 6 закону України «Про Службу Безпеки України» задовольнити заяву п. Бурлакова про припинення членства в НРУ та складання всіх виборних повноважень з 27 липня 1992 р.¹⁸. Центральний Провід Руху 17 липня розглянув питання «Про голову Секретаріату НРУ» і ухвалив: 1. Увільнити п. Бурлакова В. і звільнити із штатної посади з 16 липня 92 р., задовольнивши його заяву. 2. Вважати такою, що втратила силу, ухвалу ЦП визначення розпорядників рахунку Руху в частині повноважень п. Бурлакова В. М. 3. Обрати головою Секретаріату Руху п. М. Войчишина»¹⁹.

Ці документи наведені, по-перше, для того, щоб навести приклад діяльності механізму Центрального Проводу, уточнити деякі моменти проблеми покидання Віктором Бурлаковим Руху, яку згадав Микола Поровський, про що мова йшла вище. До речі, Микола Поровський стверджує, що за 1991 рік Секретаріат, замісником голови якого був Сергій Одарич «не уклав і не видрукував жодного протоколу Великої Ради». А по-

друге, запрошення Михайла Бойчишина до Секретаріату НРУ, очевидно, внесло новий етап у діяльність самого Секретаріату. Досвідчений орговик (так би його назвали компартійні апаратчики), добре розумів значення організаційної роботи для партії (він був до Секретаріату головою Шевченківського райвиконкому у м. Львові) та спромігся у той надто складний період розброду та хитання старого керівництва внести свіжу течію в організаційну діяльність Руху, а організаційна робота, як відомо, значно збільшує сили партії.

Про важливе значення роботи Михайла Ільяровича Бойчишина для НРУ свідчать як рівень роботи самої «канцелярії» Руху за формою та змістом, так і особисті враження автора цих рядків, який мав можливість спостерігати вияв неабияких організаційних здібностей Бойчишина. Вячеслав Чорновіл мав всі підстави сказати: «Змінилось керівництво Секретаріату Руху. Виявилось, що робота в Секретаріаті була надзвичайно запущена і зараз ми налагоджуємо цю справу»²⁰.

Крайові, районні організації та низові осередки Руху в період між III і IV з'їздами проводили роботу в декількох напрямках. Передусім виконували вказівки та рекомендації Центрального Проводу, вирішували різноманітні проблеми внутрішнього характеру, виступали ініціаторами багатьох заходів у межах своєї компетенції та можливостей. Не тільки описати, навіть перерахувати неможливо в цій книзі, скільки славних справ зроблено численними організаціями й осередками Руху. Зміст роботи багатьох із них гідний окремої історії, яка, впевнений, рано чи пізно буде написана.

Хмельницький крайовий Рух став у опозицію до представника президента Є. Гусельникова, який ігнорував пропозиції рухівців з кадрових, економічних та соціальних питань. Серед своїх досягнень в економічній сфері рухівці називали обмеження на рентабельність. Хмельницький Рух брав активну участь в організації гуманітарної допомоги українцям Придністров'я під час військового конфлікту в Молдові, організувавши фонд допомоги українцям Придністров'я. Були проведені мітинги в Новій Ушиці, Шепетівці, Старокостянтинові, Кам'янці-Подільському з проблем політичних ситуацій в Україні і боротьбі з комуно-соціалістичною владою на місцях²¹.

Голова Руху Донеччини Валентина Проценко, повернувшись з III з'їзду, зосередилась на організації поставок партій екологічно чистого і порівняно дешевого м'яса в регіон, оздоровлення дітей з Донбасу у Карпатах, на виконанні низки цільових програм у галузі культури, допомоги молодим українським бізнесменам та багато іншого²². У травні 1992 року відбулася п'ята конференція Донецької крайової організації. Підсумки майже тижневої роботи Контрольно-ревізійної комісії, що за дорученням Центрального Проводу НРУ перевіряла крайові організації, також звіти членів крайового проводу та виступи делегатів від 16 міських та районних організацій області поклали край міфам про існування на Донеччині «кількох Рухів». У роботі конференції взяли участь члени Центрального Проводу О. Бондаренко та Л. Бірюк, заступник голови Контрольно-ревізійної комісії О. Климончук. Головою крайового Руху знову була обрана Валентина Проценко з м. Дмитрова²³.

5 липня 1992 р. в Києві була прийнята заява конференції голів крайових та районних організацій НРУ «Про підготовку до громадського суду над КПРС-КПУ», в якій рекомендувалась Центральному Проводу та Малій Раді Руху в поточному місяці розробити організаційні заходи щодо підготовки всенародного суду над КПСС-КПУ, налагодивши для цього необхідні контакти з іншими демократичними організаціями та органами влади, а також контакти з політичними та урядовими організаціями сусідніх країн, де також проводиться розслідування злочинів компартії та підготовка до суду над ними²⁴.

22 серпня 1992 р. в Центральній бібліотеці м. Краматорська були проведені урочисті збори організацій НРУ, УРП, ТУМ імені Т. Шевченка, присвячені першій річниці незалежності України. Відкрив засідання голова організації НРУ В. М. Новоринський. Збори висловили позицію на захист і підтримку Вячеслава Чорновола²⁵.

У районних організаціях Руху зроста тривога за долю України. У заяві районних осередків Народного Руху України та Української республіканської партії Старокиївського району м. Києва підкреслювалась нагальна необхідність рішучих дій проти промосковського уряду Віктора Фокіна. З цією метою пропонувалося створити єдиний блок порятунку України у складі НРУ, всіх партій та рухів демократичної орієнтації для виро-

блення єдиної тактики рішучої боротьби за повалення антиукраїнського уряду та створення коаліційного уряду народної довіри і порятунку держави. «Очолити демократичний блок порятунку України просимо вельмишановного п. Вячеслава Чорновола». Тут міститься вимога відставки представників Президента — колишніх високих партноменклатурників, пропонується розпочати широку агітаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо актуальності створення справді українського уряду, за поступову ліквідацію місцевих Рад (сільських, районних, міських та обласних) — цих дискусійних клубів, які були завжди ширмою, «фіговим листком» псевдодемократів і які прикривали собою фактичну владу комуністичної диктатури²⁶.

Заступник голови Сватівської районної організації Руху, що на Луганщині, Євген Дзюба запропонував влаштувати раз на рік зустрічі керівників районних організацій для вивчення досвіду роботи потужних районних організацій, стосунків з виконавчою владою на місцях. Для цього потрібен час і професійні організатори. Отже, Центральному Проводові слід створювати відділ низових структур²⁷. Сватівські рухівці з допомогою Стрийської організації НРУ створили бібліотеку при Сватівській районній організації²⁸.

Віталій Могильний повідомив з м. Євпаторії в Криму, що там вже два роки діє організація Руху. Після активної участі в організації референдуму за незалежність України, рухівці разом з Товариством «Просвіта» ведуть роботу по відродженню української мови та культури²⁹.

У зв'язку з активізацією в Жовтих Водах на Дніпропетровщині соцпартії жовтоводівські рухівці під керівництвом І. Курносова звернулись до краян не дати себе ошукати, не допустити відродження збанкрутілої марксистсько-ленінської ідеології³⁰.

На Одещині Ананьївський осередок Руху під керівництвом Валерія Янкевича ухвалив поставити Хреста на козацькій могилі, а потім вів важкий нерівний бій з противниками незалежної України: головою сільської Ради першої дільниці Ананьєва п. Медведєвим, головою колгоспу «Перемога» п. Токаревим, якого назвали режисером антиукраїнської компанії в районі, депутатами та членами виконкому сільської Ради пп. Власовим, Урсулом, Паладієм, Везком, Дубіновичем, Кузом. У боротьбі з

молодими рухівцями вони не обмежувались забороною ставити пам'ятний знак, а вели наступ з підключенням районної газети «Вісті Ананьївщини», редактор якої Микола Гончарук, щоб не зазнати долі свого попередника п. Снеїна (його зняли з посади редактора) не завжди розміщував матеріали рухівців, спрямовані на спростування звинувачень можновладців³¹.

Софіївська районна організація НРУ, що на Дніпропетровщині, очолювана Григорієм Дробошенко, успішно провела збір підписів виборців (понад дві третини) про складання депутатських повноважень головою райради партократом Лопадідим. Довідавшись про це, він втік з району, залишивши заяву про зняття з себе обов'язків голови райради³².

Мешканець Краснограда Харківської області І. Шолодько звернувся в газету з пропозицією видавати роз'яснювальну політичну літературу. «У нашому районі, наприклад, рухівців досі називають бандерівцями (звичайно, не з патріотичних почуттів). Керівництво НРУ має підтримувати тісніші зв'язки з низовими ланками...» — пропонував прихильник Руху³³.

Мешканець села Нові Боровичі Шорського району Чернігівської області справедливо пропонував: для того, щоб успішно боротися з партократами, які верховодять у селах, «треба в кожному селі створити осередки Руху, залучити до нього молодь, готувати до виборів, будувати справді незалежну державу»³⁴.

На тлі складного і важкого процесу консолідації районних, крайових організацій навколо нового керівництва Руху, особливо в питаннях боротьби проти Уряду та Верховної Ради України, владних структур на місцях плідної діяльності осередків НРУ, наводять на, скажімо так, нестандартні роздуми рішення Кременчуцької міської організації Руху про вихід з нинішнього складу НРУ.

Але, перш ніж перейти до розкриття суті «Звернення-заяви Кременчуцької міської організації Народного Руху України до Співголів Народного Руху Івана Драча, Вячеслава Чорновола, до Центрального Проводу НРУ, до крайових та районних організацій НРУ, до політичних партій та громадських організацій», варто звернути увагу на низку подій в Русі, що передували прийняттю цього документу. В пресі з'явилися матеріали, спрямовані проти рішень III з'їзду Руху, переважно з осудом

вимоги департизації керівних осіб Руху. Особливо дошкульними були матеріали одного з активних керівників НРУ Миколи Поровського. Самовіддано захищаючи Івана Драча та Михайла Гориня, висловлюючи своє несприйняття зростання впливу Вячеслава Чорновола, Микола Поровський запропонував скликати під егідою Руху «конгрес демократичних партій, а також розпочати підготовку до прямих виборів голів Руху усіх рівнів»³⁵, що на практиці означало оголошення боротьби між існуючими керівниками рухівських організацій та претендентами на ці посади.

Пропонуючи цю антистатутну розкольніцьку боротьбу в Русі, Микола Поровський, очевидно, сподівався на підтримку як з боку ряду керівників «передз'їздівського складу», так і на ті антикерівницькі сили, яких не позбавлена жодна політична організація.

Значним античорноволівським чинником була низка невдало проведених акцій, започаткованих Рухом. Серед них: відзначення Шевченківських днів, Всеукраїнська акція протесту проти СНД у день зустрічі президентів у Києві й особливо акція естафетного пікетування Верховної Ради України з вимогою відставки уряду В. Фокіна в період з 3 по 19 червня. Саме за підсумками останньої акції Мала Рада в своїй ухвалі «Про ставлення Руху до органів державної влади» змушена була визнати: «Констатувати, що завдання з активізації політичної активності мешканців Києва і області є проваленим. Участь Київського крайового Руху в акції пікетування визнати незадовільною...»³⁶ Детонатором сепаратистських прагнень послужила згодом заява Михайла Гориня, в якій він намагався довести необхідність багатопартійності в Русі.

Активізуючим фактором стала ідея скликання IV з'їзду НРУ, що виникла в керівних структурах Руху, а це передвіщало драматичний період передз'їздівських конференцій районних та крайових організацій.

Час для реваншу «передз'їздівського складу» настав. Залишилось чекати, з чого почнеться наступ. Виявилось, обрали Кременчуцьку міську організацію. Результат — згадане «Звернення-заява».

Самий документ задуманий за такою схемою. З початку розповідається про внесок Кременчуцького Руху в створення і роз-

виток НРУ, у втілення в життя рухівських ідей. Ця вступна частина виглядає переконливо. Далі — звинувачення більшості делегатів III з'їзду в руйнуванні основ організації, в низькому рівні культури. Називаються такі факти незадоволення: «Досить згадати епізод ганебної реакції залу на виступ Лариси Скорик (хоч її прогноз щодо майбутнього Руху сьогодні справджується), абсолютно несправедливе ставлення до колишнього голови Координаційної Ради М. Поровського, який енергійно працював по розбудові структур НРУ, виявив істинно титанічні зусилля в організації пам'ятних усій Україні заходів: козацького свята в Кирулівці тощо»³⁷.

Далі містяться звинувачення керівних структур НРУ в давній національній хворобі — гетьманщині. «Негаразди у взаєминах між окремими керівниками політичних організацій переносяться на взаємини між самими організаціями. Дісталось Чорноволу за намір перетворити Рух на партію за те, що 20 червня 1992 року Мала Рада оголосила про опозицію НРУ до влади. «Ми свідомі того, що кожен лідер має право разом зі своїми однодумцями творити будь-яку політичну спільність. Але одна справа створити партію на джерелах однодумства кількох людей і зовсім інша — утворити її шляхом руйнування об'єднуючої широкої організації». В зверненні не утримались від пророцтва: «Вважаємо, що заява Гориня символізує не тільки розпад тріумвірату, а й самого Руху...» А закінчується документ приголомшуючим висновком: «Виходячи з необхідності збереження єдності здорових політичних сил міста на тлі перетворення НРУ на опозиційну партію, з метою захисту своєї організації Кременчуцька міська організація НРУ буде змушена реорганізуватися в міське громадсько-партійне об'єднання «Рух за державність і демократію», що може бути утворене на засадах Статуту НРУ, затвердженого II з'їздом НРУ, додатково розроблених Статутних положень, а також керуватиметься Програмою НРУ, затвердженою III з'їздом НРУ»³⁸.

«Звернення-заяву» Кременчуцької міської організації Руху можна аналізувати з різних позицій: юридичної, політичної та моральної, а також коментувати широко і вузько, довго і коротко. По-перше, з юридичної точки зору не може існувати об'єднання в середині НРУ, якщо його документально осно-

вою є вибрані нею положення зі Статуту і Програми і воно за-реєстровано згідно із законодавством. По-друге, в політичному відношенні цей документ не витримує критики, бо це є не чим іншим, як свідомою спробою поглибити суперечності всередині Руху, грубим порушенням Статуту НРУ, в якому, зокрема, йдеться, що районна (територіальна) організація Руху «у своїй діяльності керується Програмою та Статутом Руху, з урахуванням центральних і крайових органів Руху. Ухвали цих вищих органів з програмних, статутних та виборчих питань... є обов'язковими»³⁹.

По-третє, з моральної сторони цей документ не витримує критики. З одного боку, кременчуцькі рухівці виступають за єдність Руху, а з іншого самі показують приклад того, як треба руйнувати Рух. Одних вони підтримують у справі шматкування Руху на невеличкі партії, а інших звинувачують у намаганні на залишках Руху створити єдину партію. Чорновола, який обраний з'їздом співголовою Руху, звинувачують у гетьманщині, а поведінку Гориня, який заради першого крісла в УРП залишив співголосування в Русі⁴⁰, а перед цим відмовився від членства в УРП, щоб стати співголовою Руху, виправдовують, вже не кажучи про відверті симпатії кременчужан до «гетьманів», що народжуються, — Поровського та Скорик. Засуджуючи оголошення Малої Ради стати в опозицію до уряду і Верховної Ради України, кременчужани взяли моральну відповідальність за наслідки політики владних структур.

Наявність суперечливостей у «Зверненні-заяві» кременчуцьких рухівців засвідчує і те, що залишаються не названими головні причини і цілі цього документу.

Наступний крок кременчужан не залишає сумніву щодо їхніх сепаратистських намірів. Від 28 червня, коли було ухвалено «Звернення-заява», до липня пройшло всього чотири дні, щоб від погроз («буде змушена реорганізуватись») перейти до рішучих дій — проголошення реорганізації та створення вочевидь нової організації. Ця поспішність змушує дослідника надавати додаткові оцінки самому «Зверненню...»: 1) необхідна була термінова підтримка комусь з лідерів-улюбленців кременчужан; 2) заклик до організацій НРУ: «Роби, як ми!» Дій, як ми!», тобто кременчуцькому Рухові відводилась роль детонатора вибуху всього НРУ.

Залишається повідомити, що Полтавська крайова організація осудила ці дії Кременчуцької міської організації Руху як спрямовані до розколу організації⁴¹.

Сепаратистська ініціатива кременчуцьких рухівців широкою підтримки не знайшла, не дивлячись на те, що їхнє звернення було опубліковано в пресі. Тільки в Харкові мав місце аналогічний епізод, якій вимагає свого глибокого аналізу в майбутньому. Та ускладнення внутрішньої ситуації в Русі трапилось там, де ніхто не очікував — у Львівській крайовій організації, самої сильної, творчо активної, що випереджала навіть низку ініціатив столичних рухівських структур, багато зробившої для створення та зміцнення НРУ, для перемоги «лінії Чорновола».

Сталося це вже після того, як Велика Рада на своїй черговій сесії 19 вересня вирішила провести IV з'їзд Руху в грудні 1992 року. Саме на цій сесії Вячеслав Чорновіл заявив, що внутрішні протиріччя у керівництві Руху подолані⁴². Він, щоправда, не казав цього про осередки, можливо, передбачаючи львівську драму.

Для оцінки подій у Львівському Русі в жовтні-листопаді ми маємо такі матеріали: «Заяву Львівської крайової організації НРУ», підписану обраними 24 жовтня співголовами ЛКО НРУ І. Кокодиняком і І. Барановським, «Ухвалу Надзвичайних зборів представників осередків ЛКО НРУ» від 7 листопада 1992 року, три «Ухвали Центрального Проводу Народного Руху України» стосовно цієї проблеми, а також численні газетні коментарі.

Спочатку про перший документ. З нього дізнаємося, що 24 жовтня 1992 року відбулася V конференція Львівської крайової організації НРУ. З 485 делегатів, обраних на конференцію, зареєструвались, отримали мандати та були присутні в залі 430. Далі говориться: «Скориставшись спровокованим інцидентом біля входу у вестибюль. В. Чорновіл самочинно взяв на себе керівництво конференцією і закликав делегатів покинути зал. Зігнувавши думку більшості, питання про проведення конференції ні пан Чорновіл, ні пан Ключковський на голосування делегатів не поставили. Після того, як частина делегатів і запрошених з мандатами гостей покинули залу, за відкриття конференції проголосувало 244 делегати, тобто більше половини обраних делегатів. В ході роботи мандатна комісія

признала дійсними повноваження 259 делегатів з усіх районів Львівщини»⁴³. На цій конференції було висловлено недовіру Проводові та його голові, обрано нове керівництво та делегатів на з'їзд.

Читач, мабуть, заінтригований тим, що сталося біля входу у вестибюлі. Про це йдеться в тижневику Львівської крайової організації «Віче», номер 34. Хоч «Віче» подає матеріал тенденційно, але все-таки надає можливості дізнатися, що перед конференцією відбулося віче, чи мітинг, на якому гостро критикували керівництво Львівської крайової організації та Вячеслава Чорновола. А коли останній узяв мікрофон, щоб щось сказати, то йому не дозволили цього зробити. Між рядків тижневика можна прочитати, що цими людьми була спровокована сутичка з охороною (як цивільною, так і муніципальною) конференції. У підсумку — розбито скло у вхідних дверях (цей епізод був показаний Українським телебаченням).

«Віче» наводить цитату з виступу В. Чорновола за кулісами, де радились члени Центрального та Львівського Проводів про долю конференції після того, як на її початку В. Чорновіл «в ультимативній формі зажадав від всіх сторонніх покинути Будинок культури» (тижневик не пише, чи була виконана вимога В. Чорновола). А тепер цитата з диктофону: «В таких умовах відбуватися не може. Конференція відкладається, місце проведення буде визначено окремо. Не можна попустити один раз. Була б наша ганьба, якби ми проводили конференцію, навіть, якби вони не зайшли в зал...»⁴⁴

Негайно був скликаний Центральний Провід (матеріали архіву засвідчують дату 24 жовтня м. Київ (як це могло статись?), а «Народна газета» не називає ні дати, ані місця проведення засідання Центрального Проводу). В. Д. Цимбалюк стверджує, що Центральний Провід засідав у Львові.

В такій ситуації фантазія дослідника не виключає, що Центральний Провід міг засідати в поїзді «Львів — Київ». Наведено тепер ухвали Центрального Проводу Народного Руху України, що вміщені в газеті, бо є деякі непринципові розбіжності між цим текстом і тим, що зберегли в архіві.

«24 жовтня 1992 року, застосовуючи силові методи, група членів Львівського Руху зірвала проведення конференції Львівської крайової організації Народного Руху України. Мали

місце такі вчинки, які кваліфікуються як кримінальний злочин: побиття охорони, пошкодження приміщення. Ці дії безпосередньо пов'язані з попередньою діяльністю самочинно створеного «тимчасового проводу», яку Центральний Провід уже засудив у заяві від 02.10.92 р., підкресливши, що такі методи «суперечать Програмі і Статутів Народного Руху України, а отже ставлять цих осіб поза Народним Рухом України».

Центральний Провід Народного Руху України ухвалив:

1) за тривалу розкольницьку діяльність, грубі порушення Програми і Статуту Народного Руху України виключити з Руху членів так званого «тимчасового перехідного проводу», організаторів зриву конференції;

2) збори, організовані зазначеними особами в залі, де мала відбутися конференція, вважати неправочинними, а їхні рішення недійсними;

3) проводіві Львівської крайової організації рекомендувати:

а) провести конференцію Руху до середини листопада 1992 року у Львові, забезпечивши нормальні умови її роботи та представництво від районних організацій, що відповідали б вимогам Статуту;

б) звернутись до органів державної влади з вимогою порушення кримінальної справи за фактом зриву конференції, насильницьких вчинків і хуліганських дій;

4) членам Центрального Проводу та Крайового Проводу Львівської крайової організації Народного Руху України, враховуючи роль Львівської організації НРУ як базової, провести в районних організаціях Руху роботу по роз'ясненню ситуації в Русі»⁴⁵.

Як засвідчує преса, члени новоствореного Проводу Львівської крайової організації у своєму зверненні до членів Руху та львів'ян знайшли у цій ухвалі Центрального Проводу гру і порушення Статуту як в невизнанні правочинності конференції, так і виключенні членів Проводу з Руху, бо за Статутом, саме цими звинуваченнями львів'яни здобули можливість повторного розгляду інциденту на засіданні Центрального Проводу Руху у м. Львові. Але наслідки цього засідання не могли їх задовольнити навіть частково. «Заслухавши інформацію голови Львівської крайової організації НРУ п. Ключковського Ю. та пп. І. Кокодяниняка, І. Барановського, ЦП Руху ухвалив:

1. Важати конференцію 24.10.92 р. такою, що не відбулася. Проведення зібрання відбулося з порушенням Статуту Руху та регламенту під сильним тиском.

2. Вважати вірним рішення Координаційної Ради Львівської крайової організації Руху від 5.11.92 р. про проведення конференції 7.11.92 р.

3. Рекомендувати міським та районним організаціям НРУ розглянути питання про відповідність дій керівників ряду осередків НРУ Статуту Руху»⁴⁶.

Навряд чи «тимчасовий провід» та його співголови могли розраховувати на пом'якшення з боку Центрального Проводу на засіданні в листопаді, тому що відхрещуючись від інциденту першого («невідомо ким організованого») ⁴⁷, була припущена ще одна протиправна дія, про що свідчить друга ухвала цього ж засідання Центрального Проводу: «У зв'язку з тим, що приміщення Львівського крайового Руху проти-законним шляхом (збивання пломб, виламування замків) зайнято сторонніми особами, доручити Секретаріату НРУ спільно з органами державної влади та правоохоронними органами вирішити питання щодо майна, яке належить до НРУ»⁴⁸.

Але не досягли бажаного і члени Центрального Проводу. Уже наступного дня (7.11.92.) відбулись надзвичайні збори представників осередків ЛКО НРУ, які прийняли ухвалу про скликання 28 листопада IV конференції Руху Львівщини, де обговорити позицію львівської делегації на IV Всеукраїнських зборах! Восьмий пункт з дванадцяти ухвали оголошував: «Розцінити як фактичний розкол ЛКО НРУ перетворення зборів прихильників п. Ключковського в альтернативні V конференції ЛКО НРУ та їхню відмову допустити в зал і заслухати представників делегації даних Надзвичайних зборів з пропозиціями щодо усунення причин протистояння»⁴⁹.

Нагадаємо читачеві, що саме в цей день відбулась V конференція Львівської крайової організації НРУ, яка пройшла за участю членів Центрального Проводу. Була заслухана звіт-на доповідь Юрія Ключковського, який на фактах спростував звинувачення його в бездіяльності. На конференції виступив Вячеслав Чорновіл, який закликав делегатів до конструктивної роботи і відмови від мітингових способів боротьби.

Конференція визнала діяльність проводу, обраного 24 жовтня, позастатутною і підтримала рішення Координаційної Ради крайової організації та зборів первинних осередків щодо виключення цього утворення з Руху. Більшістю голосів (проти голосували 48 делегатів з 420) конференція вирішила замінити керівництво Львівського Руху⁵⁰.

Щодо VI конференції Львівського Руху, в якій взяло участь 403 делегати з 410 запрошених, то там теж не було бажання до компромісу.

Щоб не втомлювати читача подальшим приведенням матеріалів цього випадку, скажемо, що повноваження делегації на чолі з Ю. Ключковським мандатна комісія IV з'їзду Руху визнала, а делегацію на чолі зі співголовами І. Кокодиняком та І. Барановським в приміщення з'їзду не допустили.

Здається, що «тимчасовий провід» опозиційного Руху Львівщини робив все можливе для власної перемоги. З одного боку, він запевняв рухівців і львів'ян, що на противагу тверджень Центрального Проводу НРУ розколу у Львівському крайовому Рухові не сталося. З іншого — намагався показати своїх суперників агресивними: мовляв, безпідставно закрили управу крайового Руху, позбавили можливості виходити на роботу рухівських працівників, відмовились передати печатку організації, де допустили до роботи комісію по опису матеріальних цінностей. До цього ж на всі лади доводять легітимність своєї конференції. Про це говорилося в «Заяві» проводу ЛКО Руху від 28 жовтня 1992 року, яку, начебто, в той же день підтримали збори голів осередків Руху підприємств, установ та організацій м. Львова⁵¹.

Документи, що залишила львівська опозиція свідчать не стільки про її гнучкість і маневреність, скільки про непослідовність. Наприклад, 28 жовтня в згаданому документі було заявлено: «розколу в Русі немає — ми його не допустимо», а 31 жовтня в «Зверненні Ради Львівської крайової організації НРУ до п. Ю. Ключковського та його прихильників», в якому пропонуються хитромудрі заходи з метою змусити капітулювати своїх опонентів, пишуть: «...Це неминуче приведе до розколу в Русі і поставить на грані існування наймасовішу громадсько-політичну організацію в Україні»⁵².

Ще дослідника вражає лиха оперативність, з якою інформація про ці події серед рухівців Львівщини досягла Харкова.

Вже 4 жовтня Координаційна Рада Харківської об'єднаної районної організації НРУ вміть вивчила ситуацію у Львові і прийняла «Ухвалу», в якій вирішили «Підтримати керівництво Львівського крайового Руху на чолі з І. Кокодиняком, І. Барановським та В. Морозом» і запропонували Центральному Проводу НРУ відмінити своє рішення стосовно Руху Львівщини, а також: «Запропонувати Харківській організації НРУ аналогічне рішення»⁵³.

Така енергійна і термінова підтримка Львівської рухівської опозиції з боку харківських рухівців підштовхує до думки про існування надкрайової антирухівської сили, яка взяла на душу великий гріх перед українським народом позбавити його вірної йому самовідданої організації. Не виключено, що ця гіпотеза при подальшому дослідженні стане висновком.

А зараз не будемо провокуватися емоціями і заради справедливості зазначимо, що львівська опозиція все сильніше розкручувала оберти розкольніцького маховика. 28 листопада 1992 року нею була проведена VI Конференція Львівської організації Народного Руху України. Конференція прийняла «Ухвалу» та «Декларацію Львівської організації Народного Руху України», в яких переслідувалась все та ж мета: ЛКО НРУ «ставити в основу своєї діяльності єдину державотворчу ідеологію українського націоналізму...»⁵⁴. Під час підготовки та проведення конференції керівники опозиції теж не були послідовні. З одного боку, вони, працюючи на публіку, закликали протилежну сторону до компромісу, а з іншого — проповідували висловити недовіру Ключковському і Чорноволу. «Останнього обдаровували такими епітетами, що не витримують газетні шпальти. Дивно, але якусь годину тому всі дружно підтримали програму дій, в якій йшлося і про культуру», — писала «За вільну Україну» 1 грудня 1992 року. За ствердженням цієї газети на конференції були присутні представники Руху з Харкова, Миколаєва, Одеси, Івано-Франківська, Тернополя, Києва, а також гості з Кубані та Канади.

Це можна було розцінити як захід поширення розкольніцького досвіду у Львові на інші регіони та пошуки міжнародної підтримки.

Розглянуті документи і матеріали не дозволяють надати остаточної оцінки правомірності дій тієї чи іншої сторони. Це

можна буде зробити при вивченні всіх матеріалів, що висвітлюють це явище. Зараз тільки слід застерегти, що не всі причини розбрату були названі в офіційних документах. В пресі наводився такий факт, що серед виключених з Руху були ті, що на III з'їзді Руху підписали заяву проти В. Чорновола⁵⁵. Але для дослідника важливіші ідейні розходження. Вони в основному зводились до невиразливих поглядів на уявлення майбутнього Руху як партії і неодмінного тлумачення поняття націоналізму та ставлення до нього.

З приводу перетворення Руху в партію, до чого начебто прагнули керівники НРУ, а львівська опозиція виступала проти, то є підстави допустити, що ці розходження були або придумані, або як слід не вивчені. По-перше, в організаційному відношенні Рух уже функціонував як партія. В цьому мали змогу переконатись керівники львівської опозиції принаймні на підставі рішень Центрального Проводу НРУ з питань львівських рухівських подій. А по-друге, після утворення 2 серпня 1992 року лідерами республіканської і демократичної партій на противагу Рухові Конгресу національно-демократичних сил на підтримку Президента і влади зберігати формально об'єднуюче призначення НРУ втрачало всякий сенс. До того ж підготовка закону про громадські об'єднання, який позбавляв Рух права висувати своїх кандидатів на виборах Президента і Верховної Ради України, гостро поставила питання: або Рух стане партією і буде мати право брати участь в виборах на рівних з усіма партіями, або залишиться обслуговуючою іншої партії організацією.

Значно складніші були розходження у ставленні до націоналізму. Львівська опозиція вимагала від керівництва Руху прийняття на власне озброєння ідеологію націоналізму, в той час, як останнє сповідувало національно-демократичну платформу. Але при уважному знайомстві з тлумаченням цих позицій приходиш висновку про відсутність суттєвої різниці в їх змістах.

Львівська опозиція вимагала пріоритетів для українського народу в справі національної політики влади, виключаючи насильницькі методи, екстремізм. В той час національно-демократичні погляди керівництва Руху зводились до рівноправності всіх націй і народностей, які мешкають в Україні. Тут більше непорозуміння, ніж розходжень.

Спробуємо пояснити невикористані резерви для компромісу в національному питанні двох конфліктуючих сторін. Предметом порозуміння, а точніше, глибшому вивченню поглядів двох опонуючих сторін могло б послужити третє поняття — національна справедливість. Саме вона не обмежує прав жодної нації, але вимагає надавати більше уваги проблемам відродження тому народу, чи народам, котрі більше постраждали від тоталітаризму. Якщо з цією міркою підійти до вирішення національних проблем в Україні, то неминуче зійдемося на тому, що український народ, як за глибиною національних деформацій, так і за кількісним складом, потребує більше уваги, коштів, зусиль для свого відродження. Його ніяк не поставиш в рівень з росіянами в Україні, хоч би в питаннях мови, освіти, культури, кадрів. Національно-пропорційний розподіл уваги і коштів на відродження націй неминуче виведе український народ на пріоритетний напрямок. Якщо для єврейського населення, скажімо, в Донецьку достатньо чотири національні школи, то для українського в десятки разів більше. Без кількісних пріоритетів національну проблему не вирішити. Пріоритетів вимагають національні проблеми кримськотатарського народу. І тут слід поступати по простій формулі: хто більше постраждав, у кого більше забрали — тому більше уваги і більше належить повернути.

Принцип національної справедливості однаково може працювати в теорії і практиці національної демократії. І тут не може торжествувати демократія, якщо не буде повернуто перед усім українському і кримськотатарському народам все, що складає якість повноцінної нації. Без пріоритетів не ліквідувати національну деформацію, а відповідно не демократизувати суспільство. Національна несправедливість і демократія несумісні.

Несуттєвість розбіжностей в розумінні національно-патріотичних проблем призвели до неадекватних рішень і непередбачених наслідків передусім для самої впливової рухівської крайової організації. Львівські рухівці розгубили ідейно-моральний вантаж, що формувався трьохрічною роботою сотень відданих рухівців в селах і містах Львівщини. Не міг виграсти від розбрату і Рух в цілому. Про це свідчить резонанс у всіх куточках України, що викликала львівська подія.

Одні відкрито шкодували, що стався розкол у Львівському Русі і висловлювали сподівання, що в обох сторін вистачить мудрості для ліквідації причин розбрату⁵⁶. Інші ставали на бік тієї чи іншої частини⁵⁷. Відверті вороги Руху цинічно раділи цьому розколу. А ті, що раніше вийшли з якихось причин із Руху, уже взяли лопати, щоб поховати його назавжди. Були й такі, що скористались з цієї нагоди, щоб підкреслити: без них, тобто без інтелектуалів, Рух переродився.

«Какие имена создавали Рух. Умов, Курчиков, Мацюк, Цимбалюк, Акимович, Струтинский... — викрикує С. Печерський і продовжує, — и начал Рух интеллектуалов превращаться в Рух горлопанов»⁵⁸. Але С. Печерський чомусь не називає головного в цих подіях: пішли з Руху передусім ліберали-комуністи, які не мали ніякого відношення до львівського явища, де конфліктували між собою націоналісти з питання, хто більше любить свою неньку Україну.

На думку автора цих рядків, в жовтні-листопаді львівські рухівці використали не всі резерви, щоб запобігти розбрату. Не слід виключати наявності можливості дійти згоди за схемою компромісу, що був досягнутий на III з'їзді НРУ. Мудрість, як і дурість безмежна. Прикладом перемоги першої може служити переборювання розколу в Черкаському Русі, де з трьох, які називали себе крайовими організаціями, врешті-решт вирішено відновити одну⁵⁹.

14 листопада 1992 року VI конференція Донецької крайової організації в наслідок всебічного обговорення делегатами організаційних і політичних проблем показала згуртованість і політичну зрілість рухівських лав. В роботі конференції, як і на попередній взяли участь члени Центрального проводу Олена Бондаренко та Лев Бірюк. Конференція підтвердила повноваження голови крайової організації В. Проценко та заступника голови М. Тищенка. До крайового проводу увійшли також В. Білецький, В. Новоринський, І. Пасєпо, В. Мазанов та І. Шутов.

До речі, Олена Бондаренко, яка була головою Луганської крайової організації, повідала донецьким рухівцям про деякі «таємниці» Центрального Проводу: «Незабаром буде опубліковано програмні тези, над якими працює наш «мозковий центр» під керівництвом Володимира Черняка»⁶⁰. Почитаємо.

Отже, після III з'їзду в Русі продовжувались процеси перетворення його на політичну партію. Вони охопили майже всі ешелони НРУ — від осередку до Центрального Проводу. Переможною тенденцією стали об'єднуючі стремління боротьби за владу.

В надзвичайно важких умовах «нової людини» в Києві і зокрема в апараті Центрального Проводу Вячеслав Чорновіл зумів реорганізувати роботу керівних органів, насамперед шляхом продуктивного функціонування Малої Ради, «перетрушування» кадрового складу, активізації старих ланок апарату.

Внутрірухівська опозиція і відверті вороги НРУ ззовні приклали чимало зусиль в протистоянні перетворення Руху в партію, а врешті-решт для нейтралізації його як політичної сили. В їхньому арсеналі — провокування внутрішніх сутичок, створення альтернативних структур, компрометація відданих Руху талановитих людей, відверта зрада рухівській справі.

Але дії противників Руху нового інтенсивного формування, хоч і завдавали значної шкоди згуртованості рухівських лав, не могли змінити партійної природи НРУ, яка була закладена самим його народженням. Антирухівські дії послабили, скажімо, зіпсували окремі нитки рухівської тканини, але основа її витримала випробовування на життєздатність, завдяки передусім вірності українській ідеї.

В особистому плані противників Чорновола серед впливових авторитетних осіб було значно більше, ніж прихильників. Йому не вистачало сил захистити окремі крайові організації НРУ від підступних атак противників на окремих ділянках рухівського фронту. Та, спираючись на свідомих рухівських активістів, Вячеслав Максимович все-таки вивів головні крайові загони з-під удару. Чим більше ворогів, чим підступніші їх методи, тим значніша перемога Чорновола й його рухівської гвардії.

Та ця перемога не дісталась в чистому виді. Стали значно ослаблені найчисельніші крайові організації — Львівська й Івано-Франківська. Не відомо, скільки треба буде часу і зусиль для їх відновлення в попередньому впливі.

Як кожна протидія, так і боротьба в Русі не залишає незмінною жодну сторону. Вплинула вона і на Рух. Газета «Киевские ведомости» 5 грудня 1992 року писала: «...Михаил Бойчишин заявил, что съезд должен принять одну-единственную

поправку к программе. А именно — дополнить фразу о том, что Рух стремиться строить правовую демократическую державу словом «национальную». Скорее всего, эта поправка является следствием львовских событий».

А дослідник підкреслить: прийняття такої поправки буде наслідком того, що керівництво Руху здатне робити правильні висновки, а значить — з битви вийшло сильнішим.

¹ Поровський М. Вірю, що Рух оживе // Літературна Україна. 4 березня 1993 р.

² Народна газета, № 26, липень 1992 р.

³ Архів Одеської крайової організації, Справа 1. — Арк. 63–64.

⁴ Там само.

⁵ Архів Центрального Проводу НРУ. Справа «Ухвали Центрального Проводу». — Арк. 5.

⁶ Там само.

⁷ Архів Центрального Проводу НРУ. Справа «Ухвали, рішення Малої Ради на період між III-IV Зборами НРУ». — Арк. 1–35.

⁸ Літературна Україна, 4 березня 1993 р.

⁹ Рух-прес (матеріали для газет), Число 32, 10–12 грудня 1993 р. — С. 20.

¹⁰ IV Великі збори Народного Руху України 4–5 грудня 1992 р.

¹¹ Стенографічний звіт. Секретаріат НРУ К. 1993. — С. 13.

¹² Там само.

¹³ Архів Центрального Проводу НРУ. Справа «Ухвали, заяви...». — Арк. 1–40.

¹⁴ Там само. — Арк. 19.

¹⁵ Народна газета, № 28, липень 1992 р.

¹⁶ Архів Центрального Проводу НРУ «Ухвали, заяви...» — Арк. 27.

¹⁷ Програма і Статут Народного Руху України (зміни та доповнення, внесені III Всеукраїнськими зборами НРУ 1 березня 1992 року) — К., 1992. — С. 32.

¹⁸ Архів Центрального Проводу НРУ. Справа «Ухвали, заяви...». — Арк. 29.

¹⁹ Там само. — Арк. 32.

²⁰ Народна газета, № 39, грудень 1992 р.

²¹ Джерело, грудень 1994 р.

²² Східний часопис, березень 1992 р.

²³ Східний часопис, 5 червня 1992 р.

²⁴ Народна газета, № 27, липень 1992 р.

²⁵ Східний часопис, 8 вересня 1992 р.

²⁶ Народна газета, № 25, липень 1992 р.

²⁷ Народна газета, № 13, квітень 1992 р.

²⁸ Народна газета, № 21, червень 1992 р.

²⁹ Народна газета, № 14, квітень 1992 р.

- ³⁰ Народна газета, № 21, червень 1992 р.
- ³¹ Народна газета, № 42, жовтень 1992 р.
- ³² Народна газета, № 27, вересень 1992 р.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Народна газета, № 29, травень 1992 р.
- ³⁵ Народна газета, № 18, травень 1992 р.
- ³⁶ Народна газета, № 24, червень 1992 р.
- ³⁷ Народна газета, № 28, липень 1992 р.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Програма і Статут Народного Руху України (зміни та доповнення, внесені III зборами НРУ 1 березня 1992р. — К., 1992. — С. 26.
- ⁴⁰ Правда, Михайло Горинь намагався зберегти за собою дві посади — голови УРП і співголови Руху, що порушувало рішення III з'їзду НРУ, але пізніше змушений був відмовитись від свого наміру.
- ⁴¹ Народна газета, № 27, липень 1992 р.
- ⁴² Народна газета, № 37, вересень 1992 р.
- ⁴³ Названа «Ухвала» видана окремою листівкою і давалась учасникам IV з'їзду НРУ. Архів автора.
- ⁴⁴ Віче, тижневик Львівської крайової організації НРУ, N 34, листопад 1992 р.
- ⁴⁵ Народна газета, № 42, жовтень 1992 р.
- ⁴⁶ Архів Центрального Проводу НРУ. Справа «Ухвали та заяви...». — Арк. 40.
- ⁴⁷ Віче, № 34, листопад 1992 р.
- ⁴⁸ Архів Центрального Проводу НРУ, Справа «Ухвали, заяви...». — Арк. 40.
- ⁴⁹ Ухвала Надзвичайних зборів представників осередків ЛКО НРУ від 7 листопада 1992 р. (листівка). Архів автора.
- ⁵⁰ Народна газета, № 44, листопад 1992 р.
- ⁵¹ Віче, № 35, листопад 1992 р.
- ⁵² Там само.
- ⁵³ Там само.
- ⁵⁴ Ці документи разом зі «Зверненням до делегатів IV зборів НРУ» делегації Львівської крайової організації НРУ розповсюджувалися серед учасників з'їзду. Архів автора.
- ⁵⁵ За вільну Україну, 1 грудня 1992 р.
- ⁵⁶ Автобусобудівельник, газета трудового колективу Львівського ВО з виробництва автобусів ЛАЗ, 18 листопада 1992 р.
- ⁵⁷ Голос України, 10 листопада 1992 р.
- ⁵⁸ Одесский весник, 3 листопада 1992 р.
- ⁵⁹ Одесский весник, 17 листопада 1992 р.
- ⁶⁰ Східний часопис, 12 листопада 1992 р.

ПОШУКИ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ

З'їзд — вінець усієї праці, що починалася з багатьох ціле-спрямованих зусиль. Один з важливих складників організаційної роботи. Скільки таланту і фізичних сил він вимагає? Хто має виміряти і за якими параметрами оцінити роботу всіх його організаторів: від першої особи партії чи руху до людини, що стоїть на контролі при вході до приміщення? Наприклад, де і як знайти кошти для його проведення? Скільки їх треба? Рахуйте: за аренду приміщення, оплата за проїзд до Києва і до дому з Києва делегатів, за проживання їх в готелях, кожному делегату треба щодня тричі харчуватися, вручити йому красиве запрошення, анкету, численні документи з'їзду (доводи, співдоводи, пропозиції змін до Програми, Статуту, проекти резолюцій, ухвал, заяв, робочу програму з'їзду з регламентом і пропонованим порядком денним) та все це вкласти в конверти, а всі конверти в паперові папки з надписом «IV Всеукраїнські збори Народного Руху України». А ціни, особливо на папір, ростуть, як гриби.

Правда, можна трохи зекономити шляхом зменшення квоти на делегування. Одного делегата від більшої кількості членів крайової організації, ніж було минулого разу. Але пресі важливо інше: роздмухають на всю Іванівку, що Рух розгубив своїх членів, його покидають кращі люди. Хіба кращі люди можуть залишати корабель у біді? Кращий серед екіпажу капітан. Він бореться до останнього за судно та залишає його останнім. А тих, хто втікає першим, називають по-іншому. Економія має розумні межі. Скупий сплачує вдвічі.

Іванові Драчу було легше. За ним стояла Спілка письменників. Він киянин. Йому і стіни допомагають. А як бути «западенцю» Чорноволу і його помічникові зі Львова Бойчишину в Києві? Хто допоможе? Де спонсори? Львівські зв'язки поки що працюють, але не настільки, щоб за їхній рахунок витягнути з'їзд.

Читач питає: а членські взноси? У Статуті сказано: «Розмір щомісячного членського взносу визначається членом Руху особисто, але не може бути меншим від мінімального рівня, встановленого крайовою організацією Руху»¹. Не дуже розжешся. Делегатам з областей часто не вистачає своїх коштів на залізничний квиток до Києва та на зворотній шлях.

Але організаційне та фінансове забезпечення з'їзду — це дрібниця порівняно з ідейним. Перше та друге можуть зробити здібні організатори та фінансисти. Ідейне — тільки таланти, генії. Ідея з'їзду — це основа всієї тканини організації, тканини партії. Оволодіє вона делегатами — будуть вести ділову розмову на з'їзді, додому повернуться з натхненням працювати над її резолюціями. І чим ясніша і простіша, реальніша і корисніша ідея, тим більше прихильників вона знайде.

Так, щоб зрозуміти комуністичну ідею, достатньо знати дві арифметичні дії: відняти та ділити. Відбирай у тих, хто щось має, і дай тим, хто не має нічого. Хто ж цього не зрозуміє? Особливо серед тих, хто нічого не заробив. В. І. Ленін був геній, доки день і ніч закликав грабувати багатих. І його підтримували, перед усім росіяни, бо вони мали змогу грабувати не тільки своїх росіян, але й «молодших братів» в межах імперії. Більше того, Ленін обіцяв світову революцію. Невже так важко здогадатись, в ім'я чого слід робити ту революцію? Ясна річ: пограбуємо своїх поміщиків, капіталістів, куркулів та навіть середняків, примусимо їх працювати в ГУЛАГах на бідних все життя, а потім перейдемо грабувати весь світ. А на планеті багатих видимо-невидимо.

Ці геніально прості ідеї Леніна легко засвоїли не тільки мільйони бідняків, але і такі невдахи семінаристи-студенти, як Сталін, Красін, Бухарин, чоботар Каганович, пастух Хрущов, студент-заочник Брежнев, та багато інших. Достатньо було Горбачову закінчити два вищих навчальних заклади, як він заплутався в цих геніальних відкриттях. Збагнув їх підкріпити видимістю демократії. Результат відомий. Імперія розвалилась.

Вже пройшло декілька років з того часу, як нема Союзу, а мільйони бідняків не можуть зрозуміти: чому Горбачов відмовився будувати світле майбутнє для них, а світле сьогодення для себе. В селі Ясиново, Любашівського району, Одеської області люди чистили стару криницю, складену дуже майстерно

з піщаного каміння. Чоловік, що вибирав з дна відрами намул, крикнув тим, хто був на верху:

— Тут якийсь камінь вибирає і заважає працювати.

Йому порадили:

— То викинь його.

А через декілька секунд багатометрові стіни загуркотіли та вмить поховали під собою того, хто хотів підправити геніальну будову.

Щось схоже трапилось з Михайлом Горбачовим. Комуністична система не може перенести втручання демократії в своє буття.

Рухівським лідерам з виробництвом ідеї складніше. На перших двох з'їздах, щоправда, з ідеями було простіше. Звернулись до найсвятішого: з початку українського відродження, а потім незалежності. І наші люди, як і всі народи підтримали саму ідею. Але не безкорисно. Менш за все вони мріяли про своє національне відродження. За винятком хіба західних українців та одиниць в інших регіонах, які ще чудом зберегли надію та бажання стати повновартими людьми. А переважна більшість громадян України, в тому числі і росіяни, підтримали ідею незалежності тільки тому, щоб менше віддавати продукції Росії. Саме тої продукції, що в селі виробляють одиниці механізаторів, скотарів, доярок, а більшість її крадуть. Бо вже нема у кого офіційно відбирати, треба красти ту саму громадську власність. Робітників обкрадають, але вже інші — влада та керівники.

Саме 1 грудня 1991 року ця корисна незалежність ясно завітталась, коли 92 відсотки громадян висловлювались за самостійність України. Але яку? На чолі з одним з лідерів українських комуністів, який не збирався нічого змінювати ні в промисловості, а ні на селі.

На III з'їзді у керівництва була ідея піти всім Рухом на службу Президенту та його структурам, може, що-небудь перепадатиме від тієї ідеї, за яку боролись. Але мало знайшлось бажаних знову батрачити на ту саму партноменклатуру. Вирішили продовжити боротись, не дивлячись на те, що ситуація ускладнилась: люди не хочуть жити, щоб не красти, а тим, хто бажає чесно трудитись, не дають можливості. Приклад небезпечний. Може так статися, що не буде де красти.

Після III з'їзду головними зовнішніми параметрами діяльності Руху, в тому числі і його депутатів у Верховній Раді, була спроба демократизувати суспільство, перебуваючи в ролі опозиції. То була єдино правильна позиція для збереження Руху. Але ідеї, що запалюють уяву суспільства, як то комуністична чи незалежності, не було. А без ідеї, що освітлює шлях в нестабільному суспільстві, політична партія неначе корабель без вітрил. Перша хвиля, навіть слабка, може його викинути на скелі.

Це добре розуміли Вячеслав Чорновіл і його прибічники. Тому гарячково шукали об'єднуючу ідею. Врешті-решт було знайдено. І не одну, а дві. Перша суто для рухівців, тобто внутрішнього згуртування. Друга — переважно для зв'язку, як колись казали, з масами.

Перша ідея: перетворення Руху на партію. Вона давала рухівцям перспективу боротьби за владу. Ця ідея, як примара блукала серед рухівців з першого з'їзду. То її відкидали, то соромливо згадували, але завжди мали на думці. Доказом тому може бути той факт, що рухівці, починаючи з II з'їзду, не відмовились від влади. Відомо, що владу може взяти передусім партія.

Вище згадувалось, Вячеслав Чорновіл ще перед III з'їздом бачив Рух в майбутньому як політично-громадську організацію партійного типу. То було дипломатичне прикриття таємної мрії. Своєрідно обережний зондаж рухівської думки і водночас психологічна підготовка членів Руху до нової якості.

Самий зубастий опонент В. Чорновола М. Поровський писав про вище згадані наміри лідера Руху так: «Завдання, яке ставив Вячеслав Максимович, — це внести до Статуту положення про «неможливість» перебування в НРУ членів інших політичних організацій, що остаточно завершили перехід Руху на партійні засади»². За ці наміри Поровський гнівно засуджує Чорновола.

Спробуємо розібратися в аргументах Поровського за допомогою самого автора, як це він робить в оцінках дій Чорновола, постійно докоряючи йому за те, що раніше він говорив протилежне. Поровський неначе не знає, що зі зміною можливостей і чинників політик змушений змінювати позицію, щоб не скам'яніти разом зі своїми поглядами. Але відомо, що радити

іншим легше, ніж робити самому. Та прошу читача зрозуміти мене вірно: досліднику не хочеться, щоб хтось з них зупинився в своїй власній діалектиці. Не дай Бог, це трапиться, Україна позбудеться політиків найвищого гатунку.

Та тим часом Микола Поровський у своїй співповіді на II з'їзді НРУ «Організаційна діяльність Руху: стан, проблеми, перспективи» підкреслив: «Наш актив повинен усвідомити, що проти Руху працює велика сила, добре організована й оплачувана партійно-бюрократична машина, і протидіяти їй ми можемо, протиставивши набагато вищу організованість і виконавчу дисципліну наших структур»³.

Замість того, щоб шукати непослідовність у висловлюваннях автора, що для політика, що для жінки, — гріх природний, наслідком поставити йому декілька запитань. Чи може природа Руху мати вищу організованість, ніж, скажімо, головний його противник комуністична партія з її «железної» дисципліною? І друге: невже в житті Руху було мало яскравих прикладів, коли замість того, щоб усім миром тягти плуга, йшли один до лісу, інший до бісу? І хто висунув формулу, що ухвала Великої Ради Руху про висунування кандидата в Президенти носить не обов'язковий, а дорадчий характер, а тому керівникам Руху можна нехтувати цією ухвалою? Хіба з такою дисципліною можна побороти комуністів?

Якщо Микола Поровський цього разу зможе спростувати самого себе, тоді в наступному виданні цієї книги автору даних рядків доведеться подати додаткові запитання й аргументи-відповіді.

Як знати, можливо Вячеслав Чорновіл один з перших передбачав, що невдовзі буде відроджена діяльність комуністичної партії України і Рух змушений буде відступити в боротьбі за владу перед організаційно сильнішим і дисциплінованішим противником. То хіба слід докоряти людині за те, що вона готувала організацію до неминучих політичних баталій з політичною силою, яка нещодавно була однією з найвпливовіших в усьому світі?

Думку про необхідність перетворення Руху в партію висловлювала перед з'їздом низка впливових рухівців. Напередодні IV з'їзду заступник голови НРУ Олександр Лавринович надрукував у «Народній газеті» матеріал під назвою «Рух змушують

стати партією». Він переконливо довів, що без нової концепції Рух не здобув свого політичного обличчя, а також показав, що новий Закон про об'єднання громадян, що дозволяє брати участь у виборах тільки політичним партіям і не називає при цьому політичні громадські організації, ставить Рух перед необхідністю трансформуватись у партію⁴.

Член Центрального Проводу, голова Одеського крайового Руху Віктор Цимбалюк на питання кореспондента Оксани Канунникової, чи став організаційно Рух партією, відповів: «Поки що ні... наша партія — ми не заперечуємо цього слова — не підходить під визначення «партія» в існуючому нині законодавстві. Наприклад, у нас є асоційоване членство... А втім, для нас цілком байдужа термінологія. Це справа юристів»⁵.

Як видно з цих слів, рухівці нову назву спокійніше перенесли, ніж їхні опоненти. В політичних взаєминах, точніше, в боротьбі, — це значна прикмета.

Підготовка до з'їзду Руху, як і передбачалось Статутом, почалася заздалегідь і «не пізніше, як за три місяці». Ухвалу «Про скликання IV Всеукраїнських зборів прийняла Велика Рада Руху 19 вересня 1992 року. В цьому документі йшлося: 1) провести з'їзд 4–6 грудня у Києві, в приміщенні актового залу політехнічного інституту; 2) делегувати за старою квотою по 13 делегатів від кожної крайової організації Руху; 3) члени Малої Ради і Центральної ревізійної комісії є делегатами зборів; 4) члени фракції НРУ у Верховній Раді, які є членами Руху, також делегати зборів (їм виділялося 35 мандатів); 5) делегатами зборів є і члени Президії Ради національностей; 6) асоційованим членам Руху виділяється 5 мандатів; 7) решту делегатів обирають конференції крайових організацій, виходячи з встановленої квоти: один делегат від 300 перереєстрованих членів Руху; 8) функції оргкомітету покласти на Центральний Провід, Секретаріат та голів крайових організацій НРУ⁶.

На цій сесії була прийнята ухвала «З питань підготовки концепції державотворення», в якій, зокрема, наголошувалось: «Реалізуючи Програму Руху в плані розбудови незалежної демократичної України, Велика Рада ухвалює:

1. Внести у порядок денний IV Всеукраїнських зборів питання про затвердження концепції державотворення та програми дій по її реалізації.

2. Вважати за доцільне визначити основними тезами концепції державотворення. При цьому називалися провідні аспекти даної діяльності: загальнополітичний та геополітичний; державно-правовий, системи національної безпеки; економічний блок, соціальний блок, медико-економічний блок, духовний блок, закордонна діяльність.

Окремим пунктом було підтверджено керівником розробки проекту Центрального проводу професора В. Черняка, а керівником робочих груп — С. Головатого, О. Савленко, Л. Танюка, Ю. Костенка та В. Івасюка. Координацію дій та контроль за підготовкою покладено на заступника співголів Руху О. Лавриновича. Встановлювався термін подання проекту на розгляд Центрального Проводу — до 20 жовтня 1992 р.⁷

З'їзд розпочався в п'ятницю 4 грудня 1992 року о 10 годині в актовому залі Київського політехнічного інституту. Відкрив з'їзд Вячеслав Чорновіл. Івана Драча в залі не було. Пізніше з'ясувалося, що він у закордонному відрядженні. Це був перший з'їзд без його участі. Тих, хто звик його бачити на чолі перших трьох форумів, звичайно, торкнувся сум... Батько не прийшов, з яким все починалось і було багато зроблено. Трапилось щось важливе... Але ті, хто брав участь у засіданні Великої Ради, Малої Ради та Центрального Проводу в останні місяці, вже звикли до його відсутності. Про це свідчать ухвали, де в графі «Співголова... І. Драч» — пусто. Стоїть підпис тільки одного співголови Руху.

Згідно доповіді Мандатної комісії з'їзду численність НРУ становить 50400 фіксованих членів та понад два мільйони прихильників. Делеговано на з'їзд 640 делегатів. В залі присутніх — 542. Від крайових організацій — 474, від фракції Руху у Верховній Раді — 18, від восьми асоційованих членів Руху — 26, від центральних органів Руху — 24. Серед делегатів переважна більшість українців — 445, решта — росіяни, євреї, білоруси, поляки, словаки, молдовани, грузини та інші. Їх було значно менше, ніж на попередніх з'їздах. Зате у кожного з них уперше був членський квиток, який свідчив про належність його власника до повновартої політичної організації.

Якість делегатів значно змінилася порівняно зі складом установчих зборів Руху: з інженерно-технічних працівників — 109; працівників культури, науки, освіти, охорони здоров'я —

174; робітників — 45; працівників сільського господарства — 28; господарських керівників — 23; працівників державних адміністрацій та виконавчих комітетів місцевих рад — 47. Особливу категорію склали депутати різних рівнів: Верховної Ради України — 18 депутатів, 32 депутати обласних рад, 47 депутатів міських рад, 30 депутатів районних рад та 10 — сільських і селищних рад. 384, тобто 71 відсоток, делегатів були з вищою освітою. 41 — кандидати наук; 8 делегатів докторів наук, професорів⁸.

На з'їзд прибули гості з областей, представники уряду, держадміністрації. В роботі брали участь гості з Голандії, Канади, Латвії, Литви, Норвегії, Польщі, Росії, США, Румунії, Угорщини, Франції, ФРН, Фінляндії, Хорватії, Швейцарії, Швеції, Чехії. В залі були представники посольств: Австрії, Бельгії, Іспанії, Китаю, Литви, Монголії, Польщі, США, Угорщини, ФРН, Чехії, Швеції.

У кожного в руках разом з робочою програмою з'їзду, іншими матеріалами був проект «Концепції державотворення в Україні». Формат цього видання 240 на 200 мм, 32 сторінки тексту, надрукованого дрібним шрифтом. Головні блоки проблем: право та державне будівництво, економічна реформа; національна безпека; система охорони здоров'я; культурна програма.

У порівнянні з тим, що затверджувалося на сесії Великої Ради Руху 19 вересня 1992 року, у віддрукований проект було внесено корективи: вилучено загально-політичний та геополітичний, соціальний та закордонних справ блоки проблем. Такі зміни можна було б віднести до наслідків плідної творчої діяльності колективу, якби не було втрачено питань соціального характеру. Тому назвати цю концепцію науковою, результатом ретельної, копіткої роботи важко, бо невідомо, для кого, для яких верств населення вона писалась і як автори уявляли собі соціальну ситуацію як домінуючий фактор взаємодії з економічним.

Більше того, учасники з'їзду (автор цих рядків був запрошений) не могли не звернути уваги на бачення авторами форми державного устрою України. В документі була висловлена така теза: «За історичними, етнічними, економічними, політичними, соціально-психологічними чинниками українське суспільство не є однорідним і фактично поділене на регіони. З огляду

на це можна зробити висновок про те, що Україна тяжіє до федералізму. Далека перспектива України — федеральна держава на зразок Австрії чи Німеччини»⁹. Але далі автори концепції висловлюють думку про те, що Україні варто поки що «лишатися унітарною за формою свого державного устрою», але «при цьому слід рішуче і послідовно проводити децентралізацію функцій різних територіальних рівнів». Оце так мислячий центр! Хіба не в такому ключі над цими проблемами день і ніч працюють вороги України, щоб ще й патріоти її прагнули до аналогічних наслідків у справі, яку можна охрестити розтяганням і роздрібленням сил?

Мимоволі постає питання: яку мету переслідували автори? Як могли вчені поступитися політиканству? Адже бувають випадки, коли політик в обмін на владу все, що завгодно скаже. Він розкриває свою суть уже після того, як прийде до влади. А до цього каже все, що хочуть почути від нього виборці. А вчений пише для того, щоб допомогти людям знайти істину. Якщо політиком керує біс, то вченим Бог. Тут розподіл сфер впливу з метою суспільної рівноваги. Щоправда, бувають порушення з боку впливових сторін: деяким політикам допомагає Господь-Бог, тоді релігія твердить, що влада від Бога, а деяким ученим підказує нечистий, і тоді вони роблять свої відкриття проти людства. Вивчаючи концепцію, мало хто з присутніх на з'їзді міг підозрювати авторів у спілкуванні з Господом Богом під час «великого пізнання» менталітету українського народу. До чого тут Німеччина чи Австрія? Там федерація — наслідок народження держави, головна умова її існування. Західні держави збирали землі у федерацію. Завдання вчених підказати політикам істинний шлях у майбутнє України, а не сповзати на манівці, вдаючись до популістського жанру беззмістовної балаканини. Залишилось сподіватись, що доповідачі виправлять «провали» концепції і скажуть, що цей документ випадково потрапив до рук делегатів і гостей.

Після затвердження порядку денного і регламенту виявилася новина в роботі з'їзду: замість численних доповідей і співдоповідей, які фігурували на попередніх з'їздах затвердили три доповіді:

1) «Про соціально-політичну ситуацію в Україні і завдання Руху», доповідач В. Чорновіл (30 хвилин);

2) «Про концепцію державотворення», доповідач В. Черняк (45 хвилин);

3) «Зміни та доповнення до Програми та Статуту Руху», доповідач М. Бойчишин (20 хвилин).

Так називались і перші три питання порядку денного. Четверте — організаційні питання.

Доповідь Вячеслава Чорновола складена майстерно. Спочатку він показав катастрофічне становище економіки України, яке склалося в супереч тим пристойним стартовим можливостям, які в неї були. Доповідач проаналізував найбільші прорахунки, вину за які поклав на президентську команду, уряд, Верховну Раду, а також на демократичні сили, котрі, «роз'єднавшись ще під час президентської кампанії усе це допустили» і передусім віддали святі ідеали незалежності і демократії до чужих рук, «дозволивши спекулювати на них людям, які завжди були байдужі або й ворожі до цих ідеалів».

На тлі цих катастрофічних наслідків політики Президента, уряду і Верховної Ради В. Чорновіл переконливо виявив далекоглядність рішень (читай: його позиції) III з'їзду Руху про опозиції до цих гілок влади. Доповідач показав, що відставка уряду Фокіна — це досягнення дій Руху; довів ганебність угордовської політики Конгресу національно-демократичних сил, який мав на меті перехопити призначення Руху як консолідуючої сили. В наслідок цих обставин опозиційна діяльність НРУ була єдино правильною лінією. До того ж — зручною позицією.

В. Чорновіл красномовно, як нещодавно Іван Драч, охарактеризував трьохрічне минуле Руху, його динаміку, порівнявши НРУ з дитям свободи, «що робило перші свої кроки в темряві комуністичних лабіринтів». Від патетики перейшов до викладу своїх історичних поглядів на Рух, його періодизації, в основу якої покладено рівень досягнення програмної мети — незалежності України. За концепцією доповідача, історія НРУ складається з двох частин, які мають свої хронологічні межі: на час до 1 грудня 1991 року і на період після затвердження народом незалежності Батьківщини. Далі йшов короткий аналіз умов і змісту діяльності НРУ в кожному періоді.

Не обійшов В. Чорновіл у своїй доповіді суть конфлікту між старим керівництвом і керівними організаціями на III з'їзді. Висловив передбачення про недалеку тиху смерть КНДС, що

був створений без Руху і проти Руху. В цьому ж абзаці йшлося про зв'язок ультраправої львівської опозиції, яка нічого спільного не має зі справжнім націоналізмом, з тими людьми, що збирали підписи під розкольною заявою на III з'їзді НРУ та й зараз ще не відмовилися від намірів протидіяти новій політиці Руху. Як приклад цього була наведена поведінка керівника Харківської крайової організації пана Пасічника, який численними вимогами намагається добитися присутності на з'їзді; диригує спробами перешкодити нашій роботі.

Доповідач визнав, що внутрішні суперечності, які виникли в декількох крайових організаціях, дуже заважали працювати, та висловив сподівання, що зміни в Статуті допоможуть подолати такі кризові явища. «Без елементарної поваги до документів жодна серйозна організація неможлива ні більшовицька, ні антибільшовицька».

У заключній частині доповіді були накреслені найближчі завдання Руху. Тут В. Чорновіл вдало обійшов суттєвий прорахунок — провал референдумної компанії Руху проти Верховної Ради України. «Перший результат розгорнутої компанії тиску на Верховну Раду — зміна уряду — вже досягнуто. Але падіння уряду і передача Верховною Радою частини своїх повноважень новому урядові пригальмувало референдумну компанію, яку потрібно негайно активізувати».

Друге завдання було поставлено оригінально. Назвавши опозицію до партії влади нетиповою, бо це не політична партія, доповідач закликав відмовитись від голого негативізму, заперечення всіх і всього і «робити проломи в цій номенклатурній стіні, де це тільки можливо, йти у владні структури, готувати кадри на практичній роботі ми не тільки повинні, але й зобов'язані». Проголошення цього завдання (на відміну від першого) викликало оплески. Воно й зрозуміло: влада завжди краще, ніж робота...

Доповідач повідомив, що Центральний Провід рекомендував поєднувати участь у структурах влади з участю в керівних рухівських органах відповідних крайових чи районних організацій. «Ми не можемо ставати в опозицію до тих органів влади на місцях, насамперед у Галичині, які ми самі сформували. Але ми не можемо і залишати їх поза критикою чи дати їм відірватися від Руху». В. Чорновіл запропонував підтримувати новий

уряд, що не виключає критики його окремих дій. Він також закликав делегатів готуватись до майбутніх виборів, для чого продовжити формувати постійно діючі виборчі комітети, бо вибори — основна форма реалізації програми політичних партій.

Акорд доповіді був оптимістичним: «Ми знаємо, куди йти, ми маємо рішучість для досягнення своєї мети. І саме тому, попри всі негаразди, політичні провокації і наклепи, ми зібралися тут, бо нам світить провіща зоря відродження нашої держави»¹⁰.

Оптимальна за терміном виголошення, щільна за змістом, емоційна за формою, в міру самокритична доповідь відповідала потребам і настроям аудиторії.

Інша доля спіткала доповідь Володимира Черняка, що була чимось схожа на публічну лекцію, хоч і важлива за поставленою проблемою — концепція державотворення, але, на жаль, мало насичена новими ідеями й аналізом шляхів їх досягнення. Ідея федерації України, як засвідчив доповідач, не була помилково включена в проект. «Перспектива України, на наш погляд, — федеративна держава... При цьому слід рішуче і послідовно проводити децентралізацію функцій державного управління...»¹¹, — наголосив В. Черняк та навіть зірвав ріденькі оплески, які, скоріше насторожили більшість слухачів, ніж заспокоїли.

Цим викладкам дала відсіч ціла низка виступаючих. Але особливо аргументовано це зробив Микола Порівський: «...Якщо Росія сьогодні в цілому не може проковтнути Україну, то ця ідея федералізму спричиниться до поглинання її частинами... Це щось таке, якби ми захотіли печеного льоду...»¹²

Аналогічна думка була висловлена головою державної адміністрації Львівської області Степаном Давимуком: «...мене турбує ідея посилення відцентрових процесів на місцях, пов'язана з федералізацією»¹³.

Голова Української селянсько-демократичної партії Сергій Плачинда: «...те, що сьогодні пан Черняк говорив і пан Лавринович про децентралізацію держави — це дуже небезпечно»¹⁴.

На адресу прибічників федералізму був спрямований настільки дошкульний і у виступах, і в записках до президії шквал критики, що уже в кінці другого пленарного засідання В. Чорновіл кинувся захищати керівника «розумового» центру

В. Черняка. Вони обидва намагалися переконати делегатів, що, мовляв, Україну ніхто тут не збирається шматувати, що вони шкодують з приводу термінологічного непорозуміння. «...я навіть не вживав би слово федералізм», — зауважив В. Чорновіл.

Як засвідчив протокол обговорення Концепції державотворення на секції з'їзду, якою керував Сергій Головатий, стратегія федерації не була підтримана в даній інстанції. Голосування на пленарному засіданні було на користь рішення секції¹⁵.

Взагалі дискусія з приводу Концепції у п'яти секціях носила просвітницький характер, бо в ній був відсутній механізм реалізації. Та й ще без реальної влади на боці Руху цей документ нагадував мертвонароджене дитя. Здається, В. Чорновіл не випадково, не без умислу влучно, хоч і мимохідь називав секції, де обговорювалась Концепція, семінарами. В історії Руху то був документ руховської маніловщини, призначений для тимчасового заповнення ідейного вакууму в перехідний період від громадсько-політичної організації до політичної партії.

Якщо Концепція державотворення обговорювалась у п'яти секціях, то в останній — шостій — секції дискутувалося питання про організаційну будову та ефективність функціонування структур Руху. На пленарне засідання секція винесла п'ять пропозицій щодо назви Руху: громадсько-політична, коаліція, політична, громадська та дві організації. Вирішили залишити попередню назву: Рух — незалежна масова громадсько-політична організація.

Дискусія навколо запропонованої ідеї федерації в Концепції державотворення принесла зворотні результати. З двох головних цілей, що значились у Статуті:

- 1) утвердження державної незалежності України;
- 2) розбудова Української держави як демократичної республіки, — другу прийняли в такій редакції: «Розбудова України як національної демократичної держави»¹⁶.

Хотіли того керівники чи ні, а з'їзд зробив крен у бік пріоритетів національної держави. І це цілком закономірно. Хіба не цього добивалася Львівська опозиція в жовтні та листопаді?

Постало рішення, за яким політичні партії позбавлялися права бути асоційованими членами Руху, що стало важливим кроком до перетворення НРУ в партію і перешкоджало розтягуванню Руху іншими партіями.

Була внесена поправка до статті дев'ятої. Вона виглядала так: «Рух згуртовує зусилля політичних партій, громадських організацій та об'єднань на досягнення та здійснення завдань Руху шляхом координації дії, утворення коаліції та блоків»¹⁷.

Цей мотив підкріплювала і поправка до статті десятої: «Членом Руху може стати громадянин України з 18-річного віку, який визнає Програму та Статут Руху, своєю діяльністю сприяє досягненню мети та здійсненню його цілей і не перебуває в іншій політичній організації»¹⁸.

З'їзд прийняв поправки і до інших статей Статуту, спрямованих на зміцнення організаційних структур, норм функціонування, прав та обов'язків членів Руху.

Дискусія точилась навколо питання, залишати чи не залишити в Статуті таку тезу: «Обирають... Голову або співголів...»¹⁹. У ній взяли участь М. Поровський, В. Черняк, В. Чорновіл, В. Яворівський. Переміг В. Чорновіл — слово «співголів» було знято зі Статуту²⁰.

Головою Руху було обрано Вячеслава Чорновіла: за — 423, проти — 8, утрималось — 15²¹.

З'їзд прийняв низку ухвал, заяв і звернень. Серед них: ухвала про політичну ситуацію, основу на думках, висловлених у провідній доповіді; про підтримку молодіжного Руху, чим фактично започатковано створення масової рухівської молодіжної організації; про скасування свята 7 листопада, пропонуючи проголосити цю дату всенародним днем жалібної пам'яті невинних жертв комуністичного терору; з приводу 60-річчя Голодомору в Україні; звернення до Президента Верховної Ради України з закликом звернутись до Президента та Сейму Республіки Польщі в справах створення необхідних умов для повернення депортованих у ході акції «Вісла» 1947 р. близько 160 тисяч українців на рідні землі; звернення до Верховної Ради України з вимогою прийняти рішення про розробку державної програми повернення в Україну осіб українського походження, що з різних причин опинилися поза межами батьківщини.

Поза регламентом було надане слово одному з лідерів кримськотатарського національного руху Рафату Чубарову. Він влучив по українських федералістах, наголосивши: «...ми, вместе добиваясь, считая сегодня возможным Украину иметь как

унитарную державу, все-таки не считали бы ее с елементами територіальної автономії»²².

Була прийнята цікава «Заява з приводу використання псевдонауковців в українській історичній науці». В ній вимагалось «негайно скасувати всі наукові звання, отримані зокрема за спеціальністю «історія КПРС»²³. Якби дана заява була реалізована, тоді автор цих рядків змушений був би пошукувати вчений ступінь уже з «історії Руху».

Для читачів — любителів гострих новин — порівняно з III з'їздом поживи було обмаль, хоча без цього не обійшлося. Серед останніх заява Миколи Пороського, одного з керівників НРУ, який витратив чимало зусиль, аби змінити русло з'їзду, про вихід із складу Центрального Проводу з правом залишитись у Рівненській організації. Це прохання було вдоволено.

Ректор Києво-Могилянської академії Вячеслав Брюховецький виголосив репліку, в якій йшлося про невідвертість з'їзду щодо переіменування Руху в партію. Був і незначний епізод, коли з'їзд залишила група (10 чол.) делегації Харківської крайової організації на чолі з керівником паном Пасічником, який до цього безуспішно намагався дестабілізувати роботу з'їзду.

Заключне слово Вячеслава Чорновола було коротким — усього в десять рядків у надрукованому варіанті. Він відзначив плідність роботи IV з'їзду і пообіцяв провести через декілька місяців конференцію, щоб послухати голів районних, крайових організацій та представників осередків Руху.

Які почуття сповнювали цю людину, що закрила з'їзд? Тут професії історика замало, щоб розкрити світ емоцій і думок, сформований роками страждань, самовідданої боротьби з ворогами Батьківщини, народу, зі своїми вчорашніми співниками та сьогоднішніми опонентами. Чи є якась лаконічна і містка формула, якою можна визначити наслідки з'їзду? І тут корисно вдатися до паралелей. Іван Драч на відкритті минулого з'їзду сказав: «За першим порухом нашої ще не досить усамостійної свідомості виникає природна спокуса назвати Треті великі збори Руху — з'їздом переможців»²⁴. Це була невдала аналогія з більшовицьким XVII з'їздом. Учасники того зібрання назвали себе переможцями передусім тому, що здолали всі опозиції, ухили націоналістів та інших «опортуністів» у пролетарській партії.

У Вячеслава Чорновола було більше підстав вдатися до порівняння і назвати останні збори Руху з'їздом переможців саме при закритті зборів. Але він закінчив пропозицією про невідкладну ділову зустріч з активом рухівських організацій та осередків. Що це? Невміння радіти чи не вміння сказати? Ні. Це вміння бачити тих, хто привів особисто його до перемоги, а самі ще не перемогли. Це вміння усвідомлювати, що перемога над своїми — це ще не перемога над ворогами Батьківщини, його народу, за майбутнє якого він віддав кращі роки свого життя, пройшовши через жорстокі випробовування в імперських в'язницях і таборах...

Це усвідомлення неминуваних важких, зовні мирних битв, що попереду, довгих, виснажливих із сильним, підступним, досвідченим ворогом Батьківщини, його численною п'ятою колоною, битви за політичне та національне пробудження свого понівеченого протягом століть народу, який мусить врешті-решт зрозуміти, що щастя виборюється та створюється власними руками. Це битви з тією принашкою політичною силою, опорою і джерелом влади, наслідком якої є зубожіння і поневолення народу.

В. Чорновіл став головою Руху не випадково, не завдяки закулісним інтригам та груповим інтересам верхівки керівництва, як це було у більшовиків, тому що рухівська людність, осередки й організації бачили в ньому не наївного інтелігента, а реального досвідченого політика, сміливого та гнучкого, мислячого, перспективного та передбачливого. З ним вони отримали перше хрещення політичної боротьби за владу. Вони не перемогли. Але певні успіхи є. З іншими керівниками Руху вони не досягли б і цього.

На виборах Президента України — своєрідній перевірці особистих якостей його можливостей і порядності, його прихильників відкрилось чимало. Програма була непоганою, за винятком того спокусливого, але внутрішньо ризикованого (троянського коня!) — федералізму, — що на мить увірвався в його виступи. Щоправда, швидко зник. Краще б зовсім не виникав. Адже його любов до України, до народу, готовність пожертвувати собою в ім'я її щастя, як уже довів не раз в минулому, — то сильні його сторони, але тільки серед певної частини братів. Комуністична ідеологія та пропаганда, або, як її іменував Л. Кравчук, наркоманія, зробили свою мерзотну справу: відштовхнули від людей

тих синів, хто за них страждав. Але не слід тримати на них зла. Ісус Христос ішов назустріч навіть Юді. Не люди єдино винні у власній недовірі до своїх братів, які присвятили своє життя Вітчизні. Цю недовіру формували в них, обездолених, їх закляті вороги. Прости їх, Господи.

Вороги-комуністи вихлюпнули на нього під час президентських виборів усю лють, неначе він один заборонив Компартію. Вони вміють робити з чесних людей злодіїв, повернути сина проти батька, нацькувати брата на брата. Як брутально повернули його минуле проти нього, справді, політика — брудна річ. Не знають межі наклепам, особливо в зв'язку з третім засудженням. А що тут дивного: ті, хто судив дисидентів у 60–70-х роках, так і залишилися при владі. Вони притихли, але не змінили свою природу. Не сказали виборцям про «Записки Чорновола», в яких зібрані документи про свавілля влади, про його виступ на захист заарештованого Івана Дзюби, про тюремні фізичні і моральні поневіряння.

Вороги — підступні. Треба було дійти до таких вершин брехні, щоб розпустити чутки серед виборців, що Чорновіл виступає за скасування пенсій усім людям похилого віку. Ця брехня під силу тільки комуністам.

Інші політичні об'єднання на таке не здатні. Що там прості смертні?.. Сам Президент не утримався від спокуси знайти ще один «компрокат» на Чорновола. І знайшов же де сказати — на Всесвітньому форумі українців, неначе люди зі всього світу їхали до Києва, щоб почути брутальні слова брата про брата. І придумав же: «Дехто у бажанні перетворити Рух на знаряддя боротьби за владу, на власну кишенькову партію для досягнення своїх цілей перейшов принципово важливу межу. Вона відділяє боротьбу за владу в державі від боротьби проти самої держави... Пан Чорновіл непересічна фігура... Але сьогодні він уже шкодить Україні»²⁵.

І звідкіля взялася у Л. Кравчука така любов до Руху? І чи не з нього він хотів на минулому з'їзді НРУ зробити президентського алілуйщика? Виступаючи після Президента, Чорновіл не відповів йому, не став опускатися до його рівня. Хай учасники знають, що є інші українці.

Писали й будуть писати. Багато він, Чорновіл, має ворогів. Навіть більше, ніж український народ. Бо на лідера Руху напа-

дають не тільки відверті вороги України, але і ті, хто розглядав Рух як стартову площадку для своєї політичної чи адміністративної кар'єри, і ті, хто сприймав його як своєрідний клуб політичних дискусій-відпочинків, де можна говорити все, робити все, що завгодно, і ні за що не відповідати.

Скажімо, Дмитра Табачника, талановитого журналіста, не хочеться віднести його до недругів України. А що надрукував у газеті «Україна молода» 4 грудня, в день відкриття IV з'їзду Руху? «Геній деструкції» — так називається велика за розмірами стаття. Готувався ґрунтовно. Безперечно, їздив до Львова у пошуках матеріалу, вишукував дрібні й великі «ґріхи», зустрічався з фундаторами Руху. Заглядав, мабуть, і жек, і державтоінспекцію. Журналістський талант розходиться з правдою, коли звинувачує Чорновола, що той не побудував окремо взятій Львівській області українського раю, неначе не розуміє, що антиреформістська Верховна Рада цього не допустить.

На Львівщині В. Чорновіл зробив усе, що можна було зробити зі зв'язаними законом руками. Навіть зробив більше, ніж дозволялося: і парткоми вигнав з підприємств, і пам'ятники Леніну скинув, і дав українські назви вулицям, і ще, і ще...

І хоч Табачник як журналіст має дивитися на все відкритими очима, а не розуміє, що Рух не мав морального права підтримувати антиукраїнську політику уряду В. Фокіна, тим більше соцпартію, навіть Конгрес національно-демократичних сил в його проурядовій політиці. Шкода, журналіст цього не сприймає, та добре, що це розуміє навіть сільський рухивець.

Видатний Дмитро Табачник журналіст, а що пише: «З іменем Чорновола, з його... честолюбністю та прагненням до особистого лідерства пов'язаний не тільки розкол та деінтелектуалізація рухівських лав, але й втрати «зоряної можливості» стати насправді правлячою партією. Коли Президент України Л. Кравчук заявив, що він спиратиметься на Рух як на найвпливовішу силу, чим відповів йому Чорновіл? Надзвичайно короткозорим та знову-таки непрагматичним вогнем критики. Замість того, щоб зміцнити свої структури, використати підтримку Президента, Вячеслав Максимович побачив у цьому загрозу своїй владі над Рухом, ущемлення власних потенціалів і прав»²⁶. Що Чорновіл міг подумати про ці звинувачення?

Здогадатись неважко. Звичайно, талановитий журналіст Табачник, а не знає всього того, що Кравчук казав про Рух у час його заснування. Хай Кравчук робить вигляд, що забув, але ж Табачник молодший, пам'ять у нього ясніша. Якщо забув це, то подивись навколо — там видно, на кого спирається Президент.

Так, розумна людина Табачник, а вважає зоряними можливості служити Президенту. Що тут можна сказати? Як буде нагода, пане Табачнику, то не упустить такої можливості. А він, Чорновіл, вважає зоряними можливостями служіння Україні, її народу. Не слід припускати залежність віку партії від часу перебування при владі хитрого Президента. Ще не відомо, чим він закінчить своє президентство.

Ця кінцівка статті надає можливості здогадатись, чиє замовлення виконував Табачник і чому саме в день відкриття з'їзду з'явилася його старанно підготовлена публікація. Талановитий Табачник журналіст, а рухівці виявились мудрішими, не послухали його. У них інше уявлення про зоряне щастя. Можливо, зоряне щастя самого Табачника в співпраці з іншим Президентом...

Ось пройшов повз сцену кореспондент «Літературної України» Володимир Королюк. Його погляд був погрожуючоторжествуючим. Про III з'їзд він написав репортаж під промовистою назвою «За крок до розколу». Не вгадав. Що він надумає цього разу? Мабуть, дасть багатослівну статтю про неправомірність Руху-партії бути спадкоємницею Руху-організації. Знову прогнозуватиме розкол, посилаючись на якесь паралельне зібрання, що назвало себе IV з'їздом Руху. Все-таки важко зрозуміти «Літературну Україну»: якщо поет Драч — батько Руху, то мамою НРУ сміливо можна назвати «Літературну Україну». В житті буває так, що батьки покидають своїх дітей. І, на жаль, часто. Але дуже рідко зустрічаються випадки, коли мати відвертається від своєї дитини тільки тому, щоб піти за батьком. І зовсім важко зрозуміти маму, коли вона свої гріхи виправдовує негідністю дитини... Це виправдання буде головним у статті Корольчука²⁷.

Промайнулi думки змінилися численними питаннями, пропозиціями, уточненнями, що лунали від делегатів, які вмить оточили голову Руху після закриття з'їзду.

Життя продовжувалось. Боротьба попереду.

Значення IV з'їду Руху можна вимірювати двома мірками. Тоді воно буде подвійне. Якщо ця мірка прикладається до рівня народних фронтів чи рухів, тоді мусимо визнати, що з'їзд назавжди відправив в історію трьохрічну визвольну хвилю українського народу. Ця хвиля належить до кращих визвольних явищ у минулому України і заслуговує на високу оцінку сучасників і нащадків, а його ініціатори і керівники гідні місця поруч з кращими синами українського народу в усіх віках. Нема сумніву в тому, що нащадки напишуть їхні імена золотими літерами на скрижалях історії України.

IV з'їзд НРУ засвідчив закономірний кінець історичного процесу «типу Рух». Раніше це сталося в Польщі та Балтії. Цього разу на українській землі. Закономірність його завершення проявляється в тому, що він живе не більше, ніж потребує досягнення мети. Досягнення мети знаменує загибель громадсько-політичного Руху. Перші ознаки цієї загибелі з'явилися уже при наближенні до головної цілі — незалежність України. Цією ознакою був розпад Руху на партії.

Філософи вдалися б до порівняння схожості явищ народження і загибелі Руху з дією закону заперечення заперечень: Рух з'явився, щоб заперечити Комуністичну партію, а партії в середині Руху виникли, щоб заперечити його. Хотіли того чи ні керівники НРУ, але об'єктивні процеси усамостійнення партій та перекачування рухівських кадрів як пристосовані до боротьби за владу політичні об'єднання були нестримні. Рух як організація був приречений. Щастя його в тому, що вдало спрацював суб'єктивний чинник передусім в особі Вячеслава Чорновола та його прихильників. Саме їм судилося залишки Руху об'єднати в політичну організацію і таким чином створити найвагомішу опозиційну національно-демократичну партію. Це краще, що можна було збудувати на руїнах Руху. Тому сила критики, що несеться на адресу могильників Руху, не що інше, як голосіння за тим, хто помер своєю природною смертю.

Здається, першим це, якщо не зрозумів, то відчув саме «батько» Руху Іван Драч. Його поведінка не чинити опору розвалу Руху була мудрою. Кажуть, що задовго до цього він сказав: «Я вийду з Руху на зупинці «Незалежність». Краще не скажеш, говорячи про діалектику НРУ. Після того, як йому не вдалося повести Рух за Президентом, Драч тихо відійшов

від керівництва ним. Так робить батько, віддаючи рідне дитя чужим людям, переконавшись, що йому з ними буде ліпше.

Метаморфозу намірів співголів Руху було видно задовго до з'їзду. Так, це помітив голова Канадського товариства прихильників Руху Ераст Гуцуляк. У своєму листі в Україну 5 липня 1992 року він не тільки повідомив про рішення канадських українців залишити в Русі 25500 доларів, що збереглись від референдуму про незалежність України, але й підкреслив: «Щодо ситуації з Рухом і з Україною, то висловлюю тільки свої думки. Виглядає, що після відходу М. Гориня І. Драч також невдовзі відійде з Руху. Також через апартизацію НРУ не залишиться тим фронтом, котрий координував усіх у здобутті незалежності і створення держави. Тепер ситуація змінилась, потрібно будувати державу і щодо цього є різні погляди... В. Чорновіл залишиться самотнім головою НРУ і буде робити все по своїх планах. Чи це добре, чи зле, покаже майбутнє...»²⁸

IV з'їзд НРУ відбив напружені намагання нової генерації керівників запропонувати рухівцям об'єднуючу ідею взамін мети. Це по-перше. А по-друге — відкинути звинувачення опонентів у небажанні Руху залучитися до державотворчого процесу, монополія якого, мовляв, належить Президентові. Так народилась «Концепція державотворення в Україні». Вона створила ілюзію владоборчих тенденцій рухівців (це так, як голодні частенько говорять про марципани, яких нема в перехідний період). Не випадково в Концепції було обійдено соціальну проблему, бо можна було лише вибірково спиратися на певний пласт рухівців під час розмови про владу.

Час же для створення середнього класу, про який неодноразово говорив Володимир Черняк, ще не настав. Психологічно рухівці не були підготовлені до довгої кропіткої роботи по створенню нового суспільного класу. Проблема середнього класу постане перед рухівцями в усій своїй ваговитості. Але не на IV з'їзді. Тоді це було небезпечно. Ідея середнього класу, як програмна вимога, могла стати приводом для розколу в тодішньому Русі, що саме тоді шукав найкоротший шлях до влади, приблизно уявляючи, можливо й зовсім не думаючи про те, які верстви населення стануть опорою влади.

Очевидно, цими чи схожими міркуваннями керувались автори Концепції, оминаючи соціально-політичний блок, який,

до речі, в рішенні Великої Ради Руху повинен був складатися з таких проблем: забезпечення соціальних гарантій пенсіонерів, інвалідів і малозабезпечених; розробка основ програми допомоги і перепідготовки безробітних; створення широкої верстви власників і формування середнього класу; соціальні проблеми молоді; міграція населення і демографія²⁹. Ознайомившись із структурою цього блоку, мабуть, читач запитає: «А чому забули про інтелігенцію, яка створила Рух і продовжує складати майже дві третини членів НРУ?» І буде правий.

Якби автори Концепції розкрили ці положення, запропоновані на Великій Раді, то вони змогли б спрацювати позитивно на авторитет Руху. Але дистанція від Великої Ради до з'їзду виявилась достатньо довгою, щоб загубити суттєву частину Концепції.

Коротко про значення IV з'їзду Руху: він знайшов єдино вірний шлях згуртування залишків рухівських кадрів, здібних продовжити боротьбу за владу, за долю України. З'їзд забезпечив на складному повороті історії Руху спадкоємність його кращих традицій, віру в кращу некомуністичну, неколоніальну долю України.

IV з'їзд НРУ своєчасно, напередодні офіційного відновлення Комуністичної партії подолав внутрішні складнощі, щоб перетворитися у політичну партію, здатну вести боротьбу за владу з сильним і підступним противником.

У пресі IV з'їзд НРУ знайшов різні оцінки. Так і повинно бути. Кожний кореспондент шукав те, що відповідало політичній позиції його газети. Більшість видань помітила процес перетворення Руху в організацію політичного типу, підкреслювала, що найголовнішим здобутком зібрання було прийняття Концепції державотворення України. Кореспондент «Голосу України» Володимир Скачко писав: «Отже, як на мене, то Рух до з'їзду дійшов до своєї критичної межі кризи, а від з'їзду почнеться його нове становлення. Бо є програма і люди, які в неї вірять»³⁰. Вадим Фоменко з «Правди України» підкреслював, що головну мету з'їзду досягнуто: обговорена і прийнята Концепція державотворення та підтверджено, що Рух залишається політичною організацією націонал-демократичного спрямування³¹.

Коротеньку інформацію про з'їзд та Ухвалу IV Всеукраїнських зборів Народного Руху України про політичну ситуацію

дала «Народна газета»³². Якщо на попередньому з'їзді змінила симпатії на прохолоду до Руху «Літературна Україна», то на IV з'їзді позбавилась рухівського натхнення «Народна газета», покликана до життя саме НРУ.

Все це свідчило про продовження випробовувань, які випали на долю Руху. Цього разу як політичної партії.

¹ Програма Статут Народного Руху України... К., 1992. — С. 23.

² Поровський М. Вірю, що Рух ожив // Літературна Україна. 4 березня 1992 р.

³ Літературна Україна, 3 листопада 1990 р.

⁴ Народна газета, № 42, грудень 1992 р.

⁵ Одеський весник, 17 листопада 1992 р.

⁶ Програма і Статут Народного Руху України... — К., 1992 р. — С. 29.

⁷ Архів Центрального Проводу НРУ. Ухвали, заяви Великої Ради Руху. — Арк. 21; Вісник Руху. Інформаційно-методичний бюлетень Центрального Проводу НРУ. Спец. випуск. 21 вересня — 24 жовтня 1992 р. — С. 2–3.

⁸ IV Великі Збори Народного Руху України. 4–6 грудня 1992 р., Стенографічний звіт. Секретаріат Народного Руху України. — К., — 1993. — С. 86–87.

⁹ Концепція державотворення в Україні. — Київ, 4–6 грудня 1992 р.

¹⁰ Див. IV Великі Збори Народного Руху України... — С. 11–21.

¹¹ Там само. — С. 23.

¹² IV Великі Збори Народного Руху України. — С. 48.

¹³ Там само. — С. 50.

¹⁴ Там само. — С. 61.

¹⁵ Там само. — С. 95.

¹⁶ Там само. — С. 194.

¹⁷ Там само. — С. 159.

¹⁸ Там само. — С. 201.

¹⁹ Програма і Статут Народного Руху України... — К., 1992. — С. 35.

²⁰ IV Великі Збори Народного Руху України... — С. 214–218.

²¹ Там само. — С. 208.

²² Там само. — С. 258.

²³ Там само. — С. 261–262.

²⁴ Драч І. Майбутнє Руху, майбутнє України // Народна газета. № 18, березень, 1992 р.

²⁵ Виступ Президента України Л. Кравчука на Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1992 р. «Голос України», 22 серпня 1992 р.

²⁶ Україна молода, 4 грудня 1992 р.

²⁷ Літературна Україна, 17 листопада 1992 р.

²⁸ Архів Центрального Проводу Руху. Справа «Листи». Арк. 48.

²⁹ Вісник Руху. Спец-випуск, 21 вересня — 4 жовтня 1992 р. — С. 3.

³⁰ Голос України, 8 грудня 1992 р.

³¹ Там само.

³² Народна газета, № 48–49, грудень, 1992 р.

НАТХНЕННЯ ВИПРОБУВАТИ СИЛИ

Делегати IV з'їзду, повернувшись у свої місцеві організації чи осередки, мали ще сказати своїм соратникам по Руху. По-перше, загроза розколу чи загибелі НРУ залишилась далеко позаду. По-друге, Рух вийшов на нову політичну орбіту, до якої він прагнув з початку заснування. НРУ тепер не буде приховувати, а на повний голос заявлятиме: головна мета — боротьба за владу. По-третє, незважаючи на те, що значна частина авторитетних осіб залишили Рух, він усе-таки зберіг інтелектуальний потенціал, здатний забезпечити НРУ власною ідеологією на новому етапі. Про це свідчить прийняття «Концепції державотворення в Україні». Хоч вона ще не керівництво до дії, але дає змогу бачити поведінку Руху після того, як він прийде до влади.

Щодо головного питання — прихід до влади, — то тут доведеться працювати чимало. Досвід політичної боротьби хоч невеличкий, але є. Його, щоправда, неможливо порівняти з досвідом головного противника — комуністів, але і рухівці вже не ті, що були три чи навіть рік тому. На їхньому рахунку великі справи. Найвизначніша з них — незалежність України. Хай вона досі в руках її ворогів — комуністів, — але вже не під владою Росії. Народ увесь — і прихильники, і вороги Руху — пов'язує незалежність з іменем НРУ. І цю перемогу нікому не вдасться відібрати у Руху. Є на рухівському рахунку й інші перемоги та досягнення. Але пишатись не слід. Головні битви попереду.

Важливо, що зберегли Рух, його назву, а значить стали спадкоємцями його авторитету, який буде працювати на май-

бутне їхньої, рухівців, справи. Вони набули досвіду не тільки зовнішньої політичної боротьби. Рухівці навчилися відрізняти справжніх прибічників незалежності України від тимчасових попутників, для яких щастя Батьківщини має збігатися з їхнім особистим успіхом. Справжні рухівці стали мудрішими після внутрішньорухівських штурмів. Пріоритетними в їх діяльності тепер стали турбота про єдність та чистоту своїх лав. А тому на перший план виступають організаційне зміцнення рядів та виховання і самовиховання рухівців. Політична зрілість й організаційна згуртованість — запорука їхнього успіху.

У вирішенні цих складних питань осередки й організації не залишаються сам на сам з собою. Їм допоможе Центральний Провід. Благо, врешті-решт він подолав відцентрові сили, і там тепер переважають люди, для яких рухівські справи, як для віруючого Бог. У рядових рухівців раніше складалось враження, що в Центральному Проводі зустрічались не тільки випадкові, але ворожі люди. Інакше чим пояснити зникнення низки рухівських документів, дії, спрямовані на послаблення Руху. Дуже хочеться вірити, що це все позаду, бо в селах, районних та обласних центрах до болю сумно, що в столиці, в Центральному Проводі, є люди, яких слід не тільки з керівної структури, а взагалі з членів Руху гнати дворовою мітлою. До чого ж стає сумно на душі від того, що за політичною свідомістю низи перевершують рухівські верхи.

Хочеться сподіватися, що тепер буде краще. Підстави для надії є. Передусім голова Руху Вячеслав Чорновіл. Не тільки тому, що він колишній багаторічний дисидент. Дисиденти теж різні. Чимало довело, що Рух для них неначе перевалочний пункт на шляху до особистої вигоди. Чорновіл розуміє, що доля НРУ вирішується в областях, містах, районах, селах. Він уже встиг відвідати всі крайові організації. Але у Чорновола турбот вистачало. Серед них цкування з боку надто впливових опонентів.

У завдання цієї книги не входить висвітлення долі тих структур, що відкололись чи були відшматовані від Руху та стали самостійними політичними силами. Тут можна сказати хіба що про тих, які мали за свою мету знищити Рух шляхом компрометації його керівників, введення в оману рядових рухівців. Активність антирухівських дій значно стимулювалась

Президентом Л. М. Кравчуком, який завжди поспішав поховати НРУ. 7 липня 1993 року в розмові з головами колгоспів він заявив: «...зараз уже Руху немає». Доводити нікчемність цієї дії не варто. Вона очевидна. Але навести реакцію на президентську «відвертість» голови Руху не завадить. Вячеслав Чорновіл писав з цього приводу: «А щодо чергової «ліквідації» Президентом НРУ, досьгодні найбільшої і найпопулярнішої із демократичних організацій.., то для нас це не нове. Із кабінету Щербицького починалась боротьба з Рухом, звідти вона і продовжується. Стало уже секретом полішинеля, хто з радників, референтів чи дорадників Президента розробляв стратегію боротьби з Рухом, хто брав за горло занадто гнучкого (як на першого законника держави) міністра юстиції В. Онопенка, щоб незаконно реєструвати під іменем Руху мертвнонароджене дитя Лариси Скорик і М. Поровського із милозвучним назвиськом ВРУ. А як розцінювати привселюдну заяву одного з штатних працівників Президента каендесівця Б. Тернопільського, що вони не заспокояться, доки із Руху не залишиться партійка на дві тисячі членів?»¹.

Хто ближче до істини — чи Кравчук, чи Чорновіл — читач може переконатись як з факту існування Руху, так із того, що в пресі не були заперечені твердження голови НРУ в той час, як його заява є спростуванням безвідповідальних заяв.

Незважаючи на кадрові труднощі, передусім недокомплектованість відділів, Центральний Провід увійшов у стабільний діловий режим роботи. Обраний на два роки, він між III та V з'їздами силами оргвідділу, очолюваного О. Лелюком і загального відділу, очолюваного В. Ярмоленком, забезпечив проведення 6 засідань Великої Ради, 16 засідань Малої Ради Руху і 17 власних засідань².

Одним із свідчень турботи Центрального Проводу про крайові організації було забезпечення останніх інструктивно-методичною (в офіційних паперах — науково-методичною) літературою. У розроблених порадах «Осередок Руху», в яких розповідалося про методи створення осередку та його оптимальне функціонування, були розділи «Основні форми діяльності осередку Руху», «В осередку ведеться журнал протоколів зборів осередку за формою» (наводився зразок такої форми) «Структура осередку НРУ».

Була підготовлена методична розробка «Структура керівних органів районної, міської організації Руху», а також «Крайовий Народний Рух»³. Ця література, узагальнюючи досвід роботи названих структур, допомагала їхнім керівникам вирішувати конкретні організаційні питання, зокрема те, про що не йдеться в Статуті Руху, але з такою метою, щоб не порушити межі останнього.

Секретаріат, виконуючи обіцянку голови Руху В. Чорновола при закритті IV Всеукраїнських зборів НРУ, декілька разів організував семінари для керівників рухівських структур.

Чимало зробив агітаційно-пропагандистський відділ Секретаріату, який очолював О. Добродій. На його рахунку: комплект антикомуністичних карикатур, плакати про Голодомор 1933 року, листівки про злочини КПРС, буклет «Короткий курс історії ВКП(б)». Розроблено 12 варіантів символіки Руху та організовано її обговорення, підготовлено рекомендації НРУ по використанню в роботі документальних та художніх кінофільмів. Цей відділ здійснював агітаційне забезпечення пікетування приїзду в Україну Р. Хазбулатова, інших пікетів, мітингів, демонстрацій⁴.

Однією з характерних рис стилю керівництва Руху, суттєвим джерелом його успіху були міжнародні зв'язки. Про це свідчить діяльність керівників Руху: візит В. Чорновола і В. Черняка на Тайвань, участь НРУ в роботі Європейського демократичного союзу в Таліні, поїздка голови Руху до США і Канади та його виступ у Центрі стратегічних та міжнародних досліджень, відвідання М. Бойчишиним штаб-квартири НАТО в Брюсселі, виступ В. Чорновола на семінарі Північноатлантичної асамблеї «Україна і європейська безпека»⁵.

Організаційне забезпечення цих заходів було покладено на відділ міжнародних зв'язків, який очолював П. Лозовий. В активі відділу: організація обміну інформацією і візитами із зарубіжними діячами в Україні (конгресменом Д. Едвардсоном із США, японськими і тайванськими бізнесменами тощо), участь Руху в Міжнародних слуханнях про злочинну сутність комунізму. Багато зробив відділ для популяризації Руху за кордоном: публікація матеріалів НРУ в «Нью-Йорк Таймс», біографія В. Чорновола в міжнародному довіднику «Хто є хто» (Лондон), а також підготовка для видавництва «Європа уорлд

йір бук» (Лондон) нарису про Рух, видання брошури англійською мовою «Рух-1993» з Статутом і Концепцією державотворення в Україні⁶.

Пожвавив свою роботу інформаційний відділ, очолюваний Д. Понамарчуком. Відділ мав публічну назву «РУХ-ПРЕС», його призначення — поширювати ідеї НРУ. Понад 80 україномовних та англійськомовних видань, інформаційних агенцій, теле- і радіостанцій в Україні та за кордоном щоденно отримували відповідно «РУХ-ПРЕС» та «РУХ-ФАКС». Відділ займався організацією прес-конференцій діячів Руху⁷.

Одним з показників роботи відділу міжнародних відносин, очолюваного В. Тутиком, був проект документа «Програмові засади національної політики Народного Руху України», який був підтриманий V з'їздом Руху. Цей відділ зробив чимало для підтримки культурологічних єврейських, болгарських, грецьких, угорських, кримськотатарських, російських національних товариств та організацій.

Мав Секретаріат і редакційно-видавничий відділ. Його очолював Є. Жеребецький. Видано солідні книги: «Український державний флот» та «Зросійщення України», а також «Концепція державотворення Руху», «Статут НРУ». На V з'їзді НРУ було сказано, що відділ видав стенограму 3-х і 4-х Всеукраїнських зборів Руху⁸, але автор цих рядків ніяк не міг розшукати видану стенограму 3-х Зборів НРУ. З'явилась вона значно пізніше.

Добрим слів з боку керівництва Руху заслуговує діяльність фінансово-економічного відділу, який очолював В. Рибак, та господарський відділ, очолюваний М. Краснокутським. Дослідник не заперечує, але і не підтримує конкретної оцінки, оскільки вважає, що їх діяльність заслуговує окремих, специфічних методів і джерел вивчення.

До того, що було сказано в попередньому розділі про голову Секретаріату Михайла Ільяровича Бойчишина, слід додати слова з доповіді Вячеслава Чорновола на V з'їзді Руху: «Ніхто не заперечить, що без енергії і організаційного хисту голови Секретаріату Михайла Бойчишина забезпечити роботу такого складного політичного організму, яким є сьогодні Народний Рух України, було б неможливо»⁹. Чи не в цих достоїнствах голови Секретаріату приховується таємниця його загадкового

зникнення після недовгого переслідування з боку підозрілих осіб?

1993 рік для Руху складався і змістовно, і напружено. 2 лютого згідно з чинним Законом про об'єднання громадян Міністерство юстиції України перереєструвало і видало реєстраційне свідоцтво Народному Рухові України. Як зазначив Вячеслав Чорновіл, хоч через недосконалість чинного закону НРУ віднесено до політичних партій, він насправді є і буде громадсько-політичною організацією¹⁰.

У зв'язку з загрозою реставрації комуністичного режиму, про що свідчили намагання компартійної більшості Верховної Ради переглянути рішення про заборону діяльності КПУ, активний опір економічним реформам уряду Леоніда Кучми, прагнення відновити монополію комуністичних Рад на владу, пограбування України, розгул мафії, корупції, хабарництва, спекуляції, активізація проімперських сил, демократичні сили вперше після 1989 року проявили ознаки тяжіння до об'єднання. Загроза власному існуванню штовхала до пошуків союзників. 29 січня 1993 року була прийнята «Заява керівників політичних партій та громадських організацій демократичного спрямування». Під нею стоїть усього 16 підписів. Підпис голови Руху Вячеслава Чорновола — перший, голови товариства «Україна» Івана Драча — останній. У документі стверджувалось: «Ми вважаємо, що змагання між собою в цей час недоречні й припиняємо будь-яку діяльність, спрямовану на взаємне поборювання»¹¹. Хочеться вірити, але сумнів проклятий перешкоджає.

У заяві проголошувалось: «Усвідомлюючи наявну небезпеку, ми заявляємо про своє об'єднання в «Антикомуністичний антиімперський фронт (ААФ). Завдання нашого фронту — праця на розбудову Української держави...»¹².

Невдовзі на першому засіданні Координаційної Ради до ААФ приєднався ще цілий ряд громадських структур. Фронти, фронти... Як це не в'яжеться з демократією та українською душею. Першими організаціями Руху, що підтримували сторону ААФ, були Полтавська міська організація та Чернігівська крайова організація¹³.

У лютому Центральний Провід НРУ схвалив план широкомасштабної компанії «Весна України», яка повинна була розпочатися навесні 1993 року. Планувалось повторне збирання

підписів за проведення референдуму про достроковий розпуск Верховної Ради України, громадські слухання, можливий вихід фракції Руху та Народної Ради з Верховної Ради та організація масових акцій протесту у разі, якщо Верховна Рада скасує заборону на діяльність компартії, схвалить Статут СНД чи доможеться відставки уряду Кучми та інше. Забігаючи наперед, слід сказати: дещо з запланованого було виконано. Та при цьому не зникає переконання, що планувати легше, ніж виконувати.

Серед клопотів керівництва Руху було піклування про зміцнення єдності лав. Навчені діями розкольників, вищі особи брали участь у форумах крайових організацій. 31 грудня у Харкові відбулася позачергова крайова конференція НРУ. Від Центрального Проводу на конференції були присутні народні депутати України Вячеслав Чорновіл, Генріх Алтунян, Лесь Танюк та голова Секретаріату Руху Михайло Бойчишин. «Рух-прес» повідомив: у конференції взяли участь повноважні представники 21 з 25 районних організацій НРУ. Новим головою крайового Руху було обрано народного депутата України Генріха Алтуняна. Цінним стало рішення міської організації Руху, яка конфліктувала зі старим керівництвом крайового Руху: вона визнала рішення обласної конференції та оголосила про приєднання до Руху¹⁴. Як мало інколи треба для збереження єдності політичної організації — змінити керівника. А як часто його важко замінити: має свою «гвардію» і відсутнє бачення користі своєчасного відходу з місця, де себе вичерпав.

Вище наголошувалось, що робота крайових організацій та їхніх керівників гідна окремих досліджень і написання власних історій. Але не може бути історії Руху без висвітлення специфіки змісту їх роботи, бо саме від їх копіткої, важкої, складної діяльності залежить успіх всієї рухівської справи.

Низка крайових організацій, виконуючи власні функції, допомагала Центральному Проводу у вирішенні загальних партійних проблем. Прикладом цього може послужити діяльність однієї з найбільших організацій — Тернопільської крайової організації Руху. Вона надрукувала всі матеріали для підготовки і проведення III, IV, V з'їздів НРУ, постійно знаходила нові форми роботи.

У 1991 році в Тернополі було створено Інститут національного відродження України, який очолив член Великої Ради Руху

Ігор Герета. Саме тут побачили світ 19 наукових популярних видань з проблем історії, філософії, політології та мистецтва; було проведено всеукраїнські наукові конференції, Присвячені М. Грушевському, Г. Сковороді, патріарху Й. Сліпому, 75-річчю Української революції. Інститут заснував кілька шкіл національного відродження у вузах та установах Тернополя¹⁵.

Серед особливих заслуг Тернопільської крайової організації було те, що голова обласної Ради Богдан Бойко — її вихованець і кандидатура.

Часто непомітна, але яка змістовна людяна робота деяких крайових організацій. Узяти, наприклад, Миколаївський Рух, де головою юний енергійний Юрій Діденко. Серед багатьох його ініціатив — заснування загальноукраїнського тижневого часопису «Український Південь»¹⁶, головним редактором якого він є і донині. Скільки ця справа вимагала зусиль, винахідництва, дипломатії, мужності та впевненості в рухівській справі, щоб у зросійщеному краї спалахнув цей вогник українського відродження та демократичних намірів? Газета складається з 8 сторінок і цікава за змістом.

Про гуманні наміри цієї організації свідчить їхня діяльність по виконанню просвітницької програми «Діти України». Тут здійснюється з 1991 року поїздки школярів у західні області України на Різдвяні та Великодні свята. Почалося з того, що 50 школярів Південноукраїнська відвідали Борщівський район Тернопільської області, а уже через два роки Миколаївська крайова організація, переборюючи опір владних структур, спромоглася відправити понад 300 дітей до своїх західних краян на Різдво та близько 200 дітей на Великодень під час канікул в Івано-Франківську, Львівську та Тернопільську області. І це безкоштовно, а також знайшли можливість прийняти близько 200 дітей з Галичини, які відпочивали в Рибаківці, Березовського району, збирали помідори та брали участь в археологічних розкопках в Снігурівському районі. Та всього тут не розповісти.

Чернігівський крайовий Рух, головою якого був Володимир Ступак, організував групу фахівців на чолі з доктором сільськогосподарських наук Володимиром Канівцем. Вона розробила обласну програму аграрної реформи, яку визнала навіть державна адміністрація.

Рівненська крайова організація під керівництвом Василя Червонія досягла високої популярності своєї газети «Волинь». Її тираж досягав 76 тисяч примірників і був в області наймасовішим виданням¹⁷.

Збільшувався арсенал добрих дій Дмитрівської організації НРУ на Донеччині. Її головою була Валентина Василівна Проценко, мама двох дітей, майже з легендарною для жінки біографією. Саме Дмитрівські рухівці одними з перших створили комітет, який вимагав на державному рівні, щоб українські хлопці служили тільки на території України, та повертали солдатів, які служили за межами Батьківщини в гарячих точках чи далекому Сибіру. Всім школам Дмитрова та Красноармійська, багатьом державним установам рухівці подарували Біблію, дитячим садкам — книжки релігійного змісту. У школах та бібліотеках були розповсюджені за рахунок НРУ підручники та книги з історії України. Кожного року на Різдво безкоштовно відправляли дітей і дорослих у Львів, Червоноград, Тернопіль, Івано-Франківськ та галицькі села для знайомства з буттям та джерелами української щирості та патріотизму. Майже всі відділення Дмитрівської міської лікарні ВГСЧ, шахтні медпункти отримали від НРУ гуманітарну допомогу. Постійно в міру можливостей надавали допомогу інвалідам, пенсіонерам, репресованим та чорнобильцям¹⁸.

У надзвичайно складних політичних, моральних, психологічних умовах працювала Кримська крайова організація Руху. Сепаратистські сили в Криму, спекулюючи на економічній кризі і падінні життєвого рівня населення, постійно провокували загострення відносин між Сімферополем і Києвом, вимагаючи передачі Росії Севастополя разом з Чорноморським флотом. Крайовий Рух підкреслював, що такі дії призводять до зіткнень на міжнародному ґрунті. Позиція кримських рухівців включала співробітництво зі всіма політичними організаціями в ім'я побудови сильної демократичної і незалежної України¹⁹.

Щось схоже відбувалося в деяких інших областях. Керівництво Одеського крайового Руху виступило з заявою з приводу вимог групи народних депутатів України разом, негайного підписання Статуту СНД, ліквідації кордонів між країнами СНД. Одеський Рух розцінив ці акти як замах на українську державність²⁰.

Чимало роботи випало на долю інших місцевих організацій НРУ. Так, на V конференції Червоноградської організації, що відбулася 6 листопада 1993 р., у звітній доповіді її голови Василя Розлуцького говорилось: «Минула щаслива друга річниця Української держави і, незважаючи на зусилля керівництва міста, Рух все зробив можливе і неможливе для свята державного: святкування вийшло найкращим як у політичному плані, так і всенародному, бо тільки Червоноград зі всіма родами військ пройшов по місту і тим самим продемонстрував на всю Україну любов до своєї держави. Це побачили по українському телебаченню»²¹.

Тут відзначалась робота Павла Твердушки, який організував постачання літератури морякам-чорноморцям до Севастополя, а його колеги — населенню Херсонщини. Це все робилося за власні кошти. В боротьбі з партноменклатурою, що використовувала проти незалежності України економічну кризу, до якої сама підвела суспільство, високою активністю відзначались рядові рухівці Микола Френько, Микола Лебезун, Степан Саламаха, Ірина Рудницька, Василь Козел, Василь Линь, Микола Дубіль, Роман Драб, Михайло Дмитрук та багато інших.

Новий голова Червоноградської організації НРУ Омелян Карабін, депутат міської Ради, підготував та подав до Центрального Проводу Руху програму виходу України з економічної кризи. Цей ґрунтовний документ, що складався з 11 параграфів, розташованих на 7 сторінках, закінчувався такими словами: «Запровадження цих заходів зупинить грабунок України, припинить корупцію, збільшить чисельність виробників, створить умови для державотворення, забезпечить необхідний соціальний захист громадян України, стабілізує процеси побудови демократичного суспільства, відновить зруйновану фінансово-економічну систему, дасть конвертовану гривню»²².

На конференції Шевченківської районної організації НРУ міста Львова 11 листопада 1993 року після доповіді голови організації Бориса Корпана було ухвалено «Пакет пропозицій до «Концепції державотворення в Україні»²³. Тут визначались стратегічні напрямки економічної політики в Україні, доповнення та уточнення до цілої низки положень «Концепції, прийнятої IV з'їздом НРУ».

Протягом 1993 року, тобто після 1У з'їзду, керівні структури НРУ за активної підтримки інших демократичних сил провели певну низку вдалих заходів та прийняли важливі рішення. Наведемо деякі з них. Саме в той час, коли Рухові опоненти передрікали загибель, а українському народові приписували державницьку неспроможність, НРУ спромігся разом з іншими демократичними організаціями провести масове пікетування Верховної Ради. Результат відомий: вона прийняла рішення про саморозпуск. Цій акції передувала значна організаційно-агітаційна робота. Центральний Провід на своєму засіданні 22 січня 1993 року, обговорюючи плани дій на поточний рік, в тому числі план весняного демократичного наступу Руху, прийняв рішення відновити компанію збирання підписів за достроковий розпуск Верховної Ради України²⁴.

16 жовтня 1993 року були проведені Установчі збори Молодіжної організації Народного Руху України, на яких виступив Вячеслав Чорновіл. У «Декларації» про створення Молодіжної організації Народного Руху України підкреслювалось: «Головними завданнями організації вважаємо:

- відстоювання ідей державності, демократії, побудови відкритого громадянського суспільства;
- пропагування політичної лінії Народного Руху України та забезпечення її підтримки в молодіжному середовищі;
- посилення інтелектуального та організаційного потенціалу НРУ шляхом залучення молоді до праці в структурах Руху;
- формування нового покоління українських політиків — людей високої громадянської гідності, глибокої освіченості, демократичної орієнтації;
- участь у виборчих компаніях Руху та дієва підтримка молодих кандидатів від НРУ на виборах до органів влади всіх рівнів».

Молоді рухівці запевняли, що у своїй діяльності вони будуть послуговуватися принципами толерантності і взаємодопомоги і висловили свою готовність до співпраці з усіма молодіжними організаціями, які діють на засадах державності й демократії. Ядром організації стала Українська Студентська Спілка²⁵.

Першими серед крайових організацій Руху створення Молодіжної організації НРУ підтримали рухівці Миколаївщини. 30 жовтня 1993 року Рада Миколаївської крайової організації

прийняла ухвалу, в якій оголосила про створення Молодіжної організації і накреслила головні завдання її. Повідомлення про це було надруковане в першому номері газети Миколаївського Руху, де до речі, опубліковане привітання В. Чорновола цьому виданню²⁶.

Значною за обсягом є інформація про діяльність і заходи Ради національностей Народного Руху України, створеної у квітні 1990 року. Серед них — її ініціатива про проведення науково-практичної конференції «Подолання шовінізму та екстремізму — важлива передумова міжнаціональної злагоди і громадянського миру в Україні», котра відбулася 6–7 лютого у Києві в Інституті міжнаціональних відносин і політології²⁷. Складена передусім з національно-культурницьких товариств та громад України, вона з перетворенням Руху на партію ввійшла в суперечність зі змістом роботи і призначенням останнього, тому потребувала корінних змін як у структурі, так і функціях, з чим її керівництво не спроможне було впоратися. Щоправда, її керівництво іншої думки.

16 листопада 1993 року головам крайових організацій був надісланий лист за підписом голови Секретаріату НРУ М. Бойчишина та голови Ради національностей О. Майбороди з додатком — «Програмові засади національної політики НРУ» (проект). У листі висловлювалось прохання разом із комісією з національних питань подати свої пропозиції та зауваження, а головам крайових організацій і головам чи уповноваженим крайових комісій національних стосунків взяти участь у роботі Великої Ради Руху, що відбудеться 9 грудня 1993 року²⁸.

Проект «Програмові засади національної політики Народного Руху України» мав таку структуру: вступ; національні процеси на Україні на етапі державотворення; визначення стратегічної лінії; економічні засади національної політики; правові гарантії розвитку національних меншин; національно-культурний розвиток в Україні; гармонізація національних відносин; прикінцева частина.

Цей документ увібрав усе краще з висловлених на той час національно-демократичних думок в українській і закордонній пресі щодо національної ситуації і перспективи вирішення національних проблем в Україні. Значна увага приділялась гаран-

тіям розвитку етнічних спільнот, особливо самовизначенню в межах історичної батьківщини кримськотатарського народу²⁹.

Автору цих рядків було приємно читати даний документ ще й тому, що тут знайшла місце його думка про національну справедливість, висловлена на Всесвітньому форумі українців в серпні 1992 року. В представленому проекті вона висловлювалась в іншій редакції, але суть одна. Мова йшла про надання пріоритетів в розвитку тих національностей, які більше понесли втрат від дискримінаційних утисків, яких вони зазнали. В такому разі український і кримськотатарський народи вправі розраховувати на першочергову увагу до своїх національних бід з боку влади і суспільства³⁰.

Близькими до цих положень були вимоги Львівської опозиції восени 1993 року. Вважаємо, що в разі організації наукової дискусії з цих питань непорозуміння між львів'янами можна було уникнути. Та проект залишився проектом.

До значних ускладнень в діяльності Руху, всіх демократичних партій та угруповань, починаючи з осені 1993 року додалася ще одна — була зареєстрована Комуністична партія України. В заяві НРУ 7 жовтня того року з цього приводу висловлювалось обурення та, зокрема, говорилося: «Цілком зрозуміло, що санкціонувавши реєстрацію названої партії, міністр юстиції Василь Онопенко в час свого затвердження отримав широку підтримку з боку прокомуністичної частини Парламенту.

Однак, викликає здивування те, що Онопенко був підтриманий деякими депутатами — членами Народної Ради, котрі порушили рішення затвердження консервативного уряду Кравчука-Звягільського»³¹.

Можна було не сумніватися, що легітимізація діяльності комуністів створить додаткові сприятливі умови для їхньої згуртованості в боротьбі за повну владу проти самовпевнених, самозадоволених і роз'єднаних опонентів, які так і не змогли в серпні 1991 року скористатись унікальними можливостями для антикомуністичного перевороту.

Стабільним напрямком роботи Руху з дня його створення було викриття суті теорії і практики комунізму. Відомо, що В. І. Ленін називав викриття антинародної політики царату ефективним методом боротьби з імперською системою. В діяльності рухівців цей метод був спрямований проти більшовизму.

Саме тому вони неодноразово намагались надати антикомуністичній боротьбі всенародного характеру. В липні 1992 року керівники крайових та районних організацій на своїй конференції ухвалили заяву «Про підготовку громадського суду над КПРС-КПУ». З метою реалізації цієї ідеї було вироблене звернення Центрального Проводу до Президента та Верховної Ради України. Але марно було сподіватися позитивних відгуків від учорашніх комуністів. Тоді Мала Рада НРУ 26 грудня 1992 року започаткувала ухвалену нею широкомасштабну компанію викриття антигуманної комуністичної ідеології та злочинної діяльності КПРС-КПУ проти українського народу.

Передбачалось організувати наукову конференцію та всеукраїнські громадські слухання, запросивши до участі фахівців не тільки з України, але й з інших держав. Ці заходи були вмонтовані в план ухваленної Великою Радою кампанії «Весна України», яка, за словами В. Чорновола, «не дуже вдалася» (читай: провалилося) через брак ентузіазму і бензину, але в кількох областях антикомуністичні слухання відбулися. Пізніше було вирішено, очевидно в зв'язку з поновленням КПУ, поставити викриття антиукраїнської політики КПРС на академічну основу.

НРУ разом з Всеукраїнським товариством політичних в'язнів та репресованих 6–7 листопада організував міжнародні громадські слухання про злочинну суть комунізму під девізом: «Комунізм — глухий кут цивілізації». Слухання відбулися в колишньому Інституті шляхетних дівчат, у будинку, в якому мордували еліту української нації саме 5–7 листопада 1937 року. Тоді в підвалах Інституту і на Соловках було знищено понад триста священиків, учених, письменників — таким чином, був виконаний наказ: «Расстрелять по случаю празднования 20-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции».

Втрати українського народонаселення внаслідок комуністичних «перетворень — колективізації, Голодомору, репресій — становлять 66 мільйонів 700 тисяч чоловік. Це в той час, коли, за даними ООН, у всіх війнах, починаючи від XVIII століття, людство втратило 97 мільйонів чоловік.

Разом з живими свідками злочинів у читаннях взяли участь Вячеслав Чорновіл, Лесь Танюк, голова Конфедерації незалеж-

ної Польщі Лешек Могильський, голова Асоціації політичних в'язнів Угорщини Тібор Ковач, співробітниця Центру дослідження геноциду жителів Литви Лійола Гашкате та вчені Росії, Естонії, США.

На підставі заслуханих матеріалів учасники визнали за потрібне організувати міжнародний суд над комуністичною ідеологією і злочинною комуністичною практикою. Конференція прийняла звернення до Президента України, Голови Верховної Ради України, до ООН, урядів, народів світу, а також громадян України²².

Керівництво НРУ вважає цей захід вдалим. Але якщо брати його як складову частину всієї антикомуністичної кампанії, то у дослідника інша думка. Показником істини тут може бути як реакція адресатів на звернення, так і кількість населення, охопленого цим заходом. І перше, і друге дає мало підстав для позитивних оцінок. Воно і не дивно. Знайомство з матеріалами названих читань не викликає повного задоволення, бо наведені факти були відомі. Ті, хто читає газети, не кажучи про книги, могли дізнатися раніше не тільки про те, про що згадувалось на цьому зібранні, а ще про страшніші злочини більшовиків. Це по-перше. А по-друге, під час поглиблення економічної і загальної кризи, коли люди живуть спогадами про краще матеріальне минуле, засудження цього минулого сприймається без ентузіазму. Тому організатори антикомуністичного заходу, передусім у східних та південних областях, билися, неначе риба об лід, об глуху стіну суспільної апатії, нерозуміння, а часом і недовіри з боку населення.

Щоправда, значення цієї кампанії може заграти іншими фарбами в майбутньому, коли суспільство дозріє до необхідності не тільки загалом засудити антинародні злочини, але назвати прізвища всіх безпосередніх убивць і їх однодумців на місцях. Рано чи пізно це станеться. Тоді й згадають про зачинателів антикомуністичних викриттів. Отже, передчасно кинуте в ґрунт насіння може прорости не одразу, а після дощу, навіть запізно. Таке вже траплялось не раз з рухівськими ініціативами.

Читач, мабуть, став підозрювати автора в серйозних прорахунках цього дослідження в зв'язку з відсутністю матеріалу про роботу фракції Руху у Верховній Раді України. Відверто кажучи, це один із найскладніших аспектів історії Руху. І ось

чому. По-перше, матеріали Секретаріату Верховної Ради вивчені та проаналізовані у дослідженнях та публікаціях Ю. В. Діденка. По-друге, склад рухівської фракції виявився занадто мінливим у кількісному відношенні: один раз рахуєш — більше 50 депутатів, інший — менше тридцяти.

Відзначаючи історичне значення рухівської фракції у Верховній Раді — першої в історії законодавчої влади демократичної структури, що складала основу демблоку і включала ряд яскравих політичних постатей — цього разу обмежимося оцінкою її роботи Вячеславом Чорноволом. Він сказав: «Із зареєстрованих спочатку 51 члена фракції майже третина була одночасно КНДС (таке дозволяв недосконалий закон), добитися від членів фракції єдиного підходу бодай у найважливіших питаннях, було важко...»³³ Більше того, заступник голови Харківської крайової організації Анатолій Семенченко, голова Полтавської крайової організації Олександр Келим та делегат з Миколаївщини Микола Радюк, виступаючи на V з'їзді НРУ, піддали критиці фракцію Руху у Верховній Раді.

Заява як особливий жанр політики, завжди активно використовувалися керівництвом Руху. Деякі журналісти докоряли НРУ в неспрацюванні його заяв, не враховуючи той факт, що заяви виконують різноманітне навантаження. Тут і демонстрація певного ставлення до дії, і оцінка того суб'єкта, який спонукав рух події, тут і резервування власних активів на майбутній розвиток започаткованих процесів, а також відведення підозри громадян у провині за скоєне. За приклад візьмемо заяву Великої Ради НРУ від 13 листопада 1993 року «З приводу виборів Президента Республіки Крим». У ній наголошувалося: «Ситуація, що складається навколо виборів Президента Республіки Крим, є безпосереднім наслідком капітулянтської політики Президента та Верховної Ради України стосовно Криму і призведе до ганебного явища, коли в територіально цілісній державі існує дві президентські влади»³⁴. Далі в заяві передбачався хід сепаратистських подій у Криму.

Коли писалися ці рядки, Українське радіо повідомило, що Верховна Рада України скасувала Конституцію Республіки Крим і посаду Президента. Але потрібно було майже півтора роки для того, щоб переконатись у далекоглядності рухівської заяви.

І знову з'їзд. Цього разу вже п'ятий. Всі вони різні, як сама Україна за останні п'ять років. Повинен звітувати Центральний Провід, обраний на III і частково добраний на IV з'їздах. Головним покликанням V з'їзду була підготовка до дострокових виборів до Верховної Ради України, призначених на 27 березня 1994 року, саме тих, яких наполегливо добивався Рух останні два роки. Справа занадто серйозна і складна. Ситуація вимагає мудрості і виваженості рішень.

Підготовка до з'їзду велася продумано і задалегідь. Мала Рада 24 жовтня 1993 року запропонувала Великій Раді НРУ принципи делегування. Та, в свою чергу, 13 листопада 1993 року прийняла низку ухвал. Серед них — «Про скликання П'ятих Всеукраїнських Зборів Народного Руху України». В ній ішлося: 1) скликати п'ятий з'їзд НРУ 10–12 грудня 1993 року в Києві в приміщенні палацу «Україна»; 2) делегувати на з'їзд за старою квотою по 20 делегатів від кожної крайової організації; 3) організації, які є асоційованими членами Руху на Всеукраїнському рівні, обирають по 10 делегатів; 4) решту делегатів обирають конференції крайових організацій із встановленою квотою 1:50 перереєстрованих членів Руху для крайових організацій чисельністю менше, ніж 2000 членів, та 1:100 для крайових організацій чисельністю понад 2000 членів.

Враховуючи відсутність регламентації Статутом НРУ участі новоствореної Молодіжної організації Руху, була встановлена квота: 1 делегат від кожної крайової філії «Молодого Руху» та делегування членів правління Молодіжної організації Руху³⁵.

Обговоривши ситуацію в Україні, пов'язану з виборами до Верховної Ради, велика Рада Руху ухвалила рекомендувати делегатам V з'їзду НРУ провести його у два етапи. Перший — 10–12 грудня 1993 року з питаннями черги денної: 1. Звіт голови Народного Руху України про роботу керівних органів за період від III з'їзду НРУ. 2. Затвердження передвиборної платформи Руху. Тактика Руху на виборах до Верховної Ради України. 3. Затвердження символіки Народного Руху України. Другий етап планувалось провести 16–17 квітня 1994 року з питаннями черги денної: 1. Підсумки виборчої компанії. 2. Участь Руху у виборах Президента України. 3. Вибори керівних органів Руху³⁶.

На перший погляд, така двоступневність з'їзду з тривалою часовою відстанню мала право на існування. Тим більше, що це пропонувалось на затвердження найвищим органом НРУ. Якби не одне «але». Другий етап значно продовжував термін повноважень членів Центрального Проводу, що суперечить статті 43, пункту «ж», де обмежено цей строк двома роками.

Ще міркування. Чи варті два перші питання черги денної другого етапу з'їзду тих коштів, яких потребують затрати на Всеукраїнські збори НРУ? Якщо вибори керівних органів перенести на перший етап, то питання другого етапу можна вирішувати силами Великої Ради з умовою вивчення у робочому порядку думок крайових організацій Руху. Тому для дослідника залишається нез'ясованим питання: чи другий етап був придуманий для того, щоб запобігти небажаних змін у керівних органах напередодні складної найвідповідальнішої з усіх політичних акцій — виборів до Верховної Ради, — чи у Руху стільки грошей, що їх кури не клюють, яких з гаком вистачить і для виборів і для повторного зібрання делегатів У з'їзду? Чи щось третє, ще не прояснене? Можливо, сподівання на велику перемогу у виборах, що, звичайно, дало б поштовх для затвердження далекосяжних документів у ранзі правлячої партії. Але не хочеться думати, що то було нераціональне рішення Великої Ради Руху.

Перший етап з'їзду почався в зазначений час: 10 грудня 1993 року об 11-й годині ранку. Палац «Україна» цього разу зібрав значно більше учасників, ніж їх було на попередньому з'їзді. З 1295 обраних делегатів прибуло 1190 чоловік. Вони репрезентували 51123 фіксованих членів Руху та близько 2,5 мільйона прихильників. А 1091 делегат представляв 25 крайових організацій, які налічували 459 районних та міських організацій Руху. Асоційовані члени НРУ були представлені 74 делегатами.

Порівняно з Установчим з'їздом учасників було не менше, хоч представляли значно меншу кількість членів Руху. Але статус кожного рухівця тепер був значно вище. Рух уже був зареєстрований як політична партія. Тут, як кажуть, не було щастя, так нещастя помогло: антирухівський закон підштовхнув керівництво НРУ до рішучих дій зафіксувати в Мінюсті Рух партією. Так була знята остання суперечність між змістом і формою Руху.

Ще була одна особливість зібрання: 13 делегатів репрезентували молодіжну організацію НРУ.

За національним складом делегати склали: 986 українців, 29 росіян, 4 єврея, 3 поляка, по 1 білорусу, болгарину, вірменину, греку, грузину та молдованину. Якщо навіть не брати до уваги, що на Установчому з'їзді 58 делегатів не вказали свою національність, то однак спостерігається тенденція українізації делегатів.

За віком делегати поділялись: до 30 років — 89, від 30 до 40 років — 245, від 40 до 55 років — 502, понад 55 років — 137 чоловік. Вячеслав Чорновіл спочатку у доповіді, а потім після з'їзду під час концерту зі сцени палацу сказав, що середній вік делегатів і рухівців 40 років. Автору цих рядків хочеться його підтримати, але, за власними підрахунками, середній вік делегатів — 51 рік. Відбулися зрушення в соціальному складі делегатів порівняно з установчими зборами: інженерно-технічних працівників — 169 (329), робітників — 129 (109), працівників сільського господарства — 54 (16); працівників культури, освіти, охорони здоров'я — 293 (225), військовослужбовців — 7 (1), працівники апарату представницьких органів та виконавчої влади — 73 (6) чоловіки.

Наведене порівняння страждає деякими хибами передусім тому, що не збігаються графі кваліфікації делегатів, а деякі категорії, які були на Установчих зборах, наприклад, партпаратчики і безробітні, на V з'їзді представлені не були. Але помітне відносне зростання численності політиків у Русі.

За освітою делегати розподілялися таким чином: 580 — з вищою освітою, 163 — середньою, 47 — кандидатів наук, 9 — докторів наук й професорів³⁷.

Цікавою є ще така статистика: з присутніх делегатів V з'їзду делегатами Установчого з'їзду НРУ було 128 чоловік, Другого з'їзду — 288, Третього з'їзду — 288 і IV з'їзду — 348 чоловік³⁸.

Читача слід застерегти від легковірного сприйняття статистичних даних. На перший погляд може скластися враження, що кількісно рухівці становлять біля 52000, це все, що залишилося від майже півмільйонної організації, скажімо, перед II з'їздом. Фактично їх залишилось значно менше. В останньому складі відбулась своєрідна заміна старого на новий склад. Як зазначалось у звітній доповіді голови Руху Вячеслава Чор-

новола, між IV і V з'їздами, крім Тернопільської крайової організації, яка зросла втричі, відбулося збільшення числа членів за рахунок східноукраїнських областей. Січеславська організація, очолювана Іваном Шуликом, зросла більше, ніж удвічі, в півтора чи майже півтора рази вирости Одеська (голова Віктор Цимбалюк), Херсонська (Олександр Ткаченко), Чернігівська (Володимир Ступак), Хмельницька (Ігор Клюс). Зазначалось, що зростають, хоч і повільно, Донецька та Луганська організації, а також, чисельно збільшилися Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Житомирська крайові організації.

Але щоб остаточно заплутати ситуацію з кількісним складом, а точніше, з коефіцієнтом зростання, наведемо три цифри: на IV з'їзді (за даними мандатної комісії) делегати репрезентували 50400 фіксованих делегатів, Вячеслав Чорновіл на IV з'їзді заявив: «На день IV Всеукраїнських Зборів таких виявилось понад 50000, а з уточненням від тих організацій, які до зборів не закінчили переєстрацію, — 52275»³⁹; на з'їзді, за повідомленням мандатної комісії, було репрезентовано 51123 рухівця.

Таким чином, слід вважати достовірною кількість членів Руху, наведену в доповіді голови Руху, бо мандатна комісія не враховувала число членів, які повинні були представляти 105 делегатів, що з різних причин на V з'їзд не прибули.

А якщо бути до кінця відвертим, то читач не зможе дізнатися про справжню численність рухівських лав через відсутність на з'їзді названих делегатів. Стверджувати щось інше немає поки що підстав. Та уявлення про склад усієї аудиторії було б не повним, коли не сказати, що в роботі з'їзду взяли участь майже дві тисячі гостей, серед яких представники української діаспори, політичних партій, громадських організацій, органів державної влади, представництв іноземних держав, журналісти⁴⁰.

В зв'язку з тим, що 10 грудня відзначається День захисту прав людини, з'їзд ушанував хвилиною мовчання пам'ять загиблих правозахистників.

Стрижнем з'їзду політичної партії взагалі і Руху зокрема є звітна доповідь. Від неї залежить багато. Навіть доля партії. Тому не випадково звітній доповіді та ще виборам у центральні структури керівництво завжди надається особливого зна-

чення. З усіх попередніх доповідей чи співдоповідей, у тому числі і доповіді на попередньому з'їзді, зроблених Вячеславом Чорноволом, остання мала ряд особливостей. Це була перша звітна доповідь його як голови Руху. Йому належало довести свою здатність керувати партією, однією з найчисленніших в Україні. Більше того, доповідачеві в такому ранзі слід переконати делегатів у тому, що очолювана ним партія має добру перспективу, сили і шанси перемагати в боротьбі за владу. І чи не найскладніше завдання — переконати делегатів, що серед багатьох можливих претендентів на посаду голови партії йому, доповідачу, нема рівних.

Вирішення останнього завдання має безліч методів, як і математична задача. Методів і винайдених, і ще не винайдених. Один з найпоширеніших — заздалегідь скомпрометувати своїх суперників. Цей метод вдало використовував Ленін. Він задовго до з'їздів навколо можливих претендентів на лідерство талановито (шляхом віддалення від себе конкурентів) створював навколо суперника опозицію, нищівно громив її всією масою партії і врешті-решт виходив на з'їзд без видимих суперників, так би мовити, один — кристально чистий, найвірніший і послідовний марксист. Таким чином, Ленін знищував противників на далеких підступах до вирішальних битв. Спочатку цей метод цілком успішно застосував найталановитіший його учень Й. Сталін, який потім у нових історичних умовах значно удосконалив засіб, щоб не сказати розвинув. Його новаторство полягало в заміні агітаційно-пропагандистської компрометації претендента на його фізичне знищення. А щоб ця персоналізована розправа не була так помітна, Сталін разом з суперником (в першому і навіть у сьомому поколінні) відправляв на той світ усіх його родичів, близьких і знайомих або навіть тих, хто випадково знав приченого на загибель.

У цивілізованих суспільствах такі методи давно не використовують. Бо вони свідчать про бездарність і примітивність політичних «борців». Тут визнають чесну, відкриту боротьбу в діях, словах, поведінці, моралі. Краще, щоб справи, діла були на першому плані.

Вячеслав Чорновіл у політичній боротьбі застосував свій метод. Він далекий від ленінсько-сталінського. Немає підстав стверджувати, що Чорновіл не здатний використати весь істо-

ричний арсенал політичної боротьби, в тому числі й ефективність різних її методів. Ні. Просто соціально-політична ситуація в Україні змусила його йти шляхом цивілізованих методів.

Складний, важкий, довгий шлях, але надійний і морально — поза конкуренцією. То був хресний шлях втілення в рухівські лави своїх поглядів на сьогодення суспільства і виходу його з глибокої кризи, на внутрірухівське життя і перспективи НРУ. Суперники не витримали такого методу. Зійшли з політичної дистанції. Одні мовчки, інші огризались або вдавалися до політичного підступництва, як наприклад, спроба розколоти Рух шляхом створення за допомогою влади альтернативної структури — Всеукраїнський народний Рух, — спокусивши частину рухівців легким приходом до влади через співробітництво з Президентом України. Чим це закінчиться, здогадатись неважко. Зйдуть з політичної доріжки разом із Президентом. Але як запевнити делегатів V з'їзду, що його боротьба пліч-о-пліч з ними, починаючи з виборів Президента, не пройшла марно, має результати і має перспективу?

Над цим питанням, виходячи зі змісту звітної доповіді, замислювалось багато, передусім Центральний Провід. Є підстави для гіпотези, що цей звіт, можливо, перший у його житті, писав не лише сам. Праця так і називалася «Звітна доповідь голови Народного Руху України Вячеслава Чорновола про роботу Руху від III до V Всеукраїнських зборів». Структура доповіді: 1) Рух за два роки — проблеми становлення; 2) Скільки нас і які ми; 3) Україна двох років незалежності і Рух; 4) Що на нас чекає? Що нам робити?

Як сказав би поміркований рецензент, суттєвих зауважень до структури немає. Правда, за винятком одного: назва першого розділу суто чорноволівська — зайвий раз не підкреслювати значення роботи попередників, при змозі зовсім не згадувати. Але це не завжди виграшно. Повага до зробленого прикрашає політика, дає впевненість слухачам, що він, спираючись на досягнуте, зробить краще. Згадаймо великого Ньютона: «Якщо я бачив далі, то тому, що стояв на плечах велетнів». А в даному разі, назвавши так розділ, автор перекреслив величезну роботу багатотисячного рухівського колективу і його прихильників до III з'їзду. Це тим більше не могло дати високого ефекту, бо в залі сиділо чимало тих, хто з перших рухівських днів віддавав

багато сил справі відродження України. На жаль, зміст розділу відповідав назві: доповідач розглядав становлення НРУ з III з'їзду.

Зате доповідач переконливо показав доленосне для Руху значення III з'їзду НРУ, джерела рухівської життєспроможності і був не менш колючим в оцінках розкольників Руху, ніж вони в його характеристиках: «Мутації, яких протягом року зазнали рухівські розкольники, подиву гідні: у Львові вони починали під керівництвом Валентина Мороза із ультранаціоналізму і антикравчукізму, а через деякий час, розірвавши з Морозом і з Ларисою Скорик, кинулися обіймати Президента...». Так само «блукаючим лідером» залишився зі жменькою прихильників колишній голова Івано-Франківської міської організації Борис Голодюк, шукаючи притулку то у ВНРУ, то в ультранаціоналістів, то у керівників обласної Ради, яким допомагав воювати з держадміністрацією. Очищення організації від таких людей пішло б їй тільки на користь, якби при цьому не робилися спроби спекулювати іменем Руху»⁴¹.

У наступному, другому, розділі Вячеслав Чорновіл як не намагався показати, що Рух зріс між останніми з'їздами, та непомітно для слухачів сам себе спростував, бо завершення реєстрації раніше не урахованих є зріст формальний, ілюзорний. Очевидно, не слід було привертати увагу аудиторії до кількісного складу в назві розділу. Тут досягнуто протилежної мети. Зате на відміну від попереднього керівництва зробив усе, щоб пролунали прізвища відданих рухівській справі лідерів крайових організацій та своїх сподвижників у Центральному Проводі: Михайла Бойчишина, Леся Танюка, Івана Зайця, Сергія Одарича, Володимира Черняка, Олени Бондаренко, Ольги Добродій.

У розділі «Україна двох років незалежності і Рух» доповідач вдало показав виграшні сторони діяльності Руху і пророкуючі рішення його керівних структур щодо вимог відставки уряду, стосовно прономенклатурної політики Президента, про пікетування Верховної Ради України та збирання підписів за референдум про її достроковий розпуск.

Та Рух не тільки руйнівник старої системи, він — активний учасник державотворчих процесів. 20 червня 1992 року Президентові були передані рухівські пропозиції стосовно складу

нового уряду. Шляхи реформування української економіки, концепція державотворення, звернення Центрального Проводу в січні 1993 року щодо сприяння формуванню середнього класу власників та зміни ставлення у суспільстві до приватної власності на землю, і заходи по підготовці нової Конституції — далеко не повні складові рухівської теорії формування нових суспільних відносин в Україні.

Рухівці в областях робили перші суттєві кроки в набутті досвіду державотворення: заступниками представників Президента в областях працювали Іван Шовковий, Юрій Зима, Валерій Сарана, Валерій Репало, головою Тернопільської обласної Ради Богдан Бойко, керівником відділу Дніпропетровської держадміністрації Іван Шулик. Рухівці керували кількома райадміністраціями.

І було про що говорити голові Руху Вячеславу Чорноволу, і вміє він показати рухівський товар лицем. Часом так захоплюється цією роботою, що навіть недоліки перетворюються на успіхи. Інколи Чорновіл нехтує методом виваженості оцінок своєї діяльності і Руху. Про це свідчить таке твердження: «Вважаю, наприклад, що самого тільки референдуму про державну незалежність України, проведеного 17 березня 1991 року в умовах комуністичної імперії достатньо, щоб Галицька асамблея, яка його ініціювала, ввійшла в історію України».

Тут є можливість дорікнути В. Чорноволові в двох перебільшеннях. Перша: доповідач без підстав вийшов за межі хронології свого звіту, які сам чітко визначив III з'їздом Руху. Друга: говорячи про історичні заслуги Галицької асамблеї, варто було сказати про її історичні прорахунки, бо саме вона своїм народженням дала поштовх сепаратистським процесам на Сході і Півдні України, які поставили під загрозу існування незалежної соборної України.

Та правди нікуди діти: голова Руху має слабкість казати про речі краще, ніж вони заслуговують. Але при бажанні він зміг би повернути свій недолік в достоїнство. Скажімо, якби було більше критики діяльності рухівських структур і керівників, а також і самокритики, тоді слабкість і прорахунки доповіді перетворилися б на силу. Та ще не вечір, як кажуть.

У заключному розділі Вячеслав Чорновіл підкреслив, що Рух прогнозував нинішній стан у державі. Це правда. Біль-

ше того, доповідач продовжував давати влучні оцінки діяльності уряду і Президента: «Коли аналізуєш дії уряду Кравчука — Звягільського, задумуєшся: чи це збіговисько невігласів, які не знають, що творять, коли з усіх можливих варіантів розв'язання проблеми вибирають найгірший, чи це злочинці, які навмисно доводять народ до відчаю, до голоду й холоду...»⁴²

Наголосивши, що сьогодні не час для суперечок, бо Україні дуже важко, коли гірше найлютіших ворогів «свої діти її розпинають», голова НРУ поставив три основних завдання Руху. По-перше, напередодні виборів до Верховної Ради України, необхідно досягти порозуміння провідних демократичних сил. По-друге, продовжити контакти з профспілками, страйковими комітетами — іти до людей, щоб не пропустити загострення політичної ситуації, оскільки справедливе народне обурення можуть використати комуністичні сили проти незалежності і демократії. По-третє, створити потужне силове поле тиску на Президента, Верховну Раду, Уряд з метою добитися негайного усунення з уряду таких одіозних фігур, як Звягільський, Ландик, Слєпїчев, Спїженко, створення перехідного уряду національного порятунку.

Доповідач закликав не допустити встановлення диктатури, зберегти нелегко здобуту єдність рухівської організації, не розслаблятися й підготуватися до режиму роботи Руху в надзвичайних умовах. «Якщо ж спільними зусиллями ситуацію вдасться втримати в конституційних рамках, то завдання перемоги на виборах залишається основним на найближчі місяці нашої роботи. Якщо Рухові вдасться взяти 25 відсотків місць у майбутній Верховній Раді, що дасть нам можливість створити там базову фракцію, якщо іншим реформаторським силам вдасться взяти ще стільки — завдання забезпечення законодавчої бази для реформ і формування нового уряду»⁴³.

Неперевершеного майстра політичних прогнозів можна було б зловити на ризику потрапити в скрутне становище при оголошенні 25 відсотків місць у майбутньому парламенті. Але то був не прогноз, а бажання, висловлене умовним способом. Та все ж цифра дає підстави шукати в промовах Чорновола гіперболізацію політичних завдань.

У цілому звітна доповідь голови Руху задовольнила делегатів. Якщо не всі, то переважна більшість їх саме так, як і Чор-

новіл, сприймали ситуацію в країні і в Русі. Різниця тільки в тому, що голова бачив глибше і ширше. На те він голова.

Звітував за два роки роботи Секретаріату його голова Михайло Бойчишин. Доповідь була невелика, але змістовна. Вона виграла конкретністю і чіткістю висновків. Серед низки пропозицій було запропоновано перевести голів крайових організацій та керівників управ на постійну роботу в штаті організації⁴⁴. Ця доповідь не була передбачена порядком денним, затвердженням Великою Радою, і розглядалась як доповнення до звіту голови Руху.

Заступник голови НРУ Олександр Лавринович у своєму виступі виклав «Передвиборчу платформу Руху й тактику у виборчій кампанії». Це питання вперше виносилось на вищий форум НРУ. Той факт, що в перших двох доповідях підготовка до виборів посідала належне місце та плюс окремий пункт порядку денного, свідчив про першочерговість виборів у широкому спектрі діяльності рухівців. Виступ Лавриновича був на третину більше звітної доповіді Бойчишина і витриманий у традиційно приємних тонах автора. І ця промова, і промови на попередніх з'їздах, доповіді та виступи на засіданнях Великої і Малої Рад та інтерв'ю свідчать про майстерність заспокійливого стилю Олександра Лавриновича. Він уникає називати прізвища під час критики, вдало обходить гострі кути у стосунках керівних осіб та аналізі ситуацій в організації. Але не слід вважати, що Олександр Лавринович був єдиним автором проекту передвиборчої платформи.

Авторів було чимало. Про це свідчить ухвала Великої Ради НРУ від 13 листопада 1993 року «Про передвиборчу платформу Руху». Тут сказано: «Доручити редакційній групі у складі: Вячеслав Чорновіл, Олександр Лавринович, Лесь Танюк, Олена Бондаренко, Василь Козоріз, Володимир Черняк, Ігор Держко, Віктор Цимбалюк внести зміни й доповнення до проекту передвиборчої платформи з урахуванням пропозицій, що надійшли від членів Великої Ради та крайових організацій Руху»⁴⁵.

Отже, передвиборча платформа Руху формувалася тривалий час відповідно до норм підготовки колективного документу найвищого рівня. Вона базувалася на Концепції державотворення в Україні, інших документах Руху, про які йшлося раніше. На думку Олександра Лавриновича, першочергові завдання сус-

пільства й основи рухівської платформи такі: побудова ефективних, підзвітних народові структур влади; створення умов розвитку сільського господарства, ціноутворювання, податкова політика, соціальний захист, забезпечення громадського порядку, медичного обслуговування, приватизація, функціонування приватного сектору; структурні зміни у промисловості, безпека.

А далі виступаючий зупинився на змісті кожного завдання і закінчив такими словами: «Ми маємо чітку позицію, ясну програму дій. У єднанні з іншими організаціями ми переможемо і забезпечимо відродження України, поступ до добробуту кожного»⁴⁶.

При оцінці виборчої платформи дослідник опинився в незручному становищі. Давати їй позитивну оцінку ризиковано. Якби було знаття, що вона переможе, то під нею міг би підписатись лідер кожної партії і навіть кожен кандидат в народні депутати. Вона була благодушною і поміркованою. Критикувати її легко, хоча б тому, що кризове суспільство потребує радикальних рішень. Але давати негативну оцінку цій платформі досліднику неетично з причини формальності критики з огляду на відомий кінцевий результат дії платформи. Підемо відомим шляхом: крацій критерій цінностей теорій, платформ — це практика. Побачимо, як цей документ буде засвоюватися громадянами.

Виступи делегатів були діловими. Часом протилежні за змістом. Але то були не протилежності — розходження, а протилежності — два боки однієї справи. Вони віддзеркалювали різні умови діяльності крайових організацій. Віктор Цимбалюк висловив думку про недоцільність блокування під час виборів в Одесі з УРП, а співголова Тернопільської організації Іван Бойчук виступив за співпрацю з усіма демократичними партіями області⁴⁷. Багато делегатів поділились досвідом своєї політичної роботи, досягненнями їхніх організацій.

Слушними були виступи гостей. Всього виступило 56 чоловік.

Не обійшлося без показної єдності Руху з демократичними силами України. На початку роботи з'їзду голова НРУ В. Чорновіл запросив на сцену голову ДемПУ В. Яворівського, голову УРП М. Гориня та інших, які єднанням рук під оплески залу продемонстрували взаємну підтримку партій. Цей сюжет ви-

кликав позитивні емоції залу, але роздратував деяких кореспондентів⁴⁸.

З'їзд підтвердив повноваження Вячеслава Чорновола як голови НРУ. Більшістю голосів (проти 24, утримались 32), делегати схвалили передвиборчу платформу Руху.

Були прийняті ухвали «Про роботу Руху від III до V Всеукраїнських Зборів», «Про участь Руху у виборах народних депутатів України», «Про передвиборчу платформу Руху», заяви «За диктатуру реформ», «Про підтримку незалежних масмедіа України», «З приводу політичного русинства та антиукраїнського руху на Закарпатті» та два звернення до ветеранів і громадян України. Останні два документи були присвячені роз'ясненню рухівської соціальної політики в зв'язку з початком виборчої кампанії.

Під час з'їзду була спільна прес-конференція В. Чорновола, І. Юхновського, В. Яворівського, Л. Танюка, С. Стацька, Л. Лук'яненка та інших діячів демократичних сил, які підтвердили свої наміри виступати на виборах єдиним блоком. З великою групою підприємців зустрілись В. Чорновіл, М. Бойчишин, І. Заєць, В. Черняк. Це дало змогу створити асоціацію підприємців «Економічний Рух України», яка висловилася за матеріальну підтримку Руху на виборах. Були зачитані привітання від Українського Народного Союзу (США), Світової федерації українських жіночих організацій, Товариства прихильників Руху з Торонто⁴⁹.

Як завжди, про значення з'їзду. Цього разу в пресі домінували нейтральні думки: ні дражливості «Літературної України», ні захоплення «Голосу України», як це спостерігалось після IV з'їзду, не було. Переважали констатація самої події і інформація про зміст. Воно й не дивно. Займатись прогнозами виборів до Верховної Ради України, на що був спрямований V З'їзд НРУ, бажаних майже не було. Невдячна справа — політичні прогнози...

В іншому становищі перебуває історик. Маючи невтішні підсумки виборів, можна було каменя на камені не залишити від теоретичних підвалів V з'їзду. Але, як вище зазначалось, то метод примітивний, хоч і наукоподібний. Доцільніше подивитись на V з'їзд не за наслідками виборів, а за внутрішнім станом самої організації на далеку перспективу. V з'їзд — перше

зібрання не на штормових хвилях, а в спокійній ситуації без провокацій, розкольницьких дій опозиції. Тому значно вагомішим, ніж перемога на виборах, був вияв життєспроможності й працездатності партії. Головне — зберегти партію, а виборів ще буде безліч. Саме це з'їзду вдалося, а все інше — справи минуці, хоча й важливіші.

V з'їзд вивів організацію, нещодавно скалічену, розбурхану, пошматовану, на шлях нормальної політичної діяльності. На цьому шляху будуть численні перемоги і поразки. Та головне, що є кому йти цим шляхом.

Кілька зауважень дослідника. Саме виходячи з формування довговічної організації, а не стільки перемоги на виборах, з'їзд міг більше зробити для внутрішніх зв'язків Руху. Організаційна слабкість, кволість, притаманна НРУ від першого року його заснування, до кінця не подолана. Нехтування дисципліною, відсутність турботи про зростання власних лав, захоплення крайових організацій переважно «київською» політикою, недооцінка боротьби за свідомість кожної людини, верхоглядство і шапкозакидацтво — традиційні хвороби Руху.

Як не дивно, а серед численних доповідачів і виступаючих краще не доліки Руху бачила людина з боку. Це голова Жовтневої районної Ради Одеси Едуард Гурвіц, майбутній мер міста. Він, не перебуваючи в Русі, не міг дозволити собі критикувати господарів з'їзду. Але, використовуючи тонкощі дипломатії, поставив Руху запитання, залишаючи їх без відповіді. Ось вони: «Чи мали ми о цій порі життєспроможну, реальну програму подолання економічної кризи? Чи стали ми опозицією, з якою не сваряться, а рахуються? Чи стали ми в суспільстві тією політичною силою, яка викликає повагу своєю організованістю, виваженістю, умінням рішуче відстоювати свої інтереси? Та й, власне, чи є у нас чітка організація? Я вже не кажу, що така досконала, як у КПРС, але хоча б така, як в ОУН?»⁵⁰. Але відповісти на ці питання V з'їзд не зміг, хоч Гурвіц виступав у першій десятці. Очевидно, не дасть відповідей і II етап з'їзду. Тому сподіватись на швидку перемогу над таким сильним в організаційному відношенні опонентом, як КПУ, не доводиться. Не слід виключати, що численні бажаючі вступити до Руху, познайомившись з його кисільною організованістю, зневіряться в його силах і відвернуться.

Про те, що люди хочуть бачити Рух сильним і перемогаючим, свідчить, наприклад, пісня Тараса Петриненка «Народний Рух», яка прозвучала на великому концерті після закриття з'їзду. Її, цю пісню, підхопив увесь зал.

¹ Слово. Общественно-политическая газета, г. Одесса, липень 16–23 1993 р. — С. 8.

² Рух-прес (матеріали для газет). число 34, 10–12 грудня 1993 р.

³ Архів Центрального Проводу НРУ. Положення, інструкції, методика... — Арк. 12–16.

⁴ Рух-прес (матеріали для газет), число 34. 10–12 грудня 1993 р. — С. 30.

⁵ Там само

⁶ Там само. — С. 30.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Звітна доповідь голови Народного Руху України Вячеслава Чорновола про роботу від Ш до У Всеукраїнських Зборів. Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р. — С.17.

¹⁰ Рух-прес (матеріали для газет). Число 19, 28 січня-3 лютого, 1993 р. — С. 2.

¹¹ Там само. — С.1.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. — С. 8.

¹⁵ Там само. — С. 31.

¹⁶ Український Південь, загальноукраїнський часопис. — Миколаїв, 12 листопада, 15 вересня 1994 р.

¹⁷ Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р. — С. 81, 84.

¹⁸ Східний часопис, 22 березня 1994 р.

¹⁹ Рух-прес. Число 19, 28 січня — 3 лютого 1993 р. — С. 8.

²⁰ Там само.

²¹ Архів Червоноградської організації НРУ. Звіти, протоколи, — Арк. 1.

²² Там само. — Арк. 7.

²³ Архів Центрального Проводу НРУ. Пропозиції крайових та районних організацій. — Арк. 10.

²⁴ Рух-прес (матеріали для газет). Число 18,21–27 січня 1993 р. — С. 18.

²⁵ Архів Центрального Проводу НРУ. Молодіжна організація Народного Руху України. — Арк. 14; Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик, № 39, 10 листопада 1993 р.

²⁶ Український Південь, Число 1, 12 листопада 1993 року.

²⁷ Там само.

- ²⁸ Рух-прес (матеріали для газет). Число 18, 21 січня -27 січня 1993 р. — С. 12.
- ²⁹ Архів Центрального Проводу НРУ. Національна політика НРУ. — Арк. 6–12.
- ³⁰ Див. Гончарук Г. Гуманізація освіти — проблема політична. «Народна газета», номер 45, листопад 1992 р.
- ³¹ Український Південь, число 1, 12 листопада 1993 р.
- ³² Архів Центрального Проводу НРУ. Фонд «Комунізм — глухий кут цивілізації». Справа 1–5; Народна газета, номер 43, листопад 1993 р.; Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Архів Центрального Проводу НРУ. Ухвали, звернення, заяви... — Арк. 43.
- ³⁵ Архів Центрального Проводу НРУ. Ухвали, заяви, звернення Великої Ради НРУ. — Арк. 63.
- ³⁶ Програма і Статут Народного Руху України. — К., 1992. — С. 30.
- ³⁷ Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р. — С. 16, 83.
- ³⁸ Там само. — С. 77–78.
- ³⁹ Там само. — С. 14.
- ⁴⁰ Там само. — С. 78.
- ⁴¹ Там само. — С. 13–14.
- ⁴² Там само. — С. 27.
- ⁴³ Там само. — С. 28.
- ⁴⁴ Там само. — С. 29–32.
- ⁴⁵ Архів Центрального Проводу НРУ. Велика Рада... — Арк. 42.
- ⁴⁶ Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1994 р. — С. 38.
- ⁴⁷ Там само. — С. 79, 82.
- ⁴⁸ Правда України, 4 грудня 1993 р.
- ⁴⁹ Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р. — С. 78–83.
- ⁵⁰ Рух-прес (матеріали для газет). Число 34, 10–12 грудня 1993 р. — С. 73.

ЕТАП ДРУГИЙ, РЕЗУЛЬТАТ ТРЕТІЙ

Передвиборчий марафон почався бурхливо. Ліві, праві, центристи, незалежні... Кожний збирав підписи, як міг. Одним допомагали родичі, знайомі, земляки. Іншим — підлеглі колгоспники, робітники, педагоги, студенти. Третім було простіше: залучалися партійні структури, виконуючи рішення керівних органів. Боротьба розпочалась з перших кроків: комусь не дозволяли зайти до гуртожитку чи навіть у село, комусь доповідали: Іван Іванович, не турбуйтеся, у Вас все готово — документи оформлені, виборчий фонд сформований в Ощадбанку, а головне — необмежені матеріальні можливості, включаючи потенціали колгоспів та більшості підприємств округу.

Створювалась видимість дотримання закону. Особливо у використанні коштів на агітацію. Але тільки в перші дні. За мірою наближення до фінішу зростало число випадків порушення закону. У зв'язку з тим, що місцеве керівництво мало необмежену владу, то закони воно і не читало. У нього свій метод проведення виборів: підібрати своїх людей в комісії, дати зрозуміти голові комісії, яка кандидатура бажана, а яка ні. Далі — справа техніки, що ніколи не підводила.

Умовно було три основних блоки: 1) Комуністична партія, Соціалістична партія, Селянська партія — блок лівих сил; 2) Рух, Демократична партія, Республіканська партія України (правоцентристський блок) 3) націоналістичні партії (правий блок). Але найсильнішим був неофіційний блок — партія влади¹. В східних і південних областях вона підтримувала лівих. Якщо і були суперечності, то лише в межах лівого блоку стосовно конкретних кандидатур.

На комуністів працювала низка чинників. Серед них: 1) мільйони колишніх комуністів, які, якщо й залишилися без квитків, то тільки тому, щоб не платити членські внески. Але вірою і правдою готові були далі служити ленінізму; 2) поглиблення економічної кризи вигідно формувало ностальгію елек-

торату за хлібосільним учорашнім днем; 3) майже кожний керівник — ставленик партії, якщо він не є комуніст, то тільки тому, що не хоче вступати у суперечність із законом про департизацію трудових колективів; такий керівник знав, що його сьогоднішнє і майбутнє залежить від більшовицького впливу в Радах; 4) колосальний агітаційно-пропагандистський потенціал і кращі ідеологічні кадри з багаторічним досвідом формування громадської думки в бажаному напрямку; 5) 90–95 відсотків, а в деяких районах і областях усі 100 відсотків засобів масової інформації в руках владних структур, читай, блоку лівих сил; висока організованість, дисциплінованість жадоба реваншу передусім у тих партпаратчиків, хто тимчасово позбавлений теплих місць.

У головної сили демократичного блоку — Руху — насамперед у східних та південних регіонах нічого чи майже нічого з перерахованого не було. Вийшли рухівці проти комуністів не наче вояк з гвинтівкою проти танка.

Складається враження недостатньої передвиборчої активності рухівців у міру свого досвіду і можливостей. Це можна показати на прикладі діяльності Донецької крайової організації НРУ. 11 січня 1994 року газета «Східний часопис» (головний редактор Микола Тищенко) опублікувала передвиборчу програму Руху «Добробут народу і соціальні гарантії» у рубриці «Державність, демократія, реформи». А ще раніше ця програма вийшла в Києві окремим виданням².

Складалась вона з 16 розділів: преамбула; нам потрібна влада народу, а не ставлеників олігархії; доходи громадян, соціальний захист та гарантії; приватизація — засіб підвищення ефективності економіки, піднесення життєвого рівня громадян; створення умов для розвитку сільського господарства — першочергове завдання державної влади; підтримка та заохочення малого підприємництва; ціноутворення — інструмент розвитку, а не механізм краху; фінансово-бюджетна та податкова політика; структурні зміни у промисловості — необхідна умова ефективності виробництва; захист інтересів найманих працівників — обов'язкова умова соціального партнерства і соціальної злагоди; громадський порядок — запорука безпеки громадян; здоров'я людини — пріоритетний елемент усіх реформ та системи національної безпеки; військовий комплекс — необ-

хідна ланка системи державної безпеки; національна гідність та відродження традицій — обов'язкова умова розвитку держави; релігія — важливе джерело духовності й моралі; підтримка молоді — праця на майбутнє України.

Витримана в спокійних тонах, платформа неспроможна була значно вплинути на розбурхані крадіжками, спекуляцією, свавіллям владних структур, поширенням мафії, відсутністю громадського порядку, ностальгією за недалеким минулим душі виборців. Для східного виборця необхідна була коротка «стріляюча» програма.

Рухівці Донецчини зібрали в Красноармійському виборчому окрузі за п'ятиденний термін на підтримку голови крайового Руху Валентини Проценко 2640 підписів виборців замість трьохсот необхідних. 23 березня «Східний часопис» на першій полові розташував інтерв'ю Валентини Проценко. Вона дала роз'яснення платформи Руху в найактуальніших сферах — політичній і соціальній; розповіла про свою рухівську роботу. Газета дала біографічну довідку кандидата.

Валентина Василівна народилася в селі Гришине Красноармійського району. В Донецьку закінчила вуз за фахом інженер-технолог. Згодом вивчала економіку та політологію. Працювала за фахом, керувала великим підприємством у Тюменській області. Майже п'ятнадцять років її стажу пов'язано з роботою вчителя — працювала в ПТУ. Сім'я дружня, одностайна; чоловік — шахтар та двоє дітей: донька — аспірантка біохімік та син — десятикласник. За зневажання радянської партноменклатурної системи переслідувалася міською владою. За належність до лав Руху в неї було відібрано мандат депутата Дмитрівської міської ради. Газета писала: «Мила, привітна у спілкуванні жінка. Елегантна, енергійна, доброзичлива, але категорична у своїх переконаннях, непримиренна противниця старої системи, можливо, у чомусь навіть «залізна леді»³.

Дослідник приєднується до цих слів та додає: одна з небагатьох керівників крайових рухів, які надали допомогу в розшуку документів з історії НРУ.

Та її сили в боротьбі виявились нерівними. Серед її опонентів колишній перший секретар Красноармійського міськкому Сапунов, прокурор Захаров, адвокат Лобань, колишній ком-

сомольський лідер найвищого рангу, нині бізнесмен Бутко та інші. Всього 14 опонентів.

Настрій електорату складався не на користь рухівських кандидатів. Мініопитування мешканців Калінінського району міста Донецька показали, що виборці віддадуть свої голоси в такій пропорції: за тандем КПУ та Соцпартії України — 37 відсотків, за «партію праці» — 20, за Рух — 13 і ЛПУ (ліберальна) — 7 відсотків⁴. Зрозуміло: перемогти Валентина Проценко в таких умовах могла хіба завдяки чуду.

Інша ситуація складалась для рухівських кандидатів в західних районах України. З середини січня стало відомо про висунення Вячеслава Чорновола відразу в Тисьменицькому та Долинському виборчих округах на Івано-Франківщині. Тут конференція крайового Руху висунула претендентів на кандидатів у народні депутати в усіх 12 виборчих округах. Серед них — заступники голови Руху Михайло Бойчишин та Олександр Лавринович, члени Центрального Проводу Іван Заєць та Іван Шовковий, а також колишній командувач Військово-морськими Силами України віце-адмірал Борис Кожин.

У Тернопільській області в усіх 10 округах конференція крайового Руху висунула претендентів на кандидатів у народні депутати. Преса вважала голову Руху Вячеслава Чорновола та голову облради народних депутатів, члена Центрального Проводу Руху Богдана Бойко провідними висуванцями. У Волинській області серед претендентів на кандидатів висунуто голову крайового Руху Олександра Харченка та голову постійної комісії Верховної Ради з питань культури та духовного відродження Леся Танюка. Рухівських претендентів зібрався підтримати блок партій і громадських організацій «Волинь демократична».

У Києві розмах з висуванням претендентів був столичний. Серед сорока кандидатур, розподілених для балотування в усіх округах, були нові люди без досвіду політичної діяльності вищого рівня. Лише троє — Вячеслав Чорновіл, голова Київського крайового Руху Іван Заєць та міністр охорони навколишнього середовища, член Центрального Проводу Руху Юрій Костенко — не були новачками в політиці⁵.

Конференція Харківського крайового Руху висунула претендентів на кандидатів у народні депутати України в 21 з 28 округів області, зокрема — голову організації, багаторічного

політ'язня Генріха Алтуняна, професора Харківського університету Анатолія Кіндратенка, президента сільськогосподарської фірми «Укрфермерсервіс» Івана Хоменка, депутатів обласної Ради Бориса Корнієнка та Олександра Приймака.

У зв'язку з висуненням В. Чорновола майже у 30 округах він прийняв пораду Центрального Проводу балотуватися у Подільському окрузі Тернопільської області⁶.

За інформацією керівників виборчих штабів, представники НРУ і його висунанці балотувались майже в усій Україні, за винятком Криму, де було зареєстровано від Руху лише три кандидати в народні депутати України. Суперзавдання перед Рухом, яке поставив В. Чорновіл: «Ми повинні обов'язково висунути своїх кандидатів по тих округах, де необхідно нейтралізувати представників партії влади»⁷, можна вважати, було майже виконане.

У першій половині лютого у Києві відбулася нарада керівників крайових виборчих штабів, яку проводив Вячеслав Чорновіл. Кожний з учасників проінформував про умови передвиборної роботи та підсумки реєстрації кандидатів. Відбувся обмін досвідом першого етапу виборчої кампанії й думками щодо подальшого її розвитку⁸.

Окремою сторінкою історії Руху колись стане перелік витончених заходів боротьби опонентів проти рухівських кандидатів в народні депутати України. Чого тільки не знайдеш в цьому чорному арсеналі протидії законній передвиборній активності Руху, особливо в східних та південних областях з боку як окружних комісій, так і органів влади. Зокрема, у Зміївському окрузі на Харківщині під час реєстрації Івана Хоменка комісія причепилася до шрифту, яким були набрані його документи⁹. Протидії зустрічам рухівських кандидатів з виборцями чинилися майже в кожному окрузі зазначених областей.

Особливо антизаконна активність спостерігалась з боку рухівських опонентів в тих округах, де кандидати НРУ мали шанси перемогти. В Корабельному окрузі Миколаєва рухівський кандидат І. Юзюк буквально розгромив партократа М. Білоблцького, що підтримав ДКНС. Тоді адміністрація та члени дільничних та окружної комісій зробили так, що рухівський кандидат нібито не добрав кілька сот голосів, щоб стати депутатом.

Аналогічні зловживання допускались в Уманському виборчому окрузі Черкаської області, Косівському виборчому окрузі на Івано-Франківщині, де всіма правдами і неправдами натягували необхідні 50 відсотків голосів для перемоги.

А діячі Дніпропетровської районної держадміністрації хотіли викрасти кілька тисяч голосів у голови Січеславського крайового Руху Івана Шулика. Схожих порушень були десятки. Але Центральна виборча комісія, створена під егідою партії влади, не звертала на них уваги, зате ретельно перевірила скаргу прихильниці Президента Лариси Скорик, що зазнала поразки від рухівського кандидата¹⁰.

Та, м'яко кажучи, опоненти Руху не обмежились цими «дрібними» акціями. Їхні набойки мають застереження значно більших масштабів. Ось що трапилось 15 січня 1994 року в Києві. Пізнього вечора двоє молодчиків зайшли до приміщення Секретаріату Руху, що на площі Перемоги, і під приводом передачі якогось пакету стали наполягати на зустрічі з головою Секретаріату Михайлом Бойчишином. Після відповіді вахтера, що той за три години пішов додому, «гості» запитали його домашній телефон. Потім сказали, що ніхто не піднімає трубку. (Родичі Бойчишина, які знаходились вдома, запевняли, що жодних дзвінків на той час не було). Тоді один з візитерів узяв пістолета вдарив ним вахтера по голові. Зважаючи на те, що співробітники викликали міліцію, нападники зникли.

Наступного дня виявилось, що Михайло Бойчишин з роботи додому не повернувся. На звернення голови Руху Вячеслава Чорновола до вищого керівництва МВС та СБУ реакція була несподіваною. 24 січня 1994 року на оперативній нараді у МВС член Координаційного комітету по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю, що його очолював сам Президент України, перший заступник міністра внутрішніх справ генерал-лейтенант Іщенко дав вказівку терміново призначити фінансове розслідування всієї діяльності Руху.

Представник київської прокуратури Володимир Мельник, який вів розслідування цієї справи, заявив на тій нараді, що зникнення Бойчишина не дає підстави для перевірки всіх рахунків НРУ. Але генерал дав вказівку кільком десяткам офіцерів «накопати, як можна більше грязі о фінансовій діяльності Руху»¹¹.

Дмитро Понамарчук, керівник «Рух-прес» з цього приводу писав: «Врешті-решт пошуки відомого в Україні та за її межами політичного діяча звелися до масових допитів, причому багатогодинних, перехресних... На цих, м'яко кажучи, допитах звертаються до спонсорів Руху з такими, наприклад, запитаннями: «За що ви платили Бойчишину гроші?»¹².

Це при всьому тому, що Рух джерела своєї фінансової діяльності ніколи не приховував. Вони склалися з допомоги фермерів, підприємців та символічних членських внесків, бо зарубіжна допомога і комерційна діяльність партіям заборонена.

Висновки напрошувалися такі: обезглавлення центрального виборчого штабу НРУ в розпалі передвиборчої кампанії і наступні розслідувальні заходи по вивченню фінансової діяльності Руху значно вплинули на наслідки політичної боротьби рухівців за місця у Верховній Раді.

Та ми, шановний читачу, погіршили б проти істини, якби всі біди Руху у виборчій кампанії списували на підступність опонентів. Мав НРУ власні біди, викликані здебільшого хворобою місцевого абсолютизму, нерозумінням сили єдності, готовності поступитися місцевим інтересом в ім'я загальної перемоги, одної на всіх. Пафос поблажливості фортуни, сприйняття бажаного за дійсне, незнання свого впливу на громадян і настроїв електорату заважали деяким керівникам місцевих організацій правильно оцінити ситуацію і визначити найефективніші напрямки діяльності.

З дозволу читача дослідник цього разу пошлеться на свій досвід співпраці з деякими рухівськими структурами. Мені довелося балотуватися на виборах до Верховної Ради України по Великомихайлівському виборчому округу на Одещині. Крайовий Рух обіцяв підтримку. Із чотирьох районів округу тільки в Ананівському та Великомихайлівському були осередки НРУ. Якщо в першому рухівці відразу відмовили в підтримці з огляду на необхідність забезпечення іншого кандидата-демократа, земляка і тільки за декілька днів до виборів висловили готовність дотримуватися рекомендації крайового Руху, то другі навпаки: спочатку погодилися на слова виконувати поради крайового зібрання (конференції), а на ділі підтримували теж свого земляка-демократа. Навіть обіцянка розповсюдити мої листівки залишилась на словах. Отже, дві районні

організації НРУ в одному виборчому окрузі одночасно підтримували трьох кандидатів.

Впевнений, щось подібне відбувалося у низці інших округів південних та східних областей.

На тлі цієї рухівської плутанини комуністи вражали високою дисциплінованістю, бажанням краще виконати рішення обласної конференції про висування претендентів у кандидати, цілодобовою працею в забезпеченні успіхів свого єдиного кандидата. Вони створили агітаційні групи, регулярно проводили семінари організаторів, збори агітаторів, правдами й неправдами, але вміло компрометували альтернативні кандидатури, агресивно відстоювали положення своєї передвиборчої платформи, координували свої дії з соціалістами та аграріями, тобто виступали згуртовано та продумано. Достатньо сказати, що вони забезпечили зустріч свого кандидата з виборцями майже в кожному трудовому колективі округу. Результат був відповідний: перший секретар Одеського обкому КПУ М. М'ясківській у 5–7 разів набрав більше голосів, ніж його суперники.

Мета автора — не поскаржитись на відсутність підтримки чи виправдати свою поразку. Показати нікчемність рухівської роботи в осередках, у районних організаціях. Більше того, в таких районних центрах, як Фрунзівка та Красні Окна, взагалі нема організації НРУ, хоч, безумовно, прихильників чимало. Необхідно крайовому керівництву знайти там потенційних лідерів та активістів та створити районні рухівські структури. Де є свавілля партократів, там є верстви населення для підтримки Руху.

Сказане не стільки недолік керівників Одеської крайової організації, скільки стійка хвороба партії НРУ. Ця хвороба успадкована від НРУ — організації. Вона вразила майже всі рухівські структури Сходу і Півдня України. Про перемогу над комуністами такими рухівськими силами не могло бути й мови.

Особливості західних регіонів, що мали більш сприятливі умови для рухівської роботи, завдяки якісно іншому електорату, були названі раніше. Їхній прояв у березні 1994 року забезпечив рухівцям, уже вдруге, кількість депутатів, необхідних для створення своєї фракції у Верховній Раді України.

Але для рухівської справи, зокрема, і для діючих партій взагалі важливіша власна оцінка своїх дій. Здатність аналізу-

вати помилки і прорахунки своєї роботи свідчить про внутрішню силу, наявність резерву, невикористаного потенціалу політичної структури. Чи не ця проблема була головною на другому етапі V Всеукраїнських зборів НРУ?

З'їзд проходив 16–17 квітня 1994 року в актовому залі Київського політехнічного університету. Для участі в другому етапі з'їзду прибуло 826 делегатів з 1202 обраних. Були розглянуті підсумки виборів до Верховної Ради України, завдання Руху в кампанії по виборах Президента та до органів місцевої влади, внесено ряд поправок до Статусу, а також розглянуто низку організаційних питань.

Зупинимося на доповіді голови Руху Вячеслава Чорновола. Все-таки він майстер з окремих успіхів робити загальну перемогу. По-перше, у доповіді було показано кількісний статускво рухівських депутатів в старій і новій Верховній Раді. Як для старого, так і для нового складу депутатів від НРУ була вжита єдина цифра «близько 30». Але в якісному відношенні є зміна на краще, бо ці депутати «чисто рухівські», а серед колишніх були ті, що вільно визначаються. Абсолютна більшість депутатів нової рухівської когорти була або висунута конференцією, або підтримана організаційно під час виборчої кампанії, що породжує взаємні зобов'язання між НРУ та його фракцією в парламенті.

З-поміж обраних 11 колишніх депутатів-рухівців знову обрано голову НРУ Вячеслава Чорновола. Стали депутатами знову ще шість членів Центрального Проводу: Лесь Танюк, Іван Заєць, Олександр Лавринович, Юрій Костенко, Василь Червоний, Сергій Головатий. Доповідач це подав тільки як наслідок авторитету рухівського керівництва, а дослідник зверне увагу ще на кращі можливості у керівництва вищого рангу, порівняно з іншими.

Депутатами від Руху стали п'ять голів крайових організацій: Іван Заєць, Василь Червоний, Богдан Бойко, Георгій Манчуленко та Андрій Зарудний. Ще четверо голів крайових організацій вийшли в другий тур (Ігор Ключ, Святослав Васильчук, Олександр Ткаченко, Іван Щулик)¹³.

З цієї арифметики В. Чорновіл зробив висновок: «Сумарно кандидати від Руху зібрали набагато більше голосів, ніж кандидати всіх інших партій, крім крайніх лівих...

Наші скромні результати видаються значнішими на тлі провалу інших не комуністичних партій. УРП, що виставила на виборах майже стільки кандидатів, як і ми, здобула тільки дев'ять мандатів, ПДВУ — п'ять, демократична партія — три, християнські демократи — також три, а соціал-демократи — два. При цьому програли керівники всіх цих партій, окрім Демократичної»¹⁴.

У сумі демократичні сили налічували близько 80 депутатів, а комуністи та соціалісти — понад 110 депутатів, крайні праві, без КУНу — п'ять депутатів. Серед інших — представники владних структур, аграрії, підприємці, військові та інші. Прорив до парламенту радикалізованих сил як лівих, так і правих В. Чорновіл пояснив, насамперед, соціально-економічною ситуацією в Україні, різким падінням життєвого рівня населення, а також недосконалістю виборчого закону. Частину провини за невисокі результати на виборах В. Чорновіл поклав на демократичні партії. Вони, не маючи ані структур, ані засобів для агітації, заповнили округи своїми кандидатами, часом зовсім випадковими людьми, не церемонились у засобах передвиборчої боротьби між собою. Незадоволений доповідач був спробою створення демократичного об'єднання «Україна» та спільного виборчого комітету, який так і не став органом міжпартійної злагоди.

З-поміж позитивних явищ В. Чорновіл назвав формування рухівського електорату в східних та південних областях. Аргументи були такі: «здобуті в найбільше скомунізованому Луганську в змаганні з 19-ма конкурентами чотири тисячі голосів Олени Бондаренко, що йшла в бій з відкритим рухівським забралом», та успіхи Віктора Цимбалюка, «як програли порівняно з ним деякі одеські рухівці, які спробували під час виборчої кампанії оголосити себе «незалежними демократами»¹⁵.

Доповідь голови Руху називалася «Підсумки та уроки виборів до Верховної Ради України». Серед внутрірухівських уроків дослідникові вдалося нарахувати декілька. По-перше, «...без своєї преси забезпечити зростання організації і пропаганди наших ідей неможливо». Дійти такого висновку допомогла Рівненська крайова організація своїми найрезультативнішими успіхами на виборах, досягнутими як у чітко виявленій опозиційності і до владних структур, так і в популярності газети «Волинь» — найтиражнішої з усіх рухівських видань в Україні.

По-друге, де в організаціях немає єдності, де заводяться чвари, там падає авторитет Руху. Аргументами до такого уроку наводились протистояння у Харківському, Закарпатському, Івано-Франківському та Львівському рухах. «Всі антирухівці, окрім Лариси Скорик... зібрали мізерну кількість голосів... (маю на увазі львівських Іськіва, Кокондиняка, Барановського, Волинського, Малиновського та інших)»¹⁶.

По-третє, мали місце порушення обов'язкової, згідно зі Статутом, виборчої дисципліни Руху. В зв'язку із самочинними, всупереч рішенням обласної конференції, діями голови Тернопільського районного Руху, що виявилися в агітації від імені НРУ проти рухівського кандидата за представника іншої партії, довелося розпустити згадану організацію, а осередки підпорядкувати безпосередньо крайовому Руху. «Схоже трапилось в Івано-Франківській, Закарпатській, Волинській та ще кількох областях...» «Назріла потреба організаційно зміцнити наші лави»¹⁷.

По-четверте, вибори показали невикористані соціальні можливості НРУ: «...ми не добираємо прихильників у середовищах соціально найближчих до Руху: серед інтелігенції, зокрема вчителів і науковців, серед підприємців»¹⁸.

По-п'яте, «Молодий Рух» не зміг привернути на бік НРУ молодих виборців, особливо на Донбасі, які масово не з'явилися на вибори. Тільки два уроки були зазначені в ухвалі п'ятих Всеукраїнських зборів Народного Руху України «Про підсумки виборів до Верховної Ради України»¹⁹.

По-шосте, агітаційний відділ не забезпечив виборчу кампанію відповідними матеріалами.

Вячеслав Чорновіл поставив завдання, які впливали з наведених уроків: 1) мати до кінця року в кожній крайовій організації свою газету; 2) внести відповідні зміни до Статуту щодо обліку членів, прийому та виключення з Руху; 3) поступово переводити керівників крайових організацій на професійну роботу; 4) створення при Секретаріаті Руху спеціальних відділів (референтур) для роботи з різними верствами населення; 5) покращити роботу агітаційного відділу. Йому слід «шукати зовсім нові форми роботи»²⁰.

Окремі думки голови Руху, насамперед щодо другого і третього уроків, пізніше доповнив аргументами та застереженнями

ми від прорахунків у майбутньому Іван Заєць, голова Київської крайової організації Руху, народний депутат України.

Як завжди, В. Чорновіл не утримався від політичних прогнозів. Він фактично передбачив перемогу на президентських виборах блоку Кучми-Гриньова. Але, називаючи його найбільшим ворогом Руху, доповідач знехтував можливою різницею, часто суттєвою, між передвиборчою програмою та діями нового Президента.

Незважаючи на значну меншість рухівських депутатів у Верховній Раді України, В. Чорновіл закінчив доповідь на оптимістичній ноті: «Нам випало важке щастя бути активними учасниками цього великого і складного процесу відродження народу»²¹.

Разом з позитивним враженням доповідь залишає місце для критики. Насамперед голова НРУ не зупинився на аналізі «внутрішніх» недоліків, допущених рухівськими структурами в процесі виборів. Це, по-перше, недосконалість передвиборчої платформи Руху, особливо відсутність диференційованого врахування соціально-політичної специфіки різних регіонів. Звинувачення опонентів у примітивному популізмі та політичній демагогії — не панацея від недоліків власної платформи. Всі політики демагоги і популісти, але різною мірою. Одні зловживають цими засобами, інші використовують їх як ораторський атрибут. Коли мова йде про владу, постійним може бути одне — інтереси України. Платформі бракувало вражаючих гасел і конкретних вимог. Без них політична кампанія значно втрачає свою ефективність.

По-друге, не було аналізу діяльності рухівських організацій, не визначено взагалі їхнє місце в усій кампанії, не розглядалась ефективність роботи виборчих штабів, агітаційних груп, груп підтримки, передбачених, або не заборонених законом про вибори. Не говорилося про місцеву творчу ініціативу рухівців, спрямовану на забезпечення перемоги своїх кандидатів на виборах.

По-третє, в доповіді не згадувалось про внесок в перемогу конкретних осіб чи успіхів на виборах рухівської преси. Вибори забезпечували 11 крайових та 12 газет інших рівнів. До речі, слід було б сказати про причини відсутності у переважній більшості крайових рухів свого часопису, що свідчить про різні умови передвиборчої діяльності різних організацій.

Слушні думки з цього приводу висловив на з'їзді Сергій Одарич, який зазначив поразку Руху на виборах. А це не є статус-кво. У НРУ не було об'єднавчої ідеї. В депутати балотувались 21 керівник крайових організацій, а перемогло п'ять. Виборці орієнтуються з-поміж низки кандидатів на партійність. Тому слід спочатку вести політику, а потім формувати коаліцію.

У своїй промові на з'їзді народний депутат України Євген Жовтняк визнав наслідки виборів як нищівну поразку Руху. Серед причин — погана робота у справі розбудови структур партії, непрофесіоналізм апарату, амбіції голів районних організацій НРУ. Шлях до влади складний. Він потребує жорстокої боротьби.

Газета «Шлях перемоги» на нарікання рухівців щодо відсутності солідарності та взаємодії з боку інших правоцентристських партій в свою чергу навела претензії до Руху, який, порушивши основний постулат угоди демократичного об'єднання «Україна», виставив в усіх округах кандидатів, які перемогли чи ні, але нашкодили багатьом²².

Згадане свідчить про деяку зміну підходів В. Чорновола до підготовки доповіді порівняно з доповідями на першому етапі V з'їзду, а також на III та IV з'їздах, де значна увага приділялася саме діяльності рухівських організацій.

Сказане здавалось актуальним з огляду на повторне голосування або, що ще важливіше, повторні вибори у низці виборчих округів, а також незабаром вибори до місцевих органів влади.

З'їзд вирішив організаційне питання: була утворена посада першого заступника голови НРУ, ним обрано Олександра Лавриновича, заступниками — Олену Бондаренко і Роберта Карташова. Головою Секретаріату став Михайло Бойчишин. Обрано Центральний Провід Руху в складі 23 осіб: Генріха Алтуняна, Богдана Бойка, Михайла Бойчишина, Олени Бондаренко, Левка Бірюка, Івана Зайця, Роберта Карташова, Юрія Костенка, Юрія Ключковського, Павла Качура, Вячеслава Кириленка, Олександра Лавриновича, Олександра Майбороди, Георгія Манчуленка, Сергія Одарича, Леся Танюка, Віктора Цимбалюка, Володимира Черняка, Вячеслава Чорновола, Івана Шовкового, Івана Шулика, Іллі Шутова.

Другий етап V з'їзду НРУ визнав за доцільне утриматись від висунення кандидатів у Президенти від Руху. Саме в ухвалі

про участь у виборах до місцевих рад територіальним організаціям НРУ було рекомендовано зберегти та посилити свої виборчі штаби, провести консультації з політичними та громадськими організаціями щодо висунення кандидатів у депутати та на голів місцевих владних структур.

З'їзд звернувся до правозахисної організації «Міжнародна амністія», аби зробити все можливе для з'ясування обставин зникнення у січні керівника Секретаріату НРУ Михайла Бойчишина. Було прийнято також заяву з вимогою створення парламентської комісії для розслідування цієї справи та вимогою подати у відставку керівників правоохоронних служб.

Кілька слів про значення з'їзду. Особливий вже за своєю двоетапною структурою, він дав можливість зосередити всі рухівські ланки й особовий склад на важливих напрямках передвиборчої кампанії. Можна дорікати керівництву Руху за поразку на виборах. Але де гарантія того, що навіть досягнуті завоювання на виборах могли б статися, якби не було V з'їзду Руху? Немає.

Документи другого етапу з'їзду відбивали досвід виборчої боротьби та допомогли мобілізації зусиль рухівців на наступних виборах до місцевих органів влади.

З'їзд засвідчив гіперболізацію деяких політичних завдань Руху. Насамперед — добитись на виборах до Верховної Ради 25 відсотків місць у парламенті, про що йшлося на першому етапі. Підсумок відомий — 7 відсотків. Чому так трапилось? Тому причин чимало. Згадаємо про одну з них.

Ставлячи завдання добитись 25 відсотків місць у парламенті, Вячеслав Чорновіл, очевидно, виходив з наслідків підтримки громадянами його, Чорновола, на виборах у Президенти. Цей відсоток дійсно сягав майже 24. Тому, залучаючи персональних виборців до числа прихильників Руху, голова НРУ мав підстави для 25 відсотків. Інша справа, що зміна соціально-економічної ситуації у державі, надзвичайна реваншистська діяльність комуністів та цькування Руху з боку владних структур на чолі з Президентом створили нові значні складнощі у рухівській роботі та зменшили їхні шанси у політичній боротьбі. Про це повинна була знати аналітично-прогнозуюча структура Руху. Її огріхи багато коштували лідеру. Насправді, при гострому бажанні виправдатись В. Чорновіл міг би запропонувати іншу

систему підрахунків. Не за кількістю місць у парламенті, а за кількістю виборців, що підтримали рухівських кандидатів. І в це число увійшли б голоси виборців за кандидатів, які не перемогли. Саме за такою системою визначався відсоток виборців на виборах Президента.

Але Рух мав підстави для оптимізму: він залишався провідною демократичною політичною силою, опорою та надією громадян, що прагнули кращої долі Україні.

¹ До речі, поняття партії влади належить В. Чорноволу. Див. Рада, газета політична, економічна і літературна, 24 березня 1994 р.

² Народний Рух України: державність, демократія, реформи. — Київ, редакційно-видавничий відділ Руху, видавничо-культурологічний центр «Софія», 1994 р.

³ Східний часопис, 22 березня 1994 р.

⁴ Там само, 1 березня 1994 р.

⁵ Там само, 18 січня 1994 р.

⁶ Там само, 15 лютого 1994 р.

⁷ Народна газета, № 10, березень 1994 р.

⁸ Там само.

⁹ Східний часопис, 15 лютого 1994 р.

¹⁰ Рада, 21 квітня 1994 р.

¹¹ Східний часопис, 8 лютого 1994 р.

¹² Там само.

¹³ У переліку прізвищ зберігається послідовність доповідача.

¹⁴ В. Чорновіл. Немає підстави тішитися перемогою, не треба й плакати про поразку// Східний часопис, 23 квітня 1994 р.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Вячеслав Чорновіл, голова Народного Руху України. Підсумки та уроки виборів до Верховної Ради України. Рада, 21 квітня 1994 р.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Шлях перемоги. Львівське крайове Братство ветеранів національно-визвольної боротьби. — 23 квітня 1994 р.

ГОЛОВНІ БАТАЛІЇ ПОПЕРЕДУ

29 жовтня 1994 року у Львові відбулося засідання Малої Ради Руху. Перед розглядом питань порядку денного головуєчий Вячеслав Чорновіл попросив переможців на виборах до місцевих органів влади представитись в новому статусі. Один за одним називали себе мери Львова, Шостки, Нововолинська, близько ста голів міських, районних, селищних та сільських рад, 29 депутатів Верховної Ради, десятки депутатів різних рівнів та членів виконкомів, голови комісій обласних та районних рад. Про тих, хто не зміг бути присутнім на засіданні, сказали інші — їх колеги.

Головуючий стояв за столом президії, поблискуючи високим лобом, груди вперед, колесом (одесити сказали б: груди моряка), а під рудуватими вусами грала посмішка задоволення. Рухівців при владі стало більше, а головне — їх просування на схід.

Але менш зручно, ніж головуєчий, відчували себе ті, хто говорив про свої успіхи. Не кожному це приємно. Але у Чорновола не було ніяких даних про переможців. Красномовний показник служби інформації Руху. У кожного з переможців — безцінний досвід боротьби. Варто керівникам Руху подумати над тим, як зробити той досвід надбанням усіх рухівців.

Ставлення Руху до політики Президента Леоніда Даниловича Кучми було чи не головним з питань засідання Малої Ради. Відомо, що на виборах Президента Рух не підтримував Л. Кучму. Яку тактику визначити НРУ до народного обранця? Питання складне. Правда, його полегшив сам Л. Кучма: в його діяльності все менше знаходили місце проросійські акценти власної передвиборчої програми. Воно й не дивно. Одна справа — кандидат у Президенти, який ні за що не відповідає. Навіть за свої слова. Зовсім інша — власне Президент. Він не належить собі. Він — речник народу, нації, держави, історії. Повновартий Президент може стати тільки разом із повновартим народом

держави. Коригування поглядів у зв'язку з обранням на найвідповідальнішу посаду — явище природне, закономірне. Не змінювати поглядів зі зміною обставин може тільки той, хто нездатний цього зробити, кому Бог не дав можливостей бачити світ у різних кольорах, а лише в чорно-білому.

Тому Мала Рада ухвалила рішення про вибірккову опозицію, або вибірккову підтримку політики Президента. Це рішення після доповіді В. Чорновола засвідчило про гнучкість політики Руху, про його здатність адекватно реагувати на зміну ситуації. В народі кажуть: хто гнеться, той не ламається. Поступово кількість точок співпраці Руху та Президента збільшується. Рух підтримує його програму економічних реформ приватизації, намагання провести реформу влади.

На згаданому засіданні Малої Ради було заслухано питання про підсумки Всеукраїнської наукової конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці», яка відбулася в Одесі 14–16 вересня 1994 року й була присвячена п'ятиріччю НРУ. Особливості цієї конференції полягали переважно в її політичній незалежності. Згідно з програмою в форумі взяло участь 76 (а фактично більше ста) вчених майже зі всіх вузівських центрів України.

Керівництво Руху, передусім Вячеслав Чорновіл та Віктор Цимбалюк, підтримали ініціатора конференції, колектив кафедри історії та етнографії України Одеського політехнічного університету, та надали допомогу в формі публікації запрошень, програми та збірки тез доповідей та повідомлень. Демократизм конференції відбитий передусім в наданні однакових прав матеріалам як прорухівським, так і антирухівським і, звичайно, об'єктивним.

Святковості конференції й водночас «практичності» додало проведення напередодні в Одесі Великої Ради Руху, члени та гості якої взяли участь у конференції. До речі, на засіданні Великої Ради було ухвалено рішення про створення координаційного органу демократичних сил України.

У низці рекомендацій конференції була пропозиція проводити такі зібрання науковців раз на два роки, зробити їх традиційними.

Існує чимало показників життєздатності та перспективності політичної організації. Але особливим серед них є наявність

своєї газети. Без неї відсутні зв'язки з громадянами, немає діалогу з своїма колегами та прихильниками, не може бути мови про зростання авторитету організації, кількості, поліпшення якості складу її лав. Не знайдеться жодного політика, який би заперечував значення газети для існування політичної структури. Поява газети — це й свято, й новий етап у діяльності організації.

За час після V з'їзду НРУ рухівська газетна справа поліпшилась. Можна сказати, значно покращилась. Назвемо нові газети в порядку послідовності їхнього створення й тільки для одної, найбільшої зробимо виняток — розповімо про неї останньою. Вона не образиться, бо вона наймудріша серед інших.

1 листопада 1994 року в місті Ізмаїлі на Одещині вийшов друком перший номер незалежної суспільно-політичної газети «Демократична трибуна». Її фундатори — фірма «Інга» та Ізмаїльська організація Народного Руху України. Редактор Володимир Вакуленко, він і голова рухівської організації. Формат часопису 220х300 мм., газета має вісім сторінок і добру поліграфічну якість. Матеріали друкуються мовою оригіналу — українською та російською. Ось деякі з назв статей та кореспонденцій: «Слово к читателю», «Три роки незалежності!», «Древность малороссийского языка», «Украинцы в созвездии Водолея», «Не вмирає душа наша» (літературно-мистецька сторінка місцевих авторів), «Соціальна справедливість здійснилась... в окремо взятій Верховній Раді». У рубриці «Кто есть кто» невеличкий уривок з книги Михайла Хейфеца «Украинские силуэты» про Вячеслава Чорновола.

У третьому номері «Демократична трибуна» повідомила своїм читачам про звітно-виборчу конференцію Ізмаїльського Руху, що відбулася 12 листопада 1994 року¹.

Меншим за обсягом, але не менш цікавим за змістом був перший номер часопису Великомихайлівської районної Ради НРУ на Одещині «Наш голос», що побачив світ 24 листопада 1994 року. Редактором часопису призначено голову місцевого Руху, завідувача райвідділом культури Геннадія Щепківського. На чільному місці часопис розташував ухвалу районної Ради НРУ «Про будівництво пам'ятника Т. Г. Шевченку в селі Великомихайлівка». Кошти на цю споруду зібрані серед населення самими рухівцями. Щоб уявити самовідданість велико-

михайлівських рухівців у боротьбі за українське відродження, достатньо сказати, що на чолі району стоїть один з найталановитіших комуністичних ортодоксів цього рівня на Одещині Іван Варбанець.

А вже в травні-червні не тільки газета «Наш голос», але й прокомуністична газета «Єдність», інші газети більшого масштабу, радіо, навіть Українське телебачення повідомили про відкриття 28 травня 1995 року в селищі Велика Михайлівка пам'ятника Тарасові Шевченку. Відкриттю пам'ятника передувала наукова конференція «Світова велич Т. Шевченка», в якій взяли участь вчені, письменники, студенти, ініціатор встановлення пам'ятника Геннадій Щепківський та скульптор Олег Князик і згаданий Іван Варбанець.

Відкриття пам'ятника відбулося в сонячну травневу неділю. То було справжнє свято мешканців селища і району. Після освячення пам'ятника виступило 14 чоловік: керівники області і району, вчені і письменники, артисти і військові, багато гостей з інших областей та районів. З ранку до пізнього вечора гриміли оркестри, лунали пісні, виступали естрадні ансамблі. То була у невеличкому містечку велика перемога ідей Т. Г. Шевченка, а з ними й місцевих рухівців.

28 січня 1995 року сталося власне свято у Новобузькій районній організації Народного Руху України. Тут вийшов друком перший номер газети «Новобузький вісник». Керівник організації і редактор газети Сергій Лозовий. Матеріали всіх чотирьох сторінок сповнені любов'ю до України, її народу, матері, дитини й осудом до недругів незалежної Батьківщини².

Схоже, Рух Одещини зібрався побити рекорди у виданні періодики: перед самим Великоднем вийшов перший номер газети крайової організації, яка так і називається «Рух». Її редактором став голова місцевих рухівців, доктор наук, професор Віталій Швець.

Збільшення чисельності рухівських газет — багатозначущий чинник. Це доказ зростання кадрових можливостей (газетно-інтелектуального потенціалу), наявність читацького попиту на рухівську продукцію, вміння і досвіду рухівців переборювати опір, протидію своїх відвертих та таємних опонентів і, чи не найголовніше, поява спонсорської бази, тобто тієї нової соціальної верстви — заможного середнього класу, формування

якого є програмною вимогою Руху. Діалектика взаємовпливу суб'єктивних і об'єктивних чинників рухівських процесів набирає сили.

Окремо слід сказати про велику перемогу рухівців Сумщини. У лютому 1995 року крайова організація видала перший номер газети «Наше слово». Голова крайового руху О. Дубовик є редактором газети. Вже з першого номера газета виступила проти одного з правопорушників — прокурора Сумської області В. Сухоносова³.

Та значною подією не тільки в історії рухівської журналістики, але і в історії НРУ є поява «Час-Тіме», незалежної громадсько-політичної газети. Її рекламне число вийшло друком у листопаді 1994 року, а передплатні номери — з 1 січня 1995 року. Великий формат, 16 сторінок українською та англійською мовами, висока поліграфічна якість, гострота політичної, соціально-економічної проблематики викликали живу зацікавленість до цього періодичного видання друзів та прихильників Руху.

Чинником стабільності та гарантії того, що недруги більше не вкрадуть у Руху головного друкованого органу, як це було з попередніми газетами, стали такі показники: шеф-редактор Вячеслав Чорновіл, засновник — Міжнародна пресова фундація імені Василя Симоненка та Міжнародний благодійний фонд імені Володимира Винниченка, редактор, голова редакційної ради — Віталій Шевченко.

Це політичне явище не на жарт наполохало партію влади та політичних опонентів Руху. На місцях всіляко чинилась протидія передплаті «Час-Тіме», а газети, передусім орган соцпартії «Товарищ», вже в перші місяці існування нового видання встигли вступити з ним у відчайдушну боротьбу за честь свого лідера. Воно і зрозуміло, адже одним з напрямків «Час-Тіме» було викриття злочинів серед найвищих осіб у законодавчій владі. Нова центральна газета, що виходила двічі на тиждень, мала підстави перетворитися в одну з найвпливовіших газет в Україні і відомою в світі. Поява нових рухівських видань створювала можливість об'єднання демократичної преси в єдиний концерн. Отже пошук продовжувався.

Закінчимо цей «нескінченний» розділ рішенням Великої Ради Руху, що відбулася 4 березня 1994 року. У своїй промові

Вячеслав Чорновіл переконав слухачів, що минув час певного спаду рухівської активності, започаткований невтішними підсумками виборів. Головним завданням НРУ, як і раніше, був вплив на перебіг політичних та економічних реформ. Рух підтримує дії Президента Леоніда Кучми, що відповідають програмним завданням НРУ, але не розуміє нерішучість, непослідовність голови держави у низці питань, у тому числі відмова від підтримки ним рухівської пропозиції про створення єдиного центру з проведення аграрної реформи.

Лідер Руху окремо зупинився на деяких зовнішньополітичних кроках Президента та Уряду. Різкій критиці було піддано входження України до системи спільної охорони повітряного простору в межах СНД. Було підкреслено, що фракція Руху докладе всіх зусиль, щоб Верховна Рада не ратифікувала чи денонсувала угоди, які підписуються під диктовку Москви і підривають безпеку України.

Олександр Лавринович доповідав про діяльність рухівської фракції у Верховній Раді. Є певні успіхи. Завдяки активності фракції вдалося втілити деякі програмні положення НРУ у законодавчі акти. Нагадав — 29 рухівських депутатів протидіють прокомуністичній більшості: стійких більшовиків 234, але за певних умов вони можуть сьогодні мати від 250 до 280 голосів⁴. Ці рядки писались у дні загострення боротьби у Верховній Раді з питань приватизації, оцінки роботи Президії Верховної Ради України, другого читання законопроекту Президента Леоніда Кучми «Про владу та місцеве самоврядування». З наведеного співвідношення сил у парламенті читач може сам здогадатися про вікторію більшовиків і про поразку реформ в Україні.

На засіданні керівного органу Руху було ухвалено низку документів. Зокрема, «Заяву Великої Ради Руху з приводу розвитку українсько-російських відносин», в якій висловлювалось негативне ставлення до міжнародного економічного комітету, «нульового варіанту» розподілу боргів та активів СРСР, підкреслювалось, що військово-політичні угоди про об'єднану систему протиповітряної оборони та про розподіл Чорноморського флоту безпосередньо суперечать Актові про державну незалежність України та Декларації про державний суверенітет.

У заяві говорилося: «Велика Рада Народного Руху України попереджає Президента, уряд та Верховну Раду, що політичний

курс на узалежнення України від будь-яких держав, на визнання і договірне закріплення її другорядної ролі у міжнародних стосунках, на включення України у сферу неоколоніалістського курсу Росії, яка вперто демонструє світові прагнення до відновлення імперії, викличе рішучий спротив демократичних і патріотичних сил в Україні. Такий курс поставить під сумнів консолідацію реформаторських сил українського суспільства і здійснення програми економічних і політичних реформ»⁵. Рух, як бачимо, вірний своїм принципам: інтереси України вищі від добрих стосунків з владою, в тому числі з Президентом.

У «Зверненні Великої Ради Руху до Президента України» міститься прохання вирішити позитивно питання щодо передавання гуманітарної допомоги вантажем близько 50 тонн, зібраної Рухом, мешканцям Ічкерії (Чечні), потерпілим під час російської агресії. Обіцянка віце-прем'єра В. Шмарова щодо надання транспортного літака супроводжується умовами, неможливими для виконання.

В іншому зверненні до Президента України Рух запропонував відмовитись від помпезних заходів 9 травня, а заощаджені десятки трильйонів карбованців спрямувати для адресної допомоги учасникам Другої світової війни та пов'язаних з нею національно-визвольних рухів: на оплату електроенергії, комунальних послуг, продуктів харчування.

Сесія Великої Ради запропонувала в 1997 році вшанувати на державному рівні пам'ять жертв Голодоморів 1921, 1932–1933 та 1947 років, а центром скорботних заходів зробити Дніпропетровську область, яка найбільше постраждала від організованих комуністичним режимом Голодоморів.

На Великій Раді знайшлося місце для обговорення питань покращення організаційної роботи Руху. Щоправда, знову лише на найвищому рівні. Важливим заходом організаційного зміцнення рухівських лав може стати призначення керівником Секретаріату Богдана Бойка, відомого читачеві у ролі голови Тернопільської облради. А в період між роботою Михайла Бойчишина та Богдана Бойка Секретаріат очолював Дмитро Захарук.

Не встигли прийти до тями після важких передвиборних битв минулого року, як вже на згаданій сесії Великої Ради йшла мова про наступні вибори. Було висловлено передбачення

про необхідність прив'язувати тісніше рухівські структури до виборчих дільниць, бо вже незабаром розпочнеться підготовка до майбутніх виборів.

Голова Руху Вячеслав Чорновіл, як і належить лідеру, запропонував вивчити питання про висунення кандидатури від Руху на президентських виборах. Хоч можна було б повести розмову від окремого до загального: наприклад, про збільшення чисельності рухівських осередків та їхню підготовку до наступних виборів. Та політики майже не чують істориків, бо у перших очі налаштовані вперед, а у других назад.

Саме коли збирався ставити крапку на цьому останньому розділі про конкретні справи Руху, з Києва надійшли повідомлення оптимістичного змісту. Читач пам'ятає, що в першій, вступній главі, згадувалось про майже піврічне зволікання Верховною Радою України прийняття «Закону про владу та місцеве самоврядування», проект якого подав Президент Леонід Кучма. Цим ліві сили спровокували наміри Президента провести опитування населення з питань: «Довіряєте ви Президенту: так чи ні» та «Довіряєте ви Верховній Раді України: так чи ні». Вже була призначена дата плебісциту, як вміть спрацювала ідея політичного вихованця Руху, народного депутата України Сергія Головатого, про якого згадувалось вище, укласти «Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Першою серед восьми фракцій цю антикризову пропозицію підтримала фракція Руху, а потім — і більшість Верховної Ради. Комуністи і кілька противників Договору (всього 80 депутатів) автоматично опинились в стані класичної опозиції. Соціалісти на чолі з головою Верховної Ради були змушені підписати Договір. Це трапилось 8 червня 1995 року.

Підписання Конституційного договору — подія надзвичайна і рідкісна. Історія знає всього декілька аналогічних випадків. Але не в слов'янському і не в східноєвропейському світі. Подія ще буде аналізуватись, вивчатись, оцінюватись політиками, політологами, істориками. Важливо сказати про долю Договору в майбутньому. Він не скасував протиріч гілок влади. Але ніхто не наважиться заперечити факту посилення впливу демокра-

тичних сил на чолі з Рухом до рівня спроможності вирішувати глобальні проблеми влади, бо саме цей Конституційний договір спрямований на руйнування багатолітньої системи Рад.

Але ця перемога Руху засвідчила його непослідовність у ставленні до Леоніда Кучми: перед виборами різка критика його програми, а через рік — Рух серед перших підтримує Президента в його намаганні відтіснити на другі ролі Верховну Раду. Тому, здається, що НРУ в даному випадку керувався намаганням не стільки допомогти Президенту, скільки діяти навпаки щодо своїх політичних опонентів — комуністів.

Якщо так, то це хитання може надто дорого коштувати як Рухові, так і Україні. В будь-якому разі головні баталії НРУ ще попереду.

¹ Демократична трибуна, № 3, грудень 1994 р.

² Новобузський вісник, № 1, 2 січня 1995 р.

³ Наше слово, № 1, лютий 1995 р.

⁴ Час-Time, № 27, 11 квітня 1995 р.

⁵ Там само, № 19, 11 березня 1995 р.

З'ЇЗД АМБІЦІЙ, ІЛЮЗІЙ...

У вирі конгресівських подій не можу забути про VI з'їзд Руху, який відбувся 15–17 грудня 1995 року саме в тому Міжнародному центрі культури і мистецтв, де місяць тому відбувся Конгрес української інтелігенції.

Згідно з доповіддю голови мандатної комісії Івана Бойчука на з'їзді були присутні 992 делегати; 749 — від крайових організацій; 15 — від фракції Руху у Верховній Раді (крім голів крайових організацій, голови Руху та його заступників). Від асоційованих членів Руху — 22 делегати. Із запрошених 350 гостей зареєструвалися 306 чоловік. На з'їзді було акредитовано 127 журналістів. Це за першими даними мандатної комісії¹.

Головна увага приділялась, звичайно, доповіді першої особи в Русі. Саме з неї вже можна визначитись, хто стоїть нижче.

Їй передувало велике інтерв'ю В. Чорновола, надруковане в газеті «Час-Тіме» 8 грудня 1995 року під назвою «Рух знає, яку Україну будувати». А доповідь, яка опублікована в тій же газеті 15 грудня, називається: «Наша дорога — від конструктивної опозиції до реальної влади, і ми пройдемо її в ім'я України», або, іншими словами, «За Україну українську»².

Якщо перша назва дуже нагадує запевнення Володимира Черняка прийти до влади на Установчих зборах Руху в 1989 році, то остання — не зовсім витікала з твердження В. Чорновола, надрукованого в газеті «Знамя комунізму» у 1991 році про те, що він за українську мову як державну, а російську — як офіційну, а також спростовувало його ідею федеративного устрою України³.

Більше того, в його доповіді можна знайти багато спільного з позицією львівських розкольників, проти яких він відчайдушно боровся, та ідеями Конгресу української інтелігенції, якому Чорновіл встиг передбачити долю КНДС. То відкрите втручання в ідеологічний простір національних політично-громадських структур.

Як інтерв'ю, так і доповідь розпочиналась стурбованістю Голови Руху першими дослідженнями історії НРУ. Вони, виявляється, не задовольняють його. А те, яку хочуть керівники Руху мати історію, видно з опублікованої в тій же газеті рецензії Віктора Цимбалюка на книгу В. Ковтуна «Історія Народного Руху України». Замість того, щоб проаналізувати роботу, Цимбалюк принизив роль Спілки письменників у створенні Руху, що суперечить «новому висновку» Чорновола на Конгресі української інтелігенції, і став «крутити» історію НРУ навколо себе. Егоцентризм — чи не головна риса стилю діяльності Цимбалюка.

Автору цих рядків приємно, що у доповіді Чорновола чимало враховано з того, що має місце у моему рукописі, за умови, якби при цьому керівники не чорнили рукопис саме на з'їзді і посилалися на автора. Тепер ще яскравіше засвітилась причина зацікавленості рукописом.

Доповідь свідчить, що Рух не зріс кількісно. «Ми зберегли абсолютну більшість нашого активу, ми зберегли наші структури на місцях — а це сьогодні 25 крайових і 413 районних, 1803 осередки у районах, містах, селах і селищах. Від нас відійшли люди, далекі від національно-демократичної ідеї...» — запев-

няв доповідач, але вже не наважувався, як це було на попередніх з'їздах, створювати видимість кількісного зростання Руху.

Цінна інформація — це побажання В. Чорновола, «щоб фінансування організації йшло знизу догори, а не навпаки, як зараз у нас».

Позитивним у доповіді є увага до здобутків крайових організацій, передусім їхніх пропагандистсько-агітаційних ініціатив. Але, називаючи ініціативи та досягнення в областях, доповідач не наважився назвати прізвища їх авторів, мабуть тому, щоб не затьмарити променистість прізвищ людей його команди, що були названі без власних досягнень.

Знайшлося місце для того, щоб двічі назвати втілену автором цих рядків власну ініціативу — проведення всеукраїнської конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці». Але знову «дрібниця»: двічі конференція названа неправильно, та ще й віднесена повністю на рахунок Руху, хоч свого часу у Почесній грамоті на ім'я автора в жовтні минулого року В. Чорновіл стверджував зовсім інше.

Доповідь «пересипана» проблемами, яких давно не існує. Йдеться про якусь дискусію з питань партійності Руху, про те, що «держава, насамперед, повинна бути керованою», про парламентський шлях до влади та багато іншого, що мало місце на попередніх з'їздах.

Зустрічаються суперечності. «Може, сьогоднішній Рух відрізняється від Руху 1990–1991 років своєю ідеологією? Ні ж бо», — вигукує доповідач, а трошки пізніше закликає: «...побудувати могутню незалежну, демократичну національну державу на основі цілісної державницької ідеології».

Не аналізуватиму ту рухівську ідеологію, що розробив В. Цимбалюк і про яку мусила доповісти на з'їзді О. Бондаренко. Тут однозначну оцінку дає інший керівник Руху — Р. Карташов — у доповіді з трибуни з'їзду. Він сказав: «Історія з появою сумнозвісних засад ідеології... свідчить про те, що в Секретаріаті Руху інколи панує не бажання об'єднати, а — підпорядкувати, і як наслідок — відсутність атмосфери, яка сприяла б виваженій творчій співпраці. Нам треба подолати примат партійних догм над науковим обґрунтуванням»⁴.

Щоб повніше уявив читач рівень теоретичного мислення керівників Руху, варто навести постулати — абракадабри

В. Цимбалюка, розтиражовані у «Віснику Руху». Тут читаємо: «Демократичний патріотизм — теоретична засада консолідації українського народу. Єдність патріотизму і демократії. Патріотизм без демократії — шлях до тоталітаризму»¹. Поєднав вужа і їжака. Патріотизм — почуття вірності та любові. Воно не підлягає вимірам формою державного правління. Хіба можна любов до матері, дружини, дитини ставити у залежність від державного устрою? Абсурд.

Олена Бондаренко у своїй доповіді «Агітаційна, видавнича та інформаційна діяльність Руху» в цій теоретичній плутанині вчинила обережніше — взагалі не торкалася суті ідеологічних засад НРУ, а у багатьох випадках повторила факти, викладені у доповіді Вячеслава Чорновола⁵.

Та завершимо розгляд головних матеріалів з'їзду. У розділі «Сказати краще не маю підстав» рукопису, який знаходиться й понині у керівників Руху, довелося зробити висновок про необхідність розширення соціальної бази НРУ, цим самим спровокував вибух гіперболічної мрії, політичної гігантманії В. Чорновола, наявність якої відмічалась раніше. Цього разу Чорновіл майже «кинув» середній клас і проголосив Рух — партією всього народу. Залишилось забрати із пропагандистського арсеналу КППС ще одне: «Народ і партія — єдині». Та несуразність у тому, що при більшовиках не було ні середнього класу, ні буржуазії, ні інших партій. Тобто у них було набагато більше підстав називати себе партією всього народу. Якщо брати представництво Руху у Верховній Раді, то кількісні показники також не дозволяють НРУ називати себе партією всього народу. Ця зрада середньому класові дорого коштуватиме Рухові.

На яких же ідеологічних засадах збирається НРУ стати партією всього народу? На це відповідав В. Чорновіл так: «На нашому з'їзді, пропонуючи нову редакцію Програми Руху, ми робимо спробу чіткіше визначити саме поняття національної демократії як ідеології, що синтезує основні цінності консерватизму, лібералізму і соціальної демократії з метою становлення національної демократичної держави європейського типу». Без урахування особливостей соціально-економічного стану України сьогодні ця еkleктика є не що інше, як соціальна демагогія чорноволівського зразка.

Відношення до влади. Після підписання Конституційного договору між Верховною Радою та Президентом, коли Рух пишався, що очолив вісім фракцій на підтримку цієї акції, пройшло півроку. За цей час Чорновіл «переконався», що слід знову перейти в стан опозиції до Президента. Так воно зручніше. Тоді зробив назло комуністам, а точніше, демократії, а тепер — Президенту. Останній, мабуть, пожалкував, що направив привітання VI з'їздові Руху.

Що не кажи, читач, а бути в опозиції надійніше. Критикуй собі скільки хочеш і ні за що не відповідай. Є підстави стверджувати, що у ставленні Чорновола до будь-якої влади бере гору психологія дисидента, дисидентські мислення та дії, закладені в генах, чого не скажеш про здатність до конструктивної праці. Через усю доповідь червоною ниткою проходить турбота Вячеслава Чорновола про українську націю, українську державу. То воно добре. Пора. Але як це поєднати з нищівною боротьбою у 1992 році й пізніше з націоналістичною позицією львівських розкольників? Вячеславе Максимовичу, будьте послідовним хоч по відношенню до себе, бо історія належить історикам, а не вам. І ніякі ваші замовлення написати історію Руху щось на зразок «Короткого курсу історії ВКП (б)» не зупинять істориків досліджувати минуле Руху глибше. Ваша критика істориків на з'їзді не злякає дослідників. Вони однак підуть шляхом об'єктивності.

Кинувши у залу заклик «Рух готується перебрати владу — і Рух її перебере», Вячеслав Чорновіл створив у делегатів ілюзію близькості перемоги і задоволення честолюбних намірів. І це замість того, щоб дати аналіз фактичного провалу рухівських намірів на довиборах до Верховної Ради за шість днів до з'їзду, тобто 10 грудня 1995 року.

У стані підігрітих почуттів владоловства невдовзі після доповіді, незважаючи на те, що з'їзд працював три дні, делегати відкритим голосуванням переобрали Вячеслава Чорновола Головою НРУ на наступний термін. Такого знецінення правил демократії не знала навіть комуністична система, при якій навіть секретарі райкомів партії обиралися таємним голосуванням наприкінці роботи конференції.

Рухівцям було сказано, що передчасне обрання Голови Центрального Проводу необхідне для впевненішого його стану під

час опрацювання документів з'їзду. Але досвід дослідника схиляє до того, що відкидання демократичних норм членам Центрального Проводу було необхідне задля того, аби у Чорновола були розв'язані руки для успішного проведення перевиборів самих членів ЦП, що проводилися на третій день роботи з'їзду.

Та не варто думати, що тільки почуття, підігріті демагогією керівника, були вирішальним фактором при одностайному голосуванні за Чорновола. Серед делегатів були досвідчені рухівці, навіть ті, що брали участь у першому з'їзді. Вони напевне не вірили в авантюрні заклики Чорновола. Тут слід шукати ще якісь причини. Це зробити неважко, якщо згадати про фінансування низових ланок НРУ зверху. Рядові члени Руху можуть не вірити в ілюзорну перемогу, але мусять пам'ятати, хто платить гроші. Раз на рік, а керівники крайових організацій по декілька разів на рік до столиці за чужий кошт поїхати не проти. А це чимала сума. Навіть, якщо за найнижчими нормами відрядження одного делегата з Одеси до Києва на чотири доби коштує 10 млн.крб., то тільки ці витрати склали більше семи мільярдів карбованців. Вибачайте, шановні рухівці, але ваш цимбалюківський «демократичний патріотизм» має трохи грошову суть. А грошові джерела можуть бути різні, не обов'язково від друзів України.

Розумію, що висновок сумний. Прошу його аргументовано спростувати, буду вдячний. Але при цьому прошу звернути увагу на таку обставину: коли 23 рухівці Одещини відправилися на VI з'їзд, то на установчу конференцію Конгресу української інтелігенції нікого було направити. Страшно подумати, але складається враження, що членів Руху стільки, скільки делегатів на з'їзді.

Для порівняння можна навести приклад діяльності Ліберальної партії України, де кандидатури на лідера та програма обговорюється в усіх організаціях заздалегідь, до з'їзду.

Серед доповідачів вартій уваги Олександр Лавринович. Він раніше згадувався мною як майстер «м'яких» доповідей. Але цього разу він цінний досліднику передусім своєю доповіддю «Реалізація завдань Руху у законотворчому процесі»⁶, в якій наголошується, що за півтора роки рухівська фракція з 30 осіб підготувала два законопроекти. Перший — про виборчу систему в Україні, а другий — «Закон про партії». Жоден з них поки

що не пропонувався пленарним засіданням Верховної Ради. Це тоді, коли представники інших фракцій чи незалежні депутати за цей час встигли винести власні законопроекти на обговорення Верховної Ради. Вражає й те, що рухівська фракція робить ставку не на вихід країни з економічної кризи, а на зміну виборчого закону задля ілюзії швидшого приходу НРУ до влади.

Поміж буденних режимних подій роботи VI з'їзду несподіваною була поява Івана Драча. Він був зустрінутий оплесками, виступив на користь Конгресу української інтелігенції і зник. На мій погляд, йому цього не варто було робити з двох причин. Перша: його сприйняли рухівці як повернення блудного батька, що посилило їх ілюзорну віру у швидкісний прихід до влади. Друга: прохолодне сприйняття Чорноволом Конгресу української інтелігенції, як можливого конкурента на політичній арені, передалось усім рухівцям надовго. Їх амбіційність не допускає думки, що вони можуть погодитися перейти на другі ролі серед своїх.

Прийняті зміни до Програми НРУ доповнили нечисленний потік змін, затверджених на попередніх з'їздах. Від цих змін на тілі Програми не залишилося «живого місця». Краще написати нову. Мною були запропоновані послуги по підготовці власного проекту нової Програми Руху. Але його керівництво не наважилось погодитись на периферійне авторство.

Вдалою була доповідь (чи виступ) народного депутата України Івана Зайця «Влада без політичних функцій — це мафія». Хоч з його поглядом на історію Руху важко погодитись, але про п'ять помилок Руху сказано аргументовано. Перша помилка. Відсутність протягом тривалого часу справжньої опозиції. «Українська влада ні за своїм складом, ні за своєю структурою не є українською владою незалежної України». Друга помилка. Рух не вибрав чіткої політики в галузі консолідації національно-демократичних сил. Третя помилка. Невизначеність соціальної бази партії. Четверта помилка. Рух, демократичні сили «надали можливість розкрадати нашу державу і створити мафію». П'ята помилка. Рух не висунув свого кандидата на останніх виборах Президента. А його підтримка думок про необхідність зміцнення Секретаріату і створення справді інтелектуального центру Руху — актуальна⁷. Та чи наважиться на це керівництво НРУ?

Голова Одеського крайового Руху Валерій Швець ще більше увійшов в ідеологічне поле націоналістичних партій, аніж Чорновіл, назвавши Рух носієм української національної ідеї. Важко, не вигідно триматися у центрі, заносять політичні вітри вправо⁸.

Зате Михайло Косів, член Президії Верховної Ради України, був реалістичнішим, коли мовив, що Рух не готовий до активної політичної боротьби, оскільки не має міцної організаційної структури, що засвідчили, зокрема, вибори у Львові. Що не кажіть, але народні депутати поки що єдині рухівці, здатні протистояти безпідставним амбіціям Чорновола.

На другий день делегати з'їзду працювали в секціях. Стенограми цієї роботи немає. Результатом можуть служити прийняті доповнення та зміни до Програми та Статуту НРУ.

При обговоренні запропонованих змін до Програми з цілого ряду положень не було знайдено згоди. Доручили Центральному Проводу допрацювати документ відповідно пропозиціям.

Значні поправки внесені до Статуту НРУ. Зникли Велика та Мала ради. Виникла Всеукраїнська партійна конференція Руху, яка мусить скликатися не менше ніж один раз на рік. Функції Великої Ради перебрала в основному конференція, а Малої Ради — Центральний Провід, що збільшився з 23 до 53 осіб в основному за рахунок голів крайових рухів та голів організацій — асоційованих членів Руху, якщо вони є членами НРУ⁹.

Центральний Провід обрав свою Президію. Тепер він нагадує ЦК КПРС за часів М. С. Хрущова. Правда, є різниця: якщо особовий склад останнього, обраний таємним голосуванням, розташовувався в пресі в алфавітній послідовності, то ЦП Руху обрався відкритим голосуванням і розташувався, схоже, відповідно симпатіям В. М. Чорновола. Його дружина Алена Пашко, правда, не на останньому, але й не на першому місці.

Скасовано посаду першого заступника Голови Руху. Вячеслав Чорновіл штучно піднятий на порядок вище серед свого оточення. (Саме так було в ЦК КПРС, де не було посади першого заступника Генерального секретаря, або посади другого секретаря. Це дозволялося робити на рівні обласних та районних організацій.) Серед заступників з'явився Володимир Черняк, а зник Роберт Карташов¹⁰, очевидно тому, що дозволяв собі

публічну критику своїх колег. Поняття «однодумці» не тільки лунає, але втілюється в життя Руху.

Крім основних документів, з'їзд прийняв ряд звернень: до Президента Леоніда Кучми — прискорити розшуки Михайла Бойчишина, до Верховної Ради України — про забезпечення приватної власності на частину лісового фонду, заяву про політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні та інші.

Загальне враження про VI з'їзд Руху. Його можна зважити на умовних терезах. На одній — позитивні оцінки, на другій — негативні. На превеликий жаль, переважають негативні. В попередніх розділах робились (щоб не нашкодити авторитетові Руху на виборах) обережні висновки про необхідність ширшого використання потенціалу, покращення стилю керівництва НРУ, звертання в його діяльності до критики та самокритики, визначення чіткої стратегії, розширення соціальної бази за рахунок передусім інтелігенції, всіх патріотів України, формування національної ідеології НРУ та інше.

Цього не трапилось. Продовжувались імітація бурхливої діяльності, маніловщина, гіперболізація мрії про владу досягла авантюрних заяв про готовність узяти владу. І це при тому, коли, наприклад, в Одеській області майже немає жодного рухівця ні в обласній, ні в районних структурах, ні в сільських, не кажучи вже про представництво у Верховній Раді України.

Протягом останніх років авторитет Руху не зростає. Зростає непослідовність політичних акцій з боку керівників НРУ. Особливо це наочно проявилось щодо проблем єднання демократичних сил, влади та Конгресу української інтелігенції. Висновок може бути один: негайно змінити керівництво, щоб урятувати Рух.

Іван Драч, відмовляючись підтримати кандидатуру Вячеслава Чорновола на виборах Президента України у 1991 році, можливо, одним з перших розгледів закінченість деструктивного характеру претендента на посаду вищої особи країни і перешкоджав йому прийти до влади. Щоправда, спрацював при цьому невдало — нашкодив самому НРУ. Другим, хто звернув увагу на деструктивність Чорновола, був Дмитро Табачник.

Непослідовність Вячеслава Чорновола не тільки у відношенні до влади, але й нездатність його до співпраці з іншими партіями та організаціями сформували імідж Руху як нена-

дійного політичного партнера. Багато з претензій та домагань Руху можна вирішити з владними структурами, передусім з Президентом, не вдаючись до з'їздівських рішень про перехід до опозиції. Легше грати в опозицію, ніж працювати на державу. Складається враження, що представники Руху позбавлені здатності до здорової критики не тільки влади, але й в міжособистісних стосунках. Діє принцип: або ти мій — або скандал.

Труднощі з заміною вищих посадових осіб у Русі пов'язані не тільки з відсутністю демократичних засад у внутрішньому житті Руху. Прикріше те, що внаслідок деструктивності Чорновола та його прихильників НРУ залишили талановиті особи. Використовуючи ленінсько-сталінський метод звільнення від конкурентів у нових історичних умовах, сьогоднішні керівники Руху залишили в своїх лавах тільки тих, хто значно поступається їм рівнем політичного мислення і володіння арсеналом боротьби за владу в середині партії.

Очорнення неопублікованого рукопису на з'їзді свідчать про особливу мораль ряду керівників вищого ешелону НРУ. На цьому етапі існування НРУ тільки нова, третя генерація, позбавлена недоліків попередньої, може дати поштовх розвитку партії та посиленню її впливу в суспільстві.

Небезпечно не бачити зниження «революційності» духу лідерів крайових організацій. Схоже вони призвичаїлись до думки, що з Чорноволом до влади не прийти. Звикли вони і до другорядної ролі у суспільстві, не мають потенціалу подальшої ефективної боротьби за свідомість виборців. Вони, як і весь Рух, тупцюють на місці. Не вистачає сили взяти владу, немає мужності віддати насиджені посади молодим, талановитим та перспективним людям. Тому не випадково керівники крайових рухів підтримують демагогію В. Чорновола. Саме вона забезпечує поки що їм умови для збереження керівних посад у Русі.

Рядові рухівці... Їх стало менше. Очевидно, значно менше. Але співчуття не викликають, бо не здатні змінити керівництво там, де воно бездарне. Вони не здатні вимагати усунення рухівського керівництва у Києві. Вони у своїй більшості здатні на ошукування з боку рухівських демагогів та егоцентристів. Не вистачає їм принципової бойовитості у стосунках з керівниками. Піднімаючи рівень вимогливості до Центрального Прово-

ду, рухівці піднімуть авторитет партії і наблизяться до влади. Без внутрішнього розвитку не буває зовнішніх успіхів.

Внутрішня система функціонування Руху потребує демократизації. Головні документи з'їздів мусять бути попередньо обговорені в крайових та районних організаціях. Це стосується й кандидатур на керівні посади, яких повинно бути не менше, як дві, на одну посаду. Інші партії, в тому числі і ліберальна, що народилися значно пізніше Руху, залишили його далеко позаду в питаннях розвитку внутрішньопартійного життя.

Внесені VI з'їздом Руху поправки до Статуту про скликання Всеукраїнських зборів НРУ раз у два роки, а не щороку, як раніше, забезпечує «тихе життя» Центрального Проводу, але віддаляє термін демократизації Руху, бо без з'їзду змінити статутні принципи і склад керівництва неможливо.

Хочеться вірити, що як у Центральному Проводі, так у всіх структурах Руху, особливо в крайових та первинних організаціях, знайдуться сили для реформування Руху. Без власної демократизації Рух не реформує Україну.

¹ Прес-реліз. Матеріали прес-центру Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

² Чорновіл В. За Україну-українську. Доповідь на VI Всеукраїнських Зборах Народного Руху України // Час-Тіме, 15 грудня 1995 р.

³ Чорновол В. Я за многоязычие. Но государственным языком должен быть украинский. Пусть русский будет вторым официальным языком. Кто возражает? // Знамя коммунизма. 23 октября 1991 г. (Одесса).

⁴ Карташов Р. Науково-аналітична робота Руху // Матеріали прес-центру VI Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

⁵ Бондаренко О. Агітаційна, видавнича та інформаційна діяльність Руху // Матеріали прес-центру VI Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

⁶ Лавринович О. Реалізація завдань Руху у законотворчому процесі // Матеріали прес-центру VI Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

⁷ Заєць І. Влада без політичних функцій — це мафія // Матеріали прес-центру VI Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

⁸ Прес-реліз № 3. Матеріали прес-центру Всеукраїнських Зборів Народного Руху України.

⁹ Поправки до Статуту Народного Руху України. Київ, 1995. — С. 7.

¹⁰ Час-Тіме, 22 грудня 1995 р.

СТРАТЕГІЯ РОЗГУБЛЕНОСТІ

1996 рік, як 1991 рік, був доленосним для України. Вона врешті-решт вистраждала власну Конституцію. Народжувався Основний Закон у так званому Конституційному процесі, що з перервами, затуханнями та запалом продовжувався майже п'ять років. Конституція — явище історичне, економічне, соціальне, культурологічне, ідеологічне, духовне й, звичайно, правове. Приймалась вона Верховною Радою й, зрозуміло, основним суб'єктом цього процесу були народні депутати, більшість яких належало до фракцій та об'єднань. Конституційний процес став дзеркалом не стільки власних переконань, а також нагодою забезпечити правові основи боротьби за владу в перспективі та спробувати, якщо не поповнити лави електорату, то принаймні не розгубити існуючий.

Працювало кілька комісій і робочих груп з проблем підготовки проекту Конституції. Було представлено десятки проєктів. За даними віце-прем'єр-міністра з політико-правових питань Олександра Ємця, що займався концентрацією зусиль усіх державних структур з метою прийняття Конституції, окремими авторами, партіями, громадськими організаціями, науковими установами було підготовлено понад сотню різноманітних проєктів. Ліві сили, звісно, боролися за торжество суті старої Конституції УРСР. Це відповідало їх проімперській, прорадянській стратегічній цілі.

Народний рух України не представив свого проєкту Конституції, а на заключному етапі Конституційного процесу діяв за низкою напрямків. Передусім активно була конституційна діяльність парламентської фракції НРУ. Особливо відзначалися аргументованими виступами Іван Заєць та Олександр Лавринович — члени узгоджувальної комісії Верховної Ради.

Другим напрямком конституційної діяльності НРУ була політично-масова робота по формуванню проконституційної громадської думки. З цією метою за ініціативою Руху,

Народно-демократичної партії та Ліберальної партії України було створено Всеукраїнський громадський комітет на підтримку нової Конституції. В заходах комітету брало участь ще 7 партій та близько 70 громадських організацій. Усього в Україні було створено 450 комітетів на підтримку Конституції. 24 червня 1996 року Президенту України було вручено два мільйони підписів, зібраних Рухом, на підтримку Конституції. Рух ініціював «круглий стіл» політичних партій з державотворчих питань, пропозиції якого були передані і, здається, враховані Конституційною комісією Верховної Ради¹.

Тут є нагода сказати, що Конгрес української інтелігенції Одещини 26 червня провів науково-практичну конференцію «Роль інтелігенції в Конституційному процесі України». В її роботі взяли участь Іван Драч, голова КУІну, Володимир Ковтун, голова Секретаріату КУІну, заступник голови облдержадміністрації Юрій Петренко, заступник мера Одеси Олександр Прокопенко, вчені, вчителі, лікарі, підприємці, фермери. В своїх рекомендаціях конференція, зокрема, зазначила: якщо Верховна рада не прийме Конституцію, чим змусить Президента провести всеукраїнський референдум на її підтримку, то референдум слід проводити за кошти Верховної ради України, як винуватця зволікання ухвалення Основного Закону².

Як відомо, 26 червня Президент Леонід Кучма видав указ про проведення всеукраїнського референдуму з питання Конституції України, а в ніч з 27 на 28 червня 1996 року Верховна Рада прийняла Конституцію і на ранок депутати поспішно обмінювались примірниками Основного Закону з власними автографами. Нарешті український народ, який століттями роз'єднувався й цькувався агресивними сусідами, отримав головний документ про ствердження незалежної демократичної держави, розподіл влади та державних структур, прав громадян, створив базу для становлення суспільного ладу та економічного росту. Конституція засвідчила духовну єдність українського народу в розв'язанні складних політичних проблем, поставила Україну поруч демократичними країнами світу.

Тактика, точніше, стиль сварливої, часто провокаційної поведінки керівників Руху помітний не тільки на прикладі В. Чорновола у Верховній Раді, але також в організації антикомуністичних, альтернативних акцій. До них слід віднести

проведення зустрічних демонстрацій чи маніфестацій 18 березня, коли ліві партії проводили всеукраїнську акцію протесту проти політики подальшого зубожіння населення, та 1 травня, в день солідарності трудящих, коли ряд політичних партій та громадських організацій вивели переважно ветеранів на вулиці Києва та багатьох обласних центрів.

Якщо в минулі року рухівські зустрічні маніфестації сприймалися населенням з посмішкою, то останні дві викликали відверте обурення навіть поміркованої частини громадян. Справа не стільки в тому, хто більше виставить на вулиці своїх прихильників — ліві чи праві, скільки в тому, щоб не заважати громадянам вільно висловлювати свої думки й почуття (право на це гарантоване Конституцією України), та головне — навмисно, свідомо не провокувати фізичні сутички між людьми різних політичних поглядів.

¹ Час-Тіме, 19 листопада 1997 року.

² Поточний архів Конгресу Української інтелігенції Одещини. Справа № 1. — Арк. 1.

А ХОТІЛОСЬ СКАЗАТИ ЩЕ КРАЩЕ

Спроба вивчити головні проблеми історії Народного Руху України надає можливості зробити узагальнюючі висновки із суттєвим застереженням: обґрунтованість кожного висновку прямо пропорційна кількості та якості використаних документів та наслідків вивчених думок про них інших дослідників. Тому вище зазначалось про відсутність в архівах Руху численних документів. Правда і те, що, можливо, не всі коментарі тих чи інших рухівських подій автору цих рядків відомі. Отже, достовірність викладених висновків умовна. Вони можуть бути підтвержені або відхилені подальшими дослідженнями. Саме так трапилось з узагальненням деяких праць, що передували цій книзі. Така діалектика історичної науки, і не тільки історичної. Нові висновки слід сприймати як продовження попере-

дніх, навіть якщо вони суперечливі чи спростовані наступними. Спростування — теж етап розвитку.

Підсумкових думок може бути чимало, вони не однозначні, тому послідовний перелік не сприятиме логіці. Але передусім варто підкреслити: Народний Рух України — явище історичне, зумовлене всім перебігом об'єктивних і суб'єктивних процесів в Україні та СРСР на межі 80–90-х років ХХ століття, має всі ознаки організованого опозиційного руху, який у своєму розвитку пройшов в основному два якісні етапи: громадсько-політична організація та політична партія. Кожний етап мав свій зміст і періоди розвитку чи занепаду в діяльності Руху.

Головним показником дійовості НРУ є постановка реальної мети та її здійснення. Серед найвизначніших досягнень Руху є незалежність України, що була програмною метою і суттю його діяльності на першому етапі існування. Разом з проголошенням незалежності України Рух вже став надбанням історії. За певних умов достоїнством НРУ можна розглядати ініціювання багатопартійності в Україні.

Рух другого етапу розвитку пережив драматичні процеси перетворення з однієї якості в іншу, з організаційно-аморфної структури у політичну партію, яка приречена вести тривалу копітку боротьбу з партноменклатурною владою, лівими партіями, з шовіністичними верствами населення та політичними угрупованнями за збереження незалежності України. Саме зміст роботи Руху-партії складають наслідки неякісної роботи Руху-організації, що допустила збереження при владі імперіалістичних структур і кадрів. Рух нової редакції вирішує паралельно внутрішнє завдання — формування із «вільних політичних стрільців» сучасної політичної партії — і зовнішнє — шляхом виборів добиватися зміни балансу політичних сил на користь демократів у владних органах.

Рух як історичне явище породив відомі постаті. В літературі точиться дискусія про те, кому належить пальма першості серед ініціаторів заснування Руху. Більшість схиляє шальки терезів убік колишніх дисидентів. Але з того матеріалу, що вивчений під час написання цієї праці, легше зробити висновки про каталізаторську роль дисидентів у рухівських процесах, ніж віддати їм перевагу в організації НРУ. Бо саме вона про-

ситься до рук київських письменників. Саме київських. Чого зовсім не можна сказати, наприклад, про одеських.

Біля колиски Руху з перших днів його народження стояли Іван Драч, Дмитро Павличко, Володимир Яворівський. Разом зі своїм породженням вони за життя вже належать історії досягнення незалежності України. Винесені хвилею українського політичного відродження з народних глибин, вони не тільки збудували корабель незалежності «Рух», але й вміло провели його повз численні рифи, скелі, мілини, мінні поля та обстріли до пристані «Незалежність України».

Віддаючи історичне належне фундаторам НРУ, не можна не побачити їхню вичерпаність цим важливим політичним маршрутом. Спроби перебудувати Рух, пристосовуючи його до нових завдань, ледве не закінчились загибеллю самого Руху. Та їхні скарби незалежності слід порівнювати не з внеском наступних діячів Руху, а з наслідками політики попередніх комуністичних діячів. Складні ці люди. Суперечливі і не завжди зрозуміла їхня поведінка. Часом вони відчайдушно сміливі, гнучкі, талановиті дипломати-організатори, митці політичних компромісів, а часом виглядають політично близькозорими, угодовськи розгубленими перед компартійною владою, здатними за безцінь віддати своє дитятко у кріпаки до антиукраїнської влади чи політично неперевіраних осіб.

Очевидно, для політичних діячів недостатньо прогресивного світогляду та незалежницького ентузіазму, необхідні політична загартованість, витримка, стійка ненависть і безумовна недовіра до ворогів незалежної України. Саме цими якостями наділені советські дисиденти Юрій Бадзьо, Василь Барладяну, правда, він себе не відносить до дисидентів, бо був засуджений як борець за незалежність України, Богдан і Михайло Горині, Левко Лук'яненко, Микола Руденко, Вячеслав Чорновіл та багато інших. Вони не були на перших ролях при створенні Руху, але їхня радикальна діяльність надихала безпосередніх організаторів НРУ, формувала рішучість, впевненість і відданість ідеї незалежності України останніх.

Названі колишні дисиденти відчували значні незручності в Русі першого етапу. Вони робили все, що могли для радикалізації його діяльності. Та, переконавшись в обмеженості, а часто у марності та безперспективності Руху, дехто з них самі ство-

рювали альтернативні політичні структури для втілення своїх здібностей. Деякі шукали інше для своїх політичних та творчих сил. З них тільки Вячеслав Чорновіл покликаний долею (своєю і рухівською) врятувати НРУ від неминучої загибелі. Його політичний талант, далекозорість, гостре бачення та відчуття суттєвих тонкощів і складнощів ситуації, вміння відрізнити вірних від фальшивих друзів Руху, володіння правдою переконання та глибоке розуміння сподівань рядових рухівців допомогли йому та його численним прихильникам своєчасно вирвати НРУ із обіймів Президента та його політичної агентури. Саме із нестримно активної діяльності по перетворенню Руху в опозиційну партію починається якісно новий етап в житті НРУ. Життя покаже, чи здатний Чорновіл на більше, ніж стати головою ослабленого боротьбою Руху. Головне — прийти до влади.

Соціальна база Руху на різних етапах була неоднорідною. Вона змінювалась від ліберал-комуністів, обездоленних інтелігентів-патріотів, демократичних шовіністів, до започаткованого середнього класу, підприємців та інтелегентів-самостійників. Але стрижнем соціальної опори Руху в усі часи були патріотично налаштовані українці, насамперед, громадяни західних областей.

Вони першими створили крайові організації, поглибили рухівські процеси до районів і навіть сіл, результативно впливали на вироблення радикальних рішень на з'їздах. Українці вбачали в Русі не тільки чинник соціального, а передусім національного визволення. Національні меншини сприймали Рух відповідно до своїх інтересів.

Тепер соціальна база Руху невиражена, аморфна. Від нього разом з Драчем відійшли авторитетні інтелігенти, середній клас формується, але не поспішає підтримувати Рух. В ньому залишились зубожілі старі члени.

Окрему сторінку історії Руху складає діяльність прихильників НРУ в українській діаспорі. Їхня різноманітна увага — важливий моральний чинник рухівської боротьби. Канадське товариство прихильників Руху разом з симпатиками НРУ в США зібрали серед діаспори понад 340 тис. доларів для організації референдуму про незалежність України. Значна матеріальна допомога була надана Руху в різних формах іншими діаспорними структурами.

НРУ в своїй діяльності намагався організаційно об'єднати під своїм дахом різні демократичні сили. Але то були марні спроби, які обертались послабленням Руху. Якісно новий характер об'єднання почався з висуненням ідеї союзницької співпраці з демократичними силами шляхом координації політичних зусиль. Про це свідчать демонстрації мешканців Києва, що зорганізовані цими силами 7 листопада 1994 року і 1 травня 1995 року, які за кількістю учасників значно переважали демонстрації киян під керівництвом комуністів і соціалістів. Рух як найчисленніша демократична сила може й надалі відігравати роль чинника, що згуртовує національно-демократичні угруповання та їхніх прихильників, якщо цьому не нашкодять деструктивні сили у Русі, в тому числі Чорнівél та його оточення.

Діяльність Руху-партії здійснюється у складних, навіть заплутаних соціально-економічних і морально-політичних умовах. Поворот суспільства від «соціалізму» до демократії — в історії явище унікальне. Залишившись при владі, комуністична номенклатура має подвійну силу: власне партія влади і її вірні союзники — Комуністична, Соціалістична і Селянська партії. Маючи соціальну основу у зубожілих верствах населення, вони все роблять, щоб поглибити загальну кризу з метою повернення України до колоніального минулого.

Цей блок таємних та відкритих комуністів всі лиха у суспільстві відносить на адресу незалежності України, яка була програмною метою Руху. Така потворна політична ситуація вимагає нетрадиційних форм боротьби НРУ за вплив серед населення. Саме над їхніми пошуками в останні роки б'ється керівництво Руху, але безрезультатно. Не вистачає чітких програмних положень та талановитих виконавців.

Самовіддана боротьба фракції НРУ у Верховній Раді країни, хоч часом має позитивні наслідки, але більше свідчить про безвладність Руху. Ясно, що рухівцям належить оволодіти арсеналом переконання громадян у правильності та перспективності своєї мети. Кожні наступні вибори до владних структур будуть або наближати, або відштовхувати Рух від заповітної мети.

Історія НРУ свідчить про хронічну хворобу Руху — слабку організаційну роботу, особливо на рівні осередків. Одним з показників цього є повільне зростання лав партії. Без вирішення

цієї проблеми боротися на рівні зі своїми опонентами Рух не в силах. Симпатії зменшуються, щось треба змінювати, можливо, керівництво.

Рухівська преса в останній час зробила значні кроки в своєму розвитку. На чолі газет, як на звичай, стали голови крайових і районних Рухів. Але вона ще не набула значення колективного агітатора, пропагандиста й організатора рухівської справи. Складається враження, що деякі газети куплені відповідними структурами.

Поруч із недоліками організаційної роботи слабким місцем Руху є невиразність його ідеології. Після спрацювання ідеї незалежності України він фактично позбавлений стратегічної мети, яка б уможливилагуртування навколо Руху мільйонів громадян. Концепція державотворення, згадки про формування середнього класу не додають симпатиків Руху через відсутність переконливості щодо втілення та новизни вказаної проблеми. Дивно, але досі в Програмі Руху стверджується його мета — незалежність України, але це було ще в 1990 році.

Історику не личить радити політичним партіям. Але про невичерпані резерви популярності НРУ згадати слід. Перше. Підготовка всебічної програми створення та розвитку середнього класу могла б сприяти не тільки зміцненню авторитету Руху, а, що головніше — прискоренню процесу формування власне середнього класу — як майбутньої соціальної бази НРУ.

Друге. Складається враження, що керівні органи уникають національних проблем. Прийняття політичної національної програми на противагу шовіністичним документам активізувало б процеси відродження українського менталітету. Саме цей ідеологічний вакуум успішно заповнюють крайні праві націоналістичні партії, знаходячи порозуміння серед зростаючої кількості населення. Саме відроджене українство може стати численним резервом рухівців. Проросійська громадськість піде за Рухом пізніше, тобто, тільки через середній клас — породження НРУ. Але Рух не здатний до зв'язків з широкими верствами населення.

Третє. Не використаний резерв зміцнення Руху складуть доброзичлива критика і самокритика, якої нема нині у Русі. Саме вони — показник сили політичної партії та важіль її розвитку. Аналіз своїх помилок, прорахунків, невдач — норма успішного

функціонування кожного політичного угруповання. Керівники Руху не здатні сприймати критику. Вони її бояться.

Четверте. В останні роки НРУ виховав та висунув на керівні посади низку талановитих рухівських професіоналів. Вони значно поступаються інтелектом зачинателям Руху.

Професіоналізм мусить охопити всі керівні структури НРУ, в тому числі й первинні. Саме кадри вирішують рухівську справу. Вони мусять стати політичними бійцями високого ґатунку. Але джерел поповнення керівних структур новими кадрами немає. Делегатам з'їздів Руху слід замислитись над двома обставинами: 1) чи випадково вибори Центрального Проводу проводяться відкритим голосуванням?; 2) чи випадкова традиція, коли вибори в центральний орган проводяться тоді, коли частина делегацій встає з місць, частина на шляху до вокзалу, частина у поїздах?

Завершити сказане в цій книзі кортить порівнянням діяльності перших п'яти років Руху та його головного опонента — партії більшовиків. Якщо останні не тільки не досягли жодної мети, але вкинули у вир кривавої революції сотні тисяч людей, то Рух має у своєму політичному активі незалежність України, досягнуту гуманним шляхом, середній клас, що народжується як основа стабільності суспільства, свою фракцію у Верховній Раді України та численні добрі справи, що згадувалися вище.

Об'єктивні процеси у суспільстві та навколо України працюють на Рух. Справа в тому, чи спроможеться він очолити та прискорити їх на користь своєї багатостраждальної Батьківщини.

Додаток № 1 ФОРУМИ НРУ В ОСОБИСТОСТЯХ ТА ДОКУМЕНТАХ

ДОПОВІДАЧІ, ТА ПРОМОВЦІ НА І ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (8–10 ВЕРЕСНЯ 1989
РОКУ)

Олесь Гончар, видатний український письменник і громадський діяч.

Володимир Яворівський, голова організаційного комітету по проведенню з'їзду, голова Київської координаційної Ради НРУ, народний депутат СРСР.

Володимир Черняк, народний депутат СРСР, доктор економічних наук, професор, Київ: «Економічна криза в республіці та шляхи її подолання».

Михайло Швайка, Київ: «Механізм республіканського госпрозрахунку».

Іван Драч, голова Київської організації Спілки письменників України: «Домінанта української душі за 72 роки».

Звітували про проведену роботу:

Віталій Дончик, голова Редакційної комісії.

Віктор Кулінич, голова мандатної групи оргкомітету.

Галина Антонюк, фінансова комісія.

Леонід Карнаухов, прес-центр.

Привітали делегатів Зборів:

Фодо Шандор, голова спілки угорської культури Закарпаття.

Леві Лейла, представник народного фронту Азербайджану.

Ашот Манусарян, Вірменський загально-національний рух, депутат Верховної Ради Вірменії.

Доповідали:

Михайло Брайчевський, кандидат історичних наук, Київ: «Витоки, розвиток та перспективи української державності».

Сергій Головатий, кандидат юридичних наук, Київ: «Реформа політичної системи УРСР в умовах перебудови».

Михайло Горинь, Львів: «Права людини, права народу, права нації».

Дмитро Павличко, письменник, Київ: «Роль росіян в Народному Русі України».

Михайло Голубець, член-кореспондент АН УРСР, Львів: «Екологічна ситуація на Україні».

Степан Колесник, письменник, Київ: «Українське село».

Мирослав Попович, Київ: «Рух і мораль».

Іван Дзюба, письменник, Київ: «Відродження української нації та проблеми міжнаціональних стосунків».

Євген Сверстюк, письменник, Київ: «Духовні джерела відродження».

Олександр Бураковський, Товариство єврейської мови, Київ: «Євреї в Народному Русі України».

Павло Мовчан, письменник, Київ: «Консолідація українського етносу та українська діаспора».

Левко Лук'яненко, юрист, Чернігів: «Українці в ГУЛазі».

Микола Томенко, Київ: «Рух і молодь».

Сергій Конєв, народний депутат СРСР, Дніпродзержинськ: «Про вибори».

Григорій Мусієнко, доцент, Київ: «Проблеми соціальної справедливості».

Виступи представників народних фронтів, партій, громадських організацій та іноземних делегацій:

Вілен Мартиросян, народний депутат СРСР, полковник.

Олександр Волков, робітник з Івано-Франківська.

Георгій Петрук-Попик, голова Тернопільської письменницької організації.

Павло Василик, єпископ української католицької церкви

Михайло Низькогуз, священник зі Львова.

Леонід Кравчук, завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України.

Андрій, шахтар. (Автор вибачається перед тими персонажами, чиї прізвиська чи імена поки що не знайдені).

Володимир Мулява, доцент, Вінниця.

Вячеслав Чорновіл, правозахистник, член Міжнародного Пен-клубу. Львів.

Микола Кіндратенко, професор, Харків.

Федір Москаленко, секретар руху за створення Російського народного фронту.

Тарас Гунчак, професор з університету в Нью-Джерсі.

Анатол Шалару, член виконкому народного фронту Молдавії.

Іван Салій, секретар Подільського райкому партії м. Києва.

Ільма Імер, представник кримськотатарського національного руху.

Віктор Кулінник, Одеса.

Василь Капкан, Литва.

Богдан Михайлечко, священник Української Автокефальної церкви.

Олександр Мельников, Московський народний фронт.

Василь Овсієнко, представник Житомирського народного фронту.

Іван Бабієв, Київ.

Василь Барладяну, Молдавія.

Олесь Царук, Латвія.

Микола Шевчук, виступив від селян Ровенської області.

Володимир Пилипенко, Кременчук.

Леся Танюк, голова республіканського «Меморіалу».

Борис Марков, консультант ідеологічного відділу Херсонського обкому партії.

Дмитро Поїзд, Київ.

Станкевич, московський фронт, народний депутат СРСР.

Олександр Волков, робітник, Івано-Франківськ.

Віргіс Дікініс, голова комісії економіки фінансів і кооперації Литви.

Людмила Тараненко, Черкаси.

Микола Куценко, народний депутат.

Ігор Юхновський, академік.

Михайло Швайка.

Склад керівних органів, обраних на Установчому з'їзді (дивись на сторінках 67–69).

На I Всеукраїнських Зборах Народного Руху України були прийняті наступні резолюції:

1. Про екологічну ситуацію на Україні.
2. Про Народичі.

3. Про економічну самостійність Української РСР.
4. Про майбутні вибори в республіці.
5. Про національну символіку.
6. Проти антисемітизму.
7. Про святкування 50-річчя приєднання Західної України до УРСР.
8. Про демілітаризацію України.
9. Про робочі матеріали з'їзду.
10. Про сталінізм і сталінщину.
11. Про церкви в Україні.
12. Про проект закону «Про мови в Українській РСР».

Ухвали:

1. Про складання повноважень оргкомітету підготовки Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.
2. Про утворення Народного Руху України за перебудову.
3. Про заснування всеукраїнської «Народної газети» НРУ.

Звернення:

1. До українців, що мешкають на території УРСР і обрали своєю рідною мовою мову російську.
2. До військовослужбовців УРСР, працівників української міліції та КДР.
3. До робітників і селян України.
4. До українців, що мешкають у Союзі поза межами України.
5. К русскому населению Украины.
6. До всіх неукраїнців на Україні.
7. Відозва до народу Української радянської соціалістичної республіки.
8. Звернення Всеукраїнського з'їзду НРУ за перебудову до Президії Верховної Ради УРСР про вирішення питання про реабілітацію усіх громадян Української РСР, що притягувались до кримінальної відповідальності в період 1950–1987 рр. (політичні).
9. Заява з'їзду на підтримку прагнень кримськотатарського народу.
 - Програма Народного Руху України за перебудову.
 - Статут Народного Руху України за перебудову.

ДОПОВІДАЧІ, СПІВДОПОВІДАЧІВ, ТА ПРОМОВЦІВ НА ІІ
ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
(25–28 ЖОВТНЯ 1990 РОКУ)

Метислав, Патріарх Української автокефальної православної церкви, виступив з привітанням.

Іван Драч, Голова Руху виступив з доповіддю про політичну ситуацію в Україні і завдання Руху.

Співдоповідачі:

Сергій Конєв, заступник Голови Київського крайового Руху: «Україна на шляху до правової держави».

Євген Сверстюк, член Великої Ради Руху: «Роль церкви у відродженні Української держави».

Левко Лук'яненко, член Великої Ради Руху: «Наші змагання».

Дмитро Павличко, голова Ради Національностей, виступив з звітом про роботу Ради національностей Руху.

Олександр Бураковський, заступник голови Ради національностей Руху: «Рада національностей та міжнаціональні стосунки в Україні».

Леонід Шульман, член Великої Ради Руху: «Україна — держава міжнаціонального миру».

Михайло Косів, член Великої Ради Руху: «Молодь і збройні сили України».

Любомир Пиріг, член Великої Ради Руху: «Медицина в Україні і здоров'я націй на сучасному етапі».

Іван Заєць, заступник голови Ради Колегій Руху: «Політичні аспекти економічної реформи в Україні».

Василь Зігалов, заступник голови мандатної комісії, виступив з звітом про роботу мандатної комісії.

Валерій Кравченко, член Великої Ради Руху, робітник заводу «Арсенал» «Рух і страйкові комітети в боротьбі за права трудящих».

Микола Пороський, відповідальний секретар Руху: «Організаційна діяльність Руху: стан, проблеми, перспективи».

Анатолій Шевченко, головний редактор «Народної газети»: «Про друкований орган Руху».

Михайло Горинь, голова Секретаріату, виступив з звітом про роботу Секретаріату Руху.

Володимир Черняк, голова Ради Колегій: «Про роботу Ради Колегій Руху».

Володимир Яворівський, голова Ради Представників Руху:
«Про роботу Ради Представників Руху».

Олекса Климончук, заступник голови ревізійної комісії:
«Про роботу ревізійної комісії Руху».

Привітали делегатів Зборів:

Владика Юліан, представник Української Греко-католицької церкви.

Зенон Позняк, голова Білоруського Народного Фронту.

Тарас Гунчак, голова Американської ексекютиви прихильників руху.

Марта Шмігель, виступила з привітанням від імені американського конгресмена Люїс Слотер.

Уляна Дячук, голова Українського народного союзу США.

Яків Сусленський, голова Товариства єврейсько-українських зв'язків в Ізраїлі.

Ераст Гуцуляк, голова Канадського товариства прихильників Руху.

Богдан Футей, голова осередку Руху у Вашингтоні, федеральний суддя.

Марійка Чигирин, Сідней, диктор і редактор українського радіо в Австралії.

Давид Шахназарян, член правління Вірменського Загальнонаціонального Руху.

Марія Савчак, голова Союзу українок Америки.

Янас Збігнев, посол від Польського Сейму.

Олекса Гарбузюк, пастор, провідник української євангельської баптистської церкви в Америці.

Сергій Плачинда, голова Української селянсько-демократичної партії.

Богдан Нагайло, директор української редакції радіо «Свобода»

Андро Чейшвілі, уповноважений від грузинського Народного Фронту.

Володимир Мокрий, сенатор Сейму Республіки Польща.

Юозас Тумаліс, Голова Ради сейму «Саюдісу».

Іван Плюш, заступник Голови Верховної Ради України.

Олександр Ємець, голова оргкомітету партії демократичної згоди.

Вілен Мартиросян, полковник.

Микола Куценко, народний депутат СРСР.

Рефат Чубаров, представник кримських татар.

Лев Убожко, голова Консервативної партії Росії.

Роман Купчинський, представник видавництва «Пролог». США.

Алігбай Юліакшієв, представник Народного Фронту Узбекистану.

Абульфаз Алі Елчібей, голова Народного Фронту Азербайджану.

Микола Мушинка, представник русинів-українців з Чехословаччини.

Ярослав Щепа, пастор із США.

Іван Олексин, голова Українського Братського Союзу США.

Виступи представників партій, крайових організацій Руху, народних депутатів:

Олександр Нижник, представник від Вінницької крайової організації Руху.

Людмила Трухманова, голова Республіканського Комітету солдатських матерів.

Григорій Приходько, голова Української національної партії.

Вячеслав Чорновіл, член Великої Ради НРУ.

Микола Куценко, народний депутат СРСР.

Генріх Алтунян, народний депутат України, Харків.

Микола Яковина, голова Івано-Франківської крайової організації Руху.

Володимир Пилипенко, представник Кременчуцького Руху.

Роман Майорик, тракторист радгоспу «Світанок» Чортківського району Тернопільської області.

Ростислав Затхей, Польща.

Володимир Плешко, представник Дніпродзержинського крайового Руху.

Олександр Юрченко, представник Волинського крайового Руху.

Іван Шулик, голова Січеславського крайового Руху.

Юрій Бадзьо, голова Демократичної партії України.

Валентин Щербина, представник Переяслав-Хмельницького Руху.

Володимир Давидов, представник Світловодської організації Руху.

Святослав Васильчук, представник Житомирського крайового Руху.

Іван Винничук, Івано-Франківськ.

Віктор Романюк, голова Стрийської організації Руху.

Ігор Тенюк, капітан-лейтенант, Севастополь.

Михайло Зеленчук, хорунжий УПА.

Лариса Скорик, член Народної Ради.

Представники партій, іноземних делегацій, які виступили з привітанням делегатів:

Аскольд Лозинський, голова Світового Українського Визвольного Фронту, США.

Уляна Мазуркевич, голова Комітету оборони прав України, США.

Роберт Макконел, керівник адвокатської фірми у Вашингтоні.

Володимир Мокрий, сенатор Польського Сейму.

Патрік Бойєр, заступник парламентського секретаря, міністра закордонних справ

Микола Богатюк, декан економічно-правового факультету Вільного університету, Мюнхен.

Степан Ткачук, голова об'єднання українців Румунії, депутат Румунського парламенту.

Любомир Саморжаєв, голова Союзу демократичних сил Болгарії.

Оксана Дорошенко, Бразилія.

Олесь Царук, Латвія.

Стрий, голова Українського культурологічного товариства «Дніпро», Латвія.

Валерій Матей, член Виконкому Народного Фронту Молдови.

При обговоренні змін та доповнень до Програми та Статуту Руху виступили:

Олександр Келим, голова Полтавського крайового Руху.

Калайда, голова Запорізького крайового Руху.

Костянтин Матвієнко, заступник голови Київського крайового Руху.

Володимир Мулява, відповідальний секретар НРУ.

Орест Влох, член Президії Львівського крайового Руху.

Павло Чучка, делегат з Закарпаття.

Віктор Бурлаков, делегат з Дрогобича.

Богдан Бойко, Тернопіль.

Анатолій Здоровий, Харків.

Борис Ткаченко, Суми.

Тарас Добуш, Херсонщина.

Богдан Теленько, Хмельниччина.

Лідія Свадоба, Рівне.

Володимир Клим, Чернівці.

Валерій Сарана, Чернігівщина.

Олена Бондаренко, Луганськ.

Василь Січко, Голова Української християнсько-демократичної партії.

Ігор Коцюруба, секретар правління Студентського братства, Львів.

Валерій Тимошенко, сотник Білоцерківської християнської православної козацької сотні, член координаційної Ради Білоцерківського Руху.

Анатолій Lupinіc.

Віталій Дончик, голова редакційної комісії Руху: «Про зміни та доповнення до Програми Руху».

Олександр Лавринович, заступник Голови Ради представників Руху: «Про зміни та доповнення до Статуту Руху».

Після прийняття Програми та Статуту Руху був обраний Центральний Провід у такому складі:

Іван Драч, Голова Руху.

Михайло Горинь, перший заступник Голови Руху і голова Політичної Ради Руху.

Микола Поровський, заступник голови Руху, голова Координаційної Ради.

Іван Заєць, заступник Голови Руху, голова Ради колегій.

Олександр Бураковський, голова Ради національностей.

Сергій Конєв, заступник Голови Руху, відповідальний за зв'язки Руху з Асоціацією демократичних Рад.

Олесь Доній, заступник Голови Руху в справах молоді.

Олександр Лавринович, заступник Голови Руху.

Лариса Скорик, заступник Голови Руху.

Віктор Бурлаков, заступник Голови Руху, голова Секретаріату.

Сергій Головатий, заступник Голови Руху від Київської організації.

Любомир Сенік, Львівська організація Руху.

Олена Бондаренко, Луганська крайова організація НРУ.

Віктор Цимбалюк, Одеса.

Микола Яковина, Івано-Франківськ.

Після виборів зі звітами про діяльність виступили:

Олека Климончук, заступник голови ревізійної комісії.

Юрій Болдирев, представник страйкового комітету, Донбас.

Павло Жовніренко, представник Української молодіжної асоціації.

Свіншицький...

Богдан Тернопільський, заступник голови Політичної Ради.

Богдан Теленько, заступник голови Координаційної Ради.

Володимир Мулява, заступник голови Ради колегій.

Волеслав Гейченко, заступник голови Ради національностей

Микола Бідзіля, голова Московської райради м. Києва.

Валентин Мороз, Канада.

На II Всеукраїнських Зборах НРУ були прийняті Ухвали:

1. Ухвала II Всеукраїнських Зборів НРУ.
2. Про союзний договір.
3. Про створення економічних кордонів України.
4. Про міжнаціональні відносини в Україні.
5. Про утворення політичного блоку «Демократична Україна».
6. З приводу введення військ до південних районів Молдови.

Звернення:

1. До українського народу, до всіх добрих людей в Україні і поза Україною, сущих.
2. До християн усіх конфесій в Україні.
3. До селян.
4. До молоді
5. До вчителів України.
6. К громадам України, считающим русский язык своим родным.
7. До всіх осередків Руху, всіх демократичних організацій України.
8. До громадян України-членів КПРС.
9. До військовослужбовців Радянської Армії.

10. До парламенту і народу України щодо ситуації в Криму.
11. Про службу в армії.
12. До українського народу.

Заяви:

1. Голові Верховної Ради України Л. Кравчуку, виконуючому обов'язки голови Ради Міністрів України В. Фокіну.
2. Його святості патріарху Московському Алексію II.

ДОПОВІДАЧІ, ТА ПРОМОВЦІ НА III ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (28 ЛЮТОГО — 1 БЕРЕЗНЯ 1992 РОКУ).

Іван Драч, Голова Народного Руху України, відкрив Збори, виголосив звітну доповідь «Рух і утвердження української демократичної незалежної держави».

Леонід Кравчук, Президент України, Виступив з промовою.

Михайло Горинь, голова Політичної ради Руху, перший заступник Голови Руху, виголосив доповідь «Роль і місце Руху в політичній структурі України».

Олександр Лавринович, заступник Голови НРУ, доповідь «Функціонування структур Руху, їх ефективність і проблеми.»

Віктор Бурлаков, голова Секретаріату, доповідь про роботу Секретаріату НРУ.

Микола Пороський, голова Координаційної Ради Руху, доповідь про діяльність Координаційної Ради і крайових організацій НРУ.

Олександр Бураковський, голова Ради національностей Руху, зробив звіт про роботу Ради національностей НРУ.

Іван Засць, голова Ради колегій, про діяльність Ради колегій протягом звітного періоду.

Олекса Климончук, заступник голови ревізійної комісії, звіт про роботу ревізійної комісії.

Представники партій, іноземних делегацій, дипломати, які виступили з привітанням:

Богдан Цивінський, посланник прем'єра Речі Посполитої.

Стефанія Барановська, представник Народного Руху допомоги Україні, США.

Ераст Гуцуляк, Канадське товариство прихильників Руху.

Роман Барановський, Українсько-американська координаційна рада в США.

Анатолій Кулінський, середовище Української Головної Визвольної Ради та Організації Українських націоналістів за кордоном.

Михайло Дем'янів, Українська академічна громада, Західна Німеччина.

Малинович, представник газети «Українське слово», Париж.

Дорожинський, голова Світової координаційної ради СНУ, Америка.

Надія Мак-Конел, голова Комітету підтримки Руху у Вашингтоні.

Степан Олесків, директор Української центральної інформаційної служби, Англія.

Левко Лук'яненко, Голова Української республіканської партії, зачитав «Протокол спільного засідання адміністрації і Ради трудового колективу, профспілкового комітету і громадських організацій Івано-Франківського обласного управління Ощадного банку України».

Олександр Ємець, співголова ПДВУ.

Олександр Мороз, Голова Соціалістичної партії України.

Олександр Сугоняко, Голова Соціал-демократичної партії України.

Михайло Павловський, професор, віце-президент Академії технологічних наук України.

Юрій Ілленко, Голова Кінофонду України.

Юрій Бадзьо, Голова ДемПУ.

Богдан Залуга, Швеція.

Василь Січко, Голова Української християнської демократичної партії.

Чучія Сосо, редакція газети «Кохурі діадіма».

Іван Кандиба, Голова Всеукраїнського об'єднання «Державна самостійність України».

Володимир Філенко, голова Секретаріату об'єднання «Нова Україна».

Давид Шахназарян, член правління Вірменського загальнонаціонального руху, депутат Верховної Ради Вірменії.

Кауме Арвід Янович, член думи Народного фронту Латвії.

Артур Вольський, представник Білоруського Народного фронту.

Ріллінг Едуард Робертович, голова Німецького товариства євангелістської церкви.

Зеленчук, голова Всеукраїнського братства УПА.

Володимир Заремба, місто Січеслав, виступив з вітанням від гірників Кривбасу.

Мелетій Семенюк, Братство вояків УПА Волинського краю.

Микола Сапіга виступив від інвалідів Чорнобиля, ліквідаторів Чорнобильської аварії.

Про зміни та доповнення до проекту Програми й Статуту Руху доповіли:

Віталій Дончик, голова Редакційної комісії.

Олександр Лавринович, заступник Голови Народного Руху.

Микола Пороський, голова Координаційної Ради Руху.

Вячеслав Чорновіл, народний депутат України, голова Львівської обласної Ради.

Михайло Горинь, голова фракції НРУ у Верховній Раді України.

Степан Вовк, голова Вінницької крайової організації Руху.

Шимосевич, Волинська крайова організація Руху.

Анатолій Сиридюк, Білоцерківська крайова організація Руху.

Стахій Ковальчук, член Координаційної Ради, член Великої Ради Руху, голова Донецької крайової організації НРУ.

Гарій Калайда, голова Запорізької крайової організації Руху.

Святослав Васильчук, голова Житомирської крайової організації Руху.

Віктор Бедь, голова Закарпатської крайової організації Руху.

Хомич, представник Кримської крайової організації Руху.

Олександр Мосіюк, в.о. голови Київської міської Ради, член оргкомітету.

Іван Шовковий, голова Івано-Франківської крайової організації НРУ.

Юрій Костенко, голова Київської крайової організації Руху.

Валерій Репало, голова Кіровоградської крайової організації Руху.

Сергій Конєв, Кам'янський Рух, Дніпродзержинськ, голова Асоціації демократичних Рад України, член Центрального Проводу Руху.

Олена Бондаренко, голова Луганської крайової організації Руху.

Головченко, голова Миколаївського крайового Руху.

Юрій Ключковський, голова Львівської крайової організації Руху.

Петренко, голова Канівської крайової організації Руху.

Віктор Цимбалюк, співголова Одеської крайової організації Руху.

Олександр Келим, голова Полтавської крайової організації Руху.

Іван Шулик, голова Січеславської крайової організації Руху.

Богдан Бойко, голова Тернопільської крайової організації НРУ, голова обласної Ради народних депутатів.

Осадчий, голова Сумської крайової організації Руху.

Володимир Пасічник, член Української республіканської партії, голова Харківської крайової організації НРУ.

Василь Червоний, голова Рівненської крайової організації Руху.

Лев Бірюк, голова Хмельницької крайової організації Руху.

Валерій Срана, Чернігівський крайовий Рух.

Олександр Ткаленко, Херсонська крайова організація Руху.

Панчик, делегат з Чернівців.

Богдан Черномаз, манська крайова організація Руху.

Анатолій Здоровий, голова Мандатної комісії, виступив із звітом про роботу Мандатної комісії, після чого продовжувалося обговорення доповідей і внесення змін та доповнень до Програми й Статуту.

Виступили:

Ігор Юхновський, народний депутат України.

Микола Гук, Севастополь.

Марія Влад, Спілка солдатських матерів.

Володимир Черняк, доктор економічних наук, професор, м. Київ.

Вілен Мартиросян, командувач Першим полком.

Сергій Головатий, народний депутат України, Київ.

Тамара Присяник, голова Кременчуцької міської організації НРУ.

Леся Танюк, голова Народної Ради.

Лариса Скорик, народний депутат України, Київ.

Володимир Мулява, Київ.

Олесь Доній, Київ.

Віра Скаковська.

Рефат Чубаров, Крим.

Віталій Дончик, голова редакційної комісії.

Кочержинський.

Іван Драч, Голова Народного Руху України.

Після обговорення проекту Програми й Статуту Руху делегати Зборів перейшли до прийняття документів, підготовлених редакційною комісією.

Шульман: Заява «Про економічне становище».

Петро Осадчук: «Заява про добросусідські взаємовигідні відносини України з Російською Федерацією».

Вячеслав Чорновіл, голова Львівської обласної Ради: «Про ОУН-УПА в боротьбі за свободу і незалежність України».

Волеслав Гейченко: «Заява Третіх Всеукраїнських Зборів Народного Руху України про становище в Криму»; «Заява Третіх Всеукраїнських Зборів Народного Руху України з приводу ситуації, що склалася в Нагірному Карабаху».

Гаркуша: «Заява Третіх Зборів Народного Руху України з приводу трагічної загибелі народного депутата України, журналіста Вадима Бойка.»

Скипальський, представник військової контррозвідки, Служби національної безпеки України, полковник: «Заява офіцерів України, Комітету солдатських матерів до народу, військовослужбовців, громадян України, які проходять службу на Україні і за її межами».

Заремба виступив з заявою від січесьлавців.

Павло Кислий: «Ухвала Третіх Всеукраїнських Зборів Народного Руху України».

Бут, депутат Верховної Ради Молдови, представник українців у Придністров'ї, виступив від спілки українців Придністров'я.

Савченко...

Рябокін...

ДОПОВІДАЧІ ТА ПРОМОВЦІ НА IV ВЕЛИКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (4–6 ГРУДНЯ 1992 РОКУ).

Доповідачі:

Вячеслав Чорновіл, співголова Народного Руху України, доповідь з першого питання «Про соціально-політичну ситуацію на Україні».

Володимир Черняк, член Центрального Проводу Руху, доповідь з другого питання «Про державотворення в Україні».

Михайло Бойчишин, голова Секретаріату Руху, доповідь з третього питання «Про рекомендовані зміни й доповнення до Статуту та Програми Руху».

Олександр Лавринович, заступник Голови Народного Руху України, співдоповідач з усіх трьох питань.

Промовці:

Леонід Коваленко, представник Сумської організації НРУ.

Юрій Ключковський, голова Львівської крайової організації Руху.

Ігор Клюс, голова Хмельницької крайової організації Руху.

Микола Пороський, член Центрального Проводу НРУ.

Степан Давимука, голова Львівської обласної Державної адміністрації.

Омелян Кушпета, член Конгресу українських націоналістів, професор, Бельгія.

Віталій Журавський, голова ХДПУ, від імені ХДПУ привітав делегатів.

Валентин Малиновський.

Сергій Плачинда, голова Селянської демократичної партії.

Іван Шулик, голова Січеславської крайової організації Руху.

Володимир Мулява, генерал, заступник Міністра оборони.

Василь Червоний, голова Рівненської крайової організації НРУ.

Генріх Алтунян, член Центрального Проводу НРУ.

Роман Лучицький, представник Івано-Франківської делегації.

Іван Засць, голова Київської крайової організації Руху, член Центрального Проводу НРУ.

Володимир Пасічник, член Великої Ради Руху, голова Харківської крайової організації НРУ.

Іван Шовковий, голова мандатної комісії.

Віктор Пинзеник, член уряду.

Леся Танюк, голова «Меморіалу», депутат Верховної Ради.

Людмила Жильцова, голова української громади в Литві.

Богдан Бойко, співголова Тернопільської крайової організації НРУ.

Вячеслав Кириленко, представник Української Студентської Спілки.

Володимир Строй.

Олександр Ткаленко, голова Херсонської крайової організації НРУ.

Степан Хмара, голова Української консервативної республіканської партії.

Святослав Васильчук, голова Житомирської крайової організації НРУ.

Юрій Ганущак, представник Асоціації демократичних Рад.

Сергій Головатий, народний депутат України, Київ.

Професор Коль, голова Політичної ради Європейського демократичного союзу.

Олександр Савченко, член ЦП НРУ, керівник економічної секції.

Іван Заєць, голова Київської крайової організації НРУ, член Центрального Проводу Руху.

Валерій Івасюк, член ЦП НРУ, керівник секції охорони здоров'я.

Ігор Герета, секретар секції з питань культури та освіти.

Борис Вжесневський, Торонто (Канада), Товариство прихильників Руху.

Юрій Ключковський, голова редакційної комісії.

Володимир Пасічник, член Великої Ради Руху, голова Харківської крайової організації НРУ.

Юрій Ключковський, голова редакційної комісії.

Документи:

Зміни до статуту НРУ.

Концепція державотворення в Україні.

Ухвала про політичну ситуацію.

Про підтримку молодіжного Руху.

Про спасування свята 7 листопада та проголошення 7 листопада днем пам'яті жертв комуністичного терору.

З приводу 60-річчя голодомору в Україні.

Звернення до Президента, Верховної Ради України з закликом звернутись до Президента та Сейму Республіки Польщі щодо створення необхідних умов для повернення депортованих у ході акції «Вісла» (1947 р.) біля 160 тисяч українців на рідні землі.

Звернення до Верховної Ради України прийняти рішення про розробку державної програми повернення осіб українського походження, що з різних причин опинилися поза межами України.

Заява з приводу використання псевдонауковців в українській історичній науці.

ДОПОВІДАЧІ ТА ПРМОВЦІ НА V ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ. I ЕТАП (10–12 ГРУДНЯ 1993 РОКУ)

Вячеслав Чорновіл, Голова Народного Руху України, доповів про роботу керівних органів НРУ за період від III Всеукраїнських Зборів.

Володимир Яворівський, голова оргкомітету Установчих Зборів Народного Руху, Голова Демократичної партії України, повідомив про підписання спільної відозви демократичних організацій щодо координації дій під час виборчої кампанії.

Михайло Бойчишин, голова Секретаріату Руху, прозвітував про роботу Секретаріату.

Олесь Лавринович, заступник Голови Руху, виступив з доповіддю про проект передвиборчої платформи Руху.

Лесь Танюк, голова товариства «Меморіал», член Центрального Проводу Руху, член Президії Верховної Ради України. Звернув увагу делегатів на антинародність нинішнього уряду, який йде до введення надзвичайного стану, відновлення тоталітарного режиму.

Богдан Бойко, голова Тернопіської крайової організації, звинуватив владу у проведенні політики, спрямованої на розвал Української держави та заявив, що КНДС і ВРУ виконують волю партії влади і будують разом з номенклатурою комуністичну Україну, яка приречена на загибель.

Юрій Ключковський, голова Львівської крайової організації, вказав на правильність курсу опозиційності до нинішньої постімперської влади.

Ігор Юхновський, академік, вважає, що найважливіше завдання — це подолання інфляції. Треба встановити міцний кордон для припинення пограбування України, антиінфляційні заходи потрібно поєднувати з приватизацією.

Анатолій Семенченко, заступник голови Харківської крайової організації, запропонував прийняти ухвалу, яка б зобов'язувала рухівців — депутатів Верховної Ради скласти свої повноваження і вийти з реакційного парламенту.

Георгій Манчуленко, голова Чернівецької крайової організації НРУ, зупинився переважно на проблемах Буковини.

Борис Кожин, віце-адмірал, подякував Рухові за допомогу в розбудові Військово-морських Сил України, заявив про цілковиту підтримку проекту передвиборчої платформи Руху.

Іван Шовковий, голова мандатної комісії, ознайомив Збори з протоколом засідання комісії, який було затверджено делегатами, та повідомив, що делегатами Зборів обрано 1295 осіб, з них прибуло на Збори 1190.

Вячеслав Кириленко, голова «Молодого Руху», висловив сподівання, що молодіжній організації вдається залучити до лав Руху представників майбутньої еліти нації, поширити вплив Руху на студентське середовище.

Едуард Гурвіц, голова Жовтневої районної Ради м. Одеси, у своїй промові заявив, що нинішня влада здатна лише плисти за течією, однак частка провини за ситуацію в країні лежить і на демократах, які не змогли створити чітко структурованої опозиції.

Юрій Діденко, голова Миколаївської крайової організації НРУ, розповів про діяльність Руху та ситуацію на Півдні України.

Юрій Зубко, голова Української Студентської Спілки (УСС), відзначив, що Леонід Кравчук та його оточення розкололи демократичні сили, а потім усунули їхніх представників з органів влади, порушив питання про об'єднання національно-демократичних сил напередодні виборів.

Леся Танюк, голова товариства «Меморіал», член Центрального Проводу Руху, член Президії Верховної Ради, зачитав проєкт заяви Зборів про соціально-економічну ситуацію та останні дії уряду, який був прийнятий за основу і переданий до редакційної комісії.

Віктор Цимбалюк, голова Одеської крайової організації НРУ, піддав критиці лівих та правих екстремістів, зокрема УНА-УНСО, які дискредитують український національний рух. Вважає недоцільним в Одесі блокування Руху з УРП, оскільки ця організація, на його думку, проводить непродуману і проґрашну передвиборчу політику.

Микола Радюк, делегат з Миколаївщини, піддав критиці співпрацю демократів у Верховній Раді з комуністами, що, на його думку, зашкодило авторитетові Руху.

Зенон Пазьняк, голова Білоруського Народного Фронту, сказав, що Україна і Білорусь мають спільні проблеми і спільних ворогів — комуністичну номенклатуру та російський імперіалізм, закликав до єдності демократів країв Балто-Чорноморського регіону.

Валентина Проценко, голова Донецької крайової організації НРУ, засудила розкольніцьку діяльність УРП та інших партій на Донеччині, спрямовану на підрив авторитету Руху.

Ереджеп Хайретдін, Крим, виступив з приводу ситуації у Криму.

Микола Дробноха, чи **Дробаха?** академік, вважає, що немає надії на те, аби нинішня влада змінила щось на краще, говорив також про необхідність реформування української науки.

Олександр Харченко, голова Волинської крайової організації НРУ, вказав на необхідність мати сильну, структуровану організацію, яка б змогла протистояти заворушенням, викликаним погіршенням економічної ситуації у суспільстві.

Станіслав Гусак, заступник голови Білоруського Народного фронту, виступив за СНД без Росії, за взаємопідтримку колишніх республік у протидії імперським зазіханням Москви.

Генріх Алтунян, член Центрального Проводу, голова Харківської крайової організації НРУ, піддав критиці дії уряду, закликав до посилення агітаційної роботи Руху.

Даріуш Вуйтек, представник Конфедерації незалежної Польщі (КПН), відзначив, що держави Середньої Європи, в тому числі Польща й Україна, повинні об'єднати політичні й економічні зусилля для подолання небезпечної залежності від Росії.

Слава Стецько, голова Конгресу українських націоналістів, звернулася з привітанням до Зборів.

Олександр Келим, голова Полтавської крайової організації НРУ, звернув увагу на низьку політичну культуру в українських демократичних організаціях, піддав критиці діяльність фракції Руху у Верховній Раді.

Василь Червоний, голова Рівненської крайової організації, закликав до зміцнення рухівської газети «Рада» та місцевих видань Руху.

Олег Майстренко, делегат з Києва, заступник керівника «Рух-прес», звернув увагу на вірогідність запровадження диктатури і закликав готуватися до роботи в умовах можливих репресій.

Отець Юрій (Бойко), Українська Автокефальна Православна Церква, звернув увагу на те, що Україну треба будувати на засадах духовності, висловив протест проти переслідування УАПЦ з боку влади.

Іван Бойчук, співголова Тернопільської крайової організації, виступив за співпрацю з усіма демократичними організаціями Тернопільщини.

Володимир Філенко, Голова Партії демократичного відродження України, привітав Збори і відзначив велику роль Руху в боротьбі за українську державність та демократію.

Роман Шмідт, член проводу Львівської крайової організації НРУ, начальник Центру приватизації в агропромисловому комплексі Львівської області, відзначив, що аграрна реформа в Україні повинна впроваджуватися цивілізованим шляхом з урахуванням досвіду європейських країн.

Олег Кравець, заступник голови Івано-Франківської міськради, звернув увагу на вирішення проблем національних меншин Буковини.

Григорій Павлов, висловив пропозиції щодо прийняття передвиборчої платформи, в якій слід врахувати найгостріші проблеми (боротьба з інфляцією, соціальний захист та кредитування громадян під час приватизації).

Юрій Вікалюк, наголосив на необхідності люстрації — заборони представникам колишньої партноменклатури обіймати керівні посади у державі.

Іван Лукашенко, делегат із Сум, закликав ветеранів війни та праці не служити антинародній системі, яку вони зміцнювали протягом багатьох років.

Юрій Шимко, голова Міжнародного Центру сприяння демократії та державності, сказав що боротьба за демократію та державність України не лише не припинилася, але загострюється.

Уляна Білик, представниця «Союзу Українок», закликала рухівців стати на захист родини, висувати кандидатами в депутати жінок-реформаторок.

Володимир Піпаш, делегат із Закарпаття, звернув увагу Зборів на небезпечні сепаратистські тенденції в регіоні, засудив спроби створити в області так звану «вільну економічну зону».

Григорій Булах, народний артист України.

Веніамін Сікора, професор економіки.

Андрій Винничук, голова студентського Братства Університету «Києво-Могилянська Академія».

Ольга Задорожня, делегатка з Кременчука.

Яків Сусленський, Ізраїль, голова товариства єврейсько-української дружби.

Володимир Мулява, гетьман Українського козацтва, генерал.

Ігор Тарасенко, відповідальний секретар Української Селянської Демократичної партії.

Сергій Басюк, делегат з Херсонщини, зупинився на проблемах забезпечення України нафтою.

Роман Костюк, перший заступник голови Співки офіцерів України, полковник, привітав збори і побажав Рухові перемоги на виборах.

Сергій Архипів, фермер з Баштанки Миколаївської області, розповів про зловживання місцевої влади.

Іван Полуріх, депутат зі Львівщини, сказав, що реформи на селі не проводяться та розповів про зловживання керівників колгоспів.

Семен Чеснок, депутат з Рівненщини, розповів про те, як на Західній Україні загони НКВД, переодягнені у бандерівців, нищили людей.

Юрій Костенко, член Центрального Проводу, міністр охорони навколишнього природного середовища, вказав на тісний зв'язок між екологічними бідами України та соціалістичною системою господарювання.

Володимир Ступак, голова Чернігівської крайової організації НРУ, вважає, що Росія спробує вплинути на хід виборчої

кампанії в Україні, розповів про співпрацю рухівців Чернігівщини з Гомельською обласною організацією Білоруського народного фронту.

Володимир Пилипчук, академік, голова Постійної комісії Верховної Ради з питань економічної реформи її управління народним господарством, закликав уважніше ставитися до підбору кандидатів у народні депутати України.

Ігор Щербак, голова контрольно-ревізійної комісії, виступив зі звітом комісії.

Костянтин Морозов, перший міністр оборони України, виступив з привітанням, закликав до створення передвиборчого блоку демократичних сил.

Володимир Лановий, економіст, піддав критиці дії уряду Кучми, який зруйнував економіку, внутрішній національний ринок, грошову одиницю.

Виступили також:

Дмитро Пармечко, голова Постійної комісії Верховної Ради у закордонних справах.

Сергій Головатий, член Центрального Проводу Руху.

Віталій Дончик, один з лідерів Демократичної партії.

Вячеслав Чорновіл, Голова НРУ, виступив з заключним словом, у якому зазначив, що Рух — велика й потужна організація, яка отстоює інтереси України, виступає за демократію і реформи.

Ухвали:

Про роботу Руху від III до V Всеукраїнських Зборів.

Про участь Руху у виборах народних депутатів України.

Про передвиборчу платформу Руху.

Заяви:

За диктатуру реформ. Про підтримку незалежних мас-медіа. З приводу політичного русинства та антиукраїнського руху на Закарпатті.

Звернення:

До ветеранів і громадян України.

ДОПОВІДАЧІ, СПІВДОПОВІДАЧІ ТА ПРОМОВЦІ НА V ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ. II ЕТАП (16–17 квітня 1994 року)

Вячеслав Чорновіл, Голова Народного Руху України, відкрив Збори, виступив із звітною доповіддю «Підсумки та уроки виборів до Верховної Ради України».

Іван Шулик, голова Січеславської крайової організації НРУ, повідомив про масові фальсифікації результатів виборів у Дніпропетровській області.

Олександр Харченко, голова Волинського Руху, виступив з критикою Центрального Проводу та висловився за реформування Малої Ради.

Юрій Діденко, голова Миколаївського Руху, зазначив, що результати виборів до Верховної Ради на Миколаївщині, сфальсифіковано партією влади, чинилися перешкоди роботі рухівських спостерігачів.

Генрих Алтунян, голова Харківського Руху, висловив занепокоєння у зв'язку з фактичним розколом Харківської крайової організації.

Святослав Васильчук, голова Житомирського крайового Руху, вважає позитивним фактом те, що під час виборів нарощувалися структури організації.

Володимир Лановий, Президент Центру ринкових реформ в Україні, народний депутат України, звинуватив центральну владу і правоохоронні структури в байдужості до порушень чинного законодавства.

Юрій Костенко, міністр охорони навколишнього природного середовища, народний депутат України, зробив висновки з уроків виборів.

Юрій Ключковський, голова Львівської крайової організації Руху.

Іван Засць, голова Київської крайової організації Руху, народний депутат України.

Ігор Ключ, голова Хмельницької крайової організації Руху.

Олекса Борець, заступник голови Закарпатського крайового Руху.

Олена Бондаренко, член Центрального Проводу Руху, керівник відділу політичного аналізу НРУ.

Василь Червоний, голова Рівненської крайової організації Руху, народний депутат України.

Євген Жовтяк, народний депутат України, Київська КО НРУ.

Сергій Одарич, член Центрального Проводу Руху.

Богдан Бойко, співголова Тернопільського Крайового Руху, голова обласної Ради народних депутатів.

Леся Танюк, член Центрального Проводу Руху, голова товариства «Меморіал», народний депутат України.

Олександр Лавринович, заступник Голови Народного Руху України: про вибори Президента України та депутатів і голів місцевих Рад.

В обговоренні виступили:

Георгій Манчуленко, голова Чернівецької крайової організації НРУ, народний депутат України.

Ілля Шутов, член проводу Донецької крайової організації НРУ.

Віктор Цимбалюк, голова Одеської крайової організації НРУ.

Юрій Галуццак, представник Хмельницької крайової організації НРУ.

Орися Сокульська, член координаційної Ради Союзу Українок. Виступила з привітанням до делегатів зборів.

Юрій Ключковський, голова Львівської крайової організації НРУ, доповів про зміни до Статуту НРУ.

Леся Танюк, член Центрального Проводу Руху, ознайомив присутніх з ухвалою щодо звикнення голови Секретаріату НРУ Михайла Бойчишина.

Після обговорення приймалися зміни до Статуту НРУ.

Вирішено реорганізувати Раду Національностей Руху в Комісію з питань національностей, а її голову включити до складу Центрального Проводу Руху.

Збори проголосували за введення посади першого заступника Голови Руху і трьох заступників голови.

Першим заступником Голови Руху обрано Олександра Лавриновича.

Голову Секретаріату Михайла Бойчишина, Олену Бондаренко та Роберта Карташова обрано заступниками Голови Руху, обрано 23 члени Центрального проводу.

Ухвали:

1. Ухвала про участь Народного Руху України у виборах до місцевих рад.

2. Ухвала про підсумки виборів до Верховної Ради України.

Заяви:

1. Заява про вибори Президента України.

2. Заява V Всеукраїнських Зборів НРУ. — Звернення V Всеукраїнських Зборів НРУ до секретаріату «Міжнародної амністії».

ДОПОВІДАЧІ, СПІВДОПОВІДАЧІ ТА ПРОМОВЦІ НА VI ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ. (15–17 грудня 1995 року)

Вячеслав Чорновіл, Голова Руху, зробив доповідь «За Україну українську»

Олена Бондаренко, заступник Голови Руху, зробила доповідь «Агітаційна видавницька та інформаційна діяльність Руху».

Промовці:

Олександр Лавринович, заступник Голови Руху.

Богдан Бойко, заступник Голови Руху, керівник Секретаріату НРУ.

Роберт Карташов, заступник Голови Руху.

Володимир Голуб, Міжрегіональний блок реформ.

Юрій Бойко, священик УАПЦ.

Валерій Швець, голова Одеського крайового Руху.

Альгердас Каткус, заступник голови партії «Союз Вітчизни» («Консерватори Литви»).

Роман Зварич, директор Центру демократичних реформ.

Михайло Косів, член Президії Верховної Ради України.

Богдан Ярошинський, Українська республіканська партія.

Іван Драч, Конгрес української інтелігенції.

Олександр Ємець, об'єднання «Нова Україна».

Володимир Воловодюк, Координаційний комітет допомоги Україні, США.

Володимир Мулява, Українське козацтво.

Олесь Шевченко, організація українських націоналістів.

Прізвища виступаючих від ХДПУ та профспілкового об'єднання ВОСТ рухівські джерела не назвали.

Віктор Статієнко, агропромислова фірма «Нова».

Іван Бойчук, голова мандатної комісії Зборів.

Олександр Черноволенко, голова Центральної контрольно-ревізійної комісії Руху.

Георгій Манчуленко, голова Чернівецького крайового Руху, народний депутат України.

Олесь Гудима, голова Львівського крайового Руху.

Іван Заєць, член Центрального Проводу Руху, народний депутат України.

Збори ухвалили символіку Руху — зображення Тризуба з написом «РУХ». Автор — тернопільський художник Олег Розводовський.

Іван Шулік, член Центрального Проводу, запропонував затвердити знак Руху для рекламної продукції — зображення руки з трьома піднятими догори пальцями.

Володимир Черняк, член Центрального Проводу Руху, керівник робочої групи з проекту нової редакції Програми НРУ.

Олександр Лавренович, керівник робочої групи з підготовки проекту змін і доповнень до Статуту Руху.

Вячеслав Кириленко, голова «Молодого Руху».

Дмитро Чобіт, голова Бодівської райради на Львівщині, народний депутат України.

Анатолій Семенченко, голова Харківської крайової організації НРУ.

Георгій Петрук-Попик, співголова Тернопільського крайового Руху.

Юрій Діденко, голова Миколаївського крайового Руху.

Мирослав Горбатюк, голова Київської міської організації НРУ.

Богдан Березицький, голова Надвірнянської райради та районного Руху.

Ігор Ключ, голова Хмельницького крайового Руху.

Вадим Качан, голова Енергодарської міської організації НРУ (Запорізька область).

Володимир Піпаш, голова Закарпатського Руху.

Микола Кульчинський, голова Полтавського крайового Руху.

Іван Бойчук, співголова Тернопільського крайового Руху.

Валентин Ткалич, голова Луганського крайового Руху.

Звітували керівники секцій, що працювали над новою редакцією Програми Руху:

Юрій Костенко — національна безпека.

Лесь Танюк — гуманітарна політика.

Юрій Ключковський — ідеологічні засади Руху (керівник секції Вячеслав Чорновіл).

Олександр Лавринович — державне будівництво.

Роберт Карташов — етнопонаціональна політика.

Володимир Черняк — реформування економіки й соціальна політика.

Створено нову комісію (голова Вячеслав Чорновіл) для доопрацювання запропонованого проекту нової редакції Програми Руху, а Центральному Проводу Руху доручено остаточно розглянути Програму Руху до 1 березня 1996 року.

Ігор Юхновський, голова депутатської групи «Державність».

Василь Червоній, голова Рівненського крайового Руху, народний депутат України.

Анатолій Грищук, Спілка офіцерів України.

Лілія Григорович, народний депутат України.

Роман Шмідт, член Проводу Львівського крайового Руху.

Борис Кожин, народний депутат України, контр-адмірал.

Святослав Васильчук, голова Житомирського крайового Руху.

ДОКУМЕНТИ:

Звернення Шостих Всеукраїнських Зборів Народного Руху України:

До Президента України Леоніда Кучми з приводу гальмування слідства у справі Михайла Бойчишина; до Комітету з державних премій імені Т. Г. Шевченка при Кабінеті міністрів України; до Леоніда Кучми з пропозицією відмінити святкування 7 листопада та про повернення відібраного у творчих спілок виставочного павільйону; до Верховної Ради України з пропозицією законодавчо забезпечити приватну власність на частину лісового фонду.

Заяви Шостих Всеукраїнських Зборів Народного Руху України:

Щодо стану фізичної культури і спорту в державі, з приводу парламентських слухань «Про становище молоді в Україні», про терор проти журналістів.

Документи:

«Демократію утвердять лише демократи». Заява Першої Всеукраїнської партійної НРУ.

Ухвала «Мир і стабільність Україні принесе лише перемога національної демократії». Про участь Руху у створенні виборчого об'єднання.

Україна в Європейському домі.

Агресія Росії проти України повинна бути зупинена зусиллями українського народу і світової спільноти. Заява Народного Руху України про українсько-російськи відносини на сучасному етапі.

Держава має захищати інтереси громадян через мудру податкову систему. Заява Першої Всеукраїнської конференції Народного Руху України з приводу податкової реформи та бюджетного процесу в Україні.

Об'єднаймо покоління у Русі. Звернення Народного Руху України до української молоді.

Додаток № 2
СПИСОК РУХІВСЬКИХ ТА ПРОРУХІВСЬКИХ
ВИДАНЬ ТА ГАЗЕТ
(на 1.06.95 року)

Назва газети	Засновник	Адреса
1. «Волинь». Рівенський обласний часопис	Рівненська КО НРУ;	26028, м. Рівне, вул. С. Петлюри, 1, 22-34-43, 22-32-73
2. «Народна справа». Незалежний громадсько-політичний часопис	Трудовий колектив редакції	263000, м. Луцьк, вул. Шеченка, 2
3. «Поклик». Щотижневик Лубенської міськрайонної організації Народного Руху України	Лубенська міськрайонна організація НРУ	315500, Полтавська обл., М. Лубни, вул. К. Маркса, 19
4. «Український Південь». Загальноукраїнський тижневик	Миколаївська КО НРУ	327030, м. Миколаїв а. с. 184, вул. Велика Морська, 45, 35-41-67, 35-83-14
5. «Думка». Газета регіонального демократ. Об'єднання «1 грудня»	Кіровоградська КО НРУ	М. Кіровоград, вул. Леніна, 26, кімната 45, 24-62-35
6. «Східний часопис»	Трудовий колектив редакції	м. Донецьк, Київський пр-т, 48, 55-00-91
7. «Козацький край». Щомісячний додаток до газети «Східний часопис»		м. Донецьк, Київський пр-т, 48, 55-00-91
8. «Голос громади». Газета Хмельницького Крайового Руху	Старокостянтинівська районна організація НРУ	281100, Хмельницька обл. м. Старокостянтинів, вул. Леніна, 28, 2-47-50

Назва газети	Засновник	Адреса
9. «Канівський вісник»	Канівський Народний Рух	258300, м. Канів вул. Шевченка, 35/15, 2-27-48
10. «Бориспільський Дзвін»	Міськрайонна орган. НРУ і виробничий кооператив «Зв'язківець»	256300, м. Бориспіль, вул. Нова-2, 2, к. 126, 5-52-38, 5-67-42
11. «Поки місто спало»	Фонд соціально-політичних ініціатив	м. Дніпродзержинськ, вул. Сировця, 3, 3-77-71
12. «Спадщина». Горлівська на Донеччині міська громадська газета	Горлівське акціонерне т-во «Хвиля» та творча фірма «Східна Україна»	338026, м. Горлівка, абон. скр. 189, 2-70-43
13. «За вільне Поділля». Газета Вінницького Крайового Руху	Вінницька КО НРУ	286000, м. Вінниця вул. Пушкіна, 11, 2-47-60
14. «Поле честі»	Провід Тальнів рай. орган. НРУ	258730, м. Тальне абон. скр. 19, 2-22-71
15. «Крок». Газета НРУ Івано-Франківської області	Рада Івано-Франківського культурно-науков. т-ва «Рух»	284000, м. Івано-Франківськ, 3 абон. скр. 63, 3-21-23
16. «Луганські вісті». Газета Луганської КО НРУ	Луганська КО НРУ	
17. «Сіверщина». Чернігівська обласна газета	Чернігівська обл. орг. «Просвіта» ім. Т. Шевченка і Чернігівська КО НРУ	м. Чернігів, вул. Воровського, 10, 4-92-83
18. «Нафтовик Борислава»	Бориславська рада і журн. колектив.	293760, м. Борислав, вул. Карпатська Брама, 14, 5-23-54, 5-05-42, 5-05-46, 5-05-30
19. «Полісся». Камінь-Кашиїнська районна громадсько-політична газета	Рай. держ. адміністрація рай. рада та труд. колектив ред. газети	264540, м. Камінь-Каширський, вул. Ковельська, 36, 2-34-65, 2-20-66

Назва газети	Засновник	Адреса
20. «Світанок над Удаєм». Часопис Прилуцького міського осередку НРУ	Прилуцька організація НРУ	Чернігівська обл., м. Прилуки, вул. Леніна, 200, 3-39-51; 3-08-64.
21. «Віче». Громадсько-політичний часопис	Житомирська Ко НРУ	м. Житомир, вул. Київська, 6, 37-35-49
22. «Нова буковинська газета». Газета Чернігівського крайового Руху	Чернігівська крайова організація НРУ.	274000, м. Чернівці, вул. 28 червня, 11, 2-08-71, 2-62-47, 2-68-31
23. «Карпатський голос». Газета Карпатського регіону	Закарпатська крайова орг. НРУ	294018, м. Ужгород, абон. скр. 3, 3-33-78
24. «Новобузький вісник»	Новобузька районна орг. Руху, Миколаївської обл.	
25. «Демократична трибуна»	Фірма «Інга» та Ізмаїлівська районна організація НРУ Одеської обл.	
26. «Наш голос»	Великоміхайлівська районна орг. НРУ, Одеської області	
27. «Рух»	Одеська крайова організація НРУ	
28. «Час-Тіме»	Міжнародна пресова фундація ім. Василя Симоненка та міжнародний благодійний фонд ім. Володимира Винниченка	254080, м. Київ, вул. Терьохіна, 4

Додаток № 3
ГОЛОВИ ТА СПІВГОЛОВИ
КРАЙОВИХ (ОБЛАСНИХ) ОРГАНІЗАЦІЙ НРУ,
ОБРАНІ В РІЗНІ РОКИ ЗАЗНАЧЕНОГО ПЕРІОДУ
(по 1996 р.)

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Михайло Левицький Співголови: Георгій Петрук- Попик Богдан Бойко Марія Куземко Левко Горохівський Михайло Левицький	24.03.1989 Грудень 1989	Тернопільська крайова організація Руху (ТКО НРУ)
Орест Влох Любомир Сенік Юрій Ключковський Олександр Гудима	Травень 1989 Серпень 1990 Листопад 1991 24.11.1996	Львівська крайова організація Руху (ЛКО НРУ)
Володимир Яворівський	01.07.1989	Київський Рух (КР)
Співголови: Володимир Осадчий, Олександр Піскун, Іван Лихвар Олександр Дубовик	12.07.1989 11.04.1993	Сумська обласна організація Руху (СОО НРУ) Сумська крайова організація Руху (СКО НРУ)
Михайло Порівський Василь Червоний	22.07.1989 30.09.1990	Рівненська регіональна організація НРУ за перебудову Рівненська крайова організація Руху (РКО НРУ)

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Олександр Нижник	05.08.1989	Вінницька обласна організація НРУ (ВОО НРУ) Вінницька крайова організація НРУ (ВКО НРУ) Подільський Народний Рух
Степан Вовк	8–9.09.1990	
В. о. Володимир Уманець	01.01.1994	
Василь Ковальчук	24.06.1994	
Володимир Мулява	8–9.09.1990	
Микола Яковина	13.08.1989	Івано-Франківська обласна організація НРУ (ІФОО НРУ) Івано-Франківська крайова організація Руху (ІФКО НРУ)
Іван Шовковий	09.06.1991	
Богдан Костинюк	27.11.1994	
Михайло Тиский	19.08.1989	Волинська регіональна організація Руху (КР ВРО НРУ) Волинська крайова організація Руху (ВКО НРУ)
Співголови: Олександр Харченко Геннадій Кожевников Степан Гаврилюк Михайло Тиский Олег Мазепа	30.11.1990	
Олександр Харченко	13.12.1990	
Микола Тищенко	20.08.1989	
Стахій Ковальчук	31.08.1991	Донецький Рух Донецька крайова організація НРУ (ДКО НРУ)
Валентина Проценко	17.05.1992	
Співголови: Іван Сокульський Іван Шулик Вячеслав Коваль Анатолій Носенко С. Тимочко О. Крестьянов	19–20.08.1989	Дніпропетровська обласна організація НРУ (ДОО НРУ) Дніпропетровська крайова організація Руху (ДКО НРУ)
Іван Шулик	03.06.1990	
Співголови: Євген Акимович Володимир Крижаніський	26.08.1989	Одеська обласна організація Руху (ООО НРУ)

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Юрій Чорний Віктор Цимбалюк		
Леонід Курчиков Авенір Уйомов Л. Рожко Віктор Цимбалюк (згодом одноосібний голова) Валерій Швець	1994 — до червня 1996 01.06.1996	Одеська крайова організація Руху (ОКО НРУ)
Володимир Кудря В. о. голови: Володимир Кудря	26.08.1989 10.10.1993	Чернівецька регіональна організація Руху (ЧРО НРУ) Чернівецька обласна організація Руху (ЧОО НРУ)
Леонтій Сандуляк (почесний голова) Співголови: Анатолій Галін Володимир Кондратенко Володимир Старик Георгій Манчуленко	26.08.1989 10.10.1993	Чернівецька регіональна організація Руху (ЧРО НРУ) Чернівецька обласна організація Руху (ЧОО НРУ)
Співголови: Генріх Алтунян Віктор Бойко Володимир Гриньов Анатолій Кондратенко Володимир Щербина	02.09.1989 Жовтень 1990 31.03.1993 Квітень 1994	Харківська обласна організація НРУ Харківська крайова організація Руху (ХКО НРУ)
Володимир Пасічник Генріх Алтунян Анатолій Семенченко	Жовтень 1990 31.03.1993 Квітень 1994	Харківська крайова організація Руху (ХКО НРУ)
Юрій Василенко Гарій Калайда Юрій Василенко Лариса Фісоченко	03.09.1989 15.09.1990 07.11.1992 16.10.1994	Запорізька обласна організація НРУ Запорізька крайова організація Руху (ЗКО НРУ)
Іван Драч Співголови: Іван Драч	8–10.09.1989 25–28.10.1990 28.02. — 01.03.1992 (до 06.1992)	Народний Рух України за перебудову

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Вячеслав Чорновіл Михайло Горинь Вячеслав Чорновіл	4–6.12.1992 до 25.03.1999 р.	
Петро Скунець Віктор Бедь Співголови: Юрій Балега Василь Шерегій Михайло Джанда Володимир Піпаш	23.09.1989 12.01.1991 07.06.1992 07.03.1993 Березень 1994	Закарпатська крайова організація НРУ (ЗКО НРУ)
Володимир Кобзар Юрій Матко Валерій Репало	11.11.1989 Квітень 1990 01.12.1996	Кіровоградська обласна організація НРУ (КОО НРУ) Кіровоградська крайова організація Руху (ККО НРУ)
Співголови: Павло Гірник Богдан Теленько В. Басиров Лев Бірюк Ігор Ключ	02.12.1989 Жовтень 1990 11.10.1992	Хмельницька обласна організація НРУ (ХОО НРУ) Хмельницька крайова організація Руху (ХКО НРУ)
Тарас Добуш Олесандр Ткаленко	09.12.1989 06.02.1992	Херсонська обласна організація Руху (ХОО НРУ) Херсонська крайова організація Руху (ХКО НРУ)
Юрій Козовський Олена Бондаренко Валентин Ткалич	24.12.1989 Червень 1991 11.11.1995	Луганська обласна організація Руху (ЛОО НРУ) Луганська крайова організація НРУ (ЛКО НРУ)
Володимир Петренко	20.01.1990	Канівська територіальна організація НРУ за перебудову

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Співголови: Олександр Котенко Валерій Сарана Анатолій Майба	03.02.1990	Чернігівська обласна організація НРУ (ЧОО НРУ)
Валерій Сарана	08.09.1991	
Володимир Ступак	04.10.1992	
Віктор Лабазов	25.04.1999	
Співголови: С. Коржевич В. Тарасов, І. Котар	01.04.1990	Кримська обласна організація НРУ Кримський крайовий Рух (ККО НРУ)
Валентин Тамбовцев	12.04.1992	
Валерій Березовець	29.07.1992	
Олександр Чайківський	16.04.1994	
Леонід Пилунський	03.03.1996	
Олександр Келим	7–8.04. 1990	Полтавська обласна організація Руху (ПОО НРУ)
Микола Кульчинський	04.09.1994	Полтавська крайова організація Руху (ПКО НРУ)
Анатолій Свиридюк	8.04.1990	Білоцерківська зональна спілка НРУ
Ігор Грасевич*	19.08.1989	Миколаївська обласна організація НРУ
Володимир Рукавишников	24.09.1989	
Ігор Гаврилишин	14.04.1990	Миколаївська крайова організація Руху (МКО НРУ)
Борис Головченко	14.07.1991	
Юрій Діденко	Липень 1992	
Святослав Васильчук	02.06.1990	Житомирська обласна організація Руху (ЖОО НРУ)
За іншими даними: Співголови: Святослав Васильчук Вячеслав Діхтєвський О. Бойко		
Олег Панчук	02.06.1990	Чернівецька обласна організація Руху (ЧОО НРУ)

П. І. Б.	Дата обрання	Обласні та крайові організації НРУ
Сергій Головатий Юрій Костенко Сергій Головатий Іван Заєць Віталій Шевченко	Червень 1990 Січень 1992 28.06.1992 23.11.1992 24.02.1996	Київська крайова організація Руху (ККО НРУ)
Мирослав Горбатюк Ярослав Федорин	Листопад 1994 Травень 1996	Київська міська організація Руху (КМО НРУ)
Богдан Черномаз	06.10.1990	Уманська крайова організація НРУ за перебудову
Леонід Коваленко	23.02.1992	Сумська крайова організація Руху (СКО НРУ)
Богдан Черномаз	04.04.1992	Черкаська крайова організація НРУ
Вячеслав Кириленко	16.10.1993	НРУ «Молодий Рух»
Євген Янкевич	н. д.	Полтавський «Молодий Народний Рух»
Володимир Михайлишин	16.03.1996	Січеславська (Дніпропетровська) крайова організація Руху (С(Д)КО НРУ)

* Друмов В. І. Народний Рух за утвердження державності на Миколаївщині / В. І. Друмов, Л. М. Цимбал // Народний Рух України: місце в історії та політиці. Тези доповідей Першої Всеукраїнської наукової конференції (14–16 вересня 1994 року, м. Одеса). — К., 1994. — С.33.

Алтунян
Генріх

Банада
Володимир

Бедь
Віктор

Бірюк
Лев

Бондаренко
Олена

Бурденюк
Олександр

Васильчук
Святослав

Влох
Орест

Вовк
Степан

Гаврилишин
Ігор

Головатий
Сергій

Головченко
Борис

Горбатюк
Мирослав

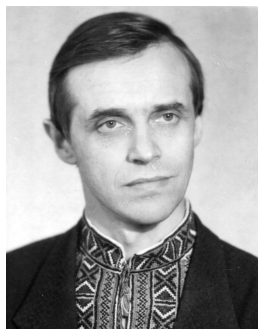
Грасевич
Ігор

Гудима
Олександр

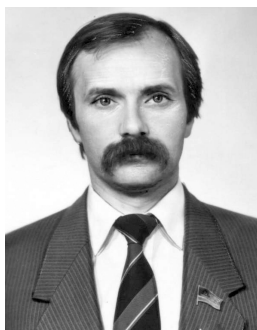
Джанда
Михайло

Діденко
Юрій

Добуш
Тарас

Заєць
Іван

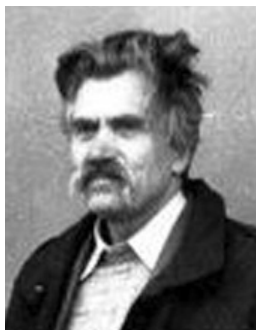
Кириленко
Вячеслав

Клюс
Ігор

Ключковський
Юрій

Кобзар
Володимир

Костенко
Юрій

Костинюк
Богдан

Кульчинський
Микола

Лахнюк
Олег

Левицький
Михайло

Манчуленко
Георгій

Матко
Юрій

Михайлишин
Володимир

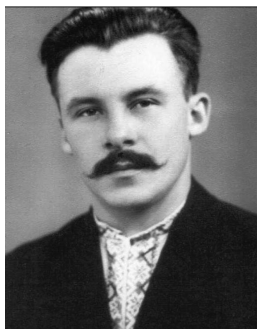
Мулява
Володимир

Панчук
Олег

Пасічник
Володимир

Петренко
Володимир

Пилунський
Леонід

Піпаш
Володимир

Поровський
Михайло

Проценко
Валентина

Репало
Валерій

Сандуляк
Леонтій

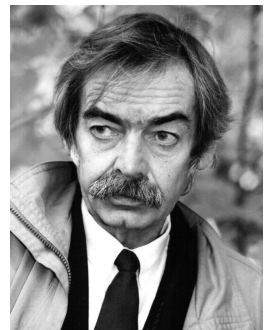
Сарана
Валерій

Семенченко
Анатолій

Сеник
Любомир

Скунець
Петро

Ступак
Володимир

Тиский
Михайло

Тищенко
Микола

Ткаленко
Олександр

Ткалич
Валентин

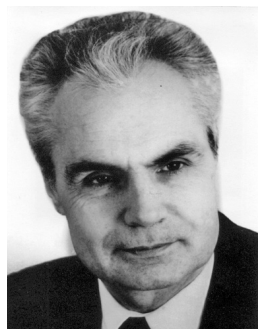
Федорин
Ярослав

Фісоченко
Лариса

Харченко
Олександр

Цимбалюк
Віктор

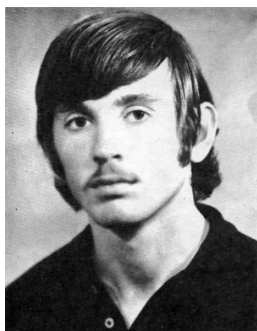
Червоний
Василь

Чорномаз
Богдан

Шевченко
Віталій

Шовковий
Іван

Шулик
Іван

Щипківський
Геннадій

Яворівський
Володимир

Яковина
Микола

Янкевич
Євген

ЗМІСТ

Гідний досліджень	3
Явище ідеї Руху	12
Рятуймо Україну, хлопці	32
Хай поет, — усі гукнули, — за отамана буде	53
Перемога, яка засвідчила поразку	76
Антирухівська змова керівників	91
Тупцювання на місці	96
Рух назустріч загибелі	118
Незалежність України — найяскравіше досягнення Руху, яке засвітило його проблеми	126
Запобігання загибелі	137
Як керувати львів'янину в Києві?	159
Пошуки стратегії і тактики	191
Натхнення випробувати сили	214
Етап другий, результат третій	245
Головні баталії попереду	260
З'їзд амбіцій, ілюзій...	268
Стратегія розгубленості	279
А хотілось сказати ще краще	281
Додаток № 1 Форуми НРУ в особистостях та документах	288
Додаток № 2 Список рухівських та прорухівських видань та газет (на 1.06.95 року)	317
Додаток № 3 Голови та співголови крайових (обласних) організацій НРУ, обрані в різні роки зазначеного періоду по 1996 р.)	320

Гончарук Г. І.

Г658 Народний Рух України : Історія : 1989–1996 рр. / Григорій Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса : Астропринт, 2014. — 336 с. : іл.

ISBN 978–966–190–904–4

Книга присвячена історії Народного Руху України, створеного у вересні 1989 року як громадсько-політична організація національно-демократичного спрямування. В ній аналізується процес формування концепції і взаємодії різних чинників виникнення та зміцнення цього політичного угруповання; показана різноманітна діяльність Руху на шляху до програмної мети — незалежності України і пошуків шляхів розбудови її державності, ствердження демократії, проведення реформ, побудови громадянського суспільства.

Особливу увагу автор приділяє роботі крайових та обласних організацій НРУ, їхній високій відповідальності і стабілізуючій ролі в переломні, драматичні моменти діяльності Руху, що виникали при визначенні його стратегії і тактики.

Джерелом написання книги послужили матеріали архівів Центрального Проводу Руху, крайових організацій, періодична преса, інші численні публікації.

Працюючи над книгою, автор пережив драму: не всі його наукові гіпотези підтвердилися, а деякі персонажі зазнали переоцінки.

Розрахована на масового читача, а також дослідників, викладачів історії України і політології та студентів.

УДК 329(477)НРУ
ББК 66.69(4Ук)8

Наукове видання

ГОНЧАРУК Григорій Іванович
НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ
ІСТОРІЯ
1989–1996 рр.

Монографія

Надруковано в авторській редакції

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*

Редактор *Н. Я. Рихтік*

Технічний редактор *М. М. Бушин*

Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,53.
Тираж 300 прим. Зам. № 363 (87).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.